

EGAN

Lourdes OTAEGI IMAZ

**Asaba zaharren baratzaz orainik
Ramon Saizarbitoriaren
Gorde nazazu lurpean
irakurtzeko modu bat**

Luis Mari MUJICA

**"Egipcios, bereberes,
guanches y vascos",
intuizio filologikoaren bidea?**

Kritikak eta erreseinak

2002-1/2

AURKIBIDEA

AZTERKETA LITERARIOAK

Inaxio LOPEZ DE ARANA, Léon Azoulay: euskarazko lehen solnuak (1900).....	5
Patziku PERURENA, Orixe:Maitemin ezin haragitua.....	41
Lourdes OTAEGI IMAZ, Asaba zaharren baratzaz orainik. Ramon Salzarbitoriaren <i>Gorde nazazu lurpean</i> Irakurtzeko modu bat.....	59
Luis Mari MUJICA, "Egipcios, bereberes, <i>guanches y vascos</i> ", Intuizio filologikoaren bidea?.....	79

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA, Ahozko hizkuntzatik abiatuta pozik eta gustura Irakurtzera.....	121
--	-----

SORKUNTZA

Joxemiel BIDADOR, Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (I).....	163
Pello OTXOTeko, Zorionekoa ezer ez duen gizakia.....	203

ADABAKIAK

Luis Mari MUJICA, Euskara debekuz, azkenaldian Nafarroan.....	209
Luis Mari MUJICA, Hiria argitaletxea ehun liburu aurten.....	215
Juan Luis ZABALA, Euskal literatur sorkuntza: 2001ean argitaratutako liburuen zerrenda.....	219
Jon KORTAZAR, 2001eko poesia kritika.....	257
Juan GARMENDIA, Aita Justomari Mokoroaren omenaldia (2001-12-14).....	277

EGAN

Març, Salvador Carmona fideps

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.

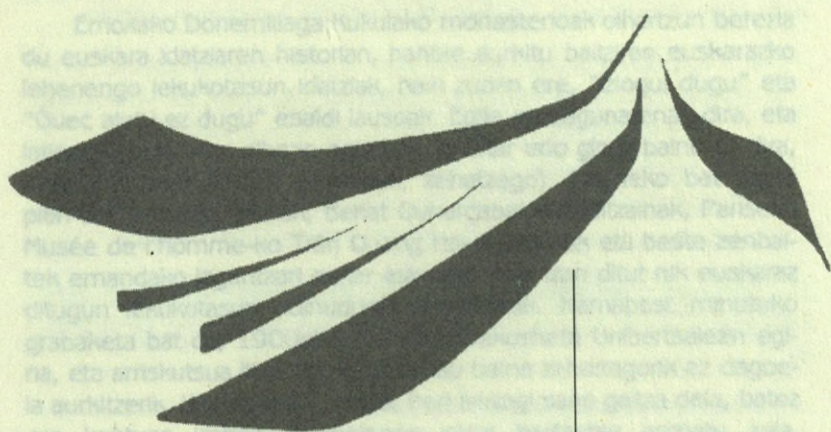
ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaritza eta Idazkaritza:
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

Administraria:
BIZENTE ZARAGUETA

Bokalak:
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA - ABEL MUNIATEGI

Léon Azoulay: euskarazko lehen soinua (1900)

AZTERKETA
LITERARIOAK

(1) Euskarazko lehen soinua (1900)

Léon Azoulay: euskarazko lehen soinuak (1900)

Inaxio LÓPEZ DE ARANA

Errioxako Donemiliaga Kukulako monasterioak oihartzun berezia du euskara idatziaren historian, hantxe aurkitu baitziren euskarazko lehenengo lekukotasun idatziak, hain zuzen ere, "Izioqui dugu" eta "Guec ajutu ez dugu" esaldi lausoak. Egile ezezagunarenak dira, eta latinezko testuaren alboan egindako bi ohar edo glosa baino ez dira, bi-biak X. mendekoak (974koak, zehatzago). Milurteko bat baino pitin bat geroago, anaiak, Beñat Oyharçabal euskaltzainak, Pariseko Musée de l'Homme-ko Trãn Quang Hai doktoreak eta beste zenbaitek emandako laguntzari eskèr eskuratu ahal izan ditut nik euskaraz ditugun lekukotasun soinudunik zaharrenak. Hamabost minutuko grabaketa bat da, 1900eko Pariseko Erakusketa Unibertsalean egina, eta arriskutsua litzateke esatea hau baino zaharragorik ez dagoela aurkitzerik. Ukaezina da, ordea, hori lantegi sano gaitza dela, batez ere kontuan izanda gramofonoa garai hartantsu asmatu zela. Pentsatzekoa da, gainera, grabaketa hau eskuratzeak hamaika lan eta eragozpen sortarazi badizkigu, askoz nekezagoa izango dela ezer zaharrago aurkitzea, zenbat eta antzinakoagoa izan ikergaila, orduan eta buruhauste gehiago ekarri ohi dituelako Ikerlanak.

Harako euskal grabaketa hura bi zatitan zabaltzeari iritzi dion egokiena: batetik, CD-ROM bat¹ plazaratu dut Parisen eskuratutako euskal soinu horiekin; bestetik, grabaketak azterlana merezi zuela

(1) Euskarazko lehen soinuak. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2000.

irizita, artikulua bat argitaratu dut, esku artean duzuen hauxe, hain zuzen ere.

Léon Azoulay

Léon Azoulay, 1900eko Pariseko Erakusketa Unibertsalean egin ziren grabaketak bideratu zituena, barne-medikuntzako sendagilea zen, hain zuzen ere, bihotz-gaixotasunetan aditua. Gaztelaniaz bazekien. Itzulpen-lanak ere egiten zituen. Ramon y Cajal sendagile espainiarraren liburu bat frantsesera pasatu zuen: "Les nouvelles idées sur la structure du système nerveux chez l'homme et chez les vertébrés" (1895). Gainera, zenbait testu zientifiko moldatu eta laburtu zituen, beti ere gaztelania sorburu-hizkuntza eta frantsesa xede-hizkuntza zirelarik. Ondoko bi hauek dituzue horren adibide:

- AZOULAY, Léon. Résumé de F. Oloriz: Distribution de l'Indice céphalométrique en Espagne. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.
- AZOULAY, Léon. Résumé de T. de Aranzadi: Le peuple basque. Etude d'anthropologie. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.

"Société d'Anthropologie de Paris" delakoaren kidea izan zen, 1890etik 1903ra arte gutxienez. Elkarte hori dagoeneko desagertu da.

Julien Vinson euskaltzale frantsesak (bera ere "Société d'Anthropologie de Paris" delakoaren kidea) laguntza handia eman zion fonografoen inguruko lan honetan. Telesforo Aranzadi ere ezagutu zuen, diak ere "Société d'Anthropologie de Paris" elkarteko kideak zirelako. Gainera, Léon Azoulayk artikuluren bat itzuli zion frantsesera. 1901ean Parisen bizilari zen, hain zuzen ere, Rue de l'Abbé-Groult-eko 72an.

Azoulay deituraz bezainbatean, baten batek hori euskal deituratzat jo lezake, Axulay Ainhoa ondoko mulino baten izena dela kontuan hartuta. Baina uste hori duena oker dago, Azoulay abizena judutarra delako. Israelen zenbat Azoulaytar bizilari diren ikustea besterik ez dago.

Léon Azoulayren nongotartasunari buruz ez dugu datu bat ere, baina badira arrazolak Ipar Euskal Herrikoa zela pentsatzeko. Hona hemen nire arrazonamenduaren bost ardatzak:

- a) "Sur la constitution d'un musée phonographique" izenburuko artikulua Dr. L. Azoulay izeneko batek sinatzen du. Beraz, horrek pentsarazten digu museo fonografikoaren eta Parisko Erakusketan Unibertsalean egindako grabaketen bultzatzaille nagusiaren abizenaren lehenengo letra L dela.
- b) Societe d'anthropologie de Paris elkartearen 1901eko bazkide-zerrendan honako bazkide hau agertzen da: Azoulay (Léon), DM". Horrek esan nahi du Parisko grabaketak egin zituenak Léon Azoulay zuela izena eta sendagilea zela ("Doctor en Medicina").
- c) Léon Azoulay horrek jatorriz gaztelaniaz idatzitako artikuluen itzulpen-laburpena egin ohi zuen. Hona artikuluen horietako bi:
 - Résumé de F. Oloriz: Distribution de l'indice céphalométrique en Espagne. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.
 - Résumé de T. de Aranzadi: Le peuple basque. Etude d'anthropologie. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.
- d) Bestetik, Léon Azoulay izeneko batek XIX. mendearen bukaeran Ramón y Cajalen lan nagusia ("Les nouvelles Idées sur la structure du système nerveux chez l'homme et chez les vertébrés") frantseseratu zuen (<http://catalognum.bnf.fr/html/l-full?10684&2&1>).
- e) Ramón y Cajalen lan nagusi hori frantseseratu zuen Léon Azoulay hori Ipar Euskal Herrikoa eta sendagilea zen. Izan ere, Luis Garatek idatzitako artikulua batean² honako alpamen hau dago: "(...) de dicho país (Ipar Euskal Herriatik) procede el internista Azoulay conocido por la posición de su nombre al explorar cardíacos y por ser el traductor de la obra más extensa de Cajal aparecida en francés". Ramón y Cajalen lanik luzeena "Textura

(2) GARATE, Luis. Los estudios de medicina en el País Vasco. *RIEV*, 378-396. XX. (Reedición facsimil de la que, desde 1907 a 1936, publicó JULIO DE URQUIJO). Alpamena 383. orrialdearen behealdean dago.

del sistema nervioso del hombre y de los vertebrados" izan zen, Azoulayk "Les nouvelles Idées sur la structure du système nerveux chez l'homme et chez les vertébrés" frantses izena eman ziona.

Nire hipotesia hauxe da: Societe d'anthropologie de Paris elkar-teko Léon Azoulay hori eta Ramón y Cajalen lan nagusia frantseseratu zuen Léon Azoulay Iparretarra gizon berbera zirela, biak ere garai berean bizl izan zirelako, eta lanbide eta izen-deitura berberak zituztelako. Gainera, biek ere gaztelaniatik frantseserako itzulpenak eginak zituzten. Primeran zekiten, beraz, gaztelaniaz, Ipar Euskal Herriko jende askok bezala.

Lapurdin ezagunak dira Azoulaytarrak. Deitura hori duten bi familia gutxienez bizl dira han, bata Baionan eta bestea Biarritzen, biak ere medikuntzari lotuak. Haiekin hitz eginik ere galak lehen bezain ilun jarraitzen du; ez dakite nonbait Léon Azoulayren berri. "Ez dakigu ezer, ez dugu ezagutzen" erantzun labur bezain argigarria balzik ezin izan dut jaso haien ahotik. Beraz, alboratu beharrekoa dugu Baiona edo Biarritzeko gaur egungo Azoulaytarren eta harako Léon Azoulay haren artean halako senidetasun-harremanik bazela, Inoren oroimena edo esanak zalantzan jartzen hasi nahi ez badugu behintzat.

Lapurdin ez ezik, besteak beste, Biarnon eta Parisen ere badira Azoulaytarrak, hiru eta 278, hurrenez hurren. Deitura hori, bistan denez, ez da batere arrotza Bidasoaz beste aldean. Deituraz harantzagoko argibideak behar dira Léon Azoulay doktorearen jatorriarekikoak argituko baditugu.

Nola egin zituen grabaketak?

Azoulay doktoreak gehienbat bi eremu landu zituen: medikuntza eta antropologia. Horren lekuko ditugu lehenago alpatutako argitalpenak eta Frantziako Liburutegi Nazionalaren webgunean atzeman ditudan beste zenbait lan, besteak beste, Azoulayk idatzitako zazpi artikuluko³ eta itzuli-laburtutako bi⁴. Beraz, nik dakidala, Ikerlanak

(3) Hona zazpi artikuluko:

- L'ère nouvelle des sons et des bruits. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 172-178.
- Sur la constitution d'un musée phonographique. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 222-226.

ez ezik, itzulpenak eta testu-moldaketak ere egin zituen. Begien bistakoa da Azoulay doktoreak utzi digun idatzizko ondarea ez dela oso oparoa; ezin ahantzizkoa dugu, ordea, bere artikulua batetik abiatuta⁵ 1999ko urriaren 11n aurkitu nuela euskaraz egun dugun grabaketarik zaharrena. Euskarazko grabaketa hura Parisen topatu nuen, hantxe egon baita beti, 1968tik 1969ra bitartean izan ezik, orduan Sirakusa hirira (New York estatua, Estatu Batuak) eraman baitzuten, hasierako arrabolak zinta magnetikora aldatzeko. Nik, berri, grabaketa kasetean jaso nuen, etxetik eramandako kasete batean, Trần Quang Hai doktoreak egin baitzidan kopia Estatu Batuetatik ekarritako zinta magnetikotik.

Itzuli-laburtutako bi artikuluetan euskal galetarako halako joera sumatzen diot nik Azoulayri; Parisko 1900eko Erakusketa Unibertsalaz eta bertan egindako grabaketez alpamenik bat ere ez baina. Horretaz dakigun guztia Azoulay doktoreak berak jakinarazten digu lehenago alpatutako artikuluetan. Bertan esaten direnak aletuz tankera hartuko diogu, gutxi gorabehera, Azoulayk grabaketak lortzeko egin behar izan zuen lanari. Hoberik ezean, artikulua horietatik hartutako argibideak emango dizkizuet segidan.

— Proposition. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 346.

— Collection phonographique. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 419-422.

— Sur la manière, dont a été constitué le musée phonographique de la société d'anthropologie. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 305-320.

— Le musée phonographique de la société d'anthropologie. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 327-330.

— Musée phonographique. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1903, 536. orrialdetik aurrera. Azoulay, L.

(4) Hona bi artikuluo:

— Résumé de F. Oloriz: Distribution de l'indice céphalométrique en Espagne. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.

— Résumé de T. de Aranzadi: Le peuple basque. Etude d'anthropologie. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.

(5) Sur la manière, dont a été constitué le musée phonographique de la société d'anthropologie. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 305-320.

Egitasmo honetan Julien Vinson euskaltzale frantsesa izan zuen laguntzaille, nahiz eta haren lanak denbora askorik utzi ez, Azoulayri nahi besteko laguntza emateko: beti lanez itota ibiltzen omen zen. Bost hilabete eman zituen fonogramagintzan, erakusketaren zoko batetik bestera lan interesgarri bezain gogalkarri hari lotuta. Bidea eragotzi zioten oztopo guztiak gorabehera, 400 fonograma baino gehiago iritsi zituen. Baina gaizki zeudenak baztertuta, bilduma 331 fonogramaz osaturik geratu zen. Horiei 55 erantsi behar zitzaizkien, Sir Robert Hart Txinako mugen zuzendariaren bidez eskuratu zituenak. Horiekin guztiekin Azoulayk bilduma eder bat eta artxibo fonografiko bat antolatu nahi zituen, fonografoak hizkuntzalaritzarako eta filologiarako zituen erabilerak ballatzeko. Lehenengo urratsak ere eman zituen hori lortzeko: Société d'Anthropologie de Paris elkartearen onespena jaso zuen museo fonografikoa eratzeko. Vienako Zientzietako Akademiak egitasmo berbera garatu zuen, baina paristarrak izan ziren aitzindari. Azoulayk espero zuen beste herri eta erakunde batzuek jarraituko ziotela frantziarrek urratutako bideari. Bestalde, Azoulayren iritziz, komeni zen ekimen horretan elkarlanean aritzea, denek batera erabaki beharko baitzuten zein tresna, prozedura eta gai erabili artxibo eta museo horiek antolatzeko. Gainera, fonogramak lortzeko eta iraunkortzeko batera arituko ziren ikerlanean.

Fonogramak golzez egin behar izan zituen Azoulay doktoreak, arratsaldez lan egiteko ahalmen handiagoa bazuen ere. Izan ere, lortutako baimenak ez zion beste biderik ematen. Ez zuen lanerako leku finkorik: gramofonoa eta beste tramankulu guztiak eskuetan hartuta ibiltzen zen batetik bestera erakusketa osoan zehar. Askotan ez zioten erraztasunik bat ere ematen grabaketak egiteko; inguruabarrek ez zioten ezertan ere lagundu. Beren-beregiko tokirik ere ez zuen izan lan egiteko. Lan-baldintzak, oro har, oso txarrak izan ziren: lan egiteko uzten zizkioten geletan ez zegoen aterik, leku irekiak ziren, beraz; zarata handia egoten zen, eta ikusle gehiegi inguruan, jakin-minak erakarrita; sarri askotan han ez zen ez mahairik, ez aulkirik egoten, hiztunak gramofono aurrean ahalik eta erosoan sentitzea komeni bazen ere.

Grabatu zituen hizkuntzak hainbeste izan ziren, ezen ugaritasun hark behin baino gehiagotan trabak eragin baitzizkion bere ikerlanari, ez inoren esanak fonografiatzea berez oso galtza zelako —Azoulayk

berak, behar izanez gero, mimika bidez adierazten zien hitzunei zer egin behar zuten-, balzik eta fonogramari buruzko argibideak lortzea zail xamarra gertatzen zitzaizkion.

Fonografiatuek gutxitan ematen zituzten xehetasunak grabatutakoari buruz zeren eta inork gutxik nahi izaten baitzuen grabatu beharrekoa idatzi. Halakorik eskatuz gero, jende askok atzera egiten zuten, eta erabakitzen zuten ez idazlanik ez fonogramarik ez egitea. Grabaketa egindakoan fonogramaren edukia idatziz emateko eskatuz gero, berriz, biharamunean emango ziotela agintzen zioten, baina gehienetan ez zuten hitza betetzen. Hori dela eta, Azoulay doktoreak lortutako fonograma askok ez zuten idatzizko iruzkinik. Gaur egun, direlako testu argigarrien zantzurik bat ere ez dugu; horiei buruz dakigun guztia Azoulay doktoreak jakinarazi digu bere artikuluren batean egindako aipamenei baten bitartez.

Fonogramen itzulpena ere oso gaitza omen zen lortzen; fonografiatu gehienek ez zekiten (edo oso gaizki zekiten) frantsesa, gaztelania edo itallera, edo ez ziren itzulpena emateko behar bezain ikasiak. Sarteraren⁶ kasuan, esaterako, hiruzpalau hizkuntzaz ballatu zen zubi-lana egiteko, hain zituena ulergaitz zenbait pasarte. Itzulpenaren arazoa konpontze aldera, Azoulayri bururatu zitzaion testuen kopiak bidaltzea zegoion herriko jakintsuei, kontsulei eta Société d'Anthropologie de Paris elkarteko kideei, baita bere lanaren gora-beherengatik ezagutzen zituenei ere. Dena delako herrian bizitzea beste baldintzarik ez zuten bete behar. Itzulpena egiteko ez ezik, ortografia zuzentzeko, eta hizkuntzei, kantuei, musikari eta folkloerari buruzko ahalik eta argibide gehien emateko ere eskatu nahi zien Azoulayk.

Hizkuntza guztietako fonogramen artean halako lotura bat ezarri nahian, grabaketetan parte hartzeko ziren guztiei, zeini bere hizkuntzan, Seme Prodigoren parabolaren testu idatzi bana irakurtzeko eskatu zien. San Lukasen arabera Ebanjelioko pasarte hori Elkarte Bibliazale Britainiarrari esker itzuli zen munduko la hizkuntza guztietara. Erljio guztietan antzekoa zelakoan hautatu zuten. Hala ere, musulman fanatiko batzuek ez omen zuten inola ere irakurri nahi izan, istorio hori ebanjelio batetik ateratakoa zelako. Horrek agerian uzten

(6) Sartera: Asiako erdialdean hitz egiten den hizkuntza.

du zenbat propaganda zebilen garai hartan Londresko Elkarte Biblia-
zaleari buruz eta, oro har, elkarte kristau guztiei buruz. Era berean,
argi geratu zen horrek nolako gorrotoa pizten zuen europarren kon-
tra.

Testu idatziak funtsezkoak izan zituen Azoulayk bere lantegian.
Batetik, horrek modua emango zien fonografiatuei silabaka irakur-
tzeko, letra edo silaba isolatuen ahoskera finkatzearren. Bestetik,
testu idatziek argibide asko ematen zituzten ezaugarri fonetikoel
buruz. Gainera, testua idatzirik emanda Azoulayk fonografiatuei ira-
kats diezaleken nola ahoskatu silabaka, zein tarte utzi behar zen
silaben artean eta zein ahots-tonu erabili behar zuten.

Zoritxarrez, fonografiatu gehienak ikasi gabeak zirenez, testu
idatzien prozedura horrek gehienetan ez zuen ezertarako balio. Arazo
hori konpontzeko, kantuetara jo zuen. Kantuak errazena omen ziren
lortzen, batetik, guztiek atsegin zutelako kantuan aritzea eta euren
herriko kantak finkatzea, eta bestetik, horiek gogoratzen zituelako
jendeak ondoen. Azoulayren iritziz, zenbat eta zibilizatuagoak izan
norbanakoak, orduan eta kantu gutxiago zekizkiten. Prosa gizarte
"aurreratuetan" lantzen omen zen gehienbat, gizarte "atzeratuago-
tan" jendeak ez baitzekien ipulnik buruz. Kantuei esker lortu ahal izan
zituen ahozko hizkuntzaren eta silabakako hizkuntzaren fonogramak,
bestela eskuraterik ez zegoen kasuetan. Nolanahi ere, aukerarik
izanez gero, kantuen, ipuinen, kontakizunen eta besteren testua
lortzen zuen. Fonografiatuak bere hizkuntzan idazten jakinez gero,
Azoulayk eskatzen zion idatziz emateko esandakoaren transkribaketa
eta itzulpena.

Gutxi gorabehera 70 hizkuntzetako laginak bildu zituen Azoula-
yk. Erakusketak seguru asko hizkuntza gehiago fonografiatzeko mo-
dua ematen zuen. Gehiago lor zitzakeen, beraz, museo fonografi-
koetan interesik zeukatenei lagundu izan ballote. Kontinente
guztietako laginak zeuden Azoulayren bilduma fonografikoan, gehie-
nak Asia, Europa eta Afrikakoak baziren ere. Amerikako eta Ozeania-
ko laginak askoz ere gutxiago ziren. Ozeaniak ordezkari bakarra
zeukan, Leialtasun Irietako neska bat, hain zuzen ere. Bestalde,
behin baino gehiagotan leporatu zioten Azoulayri frantsesezko fono-
gramarik hartu ez izana. Baina ahal izan zituen guztiak bildu zituen,
eta ondoko bi arrazorenatik ez zuen gehiagorik lortu: batetik,
frantses askok ez zuten fonografian parte hartu nahi izan, lantegi hori

gutxietsirik, eta gainera, bost axola zitzaizen euren ahotsa museo batean betikotzea; bestetik, gero eta zalagoa omen zen Parisen aurkitzea bere jargoa zerabilen jenderik.

Hona Azoulayk Parisko 1900eko Erakusketa Unibertsalean grabatutako hizkuntzak, kontinentez kontinente:

Europakoak: ruteniera, kroaziera, turkiera, hungariera, suomiera, letoniera, suediera, daniera-norvegiara, islandiera, alemana, ingelesa, frantsesaren hiru dialekto, proventzera, italiara, bretoiara, euskara (bi euskalki), espainiera, portugesa eta hebraiera.

Asiakoak: japoniera, txinera, annamera, laoera, malaysiera, singapurra, tamilera, hindustaneraren urduera (lau dialekto), tatariera, tamagashera, pertsiera, Dagestango awarea, armeniera, georgiera eta Siriako arabiera.

Afrikakoak: Tunisiako arabiera, Tunisko hebraiera, kabillera, Aljeriako hegoaldeko arabiera, Aljeriako hebraiera, uolof bost dialektotan (Saint-Louis eta Dakarka-koa, Sérère-koa, Djollia-koa, Bambara-koa eta Toucouleur-rekoa), mandinga, peulera, beninera (yoruba eta Porto Novo), makouera, suahilia hiru dialektotan (Zantzibar, Komore, Ndzuani), Madagaskarko hizkuntza eta hizkerak: llovera, betsileoera, betsimisarakera, antankara, antanoussi, antemour, mahafali, sianak eta sakalave.

Amerikakoak: araukaniera, maputxea eta Guyanako kreolera.

Ozeaniakoa: Mare-ko nengoniera, Kaledonia Berritik hurbilekoa.

Azoulayk jakin zuenez, garai beretsuan J. Wright ere ibili zen Ingelesaren zenbait dialektoren lagin fonografikoak biltzen. Txinan, Hungarian, Austrian eta beste zenbait tokitan ere ari ziren antzeko eginkizunetan. Horrek argi uzten du, Azoulayren ustez, leku guztietan garrantzi handikotzat jotzen dela horrelako dokumentuak biltzea.

Kanta asko fonografiatu zituen, eta mota guztietakoak, baina batez ere maitasun-kantak. Zenbait guda-kanta ere grabatu zituen, Afrikakoak gehienak. Herri kanta komikoak, berriz, oso gutxi. Azoulayren iritziz, euskaldunok (garai horretakoez ari da, noski) horrelako asko ditugu, eta kanta komikoetarako joera hori "etnia horren ezaguri"tzat jo zuen. Dirudenez, genero hori Europako hegoaldean gehiago lantzen zen iparraldean baino. Erljiio-kantuak eta otoltzak urriago ziren. Fanatiko erlijiosoek ez zuten inola ere fonogrametan parte hartu nahi, "sinesgabeen" aurrean egonda. Azoulayk Korana

eskatu zien musulmani, gramofono aurrean Irakur zezaten, baina ez zuten fanatismoa kontuan hartu. Gauzak horrela, Errusiako sailean, aware batzuek muzin egin zitoten Azoulayren eskaerari. Biharamunean aware bati entzunarazi zion Koranaren fonograma bat, eta erlijio-keinu asko egin ondoren, pasarte bera errezzatu zuten fonografo aurrean. Koranaren fonograma bera erabili ere, Azoulayk ezin izan zuten zibilizatu gabeko parsiak bat konbentzitu ahoa hitz egiteko tutura hurbiltzeko. Mintzatu bai, mintzatu zen, baina grabagailutik urrun. Ouled Nail-ko emakume bat solilik ausartu zitzaion hil-kantak abestera. Horretarako, lehenago Azoulayk berak kantatu behar izan zituen hildakoen auhenak. Emakume hura beldur zen auhen haiek berari edo bere senideren bati heriotza ekarriko ote zitoten.

Kantu epikoei edo elezahar erritmodunei dagokienez, finlandiarren Kalebalaren hasiera eta Islandiako epopela zaharren ahapaldiak fonografiatu ahal izan zituen. 1928an estreinako aldiz inprimatu zenetik, Kalebala Finlandiako zokorik apartatuenetako jende zahar-zaharrak baino ez zuten kantatzen. W. Halonen izeneko eskultore gazte batek gogora ekarri zuten Kalebalaren doinua. Hori dela eta, Azoulayk premia handiko irizki zion etnografiari funtsezkoak diren dokumentu asko fonogramen bidez betiko gorderik edukitzeari.

Siriako arabiarrek, kristauak eta judutarrek egindako kantu bi-txienetarikoa bat ere eskuratu zuten. Itxura denez, bakeak egiteko kantua zen: inork inorekin berradiskidetu nahi bazuen, bigarren horrengana jo behar zuten, kantuan jo ere. Bigarren horrek ere berradiskidetu nahi bazuen, berak ere kantatu egin beharko zuen, bere txanda iritsita. Horrela, segituan egingo zituzten bakeak. Kantu hori eta gisa honetako ohiturak oso zaharrak dira. Oso litekeena da leku guztietan horrelako zerbaiten zantzuren batek bizirik irautea.

Fonografo batean edo bitan oihuak bildu zituzten. Alaitasuna, mina, maltasuna eta gisa horretarako sentimenduak adierazten zituzten. Tartean gudarako deiren bat ere bazegoen.

Zenbait ipuin ere inguratu zituen, baina ezin izan ziren osorik grabatu, luzeegiak nonbait. Galnera, norbanako zibilizatu gutxiak hitz egin nahi zuten fonografo aurrean. Aspertu egiten ziren. Zibilizatugabeak, berriz, ez zekiten ipuin askorik.

Ez zituzten bildu ez sorginkeriarik, ez sermoirik, ezta hitzaldirik ere. Ahaleginak eta bi egin omen zituzten elkarrizketak grabatzeko,

balna oso gaitza gertatu zitzairen, bai arrazoi teknikoengatik, bai fonografiatugaiengatik berengatik. Jendeak eskuarki ez zuen jakiten zertaz hitz egin fonografo aurrean. Parisera egindako bidala hura eta erakusketa bera ematen zieten mintzagaitzat, dena ere diosalez, irribarrez eta hitz gozoz apalduz. Hala ere, emaitzak askoz ere hobeak izan zitezkeen, beharbada, euren herrian egonda eta Azoulayk euren hizkuntza ondo jakin izan balu.

Musika-ekitaldiak ere grabatu ahal izan omen zituen Azoulayk. Gai nontzeko fonogramak bezain eskuragaitz gertatu zitzaizkion: Azoulayk berak joan behar izan zuen edozein musika-tresna jotzen zuen jendearen bila. Haize-instrumentuen grabaketen kalitatea soka—instrumentuez egindakoa baino askoz hobeak zen. Ondoko herrietako musika instrumentala fonografiatu zen: Bosnia-Hertzeegovina, Japonia, Vietnam, Iran, Tunisia eta Britainia.

Kantu horietako batzuk Azoulayren emazteak transkribatu zituen. Azoulayk horretan ez zuen jaso inongo musikazale adituren laguntzarik. Gaur egungo musikariek ederki asko baloratuko zuten musika-fonograma guztiak transkribatu izan balira.

Lanaren alderdi teknikoaz jardungo dut orain. Gehienetan zaila izaten zen inorengandik grabaketarik lortzea, non eta ez zuen bere herrialdeko taldeburuak horretarako agindua ematen. Horrelakorik ezear, fonografiatugalak hitz onez konbentzitzen salatzen zen Azoulay. Prozedura horrek zenbaitetan kale egiten zuenez, batzuek abisurik eman gabe eginarazi zituzten fonogramak; eta besteren batzuek, berriz, dirua eman behar izan zuten, laguntzaren ordainetan.

Jende ikasia oro har gertu egoten zen gramofono aurrean hitz egiteko, Ikerlanaren helburua jakin bezain laster. Zibilizatugabeek atsegin handia hartzen zuten grabaketetan parte hartuz. Erdi zibilizatuak izaten ziren uzkurrenak horretan. Pentsatzekoa denez, zaila baino zailagoa zen emakumerik konbentzitzea lan horretan laguntzeko.

Fonografiatugalak lortzeko, komeni zen aurrez nori bere herriko fonogramak entzunaraztea, hala nola, grabatutako kantuak, musika eta, ahal bazen, hizketaldiren bat. Oso gutxi eusten zioten zerbait grabatzeko tentazloari, batez ere esaten bazitzairen nola lortu zituzten fonograma haiek. Gainera, fonografiatuek euren izen-deiturak eman zitzaizketenez, batzuek uste zuten eurek, euren herriek eta euren

hizkuntzek aintza eta ohore handia jasoko zutela. Pentsamolde horretakoak ziren, esaterako, Ijitoak, Irandarrak eta batik bat euren herriaren independentziaren alde borrokan ari zirenak. Fonogramak eskuratzeko aukerak ugaltzen ziren baldin eta aurrez entzundako grabaketen transkribaketa erakusten bazieten, edo haien hizkuntzan edo haiek ezagutzen zuten hizkuntzaren batean mintzatzen bazitzaien. Labur esanda, Azoulayk kale-saltzaileen modura ibili behar izan zuen. Europako, Asiako eta Afrikako Iparraldeko erdi zibilizatuekin, horratik, prozedura horiek ere ez zuten inolako arrakastarik. Izan ere, kobratu ere egin nahi zuten euren laguntzarengatik; ezin zuten sinetsi europar batek doan lan egin zezakeela. Kasu horretan, tratu bat egin behar zen eurekin, eta lana guztiz bukatu arte ez ordaindu. Bidezkoa zen liberaren batzuk ematea fonografiatuari, lanak denbora asko kentzen bazion. Begien bistakoa zen onena zela ezertan hasi aurretik diru-kopuru jakin bat zehaztea; halaxe jokatu omen zuten Hungarian Vikar jaunaren bildumari erantsitako herrikantuen fonogramak erdiesteko: hamarna libera ordaindu zituzten fonografoon truke. Azoulayren iritziz, bera ere horrela aritu izan balitz, askoz ere grabaketa gehiago egingo zituen. Baina Société d'Anthropologie de Paris delakoak emandako diruaz materiala balzik ezin izan zuten erosi. Trocadero plazan pabilloi txukun bat izan bazuten, ekimena askoz arrakastatsuagoa izango omen zen. Publizitateak erakarrita, askoz ere jende gehiago inguratuko zitzaion Azoulayri. Baina horrelakorik ez, eta batetik bestera ibili behar izan omen zuen, grabatzeko tramankulu guztiak aldean zeramatzala. Azoulayk berak dloskunez, zientzialariak bainoago merkatariak ziruditen, emanak zizkioten gomendio-agiriak gorabehera.

Hona nola egiten zituen grabaketak: Azoulay bera hasten zen, itxurak egiten zituen gramofono aurrean benetan hizketan edo kantuan arituko balitz bezala. Horrelaxe erakutsi nahi zien fonografiatugaiel nola jokatu behar zuten korneta edo tutu akustiko aurrean egonda, baita ahotsa nola erabili behar zuten ere. Azoulayk arrabol batean bere ahotsa fonografiatzen zuen, erritmoa eta ahotsaren ñabardurak jakiteko. Jokamolde hori behar-beharrezkoa zen, fonograma onak lortuko baziren. Korneta oso gutxitan erabili zuten, hain zuzen ere, oso gaitza zelako fonografoa inoren ahoaren aurrean jartzea. Gainera, tramankuluak oso astunak ziren egunero euren garraioan ibiltzeko. Kanpoko zaratatik ere ezin izango zen babestu,

korneta paratuta. Hasiera-hasieratik ohartu ziren askoz erosoagoa zela tutu akustiko malgua, eta gainera, fonetikaren ikuspegitik, askoz etekin handiagoa atera zekiokoela. Tutuaren pabilloiari kautxuzko botol batez hornitutako makila zentimetratu bat erantsi zioten. Fonografiatuaren ahotsaren batezbesteko bolumenaren arabera eta diafragma grabatzailearen sentiberatasunari erreparatuta, gehiago edo gutxiago eragiten zioten makilari. Orduan kautxuzko botoia kokotsaren gaineko aldean ezartzen zuten, ezker edo eskuin eskuaz eusten zioten pabilloiari. Gero, tresna gora eta behera eramaten zuten kokotsean zehar, ahotsa jaitxi edo ligo behar zen kontuan izanda. Prozedura horri jarraiki lortu zituzten emaitzarik onenak. Gaixotasunik kutsa ez zedin, erabilii orduko kautxuzko botoia eta pabilloiaren barrualdia garbitzen ziren koloniako urez eta mendazko alkoholez. Botoia Joseph paperez⁷ eta kotoiz bilduta zegoen, eta erabilaldi bakoitzaren ondoren deusezten zuten.

Baten batzuk ez ziren oso gustura sentitzen korneta kokotsean zebilkie. Baina, oro har, jendeak ondo eutsi zien langintza hark ekarri zizkien endredo guztiak. Bestelako tutuak eta kornetak asmatu beharko zituzten, aurpegiak eta fonazio-organoeak zailtasun gutxiago izan zezaten mugimendurik egiteko, eta automatikoki intonazioaren arabera ibil zitezen, alegia, beheko masalezuraren jaitxiera kontuan har zezaten.

Hizkuntza edo grabatutako zatia interesgarria bazen, komeni zen fonogramaren kopia egitea, jatorrizkoa bikaia izanagatik. Nolanahi ere, fonetikaren bi fonograma egin behar zituzten, fonograma bakoitzean bildutako silaba-kopurua berrehun ingurukoa zelako. Gainera, oso litekeena zen hizketa-zati txiki horiek ulergaitzak izatea. Fonografiatu batzuei (zibilizatu gabekoei batik bat) euren ahotsa entzuteak denetariko sentsazioak eragiten zizkien: atsegina, miresmena, izua, erlijioari lotutako beldurra, baita txundidura ere. Sarritan Azoulay lasaitu behar izaten zituen eta geldirik egoteko eskatu, alde egin ez zezaten. Orobat, lagungarria zen grabaketa nola lortzen zen azaltzea, gainetik bazen ere. Mekanismoaren nondik norakoak jakinda, sorginkeriak eta gisako ergelkeriak desagertzen ziren fonografiatuen buruetatik. Gauzak horrela, inolako trabarik jarri gabe lotu ohi zitzaizkion lanari.

(7) Joseph papera: oihal fin eta gardenez egindako papera.

Erdi zibillizatuak traba handiak jartzen zituzten nortasun-orria betetzeko, poliziararen aurrean zeudela iruditzen zitzaielako. Hamalka azalpen eman behar zitzaizkien, Azoulayren eskariei men egin zitezela. Guztiz zibillizata eta zibillizatu gabe zeudenek, aldiz, oztoporik jarri gabe laguntzen zioten. Baina zibillizatu gabeek hainbat arazo izan ohi zituzten Azoulayri aditzeko.

Fonografiatuengandik argazki bana lortzea ere bazegoen, baina mesede asko eskatzea ere ez zen komeni, Azoulayren iritziz. Baina guztiak ere prest egongo ziren euren emateko, guztiak, musulman batzuk izan ezlik.

Fonograma entzuteak eragiten zien fonografiatuei zirrararik handiena. Hasi aurretik arrabolari hautsa kendu behar zitzaion. Fonogramak ondo zaintzea funtsezkoa zen: arrabolak ezin ziren leku beroetan edo hezeetan ipini. Gainera, arrazol jakirik gabe ahultzen ziren fonogramak; arrasto sakonagoa egitea beste biderik ez zegoen.

Azoulayren iritziz, Parisko 1900eko erakusketan egindako bildumak argi utzi zuen museo fonografikoek garrantzi handia zutela, informazio ugari eman diezaguketelako hizkuntzei buruz. Esaterako, Azoulayk jasotako argibideetatik, besteak beste, hauexek azpimarratu zituen: Afrikako hizkuntza eranskorren hots kontsonantikoek ez zutela bat ere sendotasunik; hitzen eta esaldien azentua eta doinua neurri handi batean hitzunaren gorabeheren arabera zirela, eta hizkuntza bateko sailen ezaugarri zirela; jende guztiak oharkabean bere hizkuntza dotoretu nahi zuela, fonografo aurrean hizketan hasi orduko; talde etniko baten musikan eta herri-kantuetan batasun handia zegoela, kantuak eta ariak era batekoak zein besteak izan.

Euskal grabaketa

Edukia

- 1 – Ebanjelioa San Juanen arabera. Hogelgarren kapitulua. Zuberera. Iraupena: 2' 21''
- 2 – Ebanjelioa San Juanen arabera. Hogelgarren kapitulua. Zuberera. Iraupena: 2' 55''.
- 3 – Ebanjelioa San Lukasen arabera. Hamabosgarren kapitulua. Semeprodigioaren alegia. Gipuzkera. Iraupena: 2' 49''.

- 4 – “Maltia non zira” kanta. Zuberera. Iraupena: 1’24”.
- 5 – “Prima eljerra” kanta. Zuberera. Iraupena: 2’20”.
- 6 – “Donostiako hiru damatxo” kanta. Gipuzkera. Iraupena: 2’20”.
- 7 – Bi Irrintzi. Iraupena: 22”.
- 8 – “Herriyetan batzuben” bertsoa. Gipuzkera. Iraupena: 47”.
- 9 – “Pello Joxepe” kanta. Gipuzkera. Iraupena: 44”.

Hitez hitzeko transkribaketa (gaurko grafia erabilia)

1– *Basque souletin. Saint Jean, vingtième chapitre.*⁸

Asteko lehen egünian, Maria Madalena JIn zen goizik hobiala, orano ùlun zelarik; eta Ikusi zian harria Idokirik izan zela hobi gagnetik.

Laster egin zian eta Juan zen Simon Pierragana eta beste dizipùlù Jesusek malte zianagana, eta erran zeren: Jauna eraman die hobetik kanporat bena ez dakigù nun ezarri dien.

Ordian heltù zen berhala beste dizipùlù hareki, eta JIn ziren hobiala.

Blak bazüazan lasterka eta beste dizipùlù hura aitzintürik Pierrari, lehenik heltù zen hobiala.

Eta apaltürik Ikusi zütian oihalak lurrian, bena ez zen sartü.

Bena Simon Pierra, ondotik joalten beltzien, heltü zenian sartü zen hobian, eta ediren zütian bazter batian oihalak.

Le même épélé.

As-te-ko-le-hen-e-gü-ni-an-Ma-ri-a-Ma-da-le-na-JIn-zen -gol-zik-h o-bi-a-la-o-ra-no-ù-lun-ze-laik-e-ta-l-ku-si-zi-an-h a-rr-i-a-l-de-ki-rik-l-zan-ze-la-ho-bi-gal-ne-tik-las -ter-é-gin-zi-an-e-ta-j u-an-zen-Si-mon-Pie-rra-ga-na-e-ta-bes-te-di-zi-pü-lü -Je-su-sek-mal-te-zi-a-na-ga-na-e-ta-e-ran-ze-ren-Jau-na -e-ra-man-di-e-ho-be-tik-kan-po-rat-be-na-ez-daki-gü-non -e -za-rr-i-dien.

(8) Testu hau ondoko liburutik hartu zen: URRUTHY, Anna. Ebangelo saintia Jesus-Kristena, Jondane Johaneren arabera. Balona (1873) eta Orthez (1888).

2- Basque souletin. Saint Jean, chapitre vingt.

Asteko lehen egünian, Maria Magdalena jin zen goizik hobiala, orano ülün zelarik; eta ikusi zian harria idekirik izan zela hobi gainetik.

Laster egin zian eta Juan zen Simon Pierragana eta beste dizipülü Jesusek maite zianagana, eta erran zeren: Jauna eraman die hobitik kanporat bena ez dakigü nun ezarri dien.

Ordian Pierra elki zen berhala beste dizipülü hareki, eta jin ziren hobiala.

Biak bazūazan lasterka eta beste dizipülü hura aitzintürük Pierrari, lehenik heltü zen hobiala.

Eta apaltürük ikusi zütian oihalak lurrian, bena ez zen sartü.

Bena Simon Pierra, ondotik joalten beitzen, heltü zenian sartü zen hobian, eta ediren zütian bazter batian oihalak.

Eta Jesusen burian ezarri zien hil mihisia, zoin ez baitzen beste oihaletik, oihaletik, bena plegatürük beste lekü batetan.

Ordian beste dizipülü lehenik hobiala heltü zena ere sartü zen, eta ikusi zian, eta sinetsi.

Le même épelé.

As-te-ko-le-hen-e-gü-ni-an-Ma-ri-a-Mag-da-le-na-jin-ze n-gol-zik-ho-bi-a-la-o-ra-no-ü-lun-ze-la-rik-e-ta-i-ku-si -zi-an-ha-rr-i-a-i-de-ki-ri-ki-zan-ze -la-ho-bi-ga-ñe-tik-las-ter-e-gin-zi-an-e-ta-ju-an-zen-Si-mon-Pi-e-rra-ga-na-e-ta-bes-t-e-di-zi-pü-lü-Je-sü-sek-mal-te-zi-a-na-ga-na-e-ta.

3 -Basque guipuscoan. L'enfant prodigue.⁹

Gizon batek zituen bi seme, eta haletako gazteenak esan zion bere aitari: "Aita, ekarzu zure aziendatik tokatzen zaidan partea", eta partitu zuen bere azienda haien artean, eta ez egun asko geroz seme gazteenak bildu zuen bere azienda eta Juan zan leku urruti batera eta han hondatu zuen guztia bizi gaiztua eginaz eta guztia gastatu zuenean gertatu zan gosete handi bat leku hartan eta bera hasi zan premia izaten, eta Juan zan eta alderatu zan leku hartako batengana zelnek baldi zuen bere lurretara zerriak janaritzera eta deseatzten zuen zerriak jaten zutenaren azalakin bere sabela bete-

(9) Testu hau ondoko liburutik hartu zen: BRUNET, F. Jesu Cristoren evanjelioa Lucasen arabera. Londres (1870) eta Buenos Aires (1877).

tzea eta ez zion inork ezer ematen. Baina bereganatu zanean esan zuen: "Zenbat nere aitaren jornalarik daukate ogia ugari eta ni go-seak hiltzen nago. Altxatuko naiz eta Juango naiz nere aitagana eta esango diot: "Alta, pekatu egin det zeruaren kontra eta zure aurrean ez naiz gehiago dina zure semea deitua izatea. Tratatu nazazu zure jornalari bat bezela". Eta altxatu zan eta Juan zan bere aitagana eta oraindik urruti zegoala...

4- Basque souletin. Ma bien aimée, où êtes-vous?

Chanson d'amour.

Maitia, non zirade?
Nik ez zütüt ikusten,
Ez berririk jakiten,
Norat galdū zira? (BIS)
Hala zure deseina
ote da kanbiatū?
Hitz eman zenereitan
ez behin, bai berritan,
enea zinela. (BIS)

Alta jeloskorral
Zük alaba Igorri
araz eue lhesi
komentū hartara. (BIS)
Har'eta ez ahal da
sartūren serora.
Fede bedera dūgū
alkarri emana dūgū,
gaūza segurra da. (BIS)

Le même lu.

Maitia, non zirade?
Nik ez zütüt ikusten,
ez berririk jakiten,
Norat galdū zira?
Hala kanbiatū

5- Basque souletin. Chanson d'amour. La belle héritière.

Prima eljerra
zūtan fidatūrik,
anitz bagira
oro tronpatūrik.
Enia zirenez
erradazū bal al'ez,
bestela banua
desertuala,
nigarrez urtzera.

Desertuala
Juan nahi bazira,
arren zuaza,
ol, bena, berhalal
Ez zitlala jin
harzara nigana,
bestela gogua
dolūtūren zalzū,
amoros galsua.

Mitan exenplū
nahi dūanak hartū,
ene malūrak
parerik ez beltū.
Xarmangarri bat
nik nian maitatū,
fidatū, tronpatū...!
sekūla jagoitl
Ikusi ez banū.

Mintzo zirade
arrazol gabetarik
ez dūdala nik
zur'amodiorik.
Zū bena lehenik
banian besterik,
malterik, fidelik.
Horrez ez dereizūt
egiten ogenik.

6- Basque guipuscoan. Chanson satirique. Femme.

Hiru damatxo Donostiyako Errenteriyen dendari,
Josten zaplatxak badaki baino ardoa edaten¹⁰ hobeki;
Eta kriskitin, kraskitin, larrosa krabilin,
ardoa edaten¹¹ hobeki.

Ea, ea, zezenak dira¹²,
beltz-beltzak dira¹³,
harrapatzen bazaitu,
harrapatzen¹⁴ bazaitu,
jo ta bertan hilko zaitu,
jo ta bertan hilko zaitu.

Donostiyako neskatxatxubak
plazara nahi dutenian: (BIS – bi lerro hauek erreplikutzen dira)
–Ama, ez dago piparrik eta,
banuba salto batian.
Eta kriskitin, kraskitin, larrosa krabilin,
banuba salto batian.

(10) Hemen, egia esanda, "ardoa edaten" baino "ardube raten" esaten du.

(11) Hemen ere "ardube raten" esaten du.

(12) Hemen "zezena tira" esaten du. Bi aldiz erreplikutzen da leloa eta bietan ere "zezena tira" esaten du kantariak.

(13) Hemen "beltz-beltza tira" esaten du. Bi aldiz erreplikutzen da leloa eta bietan ere "beltz-beltza tira" esaten du kantariak.

(14) Hemen "yarrapatzen" esaten du.

Ea, ea, zezenak dira,
 beltz-beltzak dira,
 harrapatzen¹⁵ bazaitu,
 harrapatzen bazaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu.

Donostiyako Gaztelupeko sagardubaren gozuba,
 (BIS – lerro hau erreplikatu egiten da)
 antxe edaten ari nintzala hautsi zitzaidan basuba;
 Eta kriskitin, kraskitin, larrosa krabillin,
 basuba kristelezkuba. (BIS – bi lerro hauek erreplikutzen dira)

Ea, ea, zezenak dira,
 beltz-beltzak dira,
 harrapatzen¹⁶ bazaitu,
 harrapatzen bazaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu,
 jo ta bertan hilko zaitu.

7- *Cri de guerre basque. Ancien.*

8- *Basque guipuscoan. Femme. Herriyetan batzubek. Chanson d'amour.*

Herriyetan batzubek dira ballatu
 lau behar duten tokian zortzi tiratu
 Herriyetan batzubek (sic)

Herriyetan batzubek dira ballatu
 lau behar duten tokian zortzi tiratu
 amari zer esanik ezin aurreratu
 moko onaz dastatu
 txintxurrak freskatu
 Irriparrez gozatu
 atzeko leihotikan danak fisgatu.

(15) Hemen "yarrapatzen" esaten du.

(16) Hemen "yarrapatzen" esaten du.

9- Pello Josepe. Chanson satirique.

Pello Joxepe tabernan dala
haurra jalo da Larraulen, (BIS – bi lerro hauek errepikatzen dira)
etxera joan ta esan omen du:
–Éz da neria izanen,
beraren amak topa dezala
haur horrek alita nor duben. (BIS – hiru aldiz)

Nortzuk ziren fonografiatuak?

Hamaika ahalegin egin arren, zoritxarrez, ez dut Azoulayren artxiborik eskuratzerik izan. Izan ere, Société d'antropologie de Paris izeneko elkarteak aspaldi desagertu zen, eta Parisen ez didate inolako argibiderik eman Azoulayren idatzizko testigantzak aurkitzeko. Orriotan duzuen informazio gehiena Internet bidez lortu dut. Azoulayren grabaketetan parte hartu zutenel buruz daturik bat ere ez, ordea. Beraz, aspaldiko euskaldun haiek nortzuk ziren jakin gabe geratuko gara oraingoz. Hoberik ezean, hipotesi bat egiten ausartuko naiz, euskal ahots horien zer-nolakoak kontuan izanik.

Ene ustez, lau pertsonak jarri zuten ahotsa grabaketan:

- 1) Grabazio guztien aurretik frantsesez halako aurkezpena egiten duen gizona. Léon Azoulay bera izan daiteke.
- 2) Zuberoako gizon bat. Ondoko pasarteetan hartu du parte: San Juanen araberako Ebanjeloaren lehenengo irakurraldia eta "Maitia non zirade" kanta.
- 3) Zuberoako beste gizon bat. Ondoko pasarteetan hartu du parte: San Juanen araberako Ebanjeloaren bigarren irakurraldia eta "Prima eljerra" kanta.
- 4) Beterriko neska bat (Tolosatik Donostiara bitarteko herriren batetkoa), gainerako grabaketel ahotsa jarri diena, hain zuzen ere.

Zuberoako bi gizon horiek eta Beterriko neskak, horrenbestez, jarri zitoten ahotsa Pariseko 1900eko Erakusketa Unibertsalean egindako grabaketa honi. Haienak dira euskarazko aurreneko soinu-
-lekukotasunetan agertzen diren ahotsak. Euskaldun horiel buruz ez dut bat ere daturik aurkitu. Azoulayk fonografiatuei betearazitako

nortasun-orriak irakurrita argituko zen guztia, baina horiek non diren Azoulayri berari galdetu beharko litzaloke.

"Gure Herrian" aldizkariaren 1954ko alean, berriz, Congrès des Etudes Basques izenekoaren kariatara Azoulayren eta bere ibilien berri ematen da, labur-labur bada ere. Hona:

CONGRES INTERNATIONAL DE PARIS, 1900

C'est un fait peu connu dans les annales des Congrès des Etudes Basques que la première de ces assemblées portant le nom de "Congrès International des Etudes Basques", a eu lieu à Paris, du 2 au 5 septembre 1901: Episode curieux.

L'occasion et la scène de ce Congrès furent l'Exposition Universelle de cette année-là; la salle E du Palais des Congrès lui avait été réservée.

Parmi le "nombre aussi considérable d'hommes éminents" qui sont accourus à l'appel des organisateurs, on n'a relevé que les noms de quelques-uns des assistants, des adhérents ou des auteurs d'ouvrages récents envoyés au Congrès; tels MM. Wentworth Webster, Arana-Goiri, Charency, Schuchart, Linschmann, Aranzadi, Arzac, Lacombe, Vinson, la Société Ramond de Bagnères-de-Bigorre, O'Shea, etc. etc... et Lévy d'Abartague, initiateur et organisateur de ce Congrès tenu en dehors du pays.

Les Basques émigrés temporellement ou établis en Amérique, firent en cette occasion -comme il en sera dans le présent Congrès- entendre leur voix: deux communications de MM. Sescosse et Iriart.

Y furent traitées des questions de linguistique, d'ethnographie, de toponymie (cette science dans le présent Congrès doit prendre pour la première fois, sa propre plate-forme), des problèmes de droit, d'anthropologie, et -ce qui était la grande nouveauté de l'époque - une séance fut consacrée à des expériences de phonographie. Le Dr. Azoulay, chargé par la Société d'anthropologie de recueillir, pour en faire la base d'un Musée linguistique, des phonogrammes de toutes les langues actuellement représentées dans l'enceinte de l'Exposition... utilisa le concours des assistants à ce Congrès des Etudes Basques, pour enregistrer des

émisions en dialectes gipuzcoan, souletin et labourdin, lesquelles, nous dit le compte-rendu, ont été immédiatement répétées par l'instrument, à la grande satisfaction de l'auditoire".

Enfin trois vœux furent émis par ce Congrès, les trois d'ordre pratique, et qu'il faut bien relever, parce que des vœux analogues vont être renouvelés autant de fois que des Congrès des Etudes Basques ont eu lieu:

– Que deux chaires de langue basque soient créées, l'une dans une des Universités espagnoles, l'autre au Collège de France.

– Que dans les recensements périodiques de la population, il soit tenu compte de la langue parlée par les recensés, autant en France, qu'en Espagne et dans la République Argentine, de façon à pouvoir dresser la statistique de la langue basque, ses progrès ou ses reculs.

– Que les gouvernements soient priés de recommander aux instituteurs de ne pas employer des moyens coercitifs contre l'usage courant de la langue basque.

Il fut décidé en ce Congrès International des Etudes Basques célébré à Paris en 1900, qu'un second Congrès devait avoir lieu à Saint-Sébastien, en 1902 ou 1903, sous la Présidence de M. de Charencey.

Beraz, Azoulay doktoreak Euskal Ikasketen Biltzar hartara joandakoen artean hartu zituen euskal grabaketarako hiztunak. Dirudienez, lapurteraren soinu-laginak ere lortu zituen, baina zoritxarrez gipuzkerazkoak eta zuberorazkoak besterik ez dira iritsi gure egunetara,

Transkribaketa fonologikoa

Transkribaketa egiteko erabilgaitako alfabetoa: RFE. Transkribaketa fonologikoaren gainbegiratzaillea: Gorka Elordieta.

1- Ebanjelioa San Juanen arabera.

Hogeigarren kapituluua. Zuberera.

Basque souletin. Saint Jean, vingtième chapitre.

/ astéko lehém egúnjám | maría madaléna ín zeñ goizík obíala |
oráno úl'ün zelarík || etá ikhúsi zían haría idokirik izám zelá obí

gagnetik || lastÉR égin zían etá uáN zeN šimúN pieraganá etá béste dizip'ulü esúsek ma (sic) te zianá gána | etá eráN zerÉN || áuna eramáN dié obetik kaNporát bena ez dakígü nuN ezári díeN || oRdíaN heith'ü zen beRhála béste dizip'ulü aréki | eta ín zirÉN obíala || bíak bazúazáN lasteRká etá béste dizip'ulü hurá aitzinT'urik pierarí | lehénik héltHü zeN obíala || etá apalt'urik ikhúsi zútían oihálak lurjÁN | bena ez zÉN sáRthü || bena šimúN pierá | oNdotík joáiteN beitzíeN | héltHü zeníaN sáRthü zeN obíaN | etá edíreN zútíaN baztÉR batíaN oihálak || /

2- Ebanjelioa San Juanen arabera.

Hogeigarren kapitulua. Zuberera.

Basque souletin. Saint Jean, chapitre vingt.

/ astéko leheN egüníaN | maría magdaléna ín zen góizk obíala | oráno ül'ün zelarik || eta ikhúsi zían haría idekirík izaN zéla óbi gáinetik || lásteR egin zían eta uáN zeN simúN pjéragána eta béste dizipulü esúsek máite zjanagána | eta eráN zéreN || áuna | erámaN díe hobítik káNporat | bena ez dakígü nuN ezári díeN || oRdíaN pjéra elth'ü zeN beRhála béste dizipulü aréki | eta ín zirÉN hobíala || bíak bazúazaN lasteRka | eta béste dizipulü húra aitzinT'urik pjera-rí | lehénik héltHü zeN hobíala || éta apalth'urik ikhúsi zútíaN oihálak lúrian | bena ez zÉN sáRtú || bena simúN píera | ondótík joáiteN beitzÉN | héltHü zeníaN sárthü zeN hobíaN | eta edíreN zútíaN baztÉR batíaN oihálak || eta esúseN buríaN ezári zjÉN | il mihisía | zóin ez baitzÉN béste oihalétik | oihalékim | béna pleθat'urik béste lekh'ü batétaN || ordíaN béste dizip'ulü lehénik obíala héltHü zéna ére sáRtú zeN | eta ikhúsi zían | eta sínhetsi || /

3- Ebanjelioa San Lukasen arabera. Hamabosgarren kapitulua.

Seme prodigoaren alegia. Gipuzkera.

Basque guipuscoan. L'enfant prodigue.

/ gizóN baték zituÉN bí semé | etá | ayetakó | gázteenák esÁN zión beré áitarí || alitá | ekáRzú zuré | azjéndatik | tokátzeN zaidÁN paRtéa | etá paRtitú | zuÉN beré ázjeNdá ayÉN árteaN | etá ez egún askó geró | semé gatzéenák bildú zuÉN beré ázjeNdá | etá xoÁN zaN lekú | úrutí | bátera | etá áN óNdatú zuÉN | gúztíá bizi gáiztúa egiñáz | etá | gúztíá | gástatú | zueneáN | géRtatú zaN | góseté | áuNdi bat | lekú arTÁN | etá | berá | ási zán premiá izatÉN

| etá xoáN zán | etá aldératu zán | lekú | áRtakó | báteNganá |
 zeñék bialdú zuÉN beré lúretará | zériák | jánarítzera | etá | dé-
 seatzÉN zuÉN | zériák xatén zuténarén | azálakíM beré sabelá be-
 tétzeá | etá éz zión iñóRk | ezéR emáteM || bañó | beréganatú |
 zaneáN | esáN zuÉN || zeñbát | neré áitarÉN xórnalarík | dáukaté |
 óglá | úgarí | etá | ní | góseák | litzÉN nago || altxátukó naiz | etá
 xoáNgo naiz | neré áitaganá | etá | esaNgó diót || aítá | pékatú
 | egíM det | zérUARÉN koNtrá | etá | zúre áureáN || éz náiz géyago
 diñá | zúre semeá | déitúa | Izáteá || trátatú nazazú | zuré xórNa-
 larí bat bézelá || etá | áItxatú zaN | etá xoáN zaN beré aítaganá |
 etá | óraindíK úrutí | zegoalá || /

Oharra: Azken zati honetako hainbat hitzetan bi azentu daude, ira-
 kurketa oso-oso astiro egiten delako.

Kanten partiturak

Léon Azoulayren euskal grabaketan lau kanta daude, laurak ere ondo ezagunak, bi Ipar Euskal Herrikoak ("Maitia non zirade?" eta "Prima eljerra") eta beste biak Hego Euskal Herrikoak ("Donostiako hiru damatxo" eta "Pello Josepe"). Oraindik Euskal Herriko edozein txokotan entzun ditzakegu, eta gainera, euskal kantutegi batean baino gehiagotan argitaratu izan dira, partitura eta guzti. Ikerlanaren arlo honetan, merezimendu guztiak Kike Vazquez musikari gasteiztarri aitortu behar zaizkio, nire eskariz berak egin baitzituen lau kanton partiturak. Hori gutxi balitz, Azoulayren grabaketako bertsioak bertsio "estandar"ekin¹⁷ alderatu zituen, haien arteko desberdintasunak agerian uzteko.

Hona, bada, Kike Vazquezen lan bikaina.

(17) Ondoko bi liburuok hartu ditugu oinarritzat Azoulayren grabaketa-
 ko bertsioekin alderatzeko:

– *Cancionero Popular Vasco*. Resurrección Mª de Azkue. Donostia: Auñamendi, 1968.

– Euskal kantak. Joxe Inazio Ansorena.

MAITIA NON ZIRADE?

"Euskal kantak" liburuko bertsloa:

Andantino

Mai-te-a, non zi-ra? Nik ez zai-tut i-lus-ten, ez be-ri-rik ja-ki-ten, no
 rat gal-du zi-ra? No-rat gal-du zi-ra? Ha-la zu-re de
 sei-na o-te da kan Hitz e-man ze-ne-rei-tan, ez be-hin, bai be
 -ri-tan, e-ne-a zi-ne-la, e-ne-a zi-ne-la.

Azoulayren grabaketako bertsloa:

Mai-ti-a, non zi-ra-de? Nik ez zū-tūt i-lus-ten, ez be-ri-rik ja-ki-ten, no
 Ai-ta je-los-ko-rra zūk a-la-ba i-go-ri a-rauz c-ne i-hc-si ko
 (') (') (') rit. Tempo
 rat gal-dū zi-ra? no-rat gal-du zi-ra? Ha-la zu-re de
 men-tu har-ta-ra, ko-men-tu har ta-ra; Har e-ta ez a
 rit. Tempo
 sei-na o-te da kan-bi-a-tu? Hitz e-man ze-ne-rei-tan ez
 hal da sar-tū-ren se-ro-ra Fe-de be-de-ra dū-gū al-
 (') (')
 be-hin bai be-ri-tan e-ne-a zi-ne-
 ka-ri e-ma-na dū-gū. gañ-za se-gū-rra
 (') (')
 la, e-ne-a zi-ne-la.
 da, gañ-za se-gū-rra-da.

Joxe Inazio Ansorenaren "Euskal kantak" liburuko 73. orrian agertzen den "Maitea, non zira?" kantaren eta grabaketan agertzen denaren artean ondoko desberdintasunak daude:

Tempo arinagoa du Azoulayrenak.

Tonu altuagoa: Fa# malorrearan abestuta dago.

Abesti erdian tonu aldaketa gertatzen da: dominantearen tonura aldatzen da. Gero, lehengo tonura itzultzen da.

Melodia aldaketak gurutze batez (+) adierazita daude, noten gainean ezarritako gurutze batez, alegia.

Abestiaren erdialdeko melodiaren notek beste funtzio tonal eta harmoniko bat dute.

PRIMA EIJERRA

"Euskal kantak" liburuko bertsioa:

Andante

Pri - ma ei - je - rra zu - tan fi - da - tu - rik, a - nitz ba - gi - ra o -
 -ro tron - pa - tu - rik E - ne - a zi - re - nez e rra - da - zu bai a - la ez, bes - te
 -la ba - no - a de - ser tu - a - la, ni - ga - rrez ur - tze - ra.

Azoulayren grabaketako bertsioa:

Pri - ma ei - je - rra zu - tan fi - da - tu - rik, a - nitz ba - gi - ra o -
 poco accel Tempo
 -ro tron - pa - tu - rik E - ri - a zi - re - nez e rra - da - zu bai bes - te
 poco rit. Tempo
 -la ba - nu - a de - ser - tu - a - la ni - ga - rrez ur - tze - ra.

Joxe Inazio Ansorenaren "Euskal kantak" liburuko 77. orrian agertzen den "Prima eijerra" kantaren eta grabaketan agertzen denaren artean ondoko desberdintasunak daude:

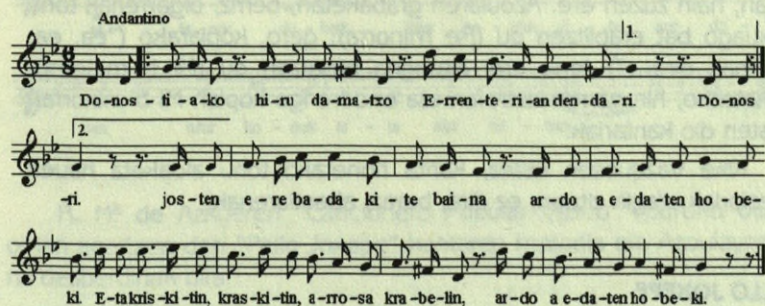
Tonu erdi baxuagoa du Azoulayrenak: La b maiorrean abestuta dago. Konpasa: 6/8.

Melodian dauden desberdintasunak apaingarriak dira; ez dituzte aldatzen tonu eta armoniazko funtzioak.

DONOSTIAKO HIRU DAMATXO

"Euskal kantak" liburuko bertsoia:

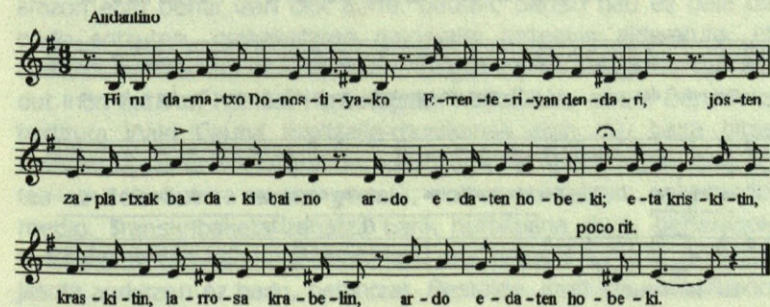
Andantino

Do-nos - ti - a - ko hi - ru da - ma - txo E - rren - te - ri - an den - da - ri. Do - nos
 ri. jos - ten e - re ba - da - ki - te bai - na ar - do a e - da - ten ho - be -
 ki. E - ta kris - ki - tin, kras - ki - tin, a - rro - sa kra - be - lin, ar - do a e - da - ten ho - be - ki.

Azoulayren grabaketako bertsoia:

Andantino

Hi ru da - ma - txo Do - nos - ti - ya - ko E - rren - te - ri - yan den - da - ri, jos - ten
 za - pla - txak ba - da - ki bai - no ar - do e - da - ten ho - be - ki; e - ta kris - ki - tin,
 poco rit.
 kras - ki - tin, la - rro - sa kra - be - lin, ar - do e - da - ten ho - be - ki.

poco più mosso

E - a, e - a ze - ze nak di - ra, bel - beltzak di - ra ha - rra - pa - tzen ba - zai
-tu ha - rra - pa - tzen ba - zai - tu jo ta ber - tan hil - ko zai - tu.

Joxe Inazio Ansorenaren "Euskal kantak" liburuko 22. orrian agertzen den "Donostiako hiru damatxo" kantaren eta grabaketan agertzen denaren artean ondoko desberdintasunak daude:

Bien lehenengo estrofa tonu berean abestuta dago, Mi minorean, hain zuzen ere. Azoularen grabaketan, berriz, bigarrenak tonu baxuago bat erabiltzen du (Re minorra); gero, koplarako ("ea, ea, zezenak dira...") tonu erdi altuagoa ballatzen du (Mi b minorra). Bukatzeko, hirugarren estrofan eta ondorengo koplari Mi b minorrari eusten dio kantariak.

Kike Vazquezen ustez, kanta honetako tonu aldaketa hauek abeslariak eragin zituen; ez dira, beraz, abestiarenak.

PELLO JOXEPE

"Canclonero Popular Vasco" kantutegiko bertslua:

Pe - io Jo - xe - pe ta - ber - nan de - la a - txo bat il da
Gar - al - den. E - maz - te zur - tzak a - te - tik zi - on "a - tor e - txe - ra
len bai - len Xor - ta - txo ba - na c - den de - za - gun se - ku - lan il ez
kai - te - zen"

Azoulayren grabaketako bertsoia:

Pe-llō Jo - xe - pe ta - ber - nan da - la hau - rra ja - io da La - rrau
len, Pe - llo Jo - len, e - txe - ra joan da e - san o - men dur Ez da ne
- ri - a i - za - nen, be - ra - ren a - muk to - pa de - za - la haur ho - rrek
ai - ta nor du - ben, haur ho - rrek ai - ta nor du -
ben, haur ho - rrek ai - ta nor du - ben.

R. Mª de Azkueren "Canclonero Popular Vasco" liburuko 61. orrian agertzen den "Pello Joxepe" kantaren melodia eta Azoulayrena desberdinak dira.

Bertsoa

"Herriyeta batzuben" bertsoa aztertzeke orduan, nagusiki bi arazori egin behar izan diot aurre: batetik, bertso hau ez dela oso ondo entzuten, grabaketaren gainerako tarteekin alderatuta; eta bestetik, bertso hau ez dela batere ezaguna. Nik, behintzat, ezin izan dut inon aurkitu, hainbat kantutegitan kontsultatu arren. Bertsoaren partitura Inaki Gauna Itzultzalle-musikariak egin du, baita hitzen transkribaketa ere. Esan beharrik ez dago hitzen transkribaketa egitea ez dela batere erraza gertatu, solnuaren kalitate eskasa dela medio. Transkribaketa zehatza barik hurbilpena dugu beheragoko lerrootakoa. Lan hori hobetzeari, hala ere, nekeza deritzot, inork inon jasota aurkitzen ez badu, behintzat. Bestalde, irratia eta solnu-laborategi batera baino gehiagotara jo dut, euren ballabide teknikoak erabi-

lita, solnuaren kalitatea hobetuko zidatelakoan. Baina alferrik izan da: Sirakusan egin omen zizkloten egin zekizkiokeen aldaketa guztiak, eta, horrenbestez, solnua dagoeneantxe utzi behar izan dut, besterik ezean. Ahalegin faltagatik ez da izan, beraz.

Lehenengo eta behin alpatu behar da bertsoa hasi aurretiko frantsesezko sarrera txikian esaten den *Chanson d'amour* ez dela egia, alegia, Azoulayren grabaketan agertzen den hori ez dela amodiozko kanta, kanta bal, bada izan, baina ez amodiozkoa. Hauxe duzue, bada, partitura:

Ie - rri - e - tan ba - tzu - bek_ di - ra ba - li - a - tu_ lau behar du - ten to

-ki - anzor - tzi ti - ra - tu_ A - ma - ri - zer - c - sa - nik ez in au - rre - ra - tu

mo - ko - o - naz das - ta - tu txin - txu - rrak fres - ka - tu i(ni) - ps - rrez go - za -

-tu_ a - tze - ko le - iho - ti - kan da - nak fis - ga - tu.

Azoulayren bertsoak Gipuzkoan kantatutakoa dirudi, baina orduan ez da "dastatu" izango, garai hartan aditz hori solilik Bidasoaz beste aldean erabiltzen zelako, hain zuzen ere, gaur egun nafar-lapurteraren eremutzat jotzen den esparruan¹⁸.

Bestela pentsa badalteke ere, ez da inola ere bertso-mota berezia. Antonio Zavalak aditzera eman zidanez, bada doinu horren antzeko beste bat, "Mila zortzi ehun"¹⁹ izenburukoa, oraindik Ipar Euskal Herrian kantatzen dena. Baliteke hori Azoulayren bertsoaren jatorria izatea. Hona partitura:

(18) ZUAZO, Koldo. Euskararen sendabelarrak. Irun (Gipuzkoa): Alberdania, 2000.

(19) *Ene hautia, 25 chants basques*. Florentin Vogel. Saint-Palais (B.-Pyr.).

Mi - la zor - tzi e - hun he - me - re - tzi - an, Ur - ri - a - ren hil - la - ren be - de - ra - tzi -
 an; U - mo - re o - na nu - en ho - rien khan - ta - tzi - an, Gaz - te et a - le - ge - ra, tran
 kil bi - ho - tzi - an; On - ta - su - na fran - go ba - dut in - tre - si - an, Deu - sik ez
 et - che - an. _____ O - ral be - zain a - be - rats nin - tzan sor - tzi - an.

“Herrietan batzubek” bertsoa “Mila zortzi ehun” izenekotik sortu ote zen argitzeko asmoz, alpagarria da, musikaren ikuspegitik, bi bertsoen artean badirela zenbait antzekotasun. Hona hemen batzuk zerrendaturik:

- Bi bertsoak, “Mila zortzi ehun” eta “Herrietan batzubek”, Mi menorrean daude. Bukaerako kadentzia antzekoa dute.
- Biak hiru zatitan banatuta daude. Batera jo daitezke eta armonikoak dira elkarrekin. Batera entzun daitezke. Antzekotasunak batzuetan lehenengo ahotsean agertzen dira, baina sarriago bigarrean.

Desberdintasunen bat ere bada bien artean, hona:

“Herrietan batzubek” erritmo ternarioan dago, zortzikoaren erritmoa du, eta “Mila zortzi ehun”, berriz, erritmo binarioan dago, eta bizlagoa da Azoulayk grabatutakoa baino. “Herrietan batzubek” erromantikoagoa eta barrokoagoa da.

Dena den, pentsa liteke “Mila zortzi ehun”etik “Herrietan batzubek”era egindako jauzi hori harako garai hartako gustuen ondorioa dela, orduko musika-joerak zortzikoaren erritmoa eskatu-edo egiten zuelako, zortzikoaren erritmoa, “Herrietan batzubek” bertsoarena, modan baltzegoen XIX. mendean.

Bestalde, Léon Azoulayren grabaketako bertsoa ez dago osorik kantaturik; gipuzkeraz egiten zuen neska bertsolari-kantariak lerro luze bat kantatu gabe utzi zuen (“herrietan batzubek dira ballatu”,

“lau behar duten tokian zortzi tiratu” edo “amari zer esanik ezin aurreratu” bezalako lerro bat). Letra osoa ez zuen jakingo nonbait kantariak. Hortik bai doinuan bai letran igartzen zaizkion zalantzak. Izan ere, bertsoa kantatzen salatu zen lehengo aldian jarduna bertan behera utzi behar izan zuen. Beste salaldi bat egin behar izan zuen, bertsoa osorik-edo kantatuko bazuen. Ez zuen, hala ere, Parisera buruan balizik ez zeraman bertso hura osorik gogoratzea lortu.

Bertsoaren egitura bederatzi puntukoa da. Bidasoaz beste aldean hiru lerro labur sartzen dituzte, zortzi puntuko bihurtuz; hemen-go aldean, berriz, lau lerro labur, horregatik da bederatzi puntuko. Horren adibide ditugu Xenpelarren Betrioiaren bertsoak edo Bilintxen Zaldi Zuriarenak.

Silabak honela datoz bederatzi puntuko bertso-sorta horretan: 7 – 6 / 7 – 5 / 7 – 6 / 7 – 6 / 6 / 6 / 6 / 6 / 7 – 5. Bi bitxikeria ditu neurriaren aldetik: bigarren lerro luzeak eta azken lerroak (luzea hau ere) 7 – 5 silaba dituztela, eta ez 7 – 6, besteek bezala.

Puntua, alegia, errima “-atu” da.

Bertsoaren jatorriaren bila

Datu askorik ezean, bertsoaren izenburuko hitz bati erreparatu diot, eta horrek islatzen duen ezaugarri fonetikotik abiatuta salatu naiz bertsoaren egilea nontarra zen edo nongo euskara zerabilen argitzen.

“Batzubek” hitza hartu dut aztergaitzat. Hain zuzen ere, u + e taldeak ube non ematen duen ikertzen jardun dut.

Gaur egun, oraindik Sakanan²⁰ eta Urrestilla aldean²¹ esaten dituzte “batzubek” eta horrelakoak.

Egun oso hedadura murrizta badu ere, antzina askoz leku gehiagotan erabiltzen zen: Markinan (Mogel, Pray Bartolome²²), Donibane

(20) IBARRA, Orreaga. Euskararen ibilbidea Nafarroan zehar. Legutiano: Infomart argitaletxea, 1999.

(21) Hala baleztatu zidan Pako Aristi idazleak.

(22) Hona Pral Bartolomek idatzitako esaldi bat, honen guztiaren erakusgarri: “Pekatuco peligruba nai davenak, nai dau pecatuba”.

Lohitzunen (Tausin, hango auzapeza²³ – 1788, Wendworth Webster²⁴), Nafarroako zenbait eskualdetan²⁵ (Etxalar, Sakana, Lesaka, Baztan²⁶), Beterrin eta Azpeltia aldean.

1900. urtean, alegia grabaketa egin zen garaian, Urrestillako Otalastegi baserrian Jose Inazio Etxeberria izeneko bertsolaria bizi zen, gehien bat erlijioari lotutako gaiak lantzen zituena. Bertsolari horrek ez zuen, nire ustez, "Herriyetan batzubek" bertsoa egin, batez ere kontuan hartzen badugu Jose Inazio Etxeberriak sei urte izango zituela 1900. urtean. Askoz litekeenago deritzot ondorengoari:

1831. urtean jalotako Ramon Artola bertsolari tolosarraren "Sagardoaren graziya eta beste bertso asko" izeneko liburuan (AUSPOA bilduma), "batzubek" hitza agertzen da zenbait bertsotan (esaterako, 29. eta 51. orrialdeetan). Hala ere, "batzuek" hitza ere behin edo behin agertzen da (32. orrialdea). Bertsokerari, galari eta besterik atxikita pentsatzekoa da Ramon Artola bera (Pepe Artola bertsolari—idazlearen aita) edo eskualde eta garai beretsuko bertsolari edo bertsogileren bat izan zela bertso honen egilea. Horiek eta beste ehunka jartzaille izan daitezke bertso horren egile. Zalantza etorkizunak argituko ahal digul

Bibliografia

– ARTOLA, Ramón. "Sagardoaren graziya eta beste bertso asko". Donostia: Auspoa, 1961.

(23) *Euskal Testu Zaharrak*. Jose Mari Satrustegi. Iruñea: Euskaltzaindia, 1987, I.

(24) *Euskal Ipuinak*. Xipri Arbelbide. Donostia: Krixellu, 1993, 56-57 or.

(25) *Euskal Testu Zaharrak*. Jose Mari Satrustegi. Iruñea: Euskaltzaindia, 1987, I.

(26) Bi Informazio-iturri:

a) BONAPARTE, Louis Lucien. Bonaparte Ondareko Eskulzkribuak, Iparraldeko gol-nafarrera. Lehenengo tomoa, Sermoi Bilduma, Erratzuko Dotrina. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 1995.

b) SALABURU, Pello. Doktorego-tesia, Baztango hizkeraren gainean idatzia.

AZOULAY, Léon. Résumé de F. Oloriz: "Distribution de l'indice céphalométrique en Espagne". *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 520-524.

———. Résumé de T. de Aranzadi: "Le peuple basque. Étude d'anthropologie". *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1894, V (4 ser.), 510-519.

———. "L'ère nouvelle des sons et des bruits". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 172-178.

———. "Sur la constitution d'un musée phonographique". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 222-226.

———. "Proposition". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 346.

———. "Collection phonographique". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1900, 419-422.

———. "Sur la manière, dont a été constitué le musée phonographique de la société d'anthropologie". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 305-320.

———. "Le musée phonographique de la société d'anthropologie". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901, 327-330.

———. "Société d'anthropologie de Paris. Liste de membres". V et VI. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1901.

———. "Musée Phonographique". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1903, 11. orrialdea.

———. "Les Musées et collection phonographiques régionaux en France". *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, 1903, 536. orrialdea.

BONAPARTE, Louis Lucien. "Bonaparte Ondareko Eskuzkribuak, Iparraldeko gol-nafarrera". *Lehenengo tomoa, Sermol Bilduma, Erratzuko Dotrina*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 1995.

BRUNET, F. "Jesu Cristoren evanjeloa Lucasen arabera". Londres (1870) eta Buenos Aires (1877).

Cancionero Popular Vasco. Resurrección Mª de Azkue. Donostia: Auñamendi, 1968.

Chants Populaire Du Pays Basque. J.D.J. Sallaberry. Paris: Imprimerie des Orphelins-Apprentis d'Auteuil, 1930.

- Congres International de Paris, 1900*, Gure Herrian aldizkaria, 1954.
- Ene hautia, 25 chants basques*. Florentin Vogel. Saint-Palais (B.-Pyr.).
- Euskal kantak*. Joxe Inazio Ansorena. Donostia: Erein, 1993.
- Euskal Ipuinak*. Xipri Arbelbide. Donostia: Krisellu, 1993, 56-57 or.
- Euskal Testu Zaharrak*. Jose Mari Satrustegi. Iruñea: Euskaltzaindia, 1987, I.
- GARATE, Luis. "Los estudios de medicina en el País Vasco". *RIEV*, 378-396. XX. (Reedición facsimil de la que, desde 1907 a 1936, publicó JULIO DE URQUIJO).
- IBARRA, Orreaga. "Euskararen ibilbidea Nafarroan zehar". Legutiano: Informart argitaletxea, 1999.
- LOPEZ DE ARANA, Inaxio eta Marcelo. "Rudolf Trebitsch: euskal hizkuntzaren eta musikaren grabazioak (1913)". *FLV* (XXX. urtea, 77. zenbakia, 1998ko urtarrila-apirila).
- . "Rudolf Trebitsch: grabaciones de la lengua y la música vascas" (1913), *ETHNIKER* 11, 1999ko urria.
- SALABURU, Pello. "Doktorego-tesla, Baztango hizkeraren gainean idatzia".
- URRUTHY, Anna. "Ebangello saintia Jesus-Kristena, Jondane Johaneraren araber". Balona (1873) eta Orthez (1888).
- TREBITSCH, Rudolf. 34. Mitteilung der Phonogramm Archivs-Kommission der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. Baskische Sprach und Musikaufnahmen. *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Vol XI, Viena, 1914*.
- ZUAZO, Koldo. "Euskararen sendabelarrak". Irun (Gipuzkoa): Alberdania, 2000.

INTERNETEKO KONTSULTA ITURRIAK

- <http://asso.ffv.fr/cvp/historie3.html>
- <http://catalogue.bnf.fr>
- <http://gallica.bnf.fr/ArchivesParole/audio2.htm>
- <http://netrover.com/berta/ble.html>
- <http://netrover.com/berta/hist.html>
- <http://netrover.com/berta/paris00.html>
- <http://www.bnf.fr>

- <http://www.breizh.net/lcdbl/saozg/guide.htm>
- <http://www.cnam.fr/hebergement/amtuir/mandlomb.htm>
- <http://www.mnhn.fr>
- <http://www.palais-decouverte.fr/html/grandpal.html>
- <http://www.rfc.usc.edu>
- <http://www.users.globalnet.co.uk/aprobert/p19001p3.htm>
- <http://www.users.globalnet.co.uk/aprobert/paris1.htm>

Orixe: Maitemin ezin haragitu

Patziku PERURENA

Poeta ororen zinezko iturria, izatez, maitemina balzik ez denean, baten bati haurkeria irudituko zaio, behar bada, orain eta hemen ni Orixe bezalako "Integrista" eta "puritano" itsu baten maitemin gordeak azaleratzen hastea, baina, halaxe egitea erabaki du gaur, neure baitako haur inozente honek.

Orixe mundu biribil honetara jalo zeneko urtea gogoan izateko bertso hauxe utzi zizun Txirritak:

*Milla zortzireun da laroita zortzia,
Emen ikusi zana negute fuertia:
Orma beltzak eginez, luzaro nortia.
Berrogei egunian gero elurtia.
Ijituak amona jan zuten urtia.*

Ez dakit harengatik edo, geroztik ezagutu zituen elurteengatik izanen den, baina, Orixe elurra taigabe alpatzen du bere poematan. Eta elurra erromantikoen sinboloa bada, Orixe halaxe ote zen nago barren barrendik, erromantiko hutsa. Bere bizi guzian, taigabe elur isila aritu zuela esan liteke Orixeren bihotzean, tarteka elur horrek gogoan su hartzen bazion ere. Nonbaitetik hasteko, imajina ezazue edozein herri kozkor, Uitzl esate bateko, negu goiz batez esnatzean elurrak azpian hartua, eta halaxe dio *Euskaldunak* poeman:

*Belauna gora asi da igotzen elurra
Biar bearko dira karrika bi urra.
Endai ta peaki, pertxuna ta aitzurra
errez dute ebakiko arro dagon lurra.*

*Elizarako bidea ta iturrirakoa
beste kalerik gabe badira naikoa.
Aitaren bizkarrean, lasai mutikoa
oztu ta busti gabe eskolara doa.*

Begira erne elurtean urratutako bide sendo horiel, zeinen grafi-koak diren Orixeren gerozko bizitza guzian: 1.-*iturrirakoa*: euskal usadioen eta jakintza grekolatinoen iturrirakoa alegia; 2.- *elizarako bidea*: bere fede partikular haren argi bizi bila beti; 3.- *aitaren bizkarrean eskolara*, esan nahi balta, gurasoen etxean, Inguruan, zinez bizitako hartan oin hartuz jakintza unibertsalez aberastera. Horra Orixeren bizitzako elurtean, hiru biderik nabarienak.

Baina, maitasunaren miraria adieraztekoan ere, elurretara jotzen du maiz Orixek, eta ez ahaztu *amodioa* ordez *maitea* hitza darabilela askotan:

*Bart arratsean larratz garbia, gaur goizean ziza zuri.
Artzai eiztarik, asmatzen ez du, zer indarrez diran azi.
Negu gau batez, lurmen dagola, jaikitzean elur lodi;
Maiteak (amodioak) ere istillu gabe lanak egiten badaki.*

Nola adierazi liteke hobeki? Euskal poesia erromantiko guzian ba ote da pasarte sublimeagorik? Lizardiren lirika pinpirinean, ba ote da, hain pasarte xalorik? Inolako apaindurarik gabe, hizketa deusetan behartu gabe, horren xamur, horren xuhur, azken biribilduan batere "*istillu gabe*" horrelako indarra eta zirrara sortzen duenik? Horixe duzu Nikolasen dohainik handiena, euskal letretan ez aurrekorik ez ondorekorik ez duena: txotx txar batekin piztuko baitizu su poetikoaren garra, beste metafora edo sinbolo beharrik gabe, edo hobeki esan, beren sorbururaino sollduz, kasik poesiarik ere ez dagoela ematen duen muin gorde hartan, indar unibertsalik zaildueneko pasarteak lortuz:

*Negu gau batez, lurmen dagola, jaikitzean elur lodi;
Maiteak (amodioak) ere istillu gabe lanak egiten badaki.*

Ongi. Baina zer da erromantiko izatea? Ba niretzako: halamoduzko jendalde eta gizarteari kasu handirik egin gabe, norik bere sinuari, bere patuari fidelki segitze huraxe. Oso gutxi izaten dira zinezko erromantikoak munduan, baina inor izan bada, Orixe hala ote zen nago:

*Intz, aize, eguzki... biotz begien igurtzi esan eziña
Gezur-munduan nekez arkitzen dan adiskidego miña*

Jaiotze tragikoan amak Orexan abandonatua, Uitziko mutikoen artean "ume gaitzets" deltua, oraindik gazte zela Jesulituan umilaziorik beltzenera ekarria, Bilbon bere bizi guziko nortasun agliri duen "Independencia de criterio" sendoagatik prentsatik eta publikotik zokoratua, Orexan *Euskaldunak* poema nazionala egitera behartua, hurrena Aitzolek euskal literaturatik baztertua, gerrak kartzelaratu eta atsekabetua, erbestean Gurseko zelaitik umorez igaroea, zahartzaroan Guatemalatik bueltan, sorterriko Gogortzane etxetik, nahiz eros-tekoan bere dirupartea ipini, anak fueratua.... Ez da azti izan beharrik, munduan inorekin ez konpontze horretan, Orixeren bihotzean, gero eta elur ixil lodiagoa ariko zuela sumatzeko. Horregatik, gizar-teko miseria ustel guzietatik harantzago, izadiaren ugaritasun isilean, zinezko biziazen mirarian, bilatuko du giza min guzien kontsolamendua:

*Intz, aize, eguzki... biotz begien igurtzi esan eziña
Gezur-munduan nekez arkitzen dan adiskidego miña*

Hori ez bada arrunt sentipen erromantikoa, nik ez dakit zer besterik izan liteken. F. Hölderlin baten paganismo urragarria baltirudi, Jainkoagandik eta are gizadiagandik aske, bere mundu-minaren jabe, zinezko eta ezinezko iturri garbi bila. Nork erakusten du nortasun eta askatasun indar klasiko urragarri hori, beren buruak mila bider modernoagotzat eta askeagotzat dauzkaten Orixeren garalko eta ondorenxeagoko idazle belaxka pinpirin erdipurdiko edo bitariko horien artean?....

Orain berriro, Koldo Izagirrek azaldu du labur bezain ederki: ... *Orixek poeta bere baitan biltzen da, honenbestez nonahiko egiten da, nitasun berri bat deskubritzen du, eta ez dio ardura bakarrik baldin badago ere munduan, barnea duelako mundu. Gu etnografiko bat kantatu behar izatetik ni mistiko bat kantatzera eginiko ibilaldi mingarrian, Orixek euskal literaturaren modernotasuna abiatzen du: lurralderik ez daukan kulturen, hizkuntza da babesleku bakar, eta nork berarenak ditu kantagai:*

*Bil-bil egin naiz neronengan, auspean sua bezala,
Ortik aurrera au dakit soilik: grina batek naramala*

Grina horren zain delikatu batzuk ukitzera noa, bihozlogo batek izan litzaken ezin guzlekin.

Gerrondoko erbestean, Bidarrain zegoela, kanboar bat, hamalau urteko neskatxa guria, latina eta espainola ikastera etortzen zitzalon Orixeri. Handik urtetara, adinean sartuxe ondoren, hala aitortu omen zion Marie Héléne Gastigard hark, Paulo Iztuetari:

"Ez nuke zozokeriarik esan nahi, baina, uste dut, neska bat oso maitatu zuela jesuita sartu baino lehen edo ondoren. Izan du pasione bat... Denbora pasata orain ikusten dut bazuela pasio bat barruan, bolkan bat, eta nik uste bazuela nostalgia bat izigarria familiaz eta emakume batekin bizitzia egiteaz. Afektiboki behar zuela hori. (...) Azpian bakardade izigarria zegoen. Biziki erromantikoa zen, baina, konplexua, zeren eta, batetik, ordena handia zuen eta, bestetik, haur handi bat zen."

Orixeren barrenik gordeeneko haur handi hori, zer izan liteke erromantiko izatez besterik? Marie Hélének dio, neskatxan batek arrunten maitemindu zuela, jesulietan sartu aurretik edo ondotik. Ez nuke ezetzik esanen. Baina, zergatik ez jesulietan zebilela? Inoiz izan ote zuen, bere bizitza guzian, Jesusen Lagundiko "zazpi urte beltz" haletan baino maitasun erme goxo baten behar handiagorik?

Beltzaldi hartan sartu zelarrik, 1916an, Nikolas gazteak 27 urte zituela, bost poema ttiki idatzi zituen; bostak elkarren orpoz orpo, eta elkarren osagarri diruditenak; bostak neskatxa maitagarri idealizatu bati hikako hizketa emean esanak. Behar bada, norbaitek jakinen du poemok sortu zitueneko arrazoi mundutarren edo mistika zerutarren berri, eta eskertuko nuke adieraziko balit, baina, nire ezjakinerako, adierazgarriak dira oso. Honela dio aurrenekoak, laburturik:

MAITAGARRIENA

*Itxu jalo zen neska bat, ikus denik ederrena;
denen maitagarri, baiña ez izanen ñorenal*

*Aren atz legun zuririk etzuen laztu lioak
mulorik ere ez ukitu aren ortza zuritoak*

*Amak erran zion: -"Aurra, zuri begira guziek"
-"Zer da begiratzea ama?" Negar amaren begiek.*

Ala bizi zan alaba maiteena, ezin izanez ñorena... (1,481)

Neska itsu hori, Orixe bera izan liteke. Denak begira dauzka maiteminez, baina, huts bategatik, ezintasun bategatik, errukituak bezala. Ez al zion berdintsu begiratu Orixeri ingurumari guziak bere bizitzan? basoko "basurde" zakar ez bazen, erremediorik gabeko "inoxente" izate horretan? Dena dela, maitasun ezinezko baten tragedia sortzen du poema horrek, eta esanen nuke Orixeren bihotzeko elurtetik igarotakoa dela, ez dela alegia, gorputzik gabeko irudipen hutsa.

Sail bereko bigarren poemattoak, NERETZAT OTE AIZ? izenekoak, zalantzako galdera egiten du, eta maitemin sortuberri horrek poetaren baitan eragin duen gatazka kontrajarria azaltzen:

NERETZAT OTE AIZ?

*Begiak ezetz, biotzak baietz,
zein izango den nagusi?
Biotzarentzat eder aizena
bi begientzat itsusi.*

*Begiak baño zurrago den
begirik ez dun biotza;
biotza su den, baiña begiak
gaiñean diten izotza. (1,482)*

Poetak ez du aski, begi hutsarekin, irudimen hutsarekin, bihotzeralnoko erroak eskatzen dizkio irudimen horri. Bihotzeko suak urtzen baitu begien galneko izotza, eta gliza iturri guzien ur bero bihurtzen.

Hirugarrenak BILDURRA du izena, eta gai beraren jarraipena dirudi. Alegia, aurreko poemako borrokan, bihotzak irabazi duela, eta bere garalpena azaltzera doala poeta:

BILDURRA

*Irulearen esku samurrean, amagoinaren ardatza
beltz ageri zan, baiña zein eder, neskatxaren elur-beatza*

*Aren maitean bero nintzala, adirazi nai niola
aboan nere itza aldatu zan, ez dakit noliz eta nola*

- *Goru zar ori amarena al den? Ta gorri egiñik bertan nere nekea ezagun zula, aurpegiz erantzun zidan.* (I,482)

Beti muin bila Orixe: honetan, *bildurra*, amodioaren iturburutzat jotzen du. Lehen beldur metafisikorik gabe, ezinezko baita amodio gizatarrik. Hurrena, amodio hori ezin bideratua. Bihotzak zinez nahi bezala: "*bai maitagarria zarelal*" edo gisako zerbait leun esan nahi larrian, "*agoan nere itza aldatu zan*" eta "*Goru zar ori amarena al den?*" esaten dio zakar eta trakets mutil malteminduak neskatzari. Honek nerabezaroko ergelkeria dirudi, baina, bere muinean min unibertsala da. Orixeren edo nornahiren buru integristaren eta bihotz erromantikoaren arteko borroka; ez baita munduan inor, borroka horretatik txoil libratzen denik; ez nik, euskal idazlerik sagaratuenak esana da, "*afektibidadea ezin bideratua*" dela Euskal Herri zakartu honen galtzik galgarriena. Egia, baina, galtz hori ez da euskaldunon galtza, galtz humanoa baizik, literatura guzien sorburuan dagoen galtz unibertsala. Zerk sortzen du poeta, artista, galtz horrexek, ezin horrexek, ez bada?

Laugarrenean, IRE ITZA izenekoan, neskatzia idealizaturen erantzun eta erruki zain gelditu da poeta. Aurrekoan, *aurpegia gorrituz* ixil erantzun baitio, ez ordea *hitza* haragituz:

IRE ITZA

*Satalur pillak berritzen ditun aize gorria sortzean,
nere begiak erneko ditun ire itza entzutean.*

*Iliaun-ikatzka gorri ipintzen din arnasarik legunenak
aurpegi illun au kenduko liken ire itzik laburrenak*

*Erruki dezan aurpegi illotz au, itz arin arin batekin
orduan noski argituko den ire itz biguñarekin.* (I,483)

Argitasun inoxente bat gehiago: *Iliaun-ikatzka gorri ipintzen din arnasarik legunenak*, halaxe gorrituko liken nire aurpegi hilotza, maltearen hitzerdi errukizko batek. Berriz ere, errauspeko *ikatz muttur* batetik, balio unibertsaleko *sentimentu gartsua* piztuko dizu poetak, Inoxo Inoxo.

Poema honetan beltz ageri da poeta: "aurpegi illun, arpegi illotz". Comillhasen eskola ematen ari da Orixe, baina osasunez makal, eta gogoz "zazpi urteko beltzaldiak" joa. Hala utzi zuen idatzirik

bere testamentu gisako batean: *"mi salud seguía delicada, y como yo no estaba para clases fuertes ni largas, me encargaron la Geografía elemental"*. Poema motxotan ere, bere bihotz elurtuko "geografía elemental" erakutsi nahi duela esanen nuke.

Atzenean, bosgarren poeman, LAIÑO AMASA izenekoan, maitaleen arteko maitasun giroak, etsia hartuko du, elkarrengan ezin haragitu ailtortuz:

LAIÑO-AMETSA

*Elurraren zuriak atsegin ematen
baiña arpegi ori atsegiñago den.
Enel laino beltza lurrera jetsitzen
Elurraren zuria bereala jaten!*

*Zergatik artu den besteren esana?
Laino-amas itzak beztu au, laztanal
Ez den etorriko inor iregana:
neretzat ere ez aiz; blontzat au lanal (1,482)*

Erne berriro: *Zergatik artu den besteren esana?* galdera baino gehiago konsellu zorrotza dirudien horri; zergatik? hire bihotzari, hire nortasunari, eta hire fatuari fidelki segi ordez?

Norbaitek bazterretik desegindako maitasun zinezkoa gordetzen dela esan liteke, olerki motx adierazgarrion atzean. Orixek zinezko neskaten batez maitemindu zela, alegia. Ez dut ukatuko, orduan Orixek bizi zuen bakarraldi ilunean, beste edozein irudi eme idealizatuganako maitasuna ere izan ez litekeenik, baina, lehendik zinezkoen baten gorpuztua ote duen iruditzen zait:

*Aren maitean bero nintzala, adirazi nai niola
aboan nere itza aldatu zan, ez dakit noiz eta nola
- Goru zar ori amarena al den? Ta gorri egiñik bertan
nere nekea ezagun zula, aurpegiz erantzun zidan.*

Besteak beste, bizilegia edo inoxenteegia iruditzen zait pasarte hori, irudipen mistiko edo idealizatu hutsa izateko, edo Orixek klasiko grekolinoren batengandik hartu eta bere buruz moldatua besterik ez izateko. Dena dela, horratx: sortu da poeta erromantikoa, eta hitzagan, *hitz haragituagan*, bilatuko du munduan beste inon ezin duen kontsolamendua.

Gerora ere, mutil maiteminduak bere guztizko neskatxa maiteari bihotza *hitzez* ezin azaldu hori, behin eta berriz ageriko da Orixeren lirikan. Esate bateko, *Euskaldunak* poema ondu zuenean, ez omen zuen inola ere, maitasun konturik azaldu nahi, eta Lizardik eta batez ere Antoniomari Labayenek animatu omen zuten, barren barrenean gordea zeukan maitemin hartatik ere zerbait eskaintzera; maitaleen izenak ere Labayenek eman omen zizkion: Mikel eta Garazi, Orixeren maitasun mistikora makurtuz Aralarko goiaingeruaren eta Uitziko santa beneratuaren (Santa Engrazia, alegia) izenak oroi-berrituz bezala edo. Segi ditzagun maitale bion aztarnak.

Artazuriketakoan, jendea arrosnabar kantari ari da, herritarren ahotan dabilzan amorio bikoteak erdi asmatuz, eta halako batean, Mikeli tokatu zailo Garazi:

*Larre berrian eperrak dira, pagadletan usoa
Neskatxa gazte pinpiriña da Garazi Errekaldekoa
Orrek maite bat bear omen du bera dan bezalakoa
bera ona da ta ohea luke Mikel Muno-Txikikoa.*

Ezusteko latza Gorrirentzako, beretzako uste zuen Garazi Errekaldekoa, Mikelekin uztartu baitio jendeak kantuan. Mundua galnera irauli zailo bat-batean:

*Artzaia arnaska ardi-billa mendi gainean
noizean bein gelditzen da txintxarri zurrean
Biotzean pilpira ta ziztu belarrarian.
besterik ez entzuten ingurumarian*

*Alako zirrara Gorrik artu du bi bider
Buru begiak lurrera; zulorik ez da ager*

Ezin asmatu du lotsa ankapean sartzen (1,86)

Zergatik hartu ote du Gorrik zirrara *bi bider* kantu bakarrean? Hara: aurrena bere bihotzeko *Garazi* izena aditu duenean, eta hurrena eta handiena, bere izena aditzeko Itxaropen Itsuan dagoela *Mikel* entzun duenean. Zinez bizl gabe, ohar ote liteke inor, artazuriketako jendetzaren kantu eta buillapean bakardaderik minenean murgildu den mutil "gaitzetsi" horren detalle bikoitx horretaz? Erakusten duen sentipen bizlagatik, esanen nuke Orixe berak bizitua zuela inolaz Gorriren egoera larri hori.

Berriz ere, poema berean, hona nola dabilen poeta maltemin-
dua, bere bihotzeko mina azaldu ezinik, udazkeneko maitasun giro
epelean, maitale biak gaztaina biltzen ari direla.

*Berriz igo da Mikel Eleder, lengo ondoaren gaiñera
Esku bakarrez adarretikan, dillindan atzera-aurrera
Naiz buruz bera zintzilikatzen, zango biak gurutzera...*

*Artan, Garazik burua itzull, barne zirrara aundiekin
Mutil bizkorrak sar nai lioke maitea bildurrarekin.
Noizik bein zear-begiratu bat alare neskak duke egin
Alako batez, bien begiak billatzen dire elkarrekin. (I,103)*

Zeinen pasarte fina. Ahal duen arriskurik handieneko akrobaziak
egiten ari da mutila, beste gaztainondo baten gainera igota: "mutil
bizkorrak sar nai lioke maitea bildurrarekin", amodioa lkararen bidez,
alegia. Oroit lehen alpatu dugun "Bildurra" izeneko poema, maltemi-
narekin duen lotura sinboliko unibertsalaz ahaztu gabe. Eta atzeneko
bertsolerroa ere misterio horri laguntzera dator: "Alako batez, bien
begiak billatzen dire elkarrekin", aurrez esan bezala, bihotzondoko
lkara inozenteak ehundutako amodioaren sare bizian. Hori ez bada
erromantiko baten bihotz inozentea, zer ote? Eta berriro, neskaren
bihotzera hitzez allegatu nahi, eta ezin:

*Ardi sarkoia esi-inguruka dabilla argigune billa
Ibilli, itzull, begira, geldi, ez daki nondikan zilla.
Alako batez erabaki du -ala da gure mutilla-
itzez neskaren barnera bide, oraintxe uste du dakilla*

*"Zer dirudizu artazuritez egin zuten bikotea?"
Par murrizta du erantzun orde. - "Al bazinduket nerea!"
Ezpañik ez du neskak zabaltzen, aski du begitarte" (I,108)*

Horra berriro ere, lehen alpatu dugun "Bildurra" poemako aztar-
na berberak:...ta gorri egiñik bertan, nere nekea ezagun zula, aurpe-
giz erantzun zidan.

Eta amodioak bere lanean segitzen du, poetaren bihotzeko elur-
te ixilean:

*Neska mutillak ez dira asarre, ez ere keiñu debeku
Bata besteren leiaka dira, nork leunago begiratu.*

Itzik ez dute zillegi, baña biotzez dira mintzatu.

Aien barnean maitasun zenbat ari dan, zeliñek asmatu. (I,110)

Horra berriro ere poetaren hizketa, bere soiltasun xumean, inolako ballabide tekniko, metaforiko, sinboliko edo beste apaingarririk gabe, atzenerako Indar poetiko harrigarri hori biribiltzen! Horra euskararen senetik, estilo klasiko huts horretan, Orixek bestek lortu ez dituen ederprintza unibertsalak. Hurreneko hau ez duzu batere eska-sagoa:

Poz ar-emanak ezin lezake maitatasuna galetsi

tantak adarra baiño barnago biotza deza soatsi (I,105)

Ikaragarria da oharmen hori. Horra nola ikusi duen Orixek, *ihintz tanta* edo *euri tanta* batek *adar baten bihotzondoraino* egiten duen maitabidea. Hori ezin lezake ikusi, giza amodioaren mulin bila dabilen erromantiko baten barne-begjak bestek.

Poema bereko *lruleak* sailean, hazi bezala egiten da Orixeren betiko mina, Mikel eta Garaziren ehungintza bitarteko direla:

Mutilak jo, neskak irun, bien lana alkartzen.

Euna bezala ari da maitasuna azitzen. (I, 127)

Pasarte hori ere aski fina da. Ehundegiaren sinbologia klasikoa, zinezko iturrira eramaten baitu, amodioaren eta poesiaren lehen gurutzalekua *testua* bera dela oharkabean erakutsiz, etimologiaz ere, *lat. textus = ehuna* baita, bere sorreran, J. Sarrionandiak behiala euskaraz gozoro oroitazki zigun legez.

Azkenean, Garaziganako maitasuna aitari adieraztekoan ere, bere maiteari aurreneko aldiz aitortzekoan bezain lotsati ageri da Mikel, Orixeren ahotan:

Mikel lotsa ta maitez, aitari mintza nai

Bi etsai orietan nork dezake garai?

Neurria aundi dizu, egonik luze zai...

Nongo ormak geldi leza letzer dagon ibai (I,156)

Lehen esana: tai gabe alpatzen du Orixek, barren barrengo maitasun gorde hori azaltzeko lotsak sortzen duen tentsioa, baina, beti ere maitasunari fintasuna eta Indarra areagotzeko. Horregatik: tentsio horretan, amodioak *neurria haundi dizu* (hazi) *egonik luze zai*. Buruz Integrista eta bihotzez erromantiko izateak bere baitan

sortzen duen tentsio horretan, larritzen da poeta, ezinezko muga bero horietan, baina azkenean, *lotsa* eta *maitemin* arteko borrokan, "*bi etsai*" horien tentsioan, beti maiteminduaren ahotsa ateratzen da garalle, bestela, poeta mutu baikenuke. Honatx beste aztarren bat, *Euskaldunak* poemari segituz:

*Mutillak itzez ezin esana, lertu du kantaren bidez
Mingain-motelak alaxe dira: itzez nastu ta kantuz ez
Maitetasunak bizkortuko du aurrera ausardi emanaz.
Motaltzen bada, mintxotuko da lengoa berriz esanez. (I, 113)*

Zelnen ederki adierazia, maiteminez gainezka dagoen lotsatiak, bere maitasun itsua jalki ezinik dabilela, hizketa hutsa saihestu eta kantuari heltzen dioneko lehertze larri hori:

*Mutillak itzez ezin esana, lertu du kantaren bidez
Mingain-motelak alaxe dira: itzez nastu ta kantuz ez*

Bidenabar esan, hagitx pasarte argia iruditzen zait "*itzez nastu ta kantuz ez*" dion hori. Alde batetik, kantuaren zinezko sorburua ederki adierazten baitu; bestetik ordea, hizketa solla edo kontu kontularitza baino bertsoarritza, sormen lan zailagotzat eta eder eragilegotzat daukan jator-jende berri honi, zer pentsatua ematen ote dion bainago.

Galaren harira bihurtuz, eta Orixeren maite lelo platoniko hauek pittin bat haragitzen joateko, gatozen berriro *Euskaldunak* poemako udatzen girora. Gaztaina biltze lanak utzi eta, muxar bila hasi da bikotea:

*Meskak zugatz bat begiz jo dizu, an muxarrik ote litzan
Mikel maiteri galdegin dio, zergatik ez dun billatzen an*

*Mutillak irriz: "Badakit, maite, or ez dagola bizirik
etxe orretan ez da sartu gaur, jan ta lotara muxarrik
Eztakusazu amaun-sarea, dagola urratu bagerik?
Orrek atzitu zaitun bezela atzitu nahi zinduket nik. (I,106)*

Ez dakit batere, baina, azken bertso-lerro honi errezelo txarra hartu izan diot beti. *Atzipe* egin ote zioten alegia Orixeren aurreneko kontraerari. Ez dakit xuxen, nork eta nola argitaratua den *Euskaldunak* poema, ez eta nork erdaratua den ere, Antoniomari Labayenek uste dut. Baina, giro horretan *atzitu* = *engañar* bihurtzeak ez du niretzako

Inolako zentzurik; nere idurirako, pasarte horretako logikan, gaeuz muxarrrik sartu eztako pagozulo beltz amaraundun horrek ez baitu deusetan *engainatu* neska; *atzitu* = *pillar*, edo gisako zerbait, denez ere. Inozoren baten eskua ez bada, zentsurarena ibilli ote den iruditzen zait tartean. Sorreran holatsu ote zen nago ni:

*Zuk ori atzitu dezun bezala, atzitu nai zinduket nik
Así como has pillado a esa, quisiera yo pillarte a tí*

Alegia, birjintasunaren loremintz finik galdu edo urratu gabea *atzitu* nahiko lukeela mutilak neska, elkarren arteko amodioa haragitzeko orduan. Zenbat aldiz ez ote dut aditu, kontestu honetan, edozein herrixkatak zeharrizkara bixi horretan: "*Ori bai goxoa, oaindik iñork amaun sareik kendu gabeal*" neska gazte ederrez, edo berdin mutxurdinez "*Apustu bere amaun sarekin dabillela oraindik!*" edo gisakoak. Gordinsko ote litzake interpretazio hori Orixe batentzako? Ez nik hala uste. Hola azaltzekoan morbo kutsua hartu lezake, balna, bere kontestu soilean utzi ezkerro, fina eta guzi ematen baitu metafora herritar klasiko horrek.

Dena dela, Mikel eta Garazi arteko maitasun erromantiko edo platoniko honetatik, nire iduriko amaraun sare urragabea gogoan dudala, pasa nadin Orixeren haragimn gorria.

...EZIN HARAGITUA

Orixek haragilari, bizl guzirako gerra deklaratu omen zion, balna, munduan aukera zezaken etsalirik galztoena aukeratu nonbait, ez omen zion bakerik eman santa sekulatan. Uitziko festatan gertatua kontatzen du Nemesio Etxaniz morboak:

"Uitziko jaletara nexka lengusu bat etorria zuten. Gabean, etxean beste lekurik ez, eta neskatxa Orixeren gelan, beste oge batean. Aiek jakin mutila nolako zintzoa zan, eta nexka kezkarik gabe an utzi zioten. Orixe larri, gaztea izan ta irudimenak eta odolak pakerik ez; alde batera eta bestera ogea ederki nastu zuan, balña gau osoa lorik artu gabe joan zitzaion". (V,165)

Hasieran alpatu dut zerbait. Gerrondoko erbeste garalan, Bidarain zegoela, beste neskatxa kanboar batek sutuko zion bihotza Orixeri. Hamalau urteko nexka guria, latina eta espainola ikastera

joaten zitzaion. Goizean goiz joanen zen Nikolas mezara, erregutuko zion bere Jainko partikular hari, gero lasterka ibili ere bai, gorputza nekatzen, eta okela eta arrautza eta holakorik jan gabe pasa ere bai, alde guzietatik odola xuritu nahian edo, baina, eskola orduan Marie Helene lilluragarri hura inguratu bezain laster, arimak birjin xuri haren gorputzera egiten zion ihes. Zahartu ondoren, Marie Héliène Gastigard harekek berak, kontatua duzu Paulo Iztuetari:

"Oroitzen naiz nola, Donibane Lohitzunen nintzelarik, aldi batez lagun batzuekin kontzertu batera joan nintzen. Ni haurrekin, eskolakoekin, eta nire adiskideekin han goian nintzen, balkoietan. Handik bi egun pasa eta gero, Orixe etorri zen eskolara nire xerka eta esan zidan, nik ez nekiela, baina kontzertu hartan ni balkoian nintzela eta hura behean, eta izan zuela inpresioa Albert Duhrér grabadorearen emazteki bat ikusten zuela ni ikustean. Asko mailte zituen artista horren marrazkiak. Nik uste dut sufritzen zuela. Nire iduriko, bazen pertsonaia bat bere egiazko izatea, izakera, zanpatua zuena. Eta nik uste gizon horrek behar zuen esplosio bat eta esplosio hori ez du izan. Eta nik uste, bere obran eta denetan, hobeto izanen zen esplosioarekin. Gizon hori ez da osoki liberatu. (V,172)

Ez eta ni ere. Nor, zer, liberatu da osoki inon? Zokoz zoko arrollak behiti datorren erreka horrek ere, guziz librea dela iruditzen zaigun arren, ez ote luke maldak goiti joan nahiko batzutan? Hortaz, nik bederen, nori bere izamoldeak ematen dion libertate konkretua beste libertate absolutorik ez dut ezagutzen inon. Novalisek ongi zionez, nahiz gu nonahi absolutuaren bila leihatuz, gauza konkretuak baizik ez baltitzakegu aurkitu.

Beste aldi batez, El Salvadorko Zaragoza herrian bizi da Nikolas, Miramar izeneko landetxean, Rogelio Muyschondt eta Mercedes Contreras senar emazteekin. Gizona asper egina dago emazteaz, eta Orixek goxatuko du: *"El amo dice que no tiene tiempo para contestar a sus cuatro cartas. ¿Eso es amor desinteresado? Menos que de novios. Yo tendría escúpulo"*. Horra berrero ere, Orixeren barrengo haur handi haren inozentzia erromantikoa. Rogelio burges zikin horietakoa du: *"Gizon au diruak zekendurik dauka. Jainkoak daki zer ikusarazi dion emazteari"*. Orixeren errukiak Mercedesen bihotza bereganatu du, bihotza, noski, bere odol eta gorputz guziarekin:

"Poliki poliki etxe alderako asmoak nitun, baiñan emen luzatu bearko oraindik ere. Etxeko andreak ez du entzun nai ere dagoeneko ni emendik ioaterik. Nik arengan baiño ark neregan aginpide aundiago dauka, or besterik uste baduzue ere" aitortzen dio Zaltegri gutunez 1952ko Iraillean.

Handik gutxira, berriz: *"Mamenek ere merezi du gaxoak, aski naigabe baitauka senarrarekin eta etxekoekin"*. Jakin nahiko nuke zergatik ipini zion Mamene izena, bere bihotzeko Mercedes hari, eta zer misterio gordetzen zuen Orixerentzako Mamene honek? Bi urteren buruan kanta berarekin segitzen du gutunetan: *"Guatemalara itzultzea ere ez litzake eder Mamenerengatik. Beraz itxaron egin behar oraindik. Amaikatxo badaude ni baño okerrago"*. Orixegizatasun beteko gizona zen, baina, ez al da sumatzen hor besterik? bihotzeko elurte haren aztarnarik, alegia?...

Gorputzaren Irririk zigortu asmoz, haragia, arrautza eta beste janari asko uzteraino Iritsi omen zen Ameriketako egonaldia hartan: *"aragiak ez ezen arrautza janak ere odola beroarazten dit neri geitxo"* esaten dio Eliasi. Horregatik fruta izanen du jatekorik maiztuena: laranja, pliku, mango, anana, koko eta holakoak. N. Etxaniz morbo-soak azalduko digu hobeki: *"Emakume kontuan beti izan genduen orrelakoxe estu ta zintzoa. Ameriketara joan zenean, irurogei urte izanarren, etzuan bere buruaren konplantza gelegi. Ta aragiaren irrika guziak obeto litzearren, aragi, arrautz eta beste janari asko bertan bera utzi zituan"*.

Baina zergatik? Kastitate erlijiozko hutsagatik? Bai zera! Bidarrain Marie Helene Iluragarri harengandik bezalaxe, beti inguruan tentatzen dabilkion Mamene honengandik nola edo hala bere haragimina gordetzeko. Bere inozentzia osoz erakusten baitu Orixek, emakume honetaz maltemindua dagoela; are gehiago: Jelosia tarteko, gorroto bizia dio haren senarrari ere, emazte gaixoa berak ezin duen hartako bestetako hartzen ez duelako edo...

Giro hartantxe, etxe hartantxe, "avefría" deitzen omen zioten gure Nikolas gizajoari. Mona atzera, Nemesio Etxaniz morbo-soaren hitzak: *"Bere gizatasuna menderatze artan, burruka bizia egin zion bere gorputzari. Amerikarrak, "Avefría" deitzen omen zioten, emakumeak, beste gizakumeen antzera, begiz jaten etzitulako"*. Baina begia, hagitz zentzumen zikinestalla da, eta Orixerena zer esanik ez,

noiz zertan ari den Inork alsa igartzeko. Begira bestela, handik belaxe, bere bihotzeko Mamene maiteari isilpean bezala idazten dion gutuna, ditxosozko "avefría" kontu horrek eraginik edo. Maiteminak berekin izaten baltu maiz, halako gizonkeria erakutsi behar bat:

"Orixe es un hombre frio y no humano.- Huml ya se ve que los que dicen eso no me han oído en confesión. Orixte tiene las mismas pasiones que los demás hombres, y no se chupa el dedo. Orixte ha tenido más dificultades en la castidad por plétora o por debilidad; no por buena o perfecta salud. Pues hablo en la mayor intimidad a una Señora casada, este año en que mi salud está tocando lo perfecto, creía yo que me había enfriado.

Estaba yo oyendo Misa el domingo pasado en San José de la Montaña y en esto se pone delante de mi banco una joven bien ligaramente vestida. Allí sintió Orixte a sus 64 años hervirle la sangre como por electricidad. Bendito sea Dios que le conserva a uno la hombredad, sin peligro ya o con menos peligros de caer que es la juventud! Movimientos que entonces molestaban por tener que guardar la castidad, hoy se aprecian desde el punto de vista de la salud".

Oso modu politean, eta nolako inozentziarekin, gainera, oraindik larrua jotzeko kapaz dela adierazi nahi dio Mercedesi. Juxtu inola ere ezin egin zuen hura egiteko kapaz zela alegia. Huraxe besterik ez baitzuen falta. Etxe berean, biek gizon burges zikin berbera zuten gorroto, eta biak elkarren maitemin goxo berberak illuratuak zeuzkan; haragiaren bedeinkazioa besterik ez zuten falta; Mercedesek tentatuko zuen erotzeraino; balia Orixek "avefriarena" egiten zion beti. Horra, barren barrendik zeinen xaloa eta inoxoa genuen gure "basurde" integrista Jesuitek zikiratutakoa. Jesuitek bakarrik?...

Hala esaten dio Jokin Zaltegriri: "Ez nago asperturik Zaragoza txiki ontan; bañan au ez da nere biziera eredu, ez Meza ta ez Bezpera". Etxekoandrearekiko haragi grin en sekretuak kontatzeko behar beharrezko zuela, alegia, bere ama partikular haren laguntza, eliz barruko isiltasunean. Nik hala ulertzen dut behintzat J. M. Aranaldek esan, eta askok errepika jo dioteneko hau: "egunero jauna hartzeagatik bakarrik etorri zela Ameriketatik" alegia. Beste gabe, zerbait adierazten dit, «bakarrik» nabarmendu behar horrek.

Munduan ez zen izan sorkaririk, ez Jesus Jainkorik, ez Ama Birjinarik, ez Lizardirik ez besterik, Mikolasen barrena, tarteka ezagutu zituen emakumeok bezala goxatu zuenik. Erromantiko hutsa zen gizajoa, eta zenbat eta kastitate zorrotzagoa, badakigu, orduan eta haragimin bizilagoa. Sormen lanak erruz goxatzen zuen izpirituz, balna, emakumeren batez maltemindu zenero, gorputz eta izpiritu, oso osorik goxatu zen. Balna goxotasun hori ez haragitzeak, lehen baino okerrago uzten zuen gizajoa.

Aita Luis Villasantek aitortu izan omen du *"Arantzazuko fraile baten arrebari egindako bihotz eskea"*. Pedro Ariztimuño ultziarrak ere bai: *"Ameriketara zegoela, handik Joana Ariztimuñori gutun bat idatzi zion pretendituz. Ezkontzeko mandaturia hartu zuenak ez zion ordea kasurik egin, eta horretan bukatu zen guztia"* (V,166).

Sinestekoa da hori. Orixek fama txarra bereganatua zeukan Ultzin, eta gero, horrez gainera diru iturririk gabeko frailekondo eskuzuri inozente edo xeblere gisakotzat joa zeukaten. Arrazol puxka bazuen horretan Aita Villasantek: *"ez zegoen gaitua ezkontzarako, dirua etxeratzeko gauza ez zelako"*. Ez, egia esan, ez dut sekula imajinatu Orixe injenuo erromantikoa, Lizardi arrazionalista, kalkuladore, diruzale modernoa bezala, lantegi bateko gestore, eta horrek ere zerbait adierazten du, ikusi nahi duenarentzako. Zorioneko irabazpideak, ezkontzak, familiak eta bedeinkazioak! Zenbat gogo eder hondatu ote dute munduan?

Hara, zer esan zion, Ameriketara joan aurretik, Marie Hélène Gastigard bihotzeko hari Orixek: *"Bazekien pixka bat Jesus ezagutzen nuela, (gero bere senar izanen zuena alegia) eta esaten zidan beti: ez ezazula horrelako zozokeriarik egin. Emakumeak ez du ezkondu behar, zerbait egin ahal izateko estudioan, munduan. Zeren emakume bat ezkontzen bada, galdua da. Orduan ez du lan intelektualik egin ahal izango. Oro har, nahi zun emakumeak ezkontzea, balna, ez emakume intelektualak"*. (V, 171).

Horretan, emakume edo gizon, arrazol osoa ematen diot Orixe-ri. Balna, ez ote zuen jelsia pittinen bat gorde horretan ere? Berak ezin haragitu zuen maltemin hura, beste Jesus mundutar hark Marie Hélènegan haragitutako zion espaz edo? Ditzosozko haragimina,

...EZIN HARAGITUA Orixek haragiari, bizi guzirik gerra deklaratu omen zion, balna, munduan aukera zezaketen etsaririk galztoena auke-

Asaba zaharren baratzaz orainik

Ramon Saizarbitoriaren *Gorde nazazu lurpean* irakurtzeko modu bat

Lourdes OTAEGI IMAZ

Ramon Saizarbitoriaren nobelagintzaren perspektiban ikusirik, *Gorde nazazu lurpean* egileak bere buruari eginiko apustua irabazten hasia dueneko proba agirikoa da, menderatzen eta gogarago erabilitea lortu baitu *Bihotz bi* nobelakoan ekin zion ahotsaren erregistro hura, *Hamaika Pauso* liburuak bere baitan hartu zuen ibilbidearen gainak hartu ondoren.

Gorde nazazu lurpean liburuan bilduriko bost narrazioek elkarrekin duten lotura-gunea gorputzen desehorzte prozesuaren tematika da, halakoak gertatzen edo alpatzen baitira denetan, eta gora-behera halekin batean pizten dira protagonistengan ehortziak zeuden zenbait obsesio, hain justu ere egileari aztertzea interesatu zaizkion sentimenduak, usteak, irudipenak... Historietako bakoitzean garatzen den argumentua independentea den arren, halako harreman sare bat oharteman daiteke, lehen irakurraldian sumatu egiten den errekurrentzia irudipen bat, geroagoko irakurraldietan ziurtasun osoz igartzen den korrontea antzeman arte.

Izan ere, irudipen hori susmoa eta sorpresa da irakurlearentzat, egile honen obra osoan zehar ere nabaritzen duguna, era bateko eta besteko zantzuen bidez osatzen den sentsazio ziurra bihurtzeraino. Esate baterako, zenbait pertsonalak transmigratu egiten dute istorio batetik bestera, bereziki Lasa edo Sedano psikoanalistak *Hamaika Pauso* eta *Rossetiren obsesioan*, eta gudari zaharrak berak ere bulebarreko izkinakoan berari hanka ebaki zion mediko ikaslearen plaka ikusten du Lasa izenez... Gauza bera gertatzen da Bioleta pertso-

nalarekin *Bihotz Bi, Bi Bihotz* eta *Asaba zaharren baratza* oinatzan baititu; Flora eta entziklopedia saltzalleak aldiz, dagoeneko bizi izan dute euren drama *Bihotz bi* (1996) nobelan bestelako eran bazen ere eta euren nortasunean zenbait aldakuntza nabari gertatu badira ere...; "*Gudari zaharraren guda galduak*"eko gudari tertulien giroa agertua zigun lehenagotik ere "*Bihotz bi*" nobelan... Dagoeneko argitaratu diren zenbait kritikoren lanek transmigrazio horien neurria hartua dute eta Interpretazio saloak ere eginak dituzte, literatura modernoaren esparruan autorreferentzia jokabide horren nondik norakoak azalduz.¹ Baina pertsonaiez gain, galak eta argumentuek ere transmigratu egiten dute liburu batetik bestera prismadura berriak hartuaz.

Hala, narrazio hauetan ageri dira *leit motiv* musikal baten gisan aurreko liburuetan landuriko zenbait motibo eta gaiari tratamendu xehea emateko aukera eskaintzen dioten anekdota berriak eta, berez zelebre samarrak diruditen gertakarietan zehar, begiratu ironiko batez gai sare ongi elkar-josia tratatzeko parada hartzen du: horra hor da ezinbestezko heriotza eta haren morfologia esan ezin ahalakoaren tratamendu talgabea (*Ehun metro, Hamaila Pauso, Asaba zaharren baratza...*) eta hor maitasun harremanaren gaia ere, emakumearekiko maitasunaren ezintasunak eta sexu harremanaren konplexutasunaren osinean jira-bueltaka, hor bakardadearen beldurra hainbat giza harreman oker edo asumitu gabekoren iraupenaren arrazoltzat (*Bihotz bi eta Bi bihotz, Hamaila pauso, edota Marcel Martinen aitatasun ukatua*), hor dirau beti aldi berean maite eta gorroto den guraso autoritarioarekiko harremanetako zauri sarri berriak ere, protagonistetako batzuk nazionalismoarekiko hartuko duten jarrera zigilatuko duenak (*Ehun metro, Bihotz bi, Asaba zaharren baratza*), hor dira, halaber, idazlea eta haren obrarengatiko obsesioa, hutsik egingo ez duen testuaren bilaketa etengabea (*Hamaila pauso, Rossettiren obsesioa*), hor, halaber, errealtatea kontatu ahal izateari buruzko zalantzaren formulazio berria (*Hamaila pauso, Gudari zaharra, Joe Costello...*)...

Gai sare zabal hori da anekdota batzuk eta besteek liburuan zehar neurri batean edo bestean agerian jarriko dutenak, desehortzi

(1) Askoren artean "Ereinkaria" monografikoa, Erein, 2001

egingo dute materia hori, xehe-xehe egin eta argitan jarriko dute, neurri batean aurreko liburuetan egin den moduan. Liburu honen egitura eta antolamenduan, ordea, zentzu eta formulazio berria hartuko dute ene ustez.

Izan ere, egilearen obra jarraitu duen edozein irakurlerentzat ere nabariak diren transmigrazio horiez gain, obra honetan irakurleak errelatuak elkarrekin lotzen dituen ardatza berez *Bihotz bi* (1996) nobelan iragarria dagoen haren beraren senide ote den susmatuko du berehala, han eman baitzion hasiera egileak bere narratibaren berritzeari, berez "*Hamalka pauso*"n dagoeneko muinean zegoena, alegia, euskal errealtateari eta konfliktoari, bere gerrei afektibitatearen adierazpen murriztasunean edota komunikazio emozionalerako ezgaitasunaren testuinguruan aztertzeari.

Iragarria dago *Hamalka Pausoren* muinean indarkeria politikoak norbere barruko heriotzaren pultsioa ahantzarazi eta euskal gizartearen enajenazio kolektiboak gutako bakoltzarengan duen eragina. Agian aski irakurraldi eman gabeko obra Integral hura da gure oraingo mintzagal nagusi den liburu honen eta aurrekoaren iturri eta erreferentea. Obra Integrala dela diot argitaraturiko azken bi liburuen aldean. Hartaz egin diren irakurketa bakanez aski interpretazio alden-duak eman izan dituztenik ezin uka, liburu osatzen duten harletan zela den nagusia erabakitzea nekeza gertatzen dela aditzera emanenez, edo bestela, agerian jarriz bertan eragile diren indarrak aski entitate badutela bere hartan nabarmenduak izateko. Edonola ere, hura argitaratu zuenez geroztik atera dituen liburuak nire ustez era xehekatuan helarazi digute liburu hartan modu integralean proposaturikoa eta, ene iduriko, motz-edo uzten dituzte liburuaren irakurraldi absolutu zenbait, hala nola, generazio nobelatza hartzen dutenen interpretazioa, eros-thanatos borrokaren edizio berritza, nahiz idaztearen ezin, neke eta penez eginiko hausnarketatza. Liburuan nagusitzen diren hiru soka horiek txirikordatzen baitira argumentu integral hartan, protagonista dramatiko baten joan-etorri fisiko eta psikikoetan mamituriko ondoez sozio-politiko, pertsonala eta eskriturala.

"*Bihotz bi*" nobelan, aldiz, *Hamalka pausoko* iragarpenera garatu egiten da, guda politikoa eta afektiboaren paralelismoa nagusitu egiten da hari nagusitza, eta bi gerra horien erdian kokatzen den protagonistak koldakerkiak jokatzen du bietan, lehendik bere aitak

beste gerran egina duen gisa berean. Oraingoan, *Gorde nazazu lurpean* eleberrian planteamendua zabaldu egiten da, lehengoan baino elementu gehiago hartzen ditu, lehengo liburuetan zeuden zenbait gai errekueratuz, liburuaren edukiak eta hura aditzera ematen duen prosak sakontasuna eta armonia erdiesten ditu.

Inoiz edo behin entzun izan dut Saizarbitoria kontalari aparta bada ere, ez dela estilista bat, eta erantzuna izan ohi da gaur egungo nobelista bat dela, horrek justifikatu bailuen "hizkuntzazaleok" hain gogoko izaten ditugun beste idazle batzuk adina jira-buelta ez erabiltzea, hizkuntzaren beraren apaingarri. Baina prosa hau estilista batena ez bada, zentzu tradizionallean, estilo definitu bati dagokiona bada behintzat. Izan ere, gaur egungo estiloak hitzen bidez eraikitako apalindura erretorikoa atzera utzi baitu neurri handi batean, prosaren naturaltasuna harturik irizpide nagusizat. Beraz, pasartez pasarteko estilismotik, obra osora, liburu edo "makrotestu" osora hedatuko den egitura adierazkorrera aldatu da estiloaren adierazbidea. Jakina, estilo modu berri honen ballabideak eta prozedimenduak ez dira lehengo egileetan bezain nabariak lehen kolpean, baina kritika modernoak identifikatzen diharduen hainbat estrategia narratibotan islatzen da eta horietan agertu da nagusi, hain zuzen ere, nobela honen egilea. Baina ez horretan bakarrik.

Inoren prosa definitzearen zailtasunaz ohartzen naiz, baina esango nuke nobelista honen estiloa, orain zentzu orokorrean hartuta, prezisioari atxikirikoa dela oso, prezisiorik eta zorrotzasanik inon baldin bada. Bere prosa, giza harreman eta motibazio ezkutukoak nahiz agerikoak argitan jartzen dituen lanabes zorrotz hori, ez zitekeen bestelakoa izan, hain justu ere euskal literaturan agertu den lumarik zorrotzenetarikoa, *Hamalka Pauson* frogatu zuen bezala errukirik gabeko sozialak ebakitzeko prest dagoena, eta *Bihotz bin* nahiz *Gorde nazazu lurpean* honetan, aldiz, giza izatearen izari erkinaren erretratu gupidagabeaz batean, zekenkeria guztiekin batean datzan arrazoi gordean ezarri duena fokoa.

Hasi naiz hasi, baina Saizarbitoriaren prosaren zertzeladak ematea ez zait samurra gertatzen. Besteentzat ere halaxe ote den susmatzen hasia naiz eta horregatik da agian hain alpamen urri topatzen gai honi buruz. Halere bereziki dut gogoan Joan Garziak, bere gutzia guztiak egitea debekatua duenaren damuaz, nola utzi zuen alde batera Hegatseko "*Hamalka pauso alferrik?*"-en eginiko alderdi for-

malen alpamena, alpagarrizat azpimarratu ondorez, Saizarbitoriaren prosaren xehetasunerako joera morbidoa, motiboen kondentsazio ezari-ezarikoaren teknika... Joanek berak dioen moduan mami gutxi-koak ez diren errekurrentzia multiple horiek, fetitxeen xehetasunen inguruko itzulinguru gero eta hertsioagoek, motibo jakin batzuen, gertakari, eszena edo espresio jakin batzuen behin eta berriroko tratamenduek kondentsazio fenomeno bat dakarte ondorioztat. Gisa horretan, sentsazioak areagotzen doaz, iragarri soilik egin diren kontzeptzio batzuen inguruko konbikzioa sendotuz, eta ondorioz, osatzen duen harmonia musikalaren gisakoa den efektua eragiten da, ideien harmonia komunikatzeari efektu estetikoaren edertasuna batzen diona.

J. Garziak alpatzen dituen hauez gain, Saizarbitoriaren makrotestuaren estrategia narratiboen deskribapenez diharduten artikuluak ugariak izan dira eta, besteak beste, Mari Jose Olaziregik argitaratu berri du Labayruren "Literatura Kalerak" bilduman horri buruzko artikulu eta hitzaurre sorta.² Ballabide narratiboen erabilera trebe horrek inteligentzia sentsazioa sortzen du, Kortazarrek esan ere esan egiten du "Tipo listoa duk!" (XX. mendeko euskal literaturan 150 orr), edonori liburu horiek irakurritz otu ohi zalona deblauki esanez. Estrategia narratiboen erabilera doitu horrek hartzen duen konplexutasunak eta sortzen duen harridura sentsazioak miretsi ditu kritikoak eta irakurleak... Ia beste ezer ez ikusteraino! Horregatik dira esker-tzekoak J. Kortazarren artikulu bezalako irakurketak (Bitarte 2000) edota J. Garziaren saloa bera (Hegats 1996), are gehiago azken honek isiltasunak inguratu duen liburuaren iruzkin bikaina egiten duelako, baina, era berean, estiloari buruzko beste zenbait zertzelada gutxi alpatuak egiteari uko egiten ez diotelako, hala nola, narratzaileak erabiltzen duen tonu enfasigabea, espanturik gabea, arago, ia gorabeherarik gabekoa den hoztasuna eta objektibismoaren tankera serioaren barrutik doan ironia sorra eta beltza nabarmentzen duelako. Berak alpatzen du era berean, liburuaren egitura tematiko musikalaren garrantzia ere, leit-motiv batzuen erabileraz bilbatua.

Eta zer dago hor alpaturiko horietaz gain, -eta ez da gutxi-, hain karakteristikoa? Bada, Joan Garziak adierazi zuen moduan alferkeria-

(2) Olaziregi, M.J. "Ramon Saizarbitoriaren unibertso literarioa", Labayru Ikastegia, Bilbao, 2001.

rik ez, pazientzia agortezina xehetasunerako, ..., bai berak esandako hura guztia, eta dardararik gabeko eskalpelo zorrotzaren prezisioa gehituko nuke nik, horrek ere bereizi egiten duela. Bere serioan, ikaragarriaren aurreko dardara espantu gabean min eman eta min hartzen duen *Hamaika* pausoko prosa hartako boza, 1996tik hona ironiaren abantailak irabazi eta profitatu nahirik dabil. *Bihotz bin* ahotsak sarkasmo edota irkaltzaren zakartasunik badu ere, dago-neko bidea hartua du *Gorde nazazu lurpean* honetan nagusitasunez erabiliko duen irri galztora. Baina, kasul, seriotasun hartan ironia sorraren irri-karkara entzun zitekeen gisa berean, ez dira intentziorik gabekoak azken liburuotako zenbait zelebreekial

Nolanahi ere, dudarik ez egile honek baduela zer esanik eta dioena irakurlego gero eta zabalagoari interesatzen zalola. Esateko duen hori aditzera emateko bilatzen ari den prosaren modulazioa gero eta naturalagoa, berezkoagoa da, soslalarik galdu gabe, prezisiorik galdu gabe eta inoiz apainkeriatan edo betelanean erori gabe. Hizkuntzaren gozoaren amorez zenbait idazletan nabarmendu litekeen esamoldekeriarik txikienean amilduko den beldurrik ez dago. Idazle honek berak menderatzen du hizkuntza, hizkuntzak ez dio esan nahi ez duenik esanarazten. Hain zuzen ere horixe da prosa horren ezaugarrietako bat, ez-arian bezala ari dela, baina intentziorik handienaz! Horretan dago kakoa, prosa honen klabeetako bat bere kontrolean datza, geroago eta hobeto zehazten den objektiboa iristera bideraturiko estiloaren zerbitzutan egotea.

Eta zentzuari atxiki baino lehen, liburuaren tonu berriari lotuko gataizkio, zeren egile honen prosaren zale den edonork nabari lezake idazlearen begiradari, lehen alpaturiko zorrotzatsuna eta prezisioa izanik ere, inoiz ez zalola faltatu itxurazko lehortasunaren ondoan, Mikel Hernandez Abaltuak (Jakin 1983, 29 zb.) azpimarratu zuen sentiberatasun delgarri hura: hain zuzen ere *Hamaika* pausoko parte batean, Abaltuak Zabalegi/Otaegiren afusilaketa nola kontatu dabilenean dioen moduan hunkidura mota sortzeko modua asmatu nahian ari dela azaltzen duena.

Bada, proportzioan, halako desdramatizazio bat, heriotzaren gaiaren tratamenduan "*Hamaika pauso*"n hain hunkigarria zena begiratu ironikoaz bilakatuz Joan da *Gorde nazazu lurpeaneko* desehorzketen morbositateari ironiaz hurbildu ahal izateko. *Bihotz biko* bi pertsonalaren barrena aztertzean zuen gordintasun eta lakartasun

moduko hura malgutuz joan da oraingo honetan, naroki Ireki diolarik uberka pertsonal molde guztien arrazoi handi nahiz ziztrin eta merkeen espresioari adina, haien premia aitortu gabekoel.

Izan ere, gabezia afektiboekin batera, maitasun sentimenduen Adlerazpenerako zailtasuna eta are ezintasunarekin batera, bestelako gabezia gordeak ere nabarmentzen ari baitira, esaterako, buru-argitasun falta eta erabateko eta besteko "kamustasunak", malezia falta nabariak gauzatzen baitira bereziki besteen biktima izatera daratzen Bovary andrearen bertsoietan, Susana, "*Hamalka Pauso*"koa, "*Bihotz bi*"ko Bioleta edota *Rossettiren obsesioko* Eugenia, *Marcel Martinen aitatasun ukatua* narrazioko Barbara neurri batean...) Aldiz, kamustasun hori falta ez denean, *Bi bihotzeko* Floraren kasuan bezala, edo Marcel Martineko Margarenean bezala, gauzak ez dira hobeak. Blek ere argitasun hori izanik ere, ez dute alderdi hoberik, neurri batean edo bestean ondoan dutenari erdeinuzko tratua emateko joera erakusten baitute... Pertsonaia femeninoetan hor utzi behar da alde batera, *Hamalka* pausoko Julia, buru-argitasuna gorabehera axola gutxiko kontua izanik, Iñaki Abaituaren korapiloa ongi nabarmendu duen arren, haren zain egon beste aukerarik egiten ez duena, Juan Garziak ongi nabarmendu zuen Penelope txikia zena...

Tamala emakume horien barrena sekulan ez ezagutu ahal izateal

Nire ustez, batzuk paradigmaticoak dira, agian egokiena litzateke esatea paradigma literarioak dituztela erreferente nagusi eta dagoeneko argitaratu diren zenbait alpamen kritikok Adlerazia dute zeintzuk diren zehazki. Bai, erreferente literarioak dituzte eta askotan "kontzeptu" edo ideia bat "gorpuzten" dutela iruditu ohi zait. Niri behintzat denetan interesgarriena azken Flora, *Gorde nazazu lurpeaneko* "*Bi bihotz*"eko hori egin zait... eta bere amal Ongi hezur-hargizkoak diren emaztekiak dira eta, haien barne-jarduna sekulan aditu ahal izan ez badugu ere, azken liburuko entziklopedia saltzaille horren bidez sumatzen dugu ezberrik gabe pertsonaia berri eta taxu nabariko bi, ironiak gora behera, karikatura askorik gabe erretratatuak. Gisa berean maitasun harremanaren gai horretan aldarrika entzugarrienak egiten dituen ere entziklopedia saltzaille hori bera da, berea egiten baitu, besteak beste, emakumeena omen den maitasunaren eta sexuaren bereizteko ezintasunaren aitortpena, emaztea salatzen duenari hain zuzen ere biak bereizteaz.... Bikote horretan dago, nire

ustez, ordaina emana aurreko narrazioetan agertu diren emazte bikote zenbaitetik harremanari: Julia/Susana, Bihotz bi-ko antzinako Flora/Bioleta, Victoria/Eugenia... andre emaztea eta andre prostituta-ri... Oraingo Flora eta bere senarra dira planteamendu horri buelta ematen diotenak eta zer pentsa eman behar digutenak. Politikoki korrektoa denik ezin esan behintzat, *Bi bihotz* eta *Bihotz bi* bezalako narrazioetan Flora edota Bioleta bezalako protagonistak moldatzen dituenal Ez da halabeharra izango, jakina, familia barruko tratu txar-
rren gaia puri-purian den garalan emazteaz nola libratu modu konszientean eta inkoszientean diharduten protagonistak hartzen di-
tuelarik eta haien arrazoiak ikusgai egiten salatzen zaigularik aritzea.

Baina jakina, inkorrekotasun horrek ez du inor harritzen, gure artean hori bezain larria den abertzaletasunaren planteamenduan ere eskema itxuraz onartuetatik aldentzen diren testuak baititu idatziak aspalditik, *Ehun metro* nahiz *Aberriaren alde (eta kontra)* saloan eta *Hamaika pauson*, non kritikoen fetitxismoari amore emanez, nabar-
menduko nukkeen liburu osoan alpatzen diren hamaika pauso zehatz bakarrak diren Iñaki Abaituak Bartzelonako bizarginaren ulerkortasu-
netik aldentzeko izkinaraino ematen dituenak, euskal herritar guztiak eskema eta ideologia bakarrera erreduzitzen dituen ulerkortasun eta ikuspuntu bakarrarekin identifikatua izatetik aldentzeko.

Eta aberriaren arlo honetara heldu garenez gero, natorren mintzagai dudan liburura eta ezagunena zaidan arlora, Asaba zahar-
rren baratzerara. Liburuaren narrazioen ordenari erreparatu nahi nioke lehenik, *Gorde nazazu lurpean*ko narrazioei hasiera ematen die guda aurretik zuen hura berreskuratu beharrez abiatzen den *Gudari zahar-
raren* historiak eta amaitu, *Asaba Zaharren Baratzako* protagonista den Polikarpok eta Sabinekin Sabino Aranaren behatz-hezurak urpe-
ratzen dituztenean amaitzen da.

Liburuan jasoriko historietako bakoitza hitzez hizko zentzuan ad-
il daitezke eta hala aditzen dira arrunki. Argitaletxeak banaka argita-
ratzeari ere ekin dio, irakasleak, ikasleak eta dena delako irakurleak liburu "argalagoak" hautatzen dituztelako irizpideari amore emanda, eta berez ere, bakanka ere zentzua atxikitzen dutelakoan. Liburuko narrazioek pasadizo eta anekdotak dioten horixe kontatzen dute, arestian alpatu ditugun zeharreko gai nagusi horiez ehioz joan bada ere narrazio-ehuna. Beraz, bost narrazio hauek abiapuntua (desehorz-
keta) eta alperaturiko gaien ehun narratiboa dute nabarmenki komuna.

Baina *Gorde nazazu lurpean*-eko zeinu literarioaren egituran testu horiek duten ordenamenduaren norabidearen ondorioz, liburuaren adierazten denak anekdota bakoitzaren mugaz harantzagokoa irakur daiteke, izenburua bera ere irakurbide horretan jarririko seinale dugula.

Lehen hirurak narratzailearen adierazpen justu eta eraginkorra aurkitzeko obsesioak hartzen ditu, hain zuzen ere narrazioa egiteko modu guztiz prezisoa izango dena definitzeko, eta hartan substantziala dena eta eraginkorra dena sumatzeko ahaleginak markatzen ditu.

Izan ere, zer da benetan funtsezkoa, notarioak gudariel kontatzeko eskatzen dien laburpen neutroa ala gudari zaharrak kontatu nahil lituzkeen xehetasunak eta, hanka-motzaren ustez, Amiano lagunak hainbesteko egokitasunez kontatzen zituen zertzelada hunkigarri haiek guztiak? Benetan ote zen funtsezkoa Eugeniari bidaliriko testuaren formula doi-doi erabiltzea Victoriari maitasuna adierazteko ala, narrazio horren hasieran protagonistak dioen bezala, beste gabe ez ote zen eraginkorrago bere sentimendua deklaratzeko argi eta garbi? Marcel Martin-en historian funtsezkoa da argudiaketa arrazional, zientifiko eta legalaz frogatzea abeslariaren fideltasuna ala Joe Costellok eta Margak intuitzea aski duten eta protagonistak inolaz ere usaindu ere egiten ez duen maitasun eta fideltasun zentzuarri atxikitzea da aski?

Azken bi narrazioak "*Bihotz bi*"ko galari lotzen zaizkio baina modu berriztatuan eta lehenengo zatiko kontatzeko moduaren garrantziaren galari ere erantzuna ematen diote. 1996ko *Bihotz biko* galak, ordea, sintaxi narratibo parataktikoan ageri dira oraingoan, han senar-emazteen arteko gaia ardatz harturik garatzen zen beste gerlarren gala, biak argumentu berean korapilatuz azkenerako. Oraingo honetan lokailu sintaktikoa ez dago, justaposizioan ageri dira. Biolotaren pertsonaia eta beste zenbait osagal paralelo bihurtuko dira bi gerla horien lotura argumentalaren katenbegi, gizarteko eta bihotzeko bi gerlen paralelotasunaren eta, agian, funtsezko batasunaren lotune. Halaz ere, *Asaba Zaharren Baratz*a narrazioaren azken norabideari esker hasierakoari lotzen zaio liburu osoaren zentzua; izan ere, lehen multzo osoan narrazioa egiteko modu doi-doiaren gala funtsezko ardatza dela ikusten da Polikarporen alta presente egondako Aranaren desehorzte aktan bera ez dela agertzen konpro-

batzen denean, Jemainen faltsifikazioa dela medio. Horra hor, liburuaz proposatzen dudan irakurketaren ardatzetako bat.

Berriro ere bi gerren gaita da, jakina, guda zibila, izan zena eta berriro ere izan daitekeena; baina oraingo honetan iragartzen dena da iraganaren interpretazio eta "narrazio" okerrak izan direla gure oraingo konfliktuaren sortzaile, gure historiaren ikuspegi interesatu eta partzialak. Azken batean, egia zela den garbi nabarmendu arren, arazoel behar moduko konponbidea ez bilatu nahi izatea, giza harremanetan planteatzen diren arazoel, maila pertsonalekoel nahiz gizartekoel, irtenbide duina emateko zikoiztasuna: gudari zaharraren kasuan, esaterako, gobernu demokratikoak irtenbide duina ez ematea urteetako bazterketari pentsioa hartu ahal izateko mila tramite egina-raziz guda galdu izanaren zigorlekua izan zen Burgosera joanaraziz berriro, edota, bestela, irtenbiderik ez ematea afektu espresioari, bakardadearen arazoari aurre ez egitea, ezkon harremanetan maitasun eta konfiantza faltari irtenbide txukunik ez ematea, era berean guraso autoritario eta seme-alaben arteko harreman horri eustea... izan ere, "nora doa gainezka egindako odol hori dena, erailketen odola, gerletako odola, miseriaren odola, eta kartzeletan torturaturiko gizonaren odola, aitak eta amak patxadaz torturaturiko haurren odola?" (*Ehun metro*)

Horiek guztiak konfliktuan dauden harremanak dira eta protagonistek ez diete irtenbiderik ikusten, edo ikusten dutenek ere ez diete ematen. Halaz ere, azken bi narrazioek amaiera "zoriontsuak" dituzte, protagonistek nolabaitko irtenbidea ematen diote behintzat konfliktuari!... Baina amarru sotilean eroriko dira, izan ere, biek itxaropenak jartzen dituzte Violeta/Sabinerekiko harremanetan. Entziklopedia saltzaila behintzat azkar konturatuko da bere emaztearen obsesioak bere obsesioak ere bazirela, Flora faltan duela, azkar konturatuko da Floraren afektu lortu ezin huraxe zela behar zuena, eta ez besterik.

Azken narrazioak, liburuia ixteaz gainera, nire ustez, liburu osoa zela literario bat eta bakarra den aldetik duen norabidea zedarritzeko funtzioa du eta hala osatzen da euskal gizarteari eta kulturari oso gertutik atxikiriko klabeetan idatzia dagoen liburuaren ibilbidea: izan ere *Asaba zaharren baratza* deritza azken atalari, Lizardiren poema baten izenburua da liburuia ixten duena. Abagunea dut, beraz, aitakia onaz Lizardiren obra poetikoraino osteratxoa egiteko, barka-

garri izango zaidalakoan horretan behintzat nobelei buruzko iruzkine-tan baino usatuagoa naizenez.

Agian bestetan alpatu gabekoa esateko egokiera izan daiteke haxe, alegia, komentatzen ari naizen liburuan dantzan dabilen afektuen adierazpenean, Lizardik, helduaroan, emaztea eta seme-alabekiko adierazi maitasuna alde batera uzten badira, Zarauzko etxeetara jotzen baitu beti, amonaren etxe huraxe izan bide zen ama-maitasun gehiena jaso zuen gunea eta amona bere haurtzaro eta gaztaroan amultsuki hartu zuena. Beste inork ez bezala, antza. Lizardik beraz, poema honetan bezalaxe, 1929ko *El tema del día* artikuluan eta *Biotzean min dut* (1929) poeman amona harekiko afektuz hitz egin zuen, bai eta azken urteetan andre gaixoak ez zuela inor ezagutzen, eta, urduritasun handiak joa, Ikaragarritzko lana ematen ziela zaindu behar zutenel, kontrolagaitza zelako bere zoramenen.

Asaba zaarren baratza poetak amonarekiko enkontru eszena bat irudikatu zuen: beragana hurbildu eta ez duela ezagutzen ohar-tzen du, haren bihotzeko haurra izana bazen ere; "zaldun arrotza baillitza" hitz egiten zion, erdaraz. Halako batean ordea, poetaren semea hurbildu zaienean, amonak antza hartuta-edo, abegi ezin argiagoga egiten dio haurrari, poeta bera delakoan, haren "izenez igurtziz burutik oñetaraino". Jose Mari bera delakoan errezibitu zuen haren haurra eta euskaraz mintzatu. Horrek bereziki hunkitu zuen Lizardi. Gertaera horrek, nolabait, "redimitu" egin zuen, belaunaldien arteko transmisio kate hori hautsi ez izanak salbatu egiten zuen denboraren joanak desitxuraturikoa. Lizardiren poema poz adierazpen bat da belaunaldien arteko transmisio katea hautsi ez delako eta bere ustez arriskua gainditzen delako modu horretan. Jakina, Lizardiren poesiaren testuinguruan, lehenik eta behin, transmisio-kate hori maitasun transmisioa da; eta hori beti gogoan hartu beharrekoa da poemaren lehen zatit osoan haurtzaroko "orolpen-txoriek" afektuz eta samurtasunez gozatzen dute baratza, baina horrekin batera hizkuntzaren transmisioaren katea ere bada, herri baten kulturaren eta tradizioaren transmisio katea adierazirik, irudi sotiltasunez eta erritmo armoniaren dohainez, sortzetik beretik.

Bere horretan koherentea eta argia zen eszena horri Lizardik Sabino Aranaren omenezko ahapaldi bat erantsi zion poesian eta *Euzkadi* egunkariko 6. orrian Sabino Aranaren jaiotze-urtemugaren

ostean argitaratu. Ondorioz, *Asaba zaarren baratza* hori hizkuntza transmisioaren pozaldiz lehenera etorri denean, zuhaitz berri bat sortzen da baratz erdian, lehen ikusi gabekoa, antzaldatze une horretan abertzaletasunaren sinboloa dena, "herri-baratzak ezin hilkor egiten dituen" ideologiaren sinboloa. Lizardik berak 1932ko *Biotz-begetan* poema honen oin-oharrean erantsi arazi zuen espresuki zuhaitz horrek abertzaletasuna sinbolizatzen zuela, inork inolako zalantzarik ez izateko.

Salzarbitoriaren narrazioaren kasuan, alta-sembleak dira eta ez amona-lobak altaren heriotzaren aurretiko egoeran euren harremanak berriztatzea behartuak. Altaren eta semearen arteko harreman autoritarioa izana, gizatasunez antzaldatuz doa, hurbilago egin ditu gaixoaldiak eta elkarren beharra agerian ezarri; horretaz gainera, Sabinoren gorpuzkien desehorztearen galak egokiera sortzen du semeak altarenganako sentimenduak berriztatzeko eta aditzera emateko. Errespetua eta afektua azalertzeko parada ematen dio eta hunkidura ere bai haren ulertu ezinaren aurrean nahiz heriotzaren aurreko ahuldadean. Bereziki gogoan hartzekoa alta-semblearen arteko harreman horren bilakaera eta antzaldaketa dira, hor dago harremana salbatuko duen elkarrenganako afektu transmisioa.

Gisa berean testuinguru berri horretan kokatzen da aitak semearekin bakean hil ahal izan dadin egotzen dion betebeharra: Sabinoren behatz-hezurak hilobira itzultzea. Jakina, abertzaletasunaren ondarea da aitak semearen eskuetan jartzen duena, baina harentzat, bizitzan zehar ezagutu dionagatik eta azkenean Sabinoren desehorzketa dela eta Jemeinen aktarena dela medio, abertzaletasun hori ez da heroikoa eta noblea, giza-motibazio ziztrin batzuen menpe dago, besteak beste.

Narrazioaren arabera Jemeinek egin omen zuen iraganaren faltsutze horrek pentsa liteke euskal historian eginiko beste hainbat faltsutze ordezkatzeko dituela, iragan handiosa eraiki nahia salatzen duela. Bestalde, hor dago susmoa baino gehiago dena ere, aitak ezin sinetsi duen baztertze soziala, semeak ondo baino hobeto narraitzen duena: abertzaletasunean ere klaseak izan, badirela, alegia.

Horregatik, protagonista Sukarrietara Joan eta kontuari ahalik eta amalerarik duinena ematera joaten denean (altaren izen ona belztu beharrik izan gabe, hautsak harrotu gabe...) Lizardiren poemakoa bezalako topaketa egingo du. Sukarrietako hilerria, Lizardiren baratza

bezala, oso utzia dago, Sabinoren hilobia inolako apaingarririk gabe... baina han topatu du Sabiñe edo Violeta eta inork ez dakielea nola, elkar ezagutu egiten dute. Hitzik esan gabe komunikatzen dira... Hala, Violeta/Sabine eta Polikarpok eztabaidatu beharrik izan gabe, badakite ez dituztela lurpean sartuko Sabinoren eriliak, urperatu egingo dituztela Mundakako Itsadarrean, abertzaletasunarentzat balore sinboliko nabaria duten koordinada zehatzak gurutzatzen diren tokian.

Hori eginda, protagonistak pisu astuna gainetik kenduta bezala, deskantsu ederra hartzen du, paisalari begira egon nahi luke luzaroan... Baina lehorrera itzuli orduko, eta ustez arindua doanean, konpromiso berri bati lotu beharrean suertatzen da berehalakoan, izan ere Bioletak paper zati bat eskainiko baitio zerbait idatzi dezan bere erlikario hustuan gordetzeko, berak beste hainbeste egiten duelarik, eta hona hemen non gaineratu zalon Floraren itzala lehen aldiz Polikarpori! Berak "Zu zara nire aberria" idatzi du.

Jakina, esaldi honen zentzua orokorra izan liteke, bien artean sortzen ari den maitasun sentimendu horri bakarrik atxikitzen zaila deklaritzen du agian eta pentsatzen duela horrek ordezkia lezakeela nolabait lehenago Sabinoren hezurtxoek aitarentzat sinbolizatzen zuten abertzaletasunarekiko atxikimendua. Hala ere, komeni da go-goan hartzea Saizarbitoriak esan izan duela elkarriketa batean edo bestean berak aitortzen duen aberri bakarra euskararena dela. Beraz, horretan Lizardiren poemaren eta Saizarbitoriaren testuen irakurketa sinbolikoa paraleloak dira maitasunaren eta euskararen aberrien aldarrikapenean. Ezberdintasun nabaria dago, jakina, bien artean, zeren Saizarbitoriaren protagonistak abertzaletasunaren zuzaltzairen itzalari uko egin baitio, hautsik harrotu gabe bada ere.

Halabeharrenean legea makurra da ordea, eta haren simetria Joycearrak maite dituenarentzat are makurrago! Lizardiren poemaren sortze garaira itzuliz gero, susma daiteke Lizardiren *Asaba Zarren Baratzako* aitorenak ere K.Jemelnekin izan zuela zerikusia. 1931eko azaroaren 25ean, Sabinoren jaiotztearen urtemugan, Euzkadi egunkarira "*Sabino poeta*" artikulua bidali zuen Lizardik argitaratzeko. Han erabilitako grafia ez zela zorrozki sabindarra eta aldatketak egiteko baimena eskatu zion Tomas Jayok egunkariaren eta K. Jemelnen izenean. Lizardik 1931ko azaroaren 17ko gutunean erantzun zion balezkoa emanez eta zera erantsi zuen: "*En cuanto a*

mi actuación general, es natural que quiera conservar mi libertad de acción en materia opinable, quizá aún no definitivamente fijada. Ahora bien, creo que la cuestión s-z, por ejemplo, es de importancia muy secundaria, y que no debemos hacerla consubstancial con nuestra veneración por Arana Goiri, quien será siempre providencialmente grande para Euzkadi por eso más o menos. Es ésa mi muy sincera opinión que espero no me hace sospechoso de antisabinismo."

Lizardiren Iritziel erantzunez, 1931ko azaroaren 23ko Jemín'dar Keperinen gutuna Iritsi zitzaion puntuz puntu erantzunez "materia opinable" eta "cuestión secundaria" bezalakoei. Bestalde, "sospechoso de antisabinismo" neurri batean bazela adierazten zion, izan ere bere Iritzi askatasun horrezaz, "romper la unidad, suscitar discrepancias, armar confusión" egiten omen zuen eta hitz batean Sabinok esandakoa abertzale orok bere osotasunean onartu beharrekoa zela baitetsi zuen: "Pues no se pueden admitir esas modificaciones por razones de importancia secundaria, máxime si provocan escisiones en el seno del Partido Nacionalista". Eta gutun honekin batera Arana-Goiriren lan argitaratuen bilduma bidali zizkion Bizkai Buru Batzarretik, hain zuzen ere, "Euzkadi" izena zer-nola erabaki zuen azaltzen zutenak.

Lizardik gutuna erantzuteke eduki zuen zenbait egunez eta, azkenik, ohar laburtzua lgorri zion eskerrak emanez, "...eztizut oraindianoan erantzun. Azketsi. Gaur ere, ezer gutxi esan dezazuket, baña bederik eskarrak eman bear dizkizut bidali didazun idaztiarengatik. Aleginduko naiz, arteka-marteka, ta alako lanei zor zaien axolaz, idazti ori irakurtzen eta ausnartzen". Hain zuzen ere, erantzun hori bidali eta egun gutxiaren buruan argitaratu zuen *Euzkadi* egunkariak "Asaba zaarren baratza" izeneko poema 1931ko abenduaren 6an, seiagarren orrian. Grafia ez zen sabindarra oraingoan ere, baina Sabino Arana Goirik euskararen gailari eginiko aportazioaren altortza espresoa egiten zuen: "Ta leen ikusi-gabeko/ zuaitz berri bat zegoan/ erdian, guzien buru.../ Aren gerizak erri-baratzak/ ezin-ilkor egin ditu". Eta modu horretan poeta haurrak izandako maltasunaren transmisioaren gertalekua izan zen amonaren baratza, euskararen transmisioaren eta katearen jarraipenaren eszenategia zen asaba zaharren baratza hura bilakatu zuen konpromiso abertzalea adierazteko gunea. Hor, bada, Euskal Herriaren sinbolo abertzalea bihurtu

Lizardik, bere garaiari orokorrean eta guda ostean ere euskaraz garaturiko kulturaren produkzioaren eremua izendatzeko erabili ohi zen "euskaraz baratza".

Lizardiren poemakoa da Salzarbitoriak harturiko baratza, ez Pizkunde garaikoa, eta ez Koldo Mitxelenak alpurtxurikoa. Euskal Herria, euskara eta abertzaletasunaren ondarea dira azken erretatu horretan mintzagailu eta konkretuki, Sukarrietako hilerrira den baratza horretatik alde egiten dute protagonistek berarekin daramatzatelarik euren alden abertzaletasunaren lekuko diren erlikiak. Atera egiten dira uri isil hartatik eta uretan joaten utziko diete Sabinoren hezurtxoei.

Nolanahi ere egoera ez dago inolaz ere konponduta. Ironikoki sortuko dira horren zantzuak azken aldera. Izan ere, abertzaletasuna alde batera utzi orduko, berehala, ezertarako astirik gabe, beste printzipio aldarrikapen bat egin behar izan du protagonistak. Egitera beharturik zegoen, jakina, egoeraren larriarengatik: Bioletak (edota euskarak) presa handia dute, joan egin behar dute (galzorian daude) ... Gainera, neskatxak idatzi diona jakin nahi duenean, ezin du, hark berarentzat duen mezu hori ezin du ireki eta zilarrezko tutua ebaki egin beharko luke jakitekotan. Hobe Itxarrotea, badaezpada. Horrek guztiak halako happy end gisako bat egituratzen du, halako misterio gozo batek ukitua...

Ordea kontuan izan behar da Bioleta dela neskatxa hori, *Bihotz Bi* y *Bi bihotz*-eko neskatxa haren izen berekoa, beraz Lizardiren poemari ez bezala, kasu honetan bai, amalera eta zentzua irekita geratzen da baina... Ikuñak ikusita, ez du hain justu ere Polikarporrentzat etorkizun argitsurik iragartzerik... Izan ere aurreko narrazioetan gizonek emakumeekiko harremanetan ezin komunikatua nagusitu bada ere, azken narrazio honetan ia hitzik esan gabe ezagutzen eta aditzen dute elkar, baina apurka-apurka zantzuak sortuko dira eta gogoratu egin behar ezinbestez Florak entziklopedia saltzaillearen mezuen aldean bereetan isurtzera uzten zuen behazunai

Polikarpo dela eta, izenaren inguruko gorabehera luze eta zabal garatzen du narrazioak hasieran eta, beste gabe, izena hainbeste argitu behar horrek segituan jarri behar gintuzke peskizian, dena hainbesteko prezisio geometrikoz neurtzen duen narrazioleak zer-baitetarako erabili izango ditu-eta hainbat argibide horren inguruan. Izan ere, pertsonaien deituraren garrantzia handia izan daiteke narrazioen zentzu-eralkuntzan, eta kasu honetan oharteman behar da

Polikarporen deitura Lizardik *Asaba Zaarren Baratza* poema hori eskaini zion Polikarpo Barrenaren izenetik hartua izan daitekeela:

*Barrena'tar Polikarpa, adiskide
min ta abertzale yatorrari, biotzez.*

Polikarporen deiturak berriro tinkatzen du narrazioaren zentzua Lizardiren sinbologiarekiko harremanean. Narrazioan luzaz aritzen da izen horren erabakian aitak erakutsitako kemen eskasaz, azalpen horiek bestalde, aitzakia ematen diote haurtzaroko zenbait pasarte aski tristeak azaltzeko... Baina deitura hori ez da arbitrarioa: Lizardik abertzale jatorra eta bere adiskide mina dela esaten duen pertsonaren izena hartzen du Saizarbitoriak, hain justu ere. Abertzale jatorra zen protagonistaren aitak semea izatea nahilko zukeenaren deitura jartzea ez zuen lortu, baina Sabino ordez jarritako Polikarpo deiturak ere abertzaletasunarekin du lotura, hori baitzen, nonbait, bere patua. Tentazioa handia da baina ez naiteke hemen luza Polikarpo Barrena eta Lizardiren artekoaz Jemini buruzkoaz bezainbat. Esan dezadan halere, Lizardik ohiko eskaintza zuela "abertzale yatorra eta adiskide miña"rena, Lauaxeta ere horrela kalifikatu zuen *Biotz-begietanen* eskuzko eskaintza egin zionean. Baina Polikarpo Barrenari eskaini zion "Asaba Zaarren Baratza" momentuko zirkunstantziak hala eskatzen zutelako. Lizardik GBBko lehendakaritza utzia zuen hain zuzen ere Barrenaren eskuetan, baina hau ez zegoen eroso postu horretan eta 1931n behin baino gehiagotan adierazi zion idatziz Lizardiri kargua utzi egin nahi zuela. Azkenekoz, 1931ko azaroaren 5ean gutunez adierazi zion behin betiko kargu-uztea eta honek azaroko 11n erantzun eusteko golarri. Kargua utzi nahi izateko arrazola alderdi barruko presioak ziren, Barrenak "talla ematen" ez zuelako-edo: "*Gaurko Euzkadiko ispilluan nere irudia begiratzen detan ba-koitzean txikiago dakust. Gaurko Euzkadik gizon adimen-argidunak, azkarrak, yakintzaz apaindubak, urrutiyak begiratu ta urrutira dakustenak bear ditu*" eta berak ez du berea halakotzat hartzen, "*asmoak aurrera eramateko bear dan gaitasunik nigan ez izaki, ta au neronek, iñork esan gabe, dazagut eta daitort*". Baina Lizardik karguan jarraitu zezan konbentzitu zuen nola edo hala azaroaren 11n eginiko gutunaren bidez eta, horregatik, berak utzitako kargua eta zeregina betetzen zuen Polikarpo Barrena leialari egin zion poema abertzalearen eskaintza.

Kontua da, azken finean, Lizardiren poemako abertzaletasunarekiko kontrastean idatzia dagoela Saizarbitoriaren narrazio hau eta Barrena edo Jemeinek poema horren sorrera garaian izan zuten halabeharrezko zerikusiarren berririk izan gabe, noski. Halere, *Gorde nazazu lurpeango* Polikarpo berriak Lizardiren adiskide min haren "beste abertzaletasuna"ren itzala errespetatu nahi du eta euskararen nahiz maitasunaren aberriari atxikitzen zalo. Lizardiren poemaren arkeologia –desehorzketa?- egin eta gero, nabarmen dakigu Lizardirentzat euskararen katea hautsi ez izana dela berez baratzaren "lehenertzea"ren eragilea eta abertzaletasunaren zuhaltzari berriz, herri-baratza ezin-likor bilakatzeko zeregina dagokiola, ideologiari dagokiola herriaren iraupena ziurtatzea eta bermatzea... Hori Lizardiri dagokionez egia da, baina zer esan Saizarbitoriaren narrazioako baratzaz?

Bada, kontu hauetan begiak xabal-xabal ibili behar dugula dut ikasia eta Baudelairez ongi gogoratuz ohartzen naiz gizakiok sinboloen basoan galduriko haurrak besterik ez garela, ondorioz ez genukeela agian ahortzi behar Polikarpo eta Sabineek ez dituztela berez Sabinoren bi behatz-hezurtxoak lurpean ehortzi, Mundakako itsasadarrean urperatu baliz, itsas uretan beraz, sinboloetan adituek diotenez, ez lur eta ez aire ez den medio natural horretan, solidoaren eta airearen artekoa den bizitzaren eta heriotzaren artekoa esparru horretan. Hargatik pentsa daiteke lurpean ehortzi ordez uretan ehortzaraziz, agian, aditzera ematen duela Sabinoren desehorztearen lekuko umil eta ahortzi halek kontserbatu zuten abertzaletasunak, haren bi hezurtxoetan sinbolizaturikoak errespetu berezia merezi zuela, eta uretan ehortziz adierazi nahi izan duela, bizitzaren hasiera eta amaiera den medio horretan joaten utziaz...eta ez lurpean gordeaz alegia.

Eta lurpean ez ehortzi izanak irakurketa arretatsua merezi du liburu osoaren kontestuan nire ustez, hain zuzen ere liburuaren izenburuarekin zerikusi zuzena baitu. *Gorde nazazu lurpean* izenburuak hasieran esan dudana bezala, nolabaiteko misterioa gordetzen du bere baitan, zenbait interpretazio salo egin dira baina ez naute asebetetzen, horixe da egia. Liburuaren eskaera horrek nire iritziz zerikusi zuzena du Saizarbitoriaren aurreko nobela bateko galarekin. *Hamaika Pauson*, Iñaki Abaitua nobelagile baten gorabeherak alpatzen dira eta hark Daniel Zabalegi (Anjel Otaegi)ren afusilaketa kontatzen

du. Heriotza aurreko orduetan ETAko militante hark ez du bere herriarentzako inolako mezurik igortzea lortzen, zalantza egiten omen duelako euskaraz hitzak nola idatzi... Otaegi/Zabalegik mezurik ez idatzi izanak bat egingo du nobelan Abaituak Juliari azken aldiz deitzen dionean mezurik ez utzi nahi izatearekin, horra hor bien arteko paralelotasun berri bat, norik bere aberriarentzat inolako mezurik ez uztea.... Narrazio hartan kontrastea egiten zuen "mezurik ez" horrek Paredes Manot "Txiki", Otaegirekin batean afusilatu zuten beste etakidearen mezuarekin, berez Che Guevarari omen dagozkion hitz hauekin:

*"Cuando muera no me guardéis bajo tierra,
Porque soy viento de libertad".*

Liburu honen izenburuak mezu horrekin harremanetan jarrita, alegia, "ez nazazue lurpean gorde" eskaera horren aurkakoa diosku, eta orduan ondoriozta genezake liburu honetako ildo nagusia lurpean gordea izateko hobe dela. Gehiago konprometitzen banalaz, esango dut, egileak gerra duela gai nagusia eta gerra ez dela askatasun haizea adierazi nahi duela, edo hobeto esanda, gerraren bidez konpondu nahi diren konfliktoen soluzioa ez dela lrtenbide aproposalena adierazten duela, norbere baitako nahiz kanpokoak, psikoanaliak eta literaturak nabarmenduriko norbere baitako gerra inzibilak, giza harremanen malla afektiboan eta sozialean pizten diren gerren lrtenbidea ez dela indarkeria bidez etorriko.

Jakina, honako interpretazio honek liburuaren irakurketa jakin bat egitea eskatzen du, hain zuzen ere, inposaturiko akta notarialek eta Jermenen akta faltsifikatuek jasotzen duten historiaren bertsiok iraganaren bertsiok kamutsak dira: notarioen preslopean laburbildu eta neutralizaturiko testimonioak edota kronista interesatuek handipuzturiko lekukotzek ez dute hain zuzen ere askatasun haizerik ekartzen. Hortik beraz, eleberri honetako idazle eta istorio kontatzaileen obsesio narratzaileen galak liburuaren hari nagusiarekin duen funtsezko lotura, hortik egilearen estiloaren prezisio eta zehaztasun betebeharrak itzuriezina. Hortik bada, Zientziaren hizkuntzaren zorrotzetasun eta neutraltasun ahalegina, ia narrazio guztietan Historia, Psikologia, Arteak, Legegintza eta Biologia zientzien nahiz entziklopedietako jakiturien itzala testuen argudiaketa osoan zehar, lehen pertsona mintzo diren protagonista horien jardura subjektiboak bermatuz ala

kordokatuz. Eta aldi berean, zientziaren mintzairaren prezisioa duen prosa honek bertsoaren erritmoaren armonia ekartzen du gogora, esaldien pausajearengatik, irudien plastizitateagatik edota sententziaren eta pentsamenduen konpasa, batek ez dakiela nola, elkartu egin direlako. Hala gertatzen da, esaterako, Bi Bihotz-eko eszena nagusian, errebelazioaren unean:

"eta bota egin nion apal-apal:

- Zure amarekin dauden hezurak ez dira zure aitarenak.

Hasieran ez zuen deus esan; begiak biribildu besterik ez zuen egin, eta iruditu zitzaidan Natura bera zegoela hunkiturik. Eta gogoan dut belarriak zuzendu nituela leihorantz, istant bat lehenago txitxarrek ateratzen zuten karranka hots ikaragarria egiaz ahitu ote zen baleztatzearren.

Hainbat gauzaz pentsatzeko astia izan nuen erabateko isiltasun haren pisupean, egoera horietan gogoia ihesean alde batetik bestera salto egiten duen pizti izutia balta. Ziur naiz poztu egin nintzela txitxararen izen zientifikoa ahantzia ez nuelako –oraindik ere ez dut ahantzi: Lyristes plabejus edo Ciclada plebeia-, eta dudarik gabe, udara amaitzear hiltzen dela ere pentsatuko nuen, irakurri nuenetik beti baitatorkit gogora abuztuaren eguzkipean bere karraka hotsa entzuten dudanean. Eta, egiaz, ez da udako beroa, argitasuna eta oparotasun heldua heriotzaren memoria-rekin kutsatzen dituen gauza bakarra.

Gainerakoan testu honek Saizarbitoriaren obraren perspektiban duen lekuari dagokienez ere zerbait esango nuke, estiloari eta tonuari hasiera aldera esanikoel zerbait eranstekotan. Lur Entziklopediaren idazle batek –eta ez saltzaille batek, kasul- literaturari buruzko alean "Literaturaren etorkizunaz" izenburupean idatzi zuena ekarri nahi nuke hona: "Adimeneko bizitza hizkuntzarena besterik ez dela, eta hizkuntza egitura eta hots sare bat dela (...) hori jakiteak, sarritan ernatu du idazlearengan gaiztoa ere izan daitekeen plazer bat, eta mugatu du haren idazkera, Barthesek esan zuen bezala, "aditz iragangaitz" batera: hau da, idazteaz idaztea, idazleak bere burua idazten ikusiz, pentsatzen entzunez, kontzientzia osoz eta obsesi-boki, harik eta idazten diren bizikizunen giza konpromisoak interes guztia galtzen duen arte –gogora ditzagun adibidez, Beckett baten elaberriak, eta gure euskal Beckett Saizarbitoriaren zenbait liburu-,

Arrisku hori gainditzeko, eta literaturak bizirik iraungo badu, ironia unibertsal baten aplikazioa besterik ez da geratzen, idazle arduratsuen kasuan, gauzak kontatzeko eta iritziak emateko desiraren gertatuko dena, beren mundua eta bizitza gainerakoekin banatuz. Horregatik seguraski ez da bukatuko literatura" (167 orr.)

Zer esan orakulua Joan Garziaren ahoz mintzo bada berriro ere? Bada, zalantzarik gabe literatura zaleok zorioneko gabiltzala, izan ere "Ene, Jesus"eko Beckett hark aspalditik egiten baikaitu Irakurleok bere munduaren partalde, aski arduratsuki betez bizikizunen giza konpromisoak eskatzen duen neurria, horretarako inoliz utzi ez diolarik bere sosegurik gabeko idazle-protagonisten zereginetan aztarrika egiteari, eta egin ere egiten duela gutxienez ere unibertsaltzat kalifika genezakeen ironiaz. Kasu honetan, gainera, kontatzea bera, behar bezala kontatzearen ardura duelarik hartua narrazioaren funtsa eta habea.

“Egipcios, bereberes, guanches y vascos”, intuizio filologikoaren bidea?

Luis Mari Mujika

Sarrera

Aspaldidanik gertatu da euskara han-hemen bere aintzinatasunagatik solte edo bitxi suertatzen diren hizkuntzen giltzarri. Hain zuzen, egungo Europan euskara bere isolamendua eta jatorriaren lluntasunagatik, aitzakia eraso bilakatzen da edozel in misterio linguistiko askatzeko, nahiz jarrera horiek maiz lerrakuntza intuitibo, errati eta ausartetarako bide eman.

Euskararen esparruan tubalismoa eta euskara-iberismoaren ildo fantasiotsuak ertarotik datoz, eta, behin XVIII, mendea ezkeroz, batez ere, Larramendi eta gero Hervás, G. Humbolt eta Astarloaren eskutik, XIX. mendea ere ziprztinduko dute. Gerora euskara eta kaukasiar hizkuntzen harreman-hauziak sortuko ziren Dumezil, Lafon eta K. Boudaren eskutik, besteean artean. Beste batzuek afrikako hizkuntzetara –bereberrera–, adibidez, hedatu zituzten Iritziak, K. Mukarovkyk, adibidez. A.Tovar-ek 1980. urtean *Mitología e Ideología sobre la lengua vasca* delakoan, batez ere, teoria tubalista eta euskara-iberiarren ikuspegia eskaintzen digu, teoria horiek, nolabait, mitologiaren barruan sartuz. “La mitología terminó por convertirse en Ideología, y la rutina y la ignorancia, en circunstancias desfavorables y peligrosas” (11 or.). Tovar-ek, nahiz euskararen aintzin-hizkuntza batzuekiko parametroak eraiki –gure ustetan aski urriak– ez du zailtzarik vasco-iberismoaren prezientifikotasuna arbulatzeko. “Los

autores vascos, en sus apologías, no se distinguen por el rigor de su crítica. Humillados por la consideración del vascuence como inculto y rudo, lo que hacen primordialmente es defender su lengua y buscar en su antigüedad patente de nobleza... En el siglo XVIII el fanatismo y la beatería del clima de que son síntoma los falsos cronicos impidieron todo progreso" (12 or.).

Gure ustean, euskarak jatorriz lehen bezain misterios eta gantutsu jarraitzeak –eta horrek hizkuntzen sailkapenean dakarren isolamenduak– ez dio inori eskubide ematen teorizazioak eta hizkuntza distanteen arteko ezkutuko sareak eraikitzeko. Dena den, beste arloetan bezala, hizkuntzen harremanetan ere zientziak ukanen du azken hitza, eta horretarako, noski, testuen parekaketa ongi egitura-tuak izanen dira, soilik, azken froga.

Antonio Arnáiz Villena eta Jorge Alonso García irakasleak euskararen esparrura hurbildu dira, berriro, berarengan bereberra, guantxea eta egipziera bezalako hizkuntza urrunen giltzarria atzematen dela aldarrikatuz. Hedadura geografiko –eta, batez ere, urruntasun filologiko nabariegia– daude hizkuntza horiek eta euskararen artean, gure ustean, idorokuntza horri oraingoz oneritzia emateko. Egungo ikerkuntza filologikoak –kultura aurre-indoeuroparraz, egipziera, Ipar-Afrika eta guantxeen hizkuntzel buruzkoak– oraindik hasimasieta daude, eta arriskutsu gertatzen da gure autoreen *Egipcios, bereberes, guanches* y *vascos* izeneko liburukiaren edukia onartzea bertakoa hedadura geografiko zabaleko eta aintzinasun gaitzeko hizkuntzetara bideratzen delako. Baldin euskara toki isolatu eta distantetan atzemaniko guantxea, bereberra edo egipziera bezalako hizkuntz-guneen (eta aintzinako *couche* kultural zabalago baten) interpretapen-giltza bezala jarri nahi balitz, tesia oraingoz probakizun geratzen da, gure ustean.

Guk eginen dugun kritikak helburu filologikoa du, soilik, hizkuntzalaritzaren esparrura mugatuko baita, eta ez liburuan antropologia, erlijioa eta, batez ere, genetika ukitzen duten kontzeptuetara. Arlo horietan gure autoreek eginiko ikerketek errespetua merezi dute. Bestalde, hipotesi bezala, gerta daiteke euskal etniaren eta mintzaiaren (hots, euskararen) ibilbideak parekideak ez izatea. Gure kritika, bada, alderdi filologikoel (eta, bereziki, lexikaleel) atxikia gartuko da.

1.- Lanaren alderdi lexikala

Gu ez gara ez bereber, ez guantxe, ez egiptoar hizkuntzen jakitun, nahiz adituengan ere guantxea edo egipzleraren ezaguera –hizkuntza hilak izaki– oraingoz erlatiboa izan. Mugakizun horrek, hala ere, ez digu eragozten autoreek hainbat Inskripzio, epigrafiak, hieroglifiko eta bestelako testuri euskararen giltzarritik eraikitako Intepretapenel gure kritika jasotzeko. Gure oztopoak, nagusiki, euskarak bere *corpus* lexikalean dituen elementu latino-erromanikoen eragina behar hainbat kontuan ez hartzetik dator, ezen elementu lexikal horiek *berantak* dira euskarari (batzuk ertaro eta errenazimendukoak), eta, ondorioz, ez dira egoki orain hiru edo lau mila urtetako hieroglifikoak –edo Kristoren aurretiko beste Inskripzio zenbait– sinisgarritasunez irakurtzeko.

Euskal lexikoaren geruza latino-erromanikoa aitzinean dugula testuen Interpretapen-azterketa eginen dugu. Horiek dira gure mugak, eta zientifikoak direla uste dugu –ez Intuzio hutsezkoak–, ezen egun erromanisten artean euskal lexikoaren alderdi latino-erromanikoak aski ezagunak dira.

Dudarik gabe, euskal hizkuntzaren egitura morfologikoa (eta bere lexikoaren zati bat) ez da hizkuntza Indoeuroparren sallean sartzen. Euskara, noski, egituraz aurre-Indoeuroparra da, eta egungo hizkuntza ezagunen eremuan Isolatuturik dago. Hortik, ordea, euskara beste hizkuntza hildakoen –eta Isolatuen– Interpretapen-giltza dela uste izatea, tamalez, probakizun geratzen da oraingoz. Teoria filologikoetan ere, noski, oro aportaturiko argudioen mende dago.

Bestalde, euskarari halako protagonismoa egozteko, beharrezkoa suertatzen da, lehenik, bere morfologia, sintaxia, fonetika –eta, batez ere, lexikoaren– ezagupen sakona –ez gutxi-gorabeherakoa– edukitzea. Horrek esan nahi du testuen Interpretazio serio bat garatzeko euskal deklinabideen posizioa, aditzen egitura, bokalismo eta kontsonantismo fonetikoa eta lexiko-geruzen ezagupen zabala derrigorrezkoa dela. Gainera, euskal lexikoaren eremuan ezin da Ignoratu egitate nabarmen bat, alegia, gure lexiko tradizionalaren ia bi herenak (% 65 bat, gutxi gora-behera) jatorriz latino eta erromanikoak direla. Beraz, gure lexiko zaharrean anitz latin antzinekua eta lehen ertarotik heldua da –eta beste anitz, berriz, gaskoinera, gaztelania, frantsesa edo aragoieraren bidez sartua–. Egia hori kontuan izan gabe, nekez has gaitezke Kristoren aurretiko papiro eta epigra-

flen irakurketa *euskararen* zehar egiten. Hemen azterkizun den auzi filologia ezin da seriozki ezarri, lehendik, Schuchart, Vinson, Meyer-Lübke, Michelena, J. Caro Baroja, Tovar, Agud, Corominas eta beste erromanistek euskal lexikoari buruz duten iritzia. Gu gure *Latina eta erromanikoaren eragina euskal lexikoan* (LEEE) tesi doktora, ASJU aldizkaria argitaratzen etorri den *Diccionario Etimológico Vasco*, L. Michelena eta Corominasen aportazioez baliatuko gara liburukiko interpretazio zenbaiti kritika egokia egiteko. Beraz, pretentsio hain zabaleko lanak sinesgarritasuna bermatzeko goian alperaturiko autoreen aportazio lexikalak argitan ukan beharrekoak ditu.

2.- Alderdi lexikalak euskara-bereberraren erlazioan.

Golan adierazitako bidetik aztertuko dugu auzia, testuen irakurketan egiten den hitz zenbaiten jatorri latino-erromanikoa argitan utziz. Bereberra eta euskal lexikoaren alde amankomunak liburukiak laugarren kapituluaren 57. orritik 90. arte eskaintzen dizkigu, hitz-aula luzeak aurkeztuz.

Lexiko-taulekin hasi aurretik, 47. orrian bada inkurtsio etimologikorik berebererren mundu erlijiosoan islatzen den perpaus zenbaiten azterketan, non euskarari txertaturiko mallebu latino-erromanikoen lehen arazoa azaltzen den. KUR-ARAM multzo lexikalean *kur* (*creyente* itzulpenean) erroa ageri zaigu, erromanista zenbaitek (*a*)gur / (*a*)gurtu mallebuaren hondartzat (lat. *(au)gurium*-en zehar) jotzen duena. Garbiago oraindik, ABA (padre) lat. *aba(tem)* terminoaren erreferentzia dago (baldin Aranaren hebraierako neologismo beranta onartzen ez bada), gure *apaiz* (lat. *abbas* nominatibala) eta *abade* (lat. *abatem* akusatibokoa) ildo bereko mallebuak izaki. 52. orrian ZORRASTRO ezagunaren geruza etimologikoan euskarazko *su* "fuego" eta *ur* "agua" elementuak atzeman nahia sinesgaitza egiten zaigu, ezen gure *soro* (lat. *solum*-en emaitza erromanikoa gurean) fonetikoki hurbilagoa litzateke, nahiz hori ere ezinezkoa izan mallebu beranta delako euskararen *corpus* lexikalean.

2.a) Tauletetako hitzen azterketa

Orriz orri joanen gara testuan interpretatzen den aportazio zenbait iruzkinak eta oharrak egiten. Lehenik elementu lexikalak ikusiko ditugu, gero alderdi fonetikoak.

l) 58-59. Orritako taulak

la) Alderdi lexikalak

Problematikoa egiten zaigu hurrengo hitz-andana testu bereberren interpragat izatea: ZERRATU > bereberrez *zerrabt*; euskal formula, dudarik gabe, gazt. *cerrar*-etik dator, eta lldo berekoa da *zerra* "apretado" ere. ZERRA > (golpear) *serrubbeg*; oztopo fonetikoak *serrubbeg* berebera *zerratu*-rekin lotzeko -azken belarearen presentziagaitik-; orobat, zailtasunak gazt. *cerrar*-erekiko (lat. *serare*-ren lldokoa), *bertsu* latineko *versus*-etik, *vertere* aditzaren partizipio bezala; bestelako jatorria bilatzea bidegabekeria litzateke. ANIMA > *elmant*; mallegu latino ezaguna *animam*-etik (euskarak *arima* disimilazioz ere ezagutzen duena). Seko (*seco*) > *zekor*: hitza euskal errokatzat -eta ez gaztelaniar mallebutzat- hartzea arbulagarria lru-ditzen zaigu, hain nabaria izaki; **zekor* delakoan -semantika ez ezik- azken dardarkaria justifikatu gabe geratuko litzateke. ANDARI (quien lleva los cadáveres) > *ender*; gure ustean etimologia erromanikoa du, gaztelaniako *anda* eta -*ari* atzizkiaren lldotik. Cfr. *Corominas*, Breve Dic. Et. 50.

lb) Alderdi fonetikoak.

Beharrezkoa da gure fonetikako lege eta konstanteak kontuan izatea. Bereber hitzei euskaltasuna atxikitzeko, lehenago, gogoan izan behar dira gure oklusibak, bokaleen aldaerak, txistukarien presentzia, sudurkarien ezabaketak eta beste zenbait fenomeno berezi. Hona, bada, fonetikaren aldetik liburukian problematiko den etimologia zenbait:

BARA-IZEM (su nombre) > bereberrez *warisem*; ez dugu ezagutzen asimilazio bokalkoa jasan duen izenordearen (*bere*) beste kasu dialektalik. UDA (agua) > *udu*; ez da ezagun *ur*-aren *u/u* bokallismorik, baldin eta asimilazio beheranzkoa eman ez bada. IGERI (nadar) > *sigef*; onartezina fonetikoki, ezen euskal formulak ez dago bereber hizkuntzaren txistukaririk. SU-ATAN (*Satan*) > *Cidan*; euskarara *Satan* bibilikoaren zehar, beste inguruko mintzalreratara bezala; proposaturiko erro euskaldunak intuizio hutsak dira; fonetikoki, ez da zilegi (ia liburu osoan agitzen denez), *at(e)an* ordez "atan" formula sinkopatua erabiltzea. AKUK (mira) > *aka*; egia esan, ez dugu ezagutzen proposaturiko euskaran, baldin eta **ikus ezak* baten

aldakitzat hartzen ez bada; fonetikoki ez litzateke onargarria bokalis-
moaren aldetik.

II) 60-61 orriko taulak.

IIa) Alderdi lexikalak.

KUBA (*jarra, cuba*) > (*bereberrez*) *kubas*; ezin arbulatu euskaraz gaztelaniar jatorria (*cuba*), bere iturrian lat. *cuppam* dagoela (euskaraz *upa* ere eman duena). **MOKO** (*pico, punta*) > *magut*; onatezina bokalismoari begiratuta, ze bi silabetan o delakoa falta da; jatorriz erromanikoa *beko* delakoa, fr. *bec*, galizieraz *bico*. Cfr. REW (61-1, 82 n.20). **KALE** (*calle*) > *akal*; gaztelaniar mallebu nabaria, jatorrian lat. *callis* dagoela. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 121. **GURGURAI** (*murmullo del arroyo*) > *gemgum*; euskaraz, antza, hitz onomatopelkoa da (eta fonetikoki onartezina bereber formularekiko). **MENDEBAL** (*oeste*) > *ataram* (fonetikoki, oztopo nabarmenez gain, *vendabal* erromanikotik jatorria hasierako ezpainkariaren ohiko nahasketaz. Cfr. LEEE (*Latina eta erromanikoaren eragina euskaran*), 162,169. **BALA** (*ballena*) > *gaga*; gurea lat. *ballaenam*-etik bokalarteko sudurkariaren erorketaz. Cfr. L. Michelena, FHV, 320. **AZERI** (*zorro*) > *ucen* (jauzi fonetiko onartezina bokalismoan bi hizkuntzetan; jatorriz lat. *asinarius*-etik (Cfr. ZRPh 41,564), bere ildokoak *Azenar*, *Aznar* bezalako deiturak. **KAMARRA** (*cangrejo*) > *kaimaru*. Ez da zilegi *kaimaru* (*camarón* litzatekena) eta *kamarra* (agian, euskarako *amarra* (diez) delakotik) nahastea. Cfr. LEEE, 113. **ZIAPE** (*mostaza*) > *ziber*; lat. *sinapem*-etik euskarara, hasierako txistukari apikalaren ordezkio aurreordetsalaz). Cfr. L. Michelena, FLV 6, 197.

IIb) Alderdi fonetikoak.

ATXAMARTA (*anzuelo*) > *tasenart* (ez da onartzekoa ez kontsonantismoa, ez bokalismoaren aldetik). **EZE** (*verde, planta*) > *uzzu* (bokalismo onartezina). **SIETS** (*laguna, ciénaga*) > *sif* (bereberrean ez da justifikatzen gure azken afrikaria). **UDU** (*hurón*) > *berran* (fonetikoki *u* bokala ez dago bermatuta).

III) 62-63 orrietako taulak.

IIIa) Alderdi lexikalak.

AZAGARI (*zorro*) > *azagaz* (euskarazkoak kontsonantismoa garatu du bokalartean; etimologikoki golko *azaria*-ren ildokoa, lat. *asinarius*. L. Michelena, FHV 119. **TXITXAR** (*cigarra*) > *bziza* (nahiz oinarriz

onomatopelkoa ahal izan, gazt. zaharreko *chicharra* da formula hurbilena, REW, 1897. KAKA (excremento) > *kakan*; hizkuntza anitzetan ematen da, haur-jatorria duen hitz expesiboa izaki. ABEL (ganado) > *belu jafelu*; gurearen jatorri zuzena lat. *habere*, konposakeran *abel* formula hartzen duela *-abeletxe, abelbide* kasuetan bezala-. Cfr. L. Michelena, FHV, 226. GALDA (arado) > *galla* (fonetikoki ez da onartzekoa *golde* (arado) "calor intenso"-aren esanahiaz nahastea, azkenekoa lat. *cal(i)dam*-etik datorrela; *golde* jatorrian lat. *culter* (cuchillo)-ren ildokoa, oklusibaren ozendura eta bokale irekieraz. GERRA > (guerra) *gura* (fonetikoki onartezina, *guerra*, dudarik gabe, gurera gaztelaniatik sartua delako; fonetikoki hurbilago eusk. *gudua*, nahiz jatorri berekoa ez izan. ZILLAR (plata) > *cellel* (*zillar* gurea hizkuntza indoeuropear batzuen ildokoa, *silubr* gotikoa edo *silver* ingelesa kontuan izanik). Cfr. L. Michelena, Fonética Hist. Vasca, 316.

IIIb) Alderdi fonetikoak

Oztopo fonetikoak dituzte, besteen artean: UGARAI (rana) > *garut* (non bereber formularen haserako bokalea falta den, zelinek euskarazkoak *ur* (agua) delakoari erreferentzia egiten dion). ABEREKUME (cría de ganado) > *aberhuc* (bigarren osagala ez da justifikatzen fonetikoki, lehen osagala gurera lat. *habere*-tik datorrela, eta konposakeran *abel*- formula hartzen duela). MARRAZTI (*reptil*) > *menrad* (euskarazko dardarkaria falta da bereber formularen, eta, orobat, gure amalerako bokala. EGAA (L) (vuelo) > *Agug* (ez da errespetatzen euskal bokalismoa, eta gurean azken belarea falta da). AGER-ZAN (aparecer, difunto) > *agezzan* (nahiz fonetikoki hurbilla izan, morfologiazko arazoak hemen, bi elementu biltzen direla *-eta* lehenengoari indikatiboan galdu ohi ez den partizipioa erori zaiola-. ZAN-ITA (difunto segado) > *sanit* (Intulzio hutsa dirudi, *zan* eta *ita* (*ebagita*-ren sinkopa gaitza) bilduz; sintaktikoki *zan* delakoa euskaraz gibelean jarri behar da (*aita zena* = el padre difunto, eta hemen **ita zena* behar luke = lo que era segado). EGOM (hallarse) > *ekkim* (fonetikoki onartezina bigarren bokala justifikatzen ez delako).

IV) 64-65 orrietako taulak.

IVa) Alderdi lexikalak:

ESKLABU (esclabo) > *asekkell* (mallebu erromaniko nabaria euskaraz; bereber-formula fonetikoki urruntzen da). SEGIZI. (cortejo, acompañamiento) > *segilli*. Euskarazkoa gaztelaniako *seguir*-en ildokoa da, eta formula jatorra *segizio* da *-io* atzizkia erromanikoa

delarik *-txikizio, amorrazio, ukazio* delakoetan ematen den bera-
 ERRU (culpa) > *arrut* (*erru* gurea gaztelaniako *erro* eta *yerro* formu-
 letatik, jatorrian lat.*errare*-ren eratorria dagoela). Cfr. LEEE, 156.
 NEKE (penalidad, hecho penoso) > *negi* (euskarazko *neke* lat.
necem-etik, belare zaharra gordez; *necem* delakoak gurean *fatiga*-
 -ren semantika du ezagunena). Cfr. LEEE, 16, 41, 68, L.Michelena,
 FHV 51,409. ABERE-GIZA (ganado-hombre) > *abergaz*. Erromanis-
 ta gehienek onartzen dute gure *abere* lat. *habere*-tik datorrela; dena
 den, hitz-osagaletan *abere-k abel-* formula hartzen du, eta *gizon-ak*
giza (baina lehen posizioan). Cfr. L. Michelena, FHV, 226. ABATA
 (asceta, anacoreta) > *abet*. Gurean *abata* mallebu latino nabaria,
abbatem-etik, eta *abadea* formula (herskari ozenaz) erromanikoa
 edo beranta, gazt. *abad*-eren ildokoa. Cfr. LEEE 104, Gavel RIEV
 12,314. GANIT (cuchillo) > *genui* (etimologia onartezina, gurea erro-
 manikoa baita, *canif* frantses-gaskoinaren ildokoa. Corominasen
 aburuan hitzak erro germaniarra du (DCELC 1, 648). EMAKUME (mu-
 jer) > *amettut*. Erromanista askorentzat lehen osagaia lat. *femmi-*
nam-etik datorren mallegua, *femina* nafar erromantzea, *hemme*
 biarnoarra, *femme* frantsesa kontuan haartzekoak izanik. Cfr. FEW
 4,4449). Bigarren osagaia, *ume/kume*, euskalduna da. ABA (padre
 religioso) > *abba*. Euskal *aba* (hortik *aberria* neologismoa) hebrale-
 rako *abba* baino ez da; *abbax / abbatem* latinoak, berriz, onartzekoa
 hemen itzulpenean "padre (religioso)" ematen baita. Cfr. LEEE 104,
 112, L. Michelena FLV 6, 167. GOILARE (cuchara) > *ygelt*. Euskal
 formula erromanikoa da, jatorrian *cochlearem* latinoak dagoelarik; al-
 daki eromanikoak *collara* aragoiarra eta *culhère* biarnoarra. Cfr.
 LEEE, 172-173. KAPA (capote) > *kebut*. Euskarazkoak, zalantzarik
 gabe, gaztelaniako *capa*-n du iturburu zuzena; bestelakorik
 pentsatzea (goiko *seko*, *zerratu*, *kuba* eta atnzekoetan bezala) teme-
 ritate hutsa litzateke. Euskarari, hizkuntza erromanikoak baino antzi-
 nagokoa izateak, ez dio eragozten -mendeetan zehar- bere *corpus*
 lexikalean Inguruko mintzaira erromanikoetatik hitz-andana esker-
 gata biltzen etortzea. Hori gure diakroniaren egitate da.

IVb) Alderdi fonetikoak:

BESO (brazo) > *fus/ bus*. Formula bereberrek ez dute justifi-
 katzen euskal bokalismoa. SU-UR-ARTIN > *sartin*. Oztopoak lehen
 bokalean, *u* bokaletik e-rako jauzia egitean; *atean* (en la puerta) >
atin-era sinkopa posible litzateke euskalkiren batean, baina probaki-
 zun geratzen da osaketa hori. ANA-AMA-ATA > *anemad*. Problemati-

koa hain sinkopa gaitza; euskarak normalean ez du oklusiba ozenik hitz-amaleran, eta liburu osoan azaltzen den *ana-(anaia) /anae = hermano* ordezkua) ez da, besterik gabe, jasotzekoa. ARRESI (muro, pared) > *arrab.* Bigarren eta hirugarren bokalak ez datoz bat bereber formularekin, eta gure txistukariaren presentzia ez dago justifikatuta. BURU (cabeza) > *qeru.* B kontsonantetik q-ra aldaketa ez da ohikoa (p-ra izanen litzateken bezala); bestalde, lehen posizioako e bokala ez dago justifikatuta bereberrez.

V) 66-67 orrietako taulak.

Va) Alderdi lexikalak:

MOMO (fantasma, espíritu) > *mumu.* Momo eta *mumu* espresiboak dira, bigarren formula gaztelanian ere ezaguna izaki XVI. mendetik gerora, gutxienez. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 400-401. BALANTZA (desequilibrio, lucha) > *bellant.* Dударик gabe, gureak gazt. *balanza* delakoan du Iturri, Ildo bereko beste formula *zalantza* (duda) dela disimilazioz. Cfr. L. Michelena, Apellid. Vascos, 65. *Bellant* delakoak ez du justifikatzen euskararen Iturria, azken afrikaria airean geratzen baita, besteen artean. BABA (habas) > *bawen.* Etimologia beranta euskararen, lat. *fabam*-en Iturrikoa; osagal beraz *baberrun* **faua romana* delakoa. Cfr. Rohlf, RIEV 24, 342. MARRUBI (fresa) > *urumi.* Euskal formulak *marrubium* latinismora garamatza, gurean *mallubi*, *malubi* AN, BN aldakiak ere ezagun direla. Cfr. LEEE, 87. PIKU (higo) > *tikurmas.* Zalantzarik gabe, euskal *biku*, *piku*, *fiku*, *iko* aldakiak lat. *ficum*-etik, hasierako ezpainkariaren ohiko aldaketekin. Iko B. formula erromanikoa da, bokalismoaren aldetik. Esan beharrik ez dago *tikurmas* bereberra fonetikoki asko urruntzen dela. Cfr. L. Michelena, FLV 6, 188). ATUN (atún) > *attun.* Atun mallegu gaztelaniarra gurean, jatorrian ar. *tûn* eta lat. *thunnus* kontuan hartzekoak direla. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 72. GABARRA (barco de carga y descarga) > *garrabu.* Euskal *gabarra* lat. *garabus*-etik, eta hau *karabos* grekotik. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 286. ANIL (colorante azul) > *anir.* Mallebu gaztelaniarra euskararen; aldaki bereberak Iturri berekoa dirudi, baina ez -nahitaez- euskararen lldotik jasoa. ARKU (arco) > *erkaus.* Lat. *arcum*-etik -edo bere eratorri erromaniko batetik-, onomastikan *Arkupe*, *Arkueta* Iturri beretik datozela. BARA (traba, trabado) > *agar.* Onartezina. Gure *baratu* ("parar, detener") lat. *paratum*-etik; lat. *parare*-k lehenik "preparar, disponer" esanahia eman zigun, eta gerora "detener"; horregatik euskaraz *baratu* "colocar" adieraz gain, "detener" semantika. Azterkizun du-

gun liburuan gehienetan *bara* formula, baina behin *baratu* bezala ageri da. Cfr. LEEE, 99, Corominas Breve Dic.Et. 440. *Albardatu* (albardar) > *berda*. Gurea *albardar* gaztelaniarraren eremukoa, jatorriz arabierarako *bárdaca* delakotik datorrena. Cfr. Corominas, Brev Dic. Et. 36.

Vb) Alderdi fonetikoak

ADATS (cabellera) > *azzar*. Fonetikaren aldetik lotezinak *d* eta *z* -*dz gisako afrikaziozko bide batetik ez bada-; gutxiago oraindik amalerako euskal afrikariaren ordezkotik dardarkaria. SUDUR (naríz)-etik *genjur* ondorio bereberraren onartezina, bokalismoa, urrun dagoelako. ESNE (leche) eta *efki* berreberraren lotezinak, txistukaria falta baita bereber formularen. BI-OTZ (corazón) > *ul*. Arbulagarria elkarren arteko fonemak biziki urrun daudelako, eta **bi-hots* ("dos ruidos") etimologia guztiz fantasiatsua da; beraz, -*otz* osagal afrikariduna oso urrun *ul* horretatik. ABA-ATA (sepultura-puerta) > *aabad*. Nekez onar daiteke fonetikoki gure *aoa/ahoa/aboa*-tik > *aba* formula, baldin eta ohikoa ez den apofonia eta sinkopaziozko prozedura ematen ez bada. Atea-ren *ata* ondorio fonetiko (liburu osoan ematen dena) posible toponimian, kasu ez-mugatuan (Valle de Ata, Ataburu Naf.) , baina noizbehinka **atea*. *Kar-aba-ata* (llamas-boca-puerta) delakoa interpretapen bihurria sontsonete hutseko bide batetik. A BERATSI (riqueza) > *adarim*; gaitza **aberatsi*-tik *adarim* horren bidea; kontsonantismoa urrun dago, eta azken silabako afrikaria falta da bereber formularen; bestalde, euskal *aberastu* eta **aberastarazi* -eta inola ez *aberatsi*- jatorrian latineko *habere*-tik -*ats* osagarria euskal atzizkia izaki-. ARGIDIR (alba) > *arfeyer*. Bokalismoa urrun, nahiz e-tik *i*-ra ixtura posible izan, semea > *semia*, ortzea > *ortzia* delakoetan bezala; lexikalki, ordea, *argidir* delako (*argi-dirdira* konposatu batetik) ekartzeak intuizioa baino ez dirudi.

VI) 68-69 orrietako taulak.

Via) Alderdi lexikalak

BAZKARI (comida, banquete) > *akarred*. Mallebu latinoa lat. *pascere* (pacer, comer) delakotik, sc taldea gurean eusten dela; -*ari* atzizki latinoa erantsia du, aurARIA, argentARIA delakoetan ematen den partikula bera. Cfr. L. Michelena FHV. 246, LEEE 88. 269-270. Esan beharrik ez dago, *akarred* bereberraren eta euskal *bazkari* urrun daudela fonetikoki. *Karraska* (crujido) > *karras*; hitzak onomatopelara garamatza eroso, eta, ondorioz, hedagarri beste hizkuntza askota-

ra, euskarara jo gabe derrigorrez. *Zanga* (foso, zanja > *zanda*. Euskal formulak gaztelaniako *zanja*-ren ildoak sugeritzen du ("excavación alargada" gaztelaniaz, 1595 urtean; portugaleraz *sanja*). Cfr. Corominas, Breve Dic.Et. 621. *Araba* (uso, derecho) > *araba* (castigo, venganza). Itxuraz, euskal *araua*-ren aldaki kontsonantizatua, Mitxelena malliegu erromanikotzat dauka, nahiz hipotesi bezala eman. Cfr. L. Michelena, BAP 10, 375. *ARROA* (arroba) > *erbaá*. Gure *arro(b)a* gazt. *arroba*-tik zuzenean, gaztelaniaz formula arabiar *rubc*-en ildokoa izaki; euskaraz bokalarteko ezpainkaria galtzea ohikoa da. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 54. *AIZKORA* (hacha) > *askor*. Autore batzuek *aizkora* euskal *aitz* (roca)-eren etimologiatik ekarri dute gure ustean bide zuzenena lat. *asciolam* da, ohiko /r/ aldaketa eta sc-alderearen belarizazio zaharraz. Cfr. LEEE 70, 85, L. Michelena FHV 319. *KARDATU* (cardar) > *qardasz*. Besterik probatzen ez den batean, bide zuzenena gaztelaniako *cardar*, hasierako herskariaren ozenduraz; bere jatorrian *cardo* (lat. *cardus*) "peinar la lana antes de hilarla", ze ekintza hori *gardu* landarearen buruarekin egin ohi zen. Cfr. Corominas, Breve Dic.Et. 132. *Garden* "transparente", probableki, gast. *cárdeno*-tik, *cardus* / *cardinus*-en ildoak jarraituz. Cfr. L. Michelena, FLV, 2, 68 s.

Vlb) Alderdi fonetikoak:

ESARI > *eqqar* (txistukari-*ezak* bereber formularen euskararekiko lotura gaitzesten du). *IZAR* > *Izri*. Arbuizatzea bokalismoa eta dardakariaren posizioagatik, baldin eta metatesia eman ez bada. *ATEBAN* ("cada una de las puertas") > *adeban*. *At(e)ak* euskaraz oklusiba gogorra du, eta bigarren osagala kasu mugatuan ez egotea, hots, **ban-bana* ordez, ez da onargarri amalerako posizio horretan. *ZUBI* (puente) > *zegger*. *Zubi*-ren bokalismoak eta ezpainkariak proposaturiko etimologian (bi belarez hornitua -gg- azaltzen balta) gaitzesten dute iturria. *ZAKAR* (basura) > *zakubaix*. Pentsagaitza horrelako etimologia bereber formularen amalerako txistukaria ikusita. Ez da allegatzen sontsonetismo batera ere. *MUNAI* (donde) > *mana*. Bokalismoa *u*-tik *a*-rako bidea da legezkoa; ez da zilegi **munai bat nunai* (*nonnahi*) ordez ekartzea.

VII) 70 orriko taulak.

VIIa) Alderdi lexikalak:

ODOL (sangre) > *idim*. Arbulagarria, ezen /l/ o bokalen trukake-

ta ez da onartzekoa euskarazko iturri batekiko. Gainera, **idim*-ek ez du justifikatzen *odol* –en azken albokariaren eza. ABU (boca) > *abae* (palabra). A(h)o-tik *abu(a)* formulara bidea onargarri bada ere, bereber formulatan ez da ageri espero zitekeen ez o, ez u bokalik. IRI (ciudad) > *iri* (raza, pueblo). Hau da proposaturiko hitz guztietan –bestelako *zillar*, *landa* bezala– aspaldiko substraktu hedatuago batetik heldurikoa; jakina denez, bide berdinetik Iberiar epigrafietan *iri/illi* (Illiberri, Iriberrri, Illunberri). Cfr. L. Michelena, Apellid. Vascos, 107.

2.b) Toponimoen erkaketak

Aztertzizun dugun liburuan ez dira falta euskal eta bereber toki-zenen arteko parekaketa bitxiak. Euskal toponimiak, agian, hedadura zabalagoa ukan zezakeen Iberia barruan, baina kasuan kasu aztertzekoa da hori ere. Hala ere, erkaketa etimologikoak sontsonetismo hutsaren ildoan arbulatu beharko luke, elementu fonetikoak hurbiletik hartuz (ostera edozelaz hizkuntza urruneko –hungariera, filandera, turkiera, bulgariera, adibidez– adieragarri bilaka daiteke, baina okerbidez beherago ikusiko dugunez). Hain zuzen, euskara Europako hizkuntzen artean isolamenduagatik exotiko gertatzeak ekar dezake erro anitzen giltzarria bera dela uste izatea. Arnáiz eta Alonso Irakasleek proposaturiko toponimo-zerrendetan, bada, zer dudatan jarri, zer gaitzetsi.

Lehenik kontuan edukitzekoa da F. Krutwig-ek bere *Galaldea* liburukian proposamen arbitrario zenbait egin zuela euskara etruskoa, *quantxea* eta Alpetako (Aosto arana) toponimia Euskal Herrikoarekin erlazioan jarritz. Orobat, kontsideratzekoa mende batzuk lehenago, tubalismaoren ildoan defendituz, Licenciado Pozas-ek, Larramendik edo Astarloak aurkeztutakoa. Adibide bezala ekartzekoak hemen Iberiar eta zeltiberiar esparruko toponimo zenbait –euskaratik intuizio hutsez interpretatuak–. Licenciado Pozas-en *De la antigua lengua...* (1587 urtea) originaletik hurrengo zerrenda, preiritzi tubalianoz: "*Sura, significa poblacion de madera. Surta, significa lugar fogoso. Oteca, significa poblacion fria. Aguina, agina lugar, que tiene dientes. Armactica, significa lugar armado o proueydo de Armas. Barrutha significa lugar cerrado. Sedala, Cedala, significa, contradicion del q. no tiene. Nigas, significa conformidad entre ambos, y de aqui le dixerô los Cunigas... vos soys conmigo*". Op. c 21.

Honelako etimologiak, esan beharrik ez dago, sontsonetismo arbulgarri baten zantzukoak dira "Zu nigaz" (Usted conmigo) > *Zuñiga* kasuan bezala. Ikus liburukia 14. orritik 20. arte. Gisa honetako etimologismoa gaitzetsia dago, soinuuen kidegoan, soilik, oinarritzen delako. F.Krutwig-ek *Garaldea (sobre el origen de los vascos y su relación con los guanches)* (Edit. Txertoa, 1978) liburuan antzeko lidoak jarraitu zituen. Euskal toponimiaren koerlazioak Aostako kasuan, adibidez, *Morgex Basson/ Bason, Say, Cogne Cervin, Excenex* delakoetara hedatu zituen, proposaturiko etimologiak osoro lasakak (gutxi-gorabeherakoak) izaki. Hedadura geografiko han hedatuan (Kanariar Iriak, Alpeak edo Kaledonia) modu arinean arakatzearriskytsu da, ezen euskal toponimia historikoak bere mugak Pirine, Errioxa eta Burgosko lurretan ditu. Euskal Herri zabal hipotetikoa (Akitaniara, Piriniotara, hegoaldean Gaztelara hedatzen dena) kritika linguistikora menderatu beharrekoa da beste hizkuntzetan ere gertatzen denez, eta euskarara -mintzaira esoteriko eta zeharo aparta delako- hainbat erro biltzea Intulzio trakets suerta daiteke.

Segidan aztergarri dugun gure liburuko 81-97 orrietako toponimo bereber zenbait arakakatuko dugu. Erro lexikal eta lege fonetikotara joanen gara, berriro, batez ere, semantikak fidagarritasun urri duenean. Licenciado Pozas-en onomastika penintsulara mugatzen bazen, hemengoa hedadura geografiko urrunagotara doa, eta hori oraindik arriskytsuagoa izan daiteke.

l) Alderdi lexikalak

ATUA (el rebaño) > *Atua*. *Atu* "bagaje", "rebaño" jatorriz gaztelaniar mallebua (*hato*-ri iturri gotiko hipotetikoa atxikitzen dio Corominasek). Beste eratorria "atajo", "pequeña porción de ganado", *atajar* (*tajar*) hitzaren ildokoa. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 315. ALIMU (ánimo) > *Alima*. *Alimu animus latinoaren* aldaki erromaniko disimilazioduna da. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 42. BAGALLA (fruta de la haya) > *Bagala*. *Fagus* latinoaren bidetik lat. *fagalliam*, eta bertatik euskarara *bagalla*, *f* > *b/p* ezpainkarien trukaketaz. Cfr. LEEE, 222, FEW 3140a. BERDOX (de color verde) > *Berdi*. Dударик gabe, bere osagalak *verde* erromanikoa eta -os(o) atzizkia. DAIA (guadaña) > *Daya*. Euskaraz ez da *daia* aldakirik, bai, ordea, *dalla*, *talliare*-ren eratorri erromaniko bezala (biarnoeraz *dalha*, gaztelania zaharrean *dalla*). Lat. *dacullum*-etik *dallu* / *dallo*. Cfr. LEEE, 42., L.Michelena,

FLV 6, 194. GURGURI (gorgojo) > *Gurguri*. *Gurguri gurea* lat. *curculio*-ren Iturrikoa, haslerako herskariaren ozendura ohikoaz. Cfr. LEEE, 40, 67, 85. GELETA (pesebre) > *Guelet*. *Geleta (gereta)* lat. *cletametik* (cancilla del seto) oklusibaren ozenduraz, eta *cl* taldearen ezabaketaz –anaptixiaren bitartez–. GETARIA > *Guetar*. Azkeneko adierazpenen etimologikoen arabera, euskal toponimoak lat. *cetaria*-ra (*cetaceus*-en bidetik) garamatza, belare zaharra eutsiz herskarian. ERREPIA (ribera) > *Errebia*. *Erripa* euskal toponimoa (Naf.) lat. *ripam*-etik zuzenki, protetika garatuz eta bokalarteko herskariaren gorketa eutsiz. GEZAL (lugar de agua salada) > *Gezula*. Corominas-en hipotesian euskal *kresalak (gesalak)* zerikusia luke lat. *aque salis* baten sinkoparekin. Azterkizun geratzen da. IDELEKU (lugar de helechales). Bigarren osagaia erromanismo nabaria da, lat- *locus*-etik *luco* gaztelaniarra emanez. Lehen osagaiak, dena den, euskarazko *ira / ida* (helecho)-rekin erlazioa. Cfr. LEEE, 135-136. ISLA (reflejo) > *Isli*. Mallegu erromanikoa euskaran lat. *destillare*-retik, (*d*)*istilla*, *islatu*, *islada*, *isla* formulak emanez “destellar, brillar” esanahiaz (eta Iturri beretik *istilla* “gota”, jatorriz, orobat, latinoak. Cfr. LEEE, 210, Corominas, Breve Dic. ET. 211. KUBA (cuna, nicho) > *Kuba*. Lat. *cunametik* euskarara *kua* formula “sehaska-ren” esanahiaz, bokalarteko sudurkariaren erorketaz (baldin “*kuba* formula onartzen ez bada kontsonantizazio sekundarioa legoke). Cfr. LEEE, 96. MEZUDUN (mensajero) > *Mezudi*. Euskal formula lat. *missum*-etik, *i* laburrak > e emaltza izan duelarik, eta txistukarian *s* > *z* trukaketa zaharra gertatu dela. -*Dun* osagarria *edun* aditzaren erlatiboa da. Cfr. L. Michelena, FHV 281. MIRA (asombro, milagro) > *Mira*. Lat. *mirare*-ren bidetik euskaran *mira(garri)*, *mirari*, *mirail (miraculum)*, kasu honetan tresna bezala) eratorriak. Cfr. LEEE, 37, 53, 270. Mokote (pico pequeño) > *Mogot*. Gorago *moko* fr. *bec, beco, biko* erromanikoak alpatuta. Cfr. REW, 1013. URTXILLU (ramas llenas de fruta) > *Ourtilan*. Azkuek “sostén de ramas demasiado cargadas de frutas”, lat. *furcillam / furcillum*-en ildokoa, gaztelaniako *horquilla*-tik hurbil. Cfr. LEEE, 69, 79. NATA-BUTHUN > *Natabutun*. Azkuek hiztegian *nata*, *nota*-ren formula sekundarioa, dakar, asimilapen gorankoaz. Jatorrian *nota / notha* “mancha, peca” delakoez Iturri, latineko *notam*-en dute, “mancha” esanahiaz. Liburukian azaltzen diren *naka (Naka-ata* “pecado-puerta”?) eta *nara* konstatapen lexikal ez-ziurrak dira. *Naka* bada Azkueregan, baina “burla” esanahiaz. Cfr. EW 5962, FEW 7,

196s. LUKUZE > *Lucus*. Iparraldeko gure toponimian *Lukutze*, lat. *lucus*-etik zuzenean –"bosque" semantikaz eta amaierako eransketaz-. Araban *Luku* tokizena. ONGA (medida de granos) > *Onga*. *Gonga*-ren erredukzioa, eta, agian, lat. *concham*-en ildokoa, neurria adieraziz. SAGRE (¿) (sagrado) > *Sagro*. Bere iturria lat. (con)sacra-re-tik anaptixidun *sagaratu* formula jatorragoa izaki. Cfr. LEEE, 76,203. TALLA (guadaña) > *Taya*. Ikus gorago *Daia*. Dударик gabe, lat. *talliare* arruntaren ildokoa (*dalha*, *dalla* erromanikoak direla), eta *daculum*-etik *dallu*, *dallo* (guadaña). Cfr. L. Michelena, FLV, 6, 194. SEGUR (lugar seguro) > *Seggur*. Sineskaitza egiten da euskal jatorria egoztea *gazt. seguro*-tik hain hurbil dagoen termino bati; bestainbete suertatzen da zerrendako *seko*, *kuba*, *kale*, *kapa*, *albardatu*... eta antzekoekin. Alferrikakoa da horrelakoetan gaztelaniar iturrietatik alde egin nahia. TURMOI (trueno) > *Turmo*. Gure ustean lat.*turbionem*-en ildokoa, kontsonanteen trukaketaz, eta metatesiaz. Cfr. LEEE, 190, 204. UARKA (depósito de aguas, río) > *ouerka*. Lehen osagala euskal *ur* (agua) da, baina bigarrena *arca* erromanikoa, *hots*, *uherka* / *uerka* (cauce de río) delakoetan ematen den bera. ZARATE (lugar de Alava) > *Zarat*. Euskarazko *zara*, *xara*, *txaga* (*Txaradi*, *Txagadi*, *Txarakadi* toponimian) gaztelaniazko *xara* / *jara*-ren ildokoa, bertara arabierako *sacra* / *sará* "matorral, mata", "bosque" delakotik heldua. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 343. Bigarren osagala euskarazko *ate* (portillo, entrada) da, noski, *Garate*, *Mendate*, *Otxate* toponimoetako bera; *Zarautz* toponimoa etimologia beretik, probableki, lehen osagalarri dagokionez. ZELU-AN (en el cielo) > *Zeluan*. Gure *zeru/zelü* S. delakoek lat. *coelum*-era garamatzate; mallebu latino beranta gurean hasierako fonemak –belare zaharraren ordeztasibilazioa pairatu baitu. Cfr. LEEE, 17,49-50. *Zambrana* (pueblo de Alava). *Zenborain*, *Zenproña* (lat. *Sempronía*) kasuetan bezala, antroponimo latino baten ildokoa, hasierako euskal aurreordetsalaz (euskal toponimian antroponimia latinoak duen garrantzia baliotatzeko ikus gure LEEE, 242-265). ZIMA (greña) < *Zima*. Gure *txima* hasierako asibilazioaz lat. *cymam*-etik; formula zaharrak, aldiz, belare zaharra eusten du, *kima* / *kimatu* ondorioak emanaz. Onartezina, bada, *Zima* toponimo bereberrarentzat euskararen zehar erantsiriko etimologia latino hain beranta. Cfr. LEEE, 69. ZARIKA (maleza al borde de un río) < *Zarisa*. Gure *zarika* lat. *salicem* (sau-

ce)-tik, euskal aurredotsalaz eta />r ohiko aldaketaz. Cfr. LEEE, 44, 85, 89.

II) Alderdi fonetikoak.

Hitzen jatorria probatzeko ez da aski etimologikoaren elementuak luzatzea, beharrezkoa da, aldi berean, konstante fonetikoak hurbiletik kontuan izatea edozain temeritatetan ez jausteko –sontsonete hutsen mendean, alegia–. Horregatik euskaraz mallegu latino-erromanikoetan (eta besteetan) hasierako herskarien ozendurak, bokalarteko herskarien gorketak eta ozendurak, muturreko ezpainkarien trukaketak –eta bokalismoaren esparruan jarduera legezkoak (adibidez, o-tik i-ra eta e-tik u-ra jauzia, normalean, ez da posible)– kontuan izatekoak dira. Sinesgarritasun urrikoa iruditzen zaigu tauletako kasu anitz, konstante fonetiko horiek errespetatzen ez direlako. Horien artean hurrengoak (lehenik toponimo bereberrak eta ondoren euskarazkoa ematen dugula): *Artesoon* < *Artzean*, *Aritxaga* < *Ariaga* (hobe **Aritzaga* kasu honetan) *Erasin* < *Érasun*, *Kuerion* < *Karroin*, *Guerguz* < *Guereño*, *Igudi* < *Igedo* (*Igeldo*), *Ideles* < *Ideleku*, *Gueriun* < *Gerenda*, *Arg* < *Argi*, *Malmusi* > *Melmut*, *Nefusa* > *Nagusi*, *Ourtilan* > *Urtxillu*, *Urdine* > *Urdaniz* (euskaraz *Urdanoz*, *Urdaneta*, *Urdangarin* urdano (urde)-ren ildokoak), *Zegar* > *Zekor* (euskal malleguetan ez da indiferentea bokalarteko ozendura), *Xiluli* > *Xilu* (*Zilo*). Kasu hauetan lege fonetikoak lasaka ageri dira, eta koerlazioak eztabaldagarri gertatzen dira. Bestalde, semantikaren aldetik oztopoak euskal toponimoetan zeregin “quehacer” (*Zerguin*), *zarabe* (?) “materia” (*Zerava*), *Nai-il* “voluntad de los muertos” (sintaktikoki *hil-nahia* behar luke) (*Nai*), *Igida* “movimiento” (*Igudi*), *Gur* “adorar” (*Guir*) moduko kontzeptu abstraktu eta baloratiboak atzematzen.

Toponimoetan fonetika hain lasaki hartzean, edozain hizkuntza urrun edo ez-ezagun (jarri dezagun fino-hungariera, turkiera, eslabiera edo uro-altaiko den esparruko beste mintzaira) batetik antzeko parekaketak aise eraiki daitezke. Euskara bere isolamenduagatik bereberrak, guantxea edo egipzierako idazkien intepretazio-giltzarri bilakatzea esoterismoari gunea eskaintzea daiteke. Hain zuzen, edozain mintzaira arkalko eta urrunekoak antzeko jokoak salatzea uzten du. Guk gerok (Europako mapa hartuta), proba gisa, Turkia, Bulgaria, Hungaria eta Finlandiako toponimo zenbait jaso dugu, zehinetan lege

fonetikoak soinukidetasun eroso baten andanan sasi-tokizen euskaroldeen zantzua atzeman dugun. I) *Filander* > *Euskara*-ren arloan: *Heinola* > eusk. **Hein* (tanto) *ola* (cabaña)., *Seinäjoki* > **Sein* (hijo) *joki* (elemento pegador), *Muanio* > *Muino* (colina), *Ahtäri* > *Atari* (portal), *Värtsita* > **Bartza* (Ilandre) *-illa* (muerta). II) *Hungariera* > *Euskara*-ren arloan: *Orosháza* > **Oroz aza* (del todo berza), *Eger* > **Ager* (alto, manifesto), *Györ* > **Gilbor* (panza, sebo), *Salgotarjan* > **Sal* (vender)-*go(i)tar* (alto) *-jan* (comer). III) *Bulgariera* > *Euskara*-ren arloan: *Musale* > **Musu* (rostro, nahiz mallebu erromanikoa izan) *-ale* (grano), *Veliko* > **Bel(tz)* (negro, oscuro) *-(i)ko* (atzizki diminutibala), *Braka* > **Praka* (nahiz mallebu galikoa izan gurean), *Karnobat* > *Gar / kar* (llama), *-bat* (uno), (*Sredna*) *Gora* > *Gora* (arriba), *Zagora* > *Za(i)* (guardia), *góra* (arriba). IV) *Turkiera* > *Euskara*-ren arloan: *Türbe* > **(I)turbe* (bajo la fuente), *Araxes* > **Araxes* (Nafarroako ibai ezaguna), *Ankara* > **(H)an* (allí) *-gara* (espiga), *Sulusaray* > *Solo* (campo)-*zara* (jaro)-*al* (cuesta), *Biga* > **Biga* (dos, vaquilla), *Gönen* > **Göien* (el más alto), *Agri* > **Ageri* (manifesto, alto), *Eceabat* > **Étxe* (casa)-*bat* (uno). Hau guztia, noski, ez da onargarri. Ezta ere turkiera edo fino-hungariera baino hurbilagoa zen Iberierari buruz Larramendik jalgitakoak (Barcelona > *Bart-ze-lo-ona*... modukoak, gaur guztiz arbulaturik daudenak). Larramendiren jarrera temeritatetzat hartzen bada, zergatik ez urrunagoko toponimoen irtenbide zenbait? Euskararen alde errespetu gehiago errebindikatzen dugu (ezen exotiko –eta esoteriko– gertatzen den oro ez da onargarri, baldin mintzairan konstante fonetikoak –eta erro lexikal serioak– gogoan ukaiten ez badira). Euskarak badu egun kontsideragarri den Ikerketa-maila serioa, guztiok ezagutu behar genukeena.

2.c) Inskripzio libiarrak

Segidan, liburuko inskripzio eta epigrafia libiar zenbait aztertuko dugu –beti ere proposamenak euskal lexikoa, sintaxia eta fonetikaren bahetik igarota, autoreen lehia idazki horiek euskararen zehar interpretatzea izan baita–. Beraz, inskripzioen interpretazio-giltza euskararen atzematen duten autoreek, aurreko orrietan bezala proposaturiko euskal lexikoari garrantzi aparta eskainiko diogu. Hain zuzen, Arnáiz eta Alonso Irakasleek aurkezturiko idazkietan zer den zahar hipotetikoa –eta zer ez hain zaharra– atzematuko euskal lexikoan mallegu latino ta erromanikoa denari atentzio berezia emanen diogu.

Hasieran balesten genuenez, euskal lexiko tradizionaleko % 65.a baino gehiago jatorriz latino eta erromanikoa izaki (hau da, euskararen *corpus* lexikal zaharrean dauden terminoetan bi herenak, gutxienez, latinoak, gatzelaniarrak, aragolariak, gaskoinak, frantsesak... dirla, nekez interpreta daiteke bi mila urte baino gehiago dituen Inskripzio libiar edo hieroglifiko egipziar bat orain mila eta larehun, zortzirehun edo bostehun urtez geroztik, soilik, euskaran txertaturiko hitz baten bitartez. Hor datza auzia. Eurek diote: "La presencia de dromedarios con la inscripciones bereberes rupestres indica que muchas son muy antiguas, ¿miles de años antes de Cristo?" (97 or.). "Resumiendo, la dificultad de datar las inscripciones rupestres saharianas ha inducido a fechas de aparición del alfabeto bereber muy conservadoras (dentro del primer milenio a.C.), pero que podrían llegar en algunos casos hasta el 2000 a.C." (98 or.). Hori horrela bada, zaila deritzogu Inskripzioen Irakurketa euskararen lexikoaz ballaturik, soilik, egiteari. Oztopo anitzekin topatzen da jarrera hori, gure lexikoaren aniztasuna oso nabarra delako.

Hona, bada, J. B. Cabot-ek transliteraturiko libiar Inskripzio zenbait, Arnáiz eta Alonso Irakasleek euskal lexikoaren zehar interpreta-tua. Guk autoreek aportaturiko euskal lexikoa eta gatzelaniar Itzulpena kontuan izanen dugu. Ez gara testu problematiko guztien azterketan lehiatuko, batzuetan soilik.

MARRA-ATAN-NO. Itzulpena: *Más allá-de la puerta-donde*. Zailtasun nabariak Itzulpena onartzeko, ezen *marra* maillegu erromanikoa dugu euskaran, *barra*-tik etorria (L. Michelena, FHV. 269), nahiz autoreek **ara/arrantz* (?) hipotetiko bat atzeman; bestalde, perpausaren azkeneko *no* horrek (*non* ordezt ekarria) sinesgarritasuna kentzen dio perpaus osoari, ezen *non* kontzeptua euskaraz hitzaren gibelean ezarritako inexisten ematen da (baldin eta "*non etxera joan nintzen*" (de donde se sigue que fui a casa...) gisako esaldi latinizanteetan gertatzen ez bada, eta orduan ere *non* delakoa (inoliz ez *no*) perpausaren lehen posizioan ezarri ohi da).

KANALA-AMA-TAKA. Itzulpena: *Pecador (en) el canal de la madre*. Perpausan, bi hitz, gutxienez, berantak dira, hau da, *kanala*, inolako dudarik gabe, gatz. *canal*-etik, eta **taka*, itxuraz, *nota / notha, nata, / natu* (hirurak Azkuen hiztegian) delakoen iturritik; goran ikusi genuenez, lat. *notam*-ek *notha* "mancha", eman du gurean

"peca". Cfr. REW 5962s. Itzulpenak ez du sinesgarritasunik euskarari atzemaniko bi mallebuak berantak direlako.

NO-SAKA ATA-SU. Itzulpena: *Donde (en la) puerta de fuego del barranco*. Itzulpenean datorrena –euskarazko perpaus legezko batean (nahiz aditzen eta deklinatiboen nexoa kendu) –honelakoa litzateke: *Arroa(ko) su-atean. Sintaktikoki (sakaNean ordez) NO-SAKA proposatzea aldrebeskeria sintaktiko gaitza da, gaztelaniaz *barranco el en moduko zerbait jaigiko bailitzan. Galnera, fonetikoki ez dago justifikatuta hitz-amalerako sudurkariaren erorketa (noN eta SakaN ordez), nahiz kasu berezitan zubererak posizio horretan fonema hori galdu (gizoneki > gizonekin).

NO-MAN. Itzulpena: *Donde por mandato*. Bigarren hitzak gaztelaniako man(dar) delakoaren lldokoa dirudi, lat. *mandatum*-etik euskarari manatu eman baita ND taldearen erredukzioaz; badira, bestalde, kontsonante guztiak gordez, *mandatari* eta *mandatu* bezalakoak. NO (*donde, por donde* esanahiaz) ez da onartzekoa, goran baletsi dugunez, posizio horretan.

ARA-KUSA-AMA. Itzulpena: *(En el ataúd, tierra de la madre)*. Oztopoak bigarren terminoak, *kusa* < *kutxa*-ren lldokoa baita, jatorriz latineko *uticam*-etik *hucha*, huche erromanikoen bidez gurean sartua; *kutxak* k protetika du *arratoin /g-arratoin* malleguak bezala. Cfr. LEEE, 209. Bestalde euskaraz *araN* da, eta ez *ara* soilik.

KA-TAR-ARATZA-AMA. Itzulpena: *Procedente del fuego, yace (en) la madre*. Susmagaitza Itzulpen hain bitxia, ezen, -tar atzizkiaren ordez, -*dun* hobetsiko luke euskarak **kardun* (poseedor de la llama). Aratza "yace" aditzari hasierako fonema falta zaio, hots, *d-* aurrizkia, *deratza* (d-atza). "(En la) madre" kasurako hobe **amarengan* bat, -n ixexiboaren ordez. Perpausaren esanahia nexorik gabeko hitz-piloa suertatzen da

MAKA-ARAN. Itzulpena: *Valle de pecadores*. Ez zaigu konstatzen lat. *notam* (mancha) delakotik *maka* formularik, baldin *naka*-ren (BN. burla) aldakia ez bada. Bada, bestalde, *maka* BN, Sal. abolladura, *makadura* S. contusión.

LARRI-NO. Itzulpena: *Asustado-donde*. Itzulpen onartezina, euskal sintaxia errespetatzen ez delako. Euskaraz *LARRIA-N behar luke, inexistiboaren tokia amaleran emanetz; ezta era no(N) formula (goian alperaturiko perpaus latinizantenteetan ezlik, eta orduan perpaus-

saren muturrean, alegia, *non, non eta* delakoez hasten direnetan, Leizarraga, Axular, Etxeberri Sarakoā, eta abarretan ohikoa denez).

NO-AGU. Itzulpena: *Donde (es) nuestro*. Perpaua ez da euskarazkoa; antzekoak –bereberretik ez ezik– urruneko edozein mintzalratik atera litezke. Gure sintaxiak **Non gurea (den)* gisako zerbait eskatuko luke **agu* hori (inongo euskalkitan *gurea*-rekin trukagarri ez delarik).

NULA-ITA-BE-TITXA-MU. Itzulpena: *Como abajo segado, dichoso con una oración*. Nahiz posible izan *nola* batekin (*como...*) hasiriko perpaua erromanizanterik (baina interpretazio horrek oztopoak litzuzke libiar inskripzio zahar bat irakurtzeko), arazo lexikalak ditugu, ezen *titxa* “dicha” mallegu erromaniko nabaria da, eta *mu* hitz onomatopelikoak dugu –gaztelaniaz ere “ni mú” esan ohi da–. Bi elementu lexikal berant horiekin edozein nahaste-borraste sor daiteke. Ez da aski euskal hiztegi zahar bat hartzea itzulpenak berehala garatzeko. Euskal sintaxiaren giltzak ere (nexoaren aldetik) kontuan ukan behar dira, lexiko latino-erromanikoaren auziaz gain.

ZAN-BE-GIZA. Itzulpena: *Hombre difunto abajo*. Oztopo fonetiko eta sintaktikoak bertan. ZAN (que era, difunto) euskaraz aditzaren gibelean kokatzen da (*gure aita ZANA /Zena = el difunto padre* (inolaz ez ZAN aita **padre difunto el*). Fonetikaren aldetik *giza* formula adjektibo bezala (eta sustantiboaren aitzinean) erabili ohi da. Beraz, *giza eskubideak*, ez **eskubideak giza*.

IKUS-ZAN-BE. Itzulpena: *Mira al difunto abajo*. Hemen proposatua euskaratik baletor, gurean *IKUS (ezazu) beeAN ZAN(A) antzeko zerbait emanen luke. Euskarak ez du onartzen ZAN moduko aditzik kasu mugatuan ez bada, bertan erlatiboa ematen delako (*zana = el que es*). Bestela perpauak ez du nexorik edo loturarik –eta are gutxiago itzulpen egokirik–.

LEKU-SU-AMA-IKE-BE-TAKA-AMA. Itzulpena: *Lugar de fuego de la madre, pecador abajo (en) la collina de la madre*. Perpauan hitz berantak *leku* (lot. *locum*, gaztelania zaharrean *lueco*), *taka*, agian, *nata / nota* “mancha” erromanikoaren (lat. *notam*) bidekoa. Cfr. L.Michelena, Emerita 24, 169. *Taka* gurera *taca* okzitaniarraren zehar, fr. *tache*, it. *tacca* “falta, defecto”). Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 553. Kristoren aurretiko libiar inskripzio bat interpretatzeko, zazpi hitzetatik, bi mallegu erromanikoz ballatzea ez da zuzena.

AKA-BE-KUSI-NABA. Itzulpena: *Mira al difunto abajo en la llanura*. Oztopo etimologikoak *aka* eta *naba* kasuan. *Aka* (*aka(batu) jakaatu* = matar, morir animales) gazt. *aca(bar)* aditzaren sinkopa baino ez da, eta, beraz, aski beranta gure lexikoan. *Naba*, berriz, euskara gainditzen duen mailegua da, penintsulako toponimian aski hedatua (*Navarrendonda, Navaleno, Navas de Tolosa*, eta abar). Corominasek "palabra arraigada en todo el territorio español de lengua castellana y vasca, de origen prerromano" dio, agian, *naus* Indoeuropear batetik. Dena den, ez da euskararen baitakoa. Bestalde, *ikus*i aditzaren erroa ez da kusi *-(i)kus* baino (*dakust, dakusgu, erakusten* delakoetan azaltzen dena)–.

BI-BAKE-ATA-MAMA-BE-SU UN. Itzulpena: *Doble paz en la puerta, la madrecita abajo y el fuego profundo*. Oztopo lexikala azkeneko *un* horretan. *Un*-ek ez du "profundo" adierazten, "espacio" baino **un(e)*-tik. (*H*)*un* aldiz, "tuétano, meollo" balitz, berriro, mailegua *hun/muin, fuin* > lat. *funem*-etik. Cfr. LEEE, 106, 113, 141. Bigarren oztopoa *bake* mailegu latinoan (lat. *pacem*-etik gurera belareak latinitas arkaiko baten fonetika islatuz (gaztelaniako *paz* delakoaren ondoan). Cfr. LEEE, 93, 98, 113.

MAN-KARAN -BE-ATA. Itzulpena: *Autoridad-de las llamas-abajo-puerta*. Harrigarria *autoridad* bezalako kontzeptu abstraktu bat testuan kausitsea. Zer esan nahi du "*autoridad de las llamas*" horrek? Bigarren oztopoa *man*- delakoan, *man(dar)* erromanikoa baino ez baita (eta, beraz, oso beranta libiar inskripzio bat interpretatu nahi izateko). Fonetikoki *de las llamas* genitibala euskaraz < **garren / karren* litzateke, ez *karan* soilik (dardarkari bikoltzik gabe), alegia.

ATA-DALU-AKA-NATU-SU-UR-IU-ATAN-SU. Itzulpena: *Puerta-cortado-difunto-pecador-fuego-aguas-podrido-en la puerta-fuego*. Itzulpen errepikakor, eztabaldatsu, susmagarria... Libiar testuak, agian, koptoan, gotikoan edo filanderan aurki lezake, euskararen bezainbat itzulpena. Perpausean hiru hitz berantak dira, hau da, latin-erromanikoak. *Dalu* (lat. *daculum*-etik, atzetonikaren erorketaz eta *guadaña* esanahiaz). Cfr. L. Michelena, FLV 6, 194. *Aka* (difunto), golan esan dugunez, *akabatu*-ren errokoa, gazt. *acabar*-etik gurera "matar" eta "morir animales" esanguraz. *Natu* euskarara lat. *notam*-etik ("mancha, peca", *notam* latinoaren metatesiaz). Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 416. Azkuek *natu* "tacha, mancha", *nato* eta *nata / natudun* aldaki metatesidunak.

ARATZA-IL-ATA-DALU-UKA-DAMU-ATA-BIZIKA-NAKA-AMA. Itzulpena: *Yace-difunto-puerta-muerte-rechaza-arrepentidos-puerta-germen-pecados-madre*. Itzulpen sineskaitza, oztopo morfologikoez gain (aratza *deratza / datza* ordez, bizika *bizitza(?)* ordez...) hiru mallebu latino-erromaniko dituena. *Dalu* (lat. *daculum*), itzultzaileek "muerte" esanguraz. *Damu* (lat. *damnum*-etik, gaztelaniaz "daño", balna gu-rean "arrepentimiento" (Cfr. Luis Michelena, FHV, 348). *Naka*, aglian, *nata* "mancha"-ren ildokoa, baldin "burla" ez bada. Perpaua euskarara -nolabaiteko nexoz- Itzuliko bagenu, hurrengo emanen luke (beti ere modu hipotetikoan): "*Baderatza* (bizi) *zena illaren* (heriotzaren) *atean*, *ukatzen* du *damuturik* *bekatuen* (*noten* =de las manchas o pecados) *atea eta azia* (bizia)". Hau dena, noski, hipotetikoak litzateke, euskararen lege sintaktiko-morfokogikoak, nolabait, ziurtatuko lukeena.

DALU-AKA-ATU-MAN-SU-ATA-BE-GUNE-NATA-BARA-ATA-BARA-TITA. Itzulpena: *Cortado-difunto-puerta-autoridad-fuego-puerta-aba-jo-lugar-p ecadores-detenidos-puerta-detenidos-pecador*. Gisa honetako esaldia orain bi mila eta gehiagoko euskaldun batek nekez ulertuko luke (eta ligoitsu libiar batek...). Perpauan sei mallegu latino-erromaniko daude, itzulpena euskararen zehar biziki sinesgaltz bihurtzen dutela. Lehenik, "puerta" delakoan *ata* (*atea*) ematea -eta bestean *atu-* ez da zilegi (*a*-tik *u*-rako bidea ez balta egokia). Hona perpauseko malleguen ibilbidea: 1) *Dalu* (lat. *da(cu)lum*, guadaña, itzulpenean "cortado" esanahiaz. 2) *Aka* (gazt. *aca*(bado), muerto, difunto. 3) *Man* (gazt. *man*(dar), lat. *man(da)tum*) *manu*, testuan "autoridad" esanguraz. 4) *Nata* (lat. notam "mancha", nahiz liburukian azepzio zabalagoan "pecado, pecador" bezala jalg. 5) *Bara* lat. *parare*-tik "detener, parar" ohiko "probeer" eta "colocar" delakoez gain; euskal formulak hasierako ezpainkariaren ozendura (pul-satum > *bultzatu*, peccatum > *bekatu*). 6) *Bara* errepikatzen da alpaturiko Iturri latinotik. Cfr. LEEE, 99, Corominas Breve Dic.Et. 440. Dударик gabe, Kristoren aurretiko libiar testuaren ia erdia mallebu latino-erromanikoz horniturikoa da, eta mallegu itzulpena ballogabea bihurtzen dute.

3.- Guantxea eta euskara erlazioan

Liburukiaren zazpi eta zortzigarren atalean guantxearen Ingu-

rukoak biltzen dira. Bertan antropologia eta genetikari dagokion asko ez da gure kritikaren gai. Gu ez gara, bada, sartzen genetikaren esparruan, liburuaren autoreen lanak arlo horretan kontsideratzekoak izaki. Esana dugunez, gure kritika lexikora (eta elementu latino eta erromanikoen esparrura) mugatzen da, euskararen beste aspektu sintaktiko eta morfologikoak ere, kasuan kasu, kontuan izanez.

Quantxearen erlazioak euskararekiko (eta ingurune hedatuagoa batez, -kaldear, sumeriar, Alpes aldeko hizkuntza eta bestelako batzuen hedakuntza eskerga kontsideratuz- F. Krutwig-en *Garalda* liburukian eskaini zitzaigun. Krutwig ere gune hedatuagoa zuen aintzin hizkuntza baten *couche* batez mintzatu zen (nahiz hizkuntza-familien esparruak lasaki gainditu), eta *couche* haren substraktuhondarrak egungo euskararen eta golan alpaturikoetan atzemanen bide zituen. F. Krutwig-ek, ordea, ez zion nexorik aitortzen euskara-bereberraren ahidetasunari; bai, ordea, quantxeari, nahiz bi hizkuntzen geografia hain urrun kokatuta egon. Beste adardurak Alpetara, sumeriar hizkuntza eta zeltikoetara hedatu zituen. Gogoan dugu bere liburuko quantxe lexikoaren adierazpen zenbait. Bertako emaitzak ez dira askotan gure fonetikara egokitzen, eta ez bide ditu ezagun erromanisten azterketa guztiak euskal lexikoaren esparruan. Bere zerrendan ahalmen (*-men* atzizkia erromanikoa), *nekatu*, *buluzik* (lat. *vilum* = vello), *roma* (*h*)orma-ren metatesia lat. formametik ikus LEEE, 107, 113-114), *zelo* (*zelu* -lat. *coelum*-, *eremu* (errom. *yermo*) modukoak latino-erromanikoak dira. Dena den, F. Krutwigengan fonetikaren arloko desegokitzapenak arazo lexikalak baino gaitzagoak dira (ikus bere liburuko 149-169 orriak).

Arnáiz eta Alonso Irakasleen liburukian hizkuntzarekin zerikusia duen alde antropologiko eta erlijios sugerente asko dago; hori onargarri daiteke kondairarekin lotua agertzen delako. Arazoa, bada, hizkuntzaren arloan gertatzen da, berriro, harri eta epigrafietako testuak euskararen bahetik Intepretatu nahiak kontu asko eskatzen baitu. Gure mallegu latino-erromaniko ugarien oztopoa aintzinako testu quantxeentzat ere eztabaidagarri bihurtzen da. Berantasun lexikalak sinesgaltz bihurtzen du itzulpen zenbait (eta, orobat, euskal substraktuko termino anitzek fonetikaren legeak hurbiletik hartzen ez baditu).

I) Aurretikoak

Guantxeen kondaira atzematean autoreek ustezko euskal erroez solasa Kanariar Irletakoa hainbat tokizen interpretatzean. Berriro arazo fonetikoak, etimologikoez gain. Ikus ditzagun kasu batzuk. GUADARFIA "nuestro cuerno doble" euskarazko *gure *adar bia* delatik. Sontsonete hutsa, gure aburuan. GUIZE "hombre" euskarazko *giza-tik, nahiz *gizon*-en formula adjektibala soilik izan. GU-ANA-ARA-ATA "nuestra hermandad tierra de pecadores" euskarazko *gu(re) *ana(i) ara(n)-at(e)a* batetik, antza. Hitzak ez dira behar bezala osatzen, *ana(i)a* baita euskaraz -ez *ana*, soilik-, eta *aran* -ez *ara*, soilik-. Onartezina DORAMAS "que viene madre oscuridad". Oztopo morfologiko nabariak hasierako *dor* fantasmagoriko horretan, *da-tor*-en esanahia egotziz itzultzaileak; *etorri* aditza erroan (e)*tor* da (Inola ere ez *dor* ozena). -As, antza *arrats* ("anohecer") delakoaren sinkopa, Azkuek berak dakarrenez. Horretan ez da arazorik, baina bai DORAMAS hitz-piloaren derrigorrezko interpretazioan. TENEGUA "todos los días" *dena eguna* batetik; fonetikoki *dena* "todo" delakoak ez du hozkariaren gorketarik jasaten posizio horretan. GALDAR > *caldera*; mallebu erromanikoa, tradizioko *galdeira* (lat. *caldarium* / **caldarium*) ahantzi gabe. MANINIDRA "poder venido a mí". Lehen osagalrako *man* (*man(dar)* erromaniko batetik abiatzen da. Itzulpena **man-eni-dira* batetik letorke sontsonetismo hutsaren ildoan. TIRAJANA (euskarazko "dira" ordez *dir-aka-a na* batetik, "brilla-difunto-hermanda" esanahiaz). Onartezina pozisio horretan *tira*; erdiko *aka* euskarara gazt. *aca(bar)*-etik, esana dugunez. ATABARA "puerta-venido a parar" delakoan *bara*- malleku latinoan, *parare/paratum*- "pro-veer", "detener" delakoaren erroa, hasierako herskari ozenaz. Cfr. LEEE, 99. AZUKUABE "pena-cuna-abajo". Azu "izu" ote da? *Kua* lat. *cunam*-etik zuzenki, bokalarteko sudurkariaren ohiko erorketaz. *Kuba* AN, Arakil) eta *kuma* AN, G, B) formulak ere ezagunak dira gu-rean. ETCHEDÉY "casa-voz". *Dei* "voz" bezala, jatorriz lat. *dictum*-en formula erromanikoa fr. *dit*, gal. *deito* gure *deitu*-ren emaitz hurbilak izaki. Cfr. L. Michelena, FLV 6, 190. AGUERE toponimoa "panorama" eusk. *ager* / *agerre* batetik; oztopo semantikorik ez toponimo guantxeak "panorama alto" gisako zerbait adieraziko balu. Euskal formulak dardarkari bortitza du.

II) Toponimo guantxeak

Tauletan ematen zaizkigun toponimoetan (204-206) barreialaketa

anitz dago, eta sintaxia, morfologia, fonetika, eta, bereziki, lexikoa-
ren alde etimologikoak ez dira behar bezala kontsideratzen kasu
askotan. ABA (hendidura) > quantzez *aba*. Euskarazko *a(h)oa /aoa /
abua/ agoa* "boca" (kontsonantizazioz) *aba*-ra sinkopatzeari gehiegiz-
koa deritzogu. ABA-AKA-ANA (hendidura-difunto-hermandad) >
Abeana. Kontzesio fonetiko gehiegi *aba* eta *ana* kasuetan (**aboa* eta
anal(a) orde); erdiko *aka* "difunto" arbulagarria da, gazt. *aca(bar)*
"matar", "morir los animales" delakotik hartua baita. ETXE-MAN
(casa-autoridad) > *Achaman*. Sontsonete hutsa. Bigarren osagala
erromanikoa gurean, hots, lat. *mandare*, gazt. *man(dar)*-etik. Gaine-
ra, toponimo batean "autoridad" moduko kontzeptu abstraktua sar-
tzea bitxia gertatzen da -nahiz guztiz ezestekoa ez izan-. AGUAI-UKO
(aguaje-rechaza) > *Agua-h-uco*. Ausardia behar du *agual* euskal
errotkotzat hartzeko (euskaraz *ur / uh/ u* baita, eta *agual* erromanikoa
-gatzelaniako *aguaje*-ren iturrikoa da). Bidegabekeria bera AGUAI-TE
eta AGUAI-ARA (aguaje-tierra) toponimoen kasuetan. ARA-KARA
(tierra-fuego) > *Aracara*. Elementu horiekin esaldia "hacia la modali-
dad" (?) modura interpretagarri litzateke, *ara* ez baita "tierra" (valle)
"hacia allí" baino, eta "kara" modalitatea eta kolorea adierazten duen
atzizki erromanikoa (gorrara "rojizo", *zurikara* "blanquecino" "verduz-
co" berdekara, **garra/karra* "llama" hipotetikoaren orde). DA- -TARTA-
KO (está-temblando) > *Datartako*. Problematikoa toponimo bat
aditzaren bidez interpretatzea; bestalde, aditzak gurean bigarren po-
sizioa egon behar luke (**dardarka da(go)*, golko *Da tartako* hori Intul-
zio trakeztat baino hartzekoa ez dela. IKOROS (donde se hace
madeja) > *Ikoru*. Itzulpen hain bitxia; agian, *goru* (rueca)-ren ildokoa
gurea lat. *colum*-etik datorrela, ohiko *l>r* aldaketaz. Cfr. L. Michele-
na, FHV, 51,312). Beste elementuak azalpiderik gabe geratzen dira.
Arbulagarri, ordea, ATA-AMA-ATA-ABA (puerta de la madre, puerta
de los sacerdotes) > *Tamadaba*. Sineskaitza semantika hain konple-
xua duen toponimo bat ematea, nahiz posible izan. Dena den,
Inskripzio zahar batean *aba* "sacerdote" terminoak ez garamatza
urrun, gurean *aba* lat. *abba(tem)*-en ildokoa baita, *apaiz abbax*
nominatibala den bezala. Cfr. FHV, 291s.

III) Bestelako izenak

Liburukian, erlijioarekin zerikusia duen hitz -eta hitz-andana-
zenbait eskaintzen zaigu, autoreen ustean euskararen esparrutik in-

terpretagarri dena. Zoritxarrez, nahasi-mahasi fonetiko, sintaktiko eta arbitraritate lexikal asko bertan. Lehendiko *Aka* (*aca*(*bar*) "difunto", *Bara* (lat.*para*(*re*) "detener", *Nata* "pecado" (lat. *notam*, baina meta-tesiaz gurean) mailleguek bere hartan jarraltzen dute. Egia da autoreek onartzen dutela, batzuetan, bereberrean latinatik ukan duen arrastoa, baina, gehienbat, etimologia latino-erromanikoekiko uzkur dira. Garbiro diote: "Por eso, para nosotros no es válida la afirmación de que todos los términos vascos que se parezcan al latín son neologismos, cuando éste último los pudo tomar de las lenguas antiguas usko-mediterráneas" (210). Baleztapen hori ez dugu askitzat hartzen, baldin kasu bakoitzean proba hurbilak eskaintzen ez badira.

Tauletatik (211-213 or.) adibide zenbait: ABER-KABU-EIA (ganado-mercado-los establos) > quantxe esparruko *Aberbekueye*. Arazo fonetikoak, *tegia/teia* (establo) ordez, *eia* soilik proposatzean. Lexikalki *abere* (ganado) lat. *habere*-tik erromanista ia guztien oneritzian. Cfr. L. Michelena, FHV, 226, LEEE, 45, 326. ATA-ZERU-URA (puertacielo-las aguas) > *Adzerura*. *Zeru* lat. *coelum*-etik, liturgiako latina berantetik gurean sartua. Latinismoak esaldiaren antzinatasuna deuseztatzen du. Cfr. L. Michelena, 17, 49, 69, 70. AIKA-H-EME (quejashembra) > *Aikaheme*. *Eme* (hembra) delakoak lat. *femminam*-era garamatza, fr. *femme*, gask. *hemme*, naf. *hemma*-ren ildoa onartuz. Cfr. LEEE, 107. ATA-ARA-GONA (puerta-tierra- mujeres, hobe "falda") > *Atargona*. *Gona* "falda" Tovar-en ustean maillegu zeltiarra, mintzalra erromanikoetara sartua –eta haletatik euskarara iritsia–. Mitxelena ere mallebutasunaren aldekoa. Cfr. L. Michelena, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, 142. AZU-KUA-BE (peña-cuna (comienzo)-abajo) > *Azukuabe*. *Kua*, lat. *cunam*-etik, bokalarteko sudurkariaren erortetaz, *sehaska* (cuna) zaharragoa delarik gurean. **Azu* nolztik da "peña" euskaraz? Agian, **Aitz*-zu toponimo batetik? Cfr. LEEE, 96. BENDE-EXTA (dominio-sin) > *Bendieta*. Itxuraz, *bende* "dominio" *mende*-ren aldaki bezala, hitza gurera lat. *mentem* "arbitrio", "dominio" delakotik. Morfologikoki, aditz izen berezi baten oinarrian kausitzea (erlatibo-kasuan ez bada) problematikoa da, ezen **exta* bitxi hori **ez da* (no es) batetik ekarri bide dute autoreek, nahiz fonetikoki onartezina izan. BENTA-KAI-ETXE (venta-ribera-casa). Izenaren bi lehen osagaiak berantak dira euskaraz, hots, gazt. *venta* eta *qual* "muelle" (de puerto) zelta-erromanikoa, gurera gaskoinaren zehar

sartua. Cfr. L Michelena, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, 143., LEEE, 173. GAREA-KUA (granero-cuna (base) > *Gareakua*. *Kua* lat. *cunam*-etik, esana dugunez; *garea* "garala" (hórreo), gure substraktuko hitza (baldin eta hemen *garaun*-en ildoa -lat. *granum*-etik datorrena- kontsideragarri ez bada. Fonetikoki hobe *garai*-tik abiatzea. AL-GORAN (poderoso-en lo alto) > *Alkoran*. Proposamenak oztopo morfologiko asko, ezen ez da aski "poderoso" adierazteko *al/ a(h)al* batetik abiatzea; esperatzekoa litzateke **a(h)altsu* bat, -*tsu* ugaritasunezko atzizki adjektibatzaileak hori leialkiago itzulliko balluke. Beraz, inskripzioaren euskal irakurketan ez dago halako kointzidentzia fonetiko nolabaitekoa baino. H-URA-ANA (el agua-hermandad) > *Huraan*. Berriro, bitxia "el agua-hermandad" bezalako interpretapen abstraktiboa hitz-plaketa arrunt batean atzematea. ANA kasuan, noizbehin, *anai / anae* (hermano) formula on litzateke, baina *ano* (*ana*- konposakeran) "alimento", "porción" (lat.*annonam*) malleguarekin nahasgarri da. Larramendik hiztegi hirukoitz famatuan (*Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latin*, 1745 urtea) gazt. *huracán* delakoari euskarazko *urak-an* (aguas all) iturria egozten dio -txantxabidez uste dugu- (bestelako mendigo < *mendiko*, < alabanza < *alaba-antza* (lo que se parece a la hija es digno de loa), Bartzelona < *bart-ze lo-ona* (qué bien dormimos anoche), eskoba < *eskubea* (bajo la mano) bezalako etimologismo abstruoen ildotik). Noski, Licenciado Pozas, Larramendi, Astarloaren etimologia asko (azken honenak morfemetako soinuen ideogrametan oinarritua) gaur erabat arbulatua dago.

IV) Inskripzio guantxeen interpretapena euskararen zehar.

Liburukian (216-242) J.B. Chabot-ek aportaturiko inskripzioen itzulpena -euskara bitarteko dela- eskaintzen zaigu. Lehenago zehaztapen fonetiko zenbait ematen da, T eta D, eta G eta K, B eta P fonemen ballokidetasuna azalduz, euskarak ere fonema batzuen ostean (frikari eta afrikarien, eta sinkopazko beste posiziotan) ohitura fonetiko antzekoak dituela. Bokaleen hutsuneetan (libiar inskripzioetan bezala) autoreek erabakietakoa bere hartan uzten dugu, nahiz hor irtenbide askoren zalantza nabarmena izan.

Antzinatasunari dagokionez, ondorengo inskripzioen data, berriro, Kristoren aurretikoa da, gehienbat, eta hortik halek mallebu latino-erromanikoen bidez interpretatzeko oztopo larria. Bestalde, tes-

tueetatik ateratako itzulpenek, maiz, ez bide dituzte kontuan izan euskararen morfologia, sintaxia eta fonetikaren konstanteak.

LU-ZAN. Itzulpena: *Tierra-difunto*. *Lur* (tierra) delakoak ez du galtzen, normalean, dardarkaria txistukaria ez den bestelako kontsonante aurrean ez bada (*lumami*, *lubera*, *luzuri* kasuetan bezala). *Zan* (el que era) "difunto" (*aita zana* = el difunto padre) kasu mugatuan eman ohi da, erlatiboko kasua dagoelako aurretikoarekin (antedente) nexoa eginez.

KAI-DAMU-AMA-TITA-TASE-XIXI. Itzulpena: *Cementerio-arrepentido-madre-pecador-yace-fuego*. Testuan problematikoak *kai* eta *damu*, mallegu latino erromanikoak izaki; *kai* zeltiko-erromanikoa gurean, gask. eta fr. *quai* kasuetan ematen dela; *damu* lat. *damnum*-en ildokoa, gaztelaniaz "daño" esanahiaz. Cfr. LEEE, 173, 93. *Kai*, bada, "cementerio" bezala itzultzeari lizentzia nasaia deritzogu. Fonetikaren aldetik, orobat, *tase*, *datza* "yace" ordez, proposatzea ausarkeria da.

NO-JR-SU-AKA. Itzulpena: *Donde-aguas-fuego-difunto*. Lehen posizioan (eta inskripzio zahar batean hain sinesgarri ez den sintaxi latinizantea onartuz), noN "donde- delakoak sudurkaria galdu du. *Aka* baino gaztelaniako *aca(bar)*-ren sinkopa euskaran. Baldin **Donde (están) las aguas y el fuego del difunto* euskarara hipotetikoki itzuliko bagenu **Zenaren urak eta sua daudeN (tokian)*" antzeko zerbait jalgiko genuke.

BARA-ATA-USKA. Itzulpena: *Venido a parar-puerta-creyente*. *Bara* mallegu latino *parare*-ren ildotik, "detener" esanahiaz; *baratu* "probeer", "colocar" eta "detener" semantikaz lat. *paratum* orobat, hasierako orobat herskari ozenaz. Cfr. Corominas, Breve Dic. Et. 440. "Creyente" itzultzeko **uska* proposatzeari ausarkeria fonetiko deritzogu, hor **usteka* (creyendo) esperatzekoa baitzen.

BAN-MAN. Itzulpena: *Cada una-autoridad*. Itzulpena ezer gutxi adierazten duen entelekia da, ezen, batetik *man* delakoak lat. *man* (*datum*) (*manu* euskaraz), gazt. *man(dar)*-en bide beranta egin du euskaran, eta, bestetik, muturreko *ban* hori ez da onestekoa, *bana/ bana(ka)* batera bildu behar baita.

ZAN-AMA-ZALA-SU-UR. Itzulpena: *Difunto-madre-oración-fuego-aguas*. Sineskaitza nexu morfologiko hain urria duen esaldia. Inskripzioan N M Z L S R kontsonatismoa solilik atzematen delarik, zergatik

erabaki euskal testutik harturiko bokallismoa? Agian, **Zan amak azal za(h)arra* (du) (*la difunta madre (tenía) piel vieja*) Itzulpena ere kontsideratzekoa litzateke (nahiz *ama zanak* delako **zan amak* hori onartezin bilakatu). Ez dugu adarra jo nahi, baina proposaturiko Itzulpenak korapilo gehiegi du.

SU-UR-UN-AKA. Itzulpena: *Fuego aguas-profundo-fallecido*. Lehen oztopoa *aka* delakoan, gazt. *aca(bar)* (eusk. *akabatu / aka(a)tu / akatu* "matar", "morir un animal" baino ez dela. Bigarren oztopoa *un* osagaiari, "profundo" esanahia egozteagatik, baldin *(g)une-tik ez badator; aldiz, *(mu(in) / (h)un* (entraña, tuétano) delakoan, berriro, lat. *funem* mallegua. Cfr. Schuchardt, *Bask. Und Rom.* 52, Meyer-Lübke *REW* 3589, Rohlf's *RIEV* 4,335.

NO-AMA-BI. Itzulpena: *Donde-madre-doble*. **Donde (están) los doce* ere Interpretagarri, agian, **Non hamabiak* batetik. Liburuan proposaturiko Itzulpena onartzeko egokiago **Ama biak (daude)N* hipotetikotik abiatzea, perpausaren morfo-sintaxia errespetatzekotan. Inexiboa (-n) aditzaren amaieran kokatzen da, ez muturrean.

UR-KUSA-AMA-UR-KUSA. Itzulpena: *Ataúd (en) las aguas de la madre, (en) las aguas de la madre ataúd. Kusa*, "kutxa" mallegu erromanikoa, ulertezina orain bi mila urte baino gehiago lituzkeen epigrafia batean, bere jatorria lat. *huticam* izan daitekela, hasierako kontsonantean *k*-ra garatu delarik. Cfr. LEEE, 209. "Ataúd" adierazteko hobe *hil-kutxa* (nahiz *kutxa* onargarri izan; ez hainbeste, ordea **kusa*).

Esan beharrik ez dago atalean beste esaldi eztabaldatsu anitz geratzen dela, morfologikoatik ez ezik, euskararen etimologismo berantaren (latino-erromanikoaren) aldetik nahiko susmagarri dena.

4.- Egiptoar papiroen irakurketa (euskararen bidez)

Liburukiak, hirugarren aportazio bezala, egiptoar kulturaren baitan garaturiko hieroglifikoen Interpretazioak aurkezten dizkigu, bereber eta quantxeen Inskripzioetan bezala, euskararen bitartekotza bilatuz. Berriro, *couche* oso zabaleko mintzairaren barnean kokatzen zaigu euskara -hizkuntza aurre-Indoeuropar bezala-, idazki ez-ezagun eta esoterikoen Itzulpengintzan giltzarrizko eginkizuna egotziz. Lehia meritagarria litzateke emaitza ziurretara allegatuko balliz. Orain-

goan, eginbeharrak oztopo handiagoak ditu, idazkera hizkien ordeko hieroglifiko hutsez osatua baita.

Guk, bereziki, euskal lexikoarekin zerikusia duten alderdiak ukituko ditugu. Hieroglifikoen aintzinasuna Kristo aurretiko 3000 urtetara hedatzen da, batzuetan, eta bestetan Kristo aurretiko VIII. mendetik eta IV.ra, beste epetakoak ere baudaudela. Nabarmen geratzen da, euskararen *corpus* lexikalean atzematen diren mailegu latino-erromanikoen bidez, nekez egin daitekeela dokumentu hain antzinakoen intreprenapena.

1) Toponimo eta izen egiptoar zenbait.

Testuen euskal bitartekotasunaren arrazola liburukiaren bederatzigarren atalean azaltzen zaigu, beste galen artean, Egiptoko kulturaren sorburuen adierazpena eta kronologia eskaintzen zaigunean. Arnáiz eta Alonso Irakasleek hurrengo esaten digute: "Y si los dialectos bereberes tenían un fuerte emparentamiento con el euskara, como creemos ha quedado probado en capítulos anteriores, esa relación se mantendría igualmente para el binomio vasco-egipcio... No obstante, el examen de la toponimia y la onomástica del Egipto moderno y clásico pre-árabe sí arrojó un rayo de luz sobre nuestras investigaciones lingüísticas" (277 or.).

Bereberra eta guantxearen kasuan bezala, ahaldetasuna egozten diote gure autoreek euskara eta Egiptoko hizkuntza zaharriari, euskara giltzari bihurtuz bertako izen eta toponimo anitzen (275-282 or.) irakurketa egiteko. Gu, beste behin, euskararen lexikoan latina eta erromanikoarekin zerikusia duen etimologietan ez ezik, fonetika eta morfo-sintaxian fijatuko gara proposaturiko testuen parekaketak onartzeko. Hona, besteen artean, atal horretako izen zenbaiten irakurketa, euskararen zehar:

ABU-SIN-BELTZ. Itzulpena (euskararen bidez): *La tumba de los creyentes de la oscuridad > Abusinbel*. Oztopo lexikalak *zin* (*sinsesi* = *creer*, *sinesle* = *creyente*) delakoan, hitza lat. *signum*-en ildokoa delako, Löpeltmann eta beste batzuen aburuan; euskal formulak txistukari aurredotsalea garatu du hasieran. Dena den, ez da mallebu ziurra. **Entrada (boca) del juramento oscuro* literalagoa litzateke, agian, aurkezturiko elementuen lexikalaren bidez.

ANU-BIZI. Itzulpena: *Toda clase de alimento vida > Anubis*.

Beste Itzulpena: *El que hace desfallecer*. Lehen Interpretapena *anoa* "comida para el ganado", "porción", "provisiones" hitzaren bidekoa, termino hori euskaran latinismo hutsa delarik, hots, *annonam*. Hortik *Anoeta* toponimoa. Cfr. L. Michelena, FHV, 210, 305. Beste bidea, "el que hace desfallecer" intepretapena ere, arbulagarri, *ano* AN, Ark "fatiga", "desfallecimiento" *ano* egin, *anotu* ere (*hunatu* iparraldean) mallebu erromanikoa balta, ausaz, *kauma* bidez. Cfr. FEW 2, 583, L. Michelena FHV, 307.

ANA-AKA-AMAN. Itzulpena: *Pecador de la hermandad de difuntos de la madre* > *Tut Ank Amen* (Tutankamon). Arazo lexikalak, beste behin, *aka* (gazt.*aca*(*bar*) delakotik abiatuta) izen hain aintzina-koa interpretatzeko. Morfologikoki oso traketsa "en la madre" dela-koa AMAN bidez Itzultzea, bizidunekin inexiboa -*gan* / *rengan* deklinatiboa balta, nahiz batzuetan *semeetaN*, *gizonetaN* formulak erabili. "Hermano" gurean ez da *ana*, *anal(a)* / *anae* baino, gaztelaniaz *nado* eta *nudo* desberdinak diren bezala. Autoreek 327. orrian "AKA" (vasco) = pasado de "AKATU" = "morir" dela zehazten digute. *Aka-batu* > *akatu* hori gaztelaniaren *aca*(*bar*)-en lldokoa, baitetsia dugunez.

II) "Hildakoen liburuaren" Itzulpena.

Liburuko autoreek "Heriotzaren liburua" delakoaren hieroglifiko-koen transliterazioa, Wallis Budge-k eginikoatik, jasotzen dute. Bertako zeinuetan adierazia argitzeko euskara mintzairaz baliatzen dira. Aurreko ataletan bezala, gure hizkuntzako elementu lexikal latino-eromanikoak atzematera mugatuko gara, eta, aldi berean, testuan dauden oztopo fonetiko, morfologiko eta sintaktiko zenbait argitan uztera. Ez gara sartuko, beraz, hieroglifiko-koen Interpretazioan (hori ez delako gure ezagutza), baina bai autoreek Irakurririko zeinuen azterketa lexikalean, euskararen zehar egin nahi delako Interpretapena. Oztopo nagusia, berriro, hieroglifiko hain zaharrak gure lexikoan txertaturiko mallebu latino-erromanikoen bidez Interpretatzen lehiatzea. Ez da aski transliterazioa egitea. Zeinuen Interpretazio lexikalak badu bere gakoa. Testuak 331-376 orrietan. Esaldi batzuetara, soilik, mugatuko gara.

ANAITU-ARA-AU-OEAN-NATA-ERRU-ABU. Itzulpena (euskararen zehar): *Hermanado-tierra-bocas-en el nicho-pecadores-culpables-sepultura*. Itzulpenean (nexoa egiten duten deklinabideak eta aditzen

flexioak, bestetan bezala, gehienbat falta dira), zurruna eta tentsoa, ulergaitasunaren aldetik problematikoa –edo arbitrarioa– da esaldia. Perpausan bi mallebu latino-erromaniko garbi daude. Bata *nata* (lat.-*notam*-etik) “mancha”, “peca”, testuan “pecado” bezala esparru erlijiosoan Itzulia; *nata*-k jatorrizko *nota*-rekiko asimilazio bokaliko goranzkoa jasan du, eta Azkuen hiztegian azaltzen da, besteen artean, *natu* aldakiarekin batera. Cfr. REW 5962, FEW 7, 196s. Bestea *erru* “culpa”, lat. *errarem*-etik (*erro*, *yerro* gaztelaniakoa kontuan izanik). Cfr. LEEE, 156. Sineskaitza egiten da egiptoar hieroglifiko bat euskaran atzematen diren *nata* eta *erru* mallegu beranten bidez irakurtzea.

ARREN-ATAN-ENEAN-SAR-AEN. Itzulpena: *Oración-en la puerta-al punto en-entrada-su*. Morfologikoki onartezina “en-entrada-su” delakoa -*aen* bidez Itzultzea, izenorde pertsonala falta balta (eta arbulagarriago oraindik **sarreran* baten sasi-soluzioa). Bestalde, *arren* (**arena* ordez) mugagabeen ematea (eta -*enean* “al punto” **at(e)an* izenaren ostean kokatzea) bi oztopo morfo-sintaktiko dira. Euskal testu hipotetikoan nexu asko falta da (nahiz onartzekoa izan horrelako testuetan deklinabidea murriztea); zenbait Itzulpen behartua –la zentzurik gabea– bihurtzen da.

ERRE-A-EME-BA-A-NABA-ERRE-TAR. Itzulpena: *Quemado-layl-madre-si-layl-nava-quemado procedente*. Itzulpen ulergaitza, tenkatua. “Quemado procedente” hori zer da? Euskal morfologiaren aldetik ez da ohikoa jatorria adierazten duen -*tar* atzizkia aditz bati (*erre*-ari kasu honetan) lotzea (nahiz -*iar* / *liar* aldakia kasu bakanetan aditzari atxikia azaldu, *egolliar* kasuan bezala). Lexikoaren aldetik mallegu beranta euskaran eme “hembra” lat. *femminam*-etik, fr. *femme*, gask. *hemme*, nafar erromantzean *hemma*. Cfr. LEEE, 107. *Nava* beste esparru zabalago bateko mallebua euskaran, *Navaleno*, *Navacerrada*, *Navas* toponimoetan ematen dena. Corominas-ek “no parece ser de origen vasco” dio. Breve Dic.Ét. 412.

EME-ATA-MARRA-ENE-ZEN-A-NATA-ERRE. Itzulpena: *Hembra-puerta-pecado-en difunto-el pecador-quemado*. W.Budge-ren hieroglifiko euskaratik Interpretatzean, gure autoreak hiru mallebu latino-erromanikoez ballatzen dira, hots, eme “hembra” -errom. *femme* / *hemme*-, *marra* (Michelena-ren aburuan gazt. *barra*-ren euskal aldakia) (Cfr. FHV, 269) eta *nata* “mancha”, *nota*-ren aldakia, lat. *notam*-etik. Testuan, hala ere, ausarkeria gaitzena *ene-zen* delakoan (“en-difunto”-tzat Itzuliz), inexistentea, gibelean ordez, aditzaren aitzinean –eta

berezita- kokatuz; lizentzia hori, *mendia* ordez, gaztelaniaz *(e)n *mendia* espresatzea bezain gaitzesgarri da. Gaztelaniar sintaxiaren arabera "monte el en" modukorik okerra litzatekeen bezala, guztiz ezestekoa *ene zen* hori gurean. Gainera, noiztik da *ene* delakoa -(e)n /-n inexisten ordain?

AMA-ADI-ADI-KAR-EME-SATS-ZEN. Itzulpena: *Madre-comprensión-comprensión-fuego-hembra-restos-difunto*. Lexikoaren aldetik perpausean hiru maileru latino-erromaniko. *Adi* -bi aldiz emana-*aditu* formulatik dator, dudarik gabe, "entender, comprender" esanahiaz, baina lehenago "oir" semantika zuen, azken hau zelarik jatorrizkoa, gipuzkeraz entzuten denez. Bere iturrian lat. *audium* "lo oído", latineko *au* diptonga zaharra euskaran murrizten dela. Euskararen inguruan diharduten la erromanista guztiek onartzen dute etimologia hori. Cfr. L. Michelena FHV 95, LEEE 50, 326.

UA-AMA-BA-ABI-ANAXE. Itzulpena: *Nicho-madre-si-sepultura-hermano*. Itzulpen hain tenkatua euskal hiztegi batetik -hotz-hotzean-sortua bide da. Fonetikoki, problematikoa *ua* murrizketa hori "aoa / agoa / aboa / abua / aua" (boca) batetik, lehen bokalearen itzalketaz. *Abi* "sepultura" bezala itzultzen da, eta esanahai horrekin formula zuzenena (*h*)obi, lat. *foveam* (*hilobi* "sepultura", "hoyo del muerto" litzateke. Baldin *abia* (edo *kabia/afia/apia* aldaketatik) ekarri nahi balitzateke jatorria, orobat, latinean geundeke *caveam* delakoan. Cfr. LEEE 114, 209, L. Michelena FHV 51. Lat. *foveam* kasurako ikus REW 3463, L. Michelena BAP 9, 284, LEEE, 102, 151.

TITA-ERETZ-ERRE-ARETZ-NATA-ERRU. Itzulpena: *Pecador-del lado-quemados-sitio-pecadores-culpables*. Hieroglifikoan bi maileru aski berantiar, hots, *erru* (yerro erromanikoa) eta *nata* "mancha", "peca", lat. *notam*-etik datorrena. Itzulpenean, "mancha" ordez, "pecado" (testuetako mintzo sinboliko-erlijioso jarraituz) adierazteko ez legoke arazorik, baina bai Kristoren aurretiko hieroglifiko bat maileru latino baten bitartez gure hizkuntzaren eremuan interpretatzeko. Gainera, -*dor* (pecador) eta -*ble* (culpable) atzizkieen ordain, gure -*tsu* edo -*dun* (*errudun* edo *natadun* -Azkue badakar hiztegiaren azken formula hau- esperatzekoak ziren (nahiz irakurketa osoro sinkopatuan behar-beharrezkoak ez izan).

EBA-ATA-ERRE-METU-ARRU-UA. Itzulpena: *cortados-puerta-quemado-brote-barranco-nicho*. *Metu* "brote", "brote de la vid" delakoak, erromanista askoen ustean lat. *fetum*-en du iturria, hitz-hasle-

ran euskaraz ematen de $f > m$ ezpainkarien trukaketaz (falda > *malda*, furcillam > *murkila*, funem > *muin*). Cfr. LEEE, 106. Perpausako azken *ua* horretan **abua/aua* (*aoa/aboa*)-rekiko erredukzio gehiegizkoa. *Ebagi* "cortar" aditzak eba formula sinkopatua inperatiboan bezala ezagutzen du, ez ordea, normalean.

ERRE-A-AU-BE-ZEN-NO. Itzulpena: *Quemado-layl-boca-abajohembra-difunto-donde*. Nexo eta lotura hain urri duen perpaus honen eskainitakoaz gain alboko beste esanahirik ukan dezake pilaturiko hitz-andanatik. Testuan onartezina **en el difunto* espresatu nahi lukeen *zen-no* hori, euskararen morfo-sintaxia jatorrean **zeneAN* (edo, hobe, **zenarengan* ("en el cual difunto...")) behar baluke; *no(M)* (donde) aditzaren ostean jartzea arbulagarri euskal jitea duen esaldi batean.

ABA-KUA-ADIA-EME-ABU. Itzulpena: *Boca-nicho-el adiós-hembra-boca*. Hemen testuaren itzulpena hiru mallebu latino-erromantikotatik abiatuta gauzatzen da. Beraz, perpausaren %ko 60.a lexikalki beranta izatea kezkarri hieroglifiko batean aurkitu bide diren elementuentzat. *Kua* "cuna" lat. *cu(n)am*-etik, bokalarteko sudurkariaren erorketaz. Cfr. LEEE, 93. *Adia* "el adiós"-tzat itzultzen da testuan. Euskarazko *adio*, katalanerako *adeu* bezala, lat. *deum*-etik, gaztelaniatzko *adiós* erromanikoaren ildokoa, zalantzarik gabe. *Eme* (hembra), berriz, lat. *femminam*-en eratorri erromanikoa, ikusia dugunez. *Aba* < *aboa* / *aua* (boca) ordezkatzeko, agian, erredukzio gehiegi. Gainera, fonetikoki, esanahi beraz esaldi batean *aba*, bestean *abu*.

TAR-ARREN-AKA-ANA-ZEN-ERRE-A. Itzulpena: *Procedente-oración-muertos-hermandad-difunto-quemado-un*. Itzulpen bitxia. Guk autoreek atzemaniko hitz-andana hipotetikotik –era hertsia goan– hurrengoa proposatuko genuke, entsegu modura: "*Procedente de la súplica aca(ba)ba el alimento* (lat. *anonam*-en ildokoa)-*que era quemado*"; absurdoa, noski, baina golkoa bezain legezkoa, aurkezturiko lexiko-andana beste modura kontsideratuta.

NO-KAR-UDU-XERRI-ENE-AITA. Itzulpena: "*Donde-llamas-dormido-cerdo-como padre*. Temeritatez beteriko itzulpena, emaitza alboz-albo ezarriko euskal hitz-andana hipotetikotik sorturikoa baita, antza. Posible lirateke, agian, antzeko bertsiok kitxua, gotikoa, turkiera edo finera bezalako hizkuntza distantetatik ere (gorago toponimiaren kasuan egin dugunez)

ARRI-NAKA-ERESI-AU-KAR-EZ. Itzulpena: *Sepultura-pecador-canto fúnebre-boca-fuego-no*. Perpausan *eresia*, guretzat, *elegía* / **elexia* "canto fúnebre" erromanikoa dena, *l>r* (coeLum > zeRU, paLa > paRA) aldaketaz, eta *g* belarearen bustiduraz. Cfr. LEEE, 186.

EME-AMA-ADI-UA-AS-BOO-ENE. Itzulpena: *Hembra-madre-adiós-nicho-oscuridad-sueño-en*. Oztopo lexikalak; *eme* (hembra, lat. *femminam*-en ohiko eratorri erromanikoa -*femme*, *hemme*, *hemma*- batetik; *adi* (*adiós* erromanikoa, gorago ikusi dugunez). Morfolgiaren aldetik oraindik gaitzago perpausuan "ene" -izenorde pertsonala- inexistotzat ematea, *-n /-en /-enean* delakoan ordez. Lexikalki, *as* (arrats ordez) eta *boo* (*bobo* -*lolo*- ordez, Azkuek, R-uzt.) haur-hitzez bezala kontuz hartzekoak.

ANA-ERRE-SU-AU-ETXE-SATS. Itzulpena: *Hermandad-quemados-fuego-boca-casa-restos*. Hieroglifikoa esplikatzeko proposaturiko elementu lexikalak ikusita, hurrengo ere posible hipotetikoki: **Este alimento* (lat. *anonam* anoa, "alimento", "provisión") *quemado* (en el) *fuego es basura de la casa*. Ikusten denez, testuaren irakurketa desberdinak eman daiteke, baina guztiz zalantzakoak.

OA-NEUN-EME-ANDA-A-KAKA. Itzulpena: *Lecho-en parte alguna-hembra-ataúd-layl-restos*. Testuan hiru hitzek euskararen substraktu zaharreko esparrua gaizkitzen dute. Bat, *kaka* (excremento) euskarakoa baino eremu zabalagokoa, beste hizkuntza anitzetan ezaguna; *eme* "hembra" (*femme*, *hemma*, *hemme* erromanikoen ildokoa, cfr. FEW 4, 449, *anda* gazt. *anda*-tik. Corominasek *andas* XIII mendean lat. *amites*-etik ("varas de las andas"); euskaraz *andabide* (camino del cementerio) eta *andaburu*. Cfr. Breve Dic. Et. 51.

ARREN-ENE-ARETZ-A-ABI-ZEN. Itzulpena: *Oración-en sitio-layl-boca-difunto*. Berririo, inexistiboa hipotetikoa (**ene* delakoa) izenaren aitzinean euskal morfo-sintaxiako lege guztien kontra (euskaraz arbulagarri **-n mendi* (en el monte) gisakoarik gauzatzea). Fonetikoki, bestetako *aba* (*aboa/ahoa/ua* "boca") ordez, hemen *abi* formula -*la* bokalaz; onartezina *ab(o)a*-tik ekarri nahi bada, "boca" bezala itzultzen balta. Bestelakoa litzateke *abi(a)*-tik (nido, lat. *caveam*) abiatzea, "concauidad" semantikaz; kasu honetan, beste behin, pa-pirotako hieroglifiko bat mailleku latino baten bidez irakurtzen da.

BARATU-NEKE-ZERU-DEBETA-EME. Itzulpena: *Venir a parar-infierno-cielo-prohibido-hembra*. Perpaus hau liburu osoan itzulpenik

kezkarriena, ezen esaldiko hitz *guztiak* –hau da, bostak- jatorriz latino-erromanikoak dira, eta, ondorioz euskararen *corpus* lexikalean aski berandu txertatuak (hieroglifiko bateko terminoak beralen bidez irakurri eta interpretatu nahi direla...). Biziki problematikoa gertatzen da egiptoar hieroglifiko bat %100.a mailleuz osaturik dagoen hitz-andanaz irakurri nahi izatea. Hitz horien jatorria hurrengoetan zehazten da: *Baratu* lat. *parare* / *paratum*-tik “proveer” –eta gero “detener”– semantikaz. *Meke* lat. *necem* “fatigado”, “anegado” (Ilburukian, antza, zentzu sinbolikoz “infierno”-tzat hartua). Cfr. LEEE, 68,71. *Zeru* lat. *coelum*-etik, haserako asibilazio berantaz. Cfr. L. Michelena, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, 104. *Debeta* (*debetatu*, *debeku*) lat. *divietare*-ren eratorri erromaniko batetik, gazt. *deviedo* (prohibido) edo ital. *devietare* kontuan hartzekoak izaki. Cfr. L. Michelena, FLV 6, 201. *Eme* “hembra” lat. *femminam* eta *femme*, *hemme*, *hemma* erromanikoen hurbila. Ikusten denez, euskararen zehar hemen eginiko itzulpena intuizio linguistikoa da. Ezin da gidatu bat fonemen ahaldetasun foniko gutxi-gorabeherako batez. Konparaketa bat egiteko, absurdoa litzateke, gure aldetik, SE ME ALABA SIN CESAR gisako perpaus gaztelaniarra euskarazko * SEME-ALABAK ZIN EZAR (* “Los hijos Impusieron el Juramento”) modura interpretatu nahia –edo eta, alderantziz, *ETX(e)-AR-ME-KAR-(B)ON moduko euskal hitz-mordoa gaztelaniazko ECHARME CARBON hipotetikoaren iturritik hartzea–. Guk jarria, noski, ez da sinesgarri, asmakizun huts da, eta ez dugu horrelako ezer inori seriozki proposatzeko asmorik. Bada hemen zer pentsa, zer barruratu, tamalez. Ez, euskara ez da edozer gauza zahar eta misterios esplikatu dezakeen hizkuntza aurreindoeupar esoterikoa.

Beste kasu eztabaldatsu zenbait: ATA-ARE-BE-ANIMA-ENE-NATA-ERRE. Testu honetan *anima* eta *nata*, garbiro, maillebu latinoak, lat.*animan* eta *notam* erro ezagunetatik. Cfr. LEEE 45,115, REW 5962s, L. Michelena “De etimología vasca” *Emerita* 18, 468. DUA-EME-AMA-ZEN-SEME-A-ARE-BE. Testuan *dua*, *eme* –eta, agian, *are*–, jatorri latino-erromanikoetatik. *Dua* (*doan*, *doe*, *do(h)ain*) lat. *donem*-etik, eratorri erromaniko baten zehar. Cfr. L. Michelena, FHV 414. *Eme* “hembra” lat. *femminam*-etik, ikusia dugunez, erromanikoaren (*femme* / *hemme*) zehar. Cfr. LEEE, 107. SU-NABA-AU-SU-NO-UA-EME. Aportaturiko hitzetatik *naba* (gazt. *nava*, *Navacerrada*, *Navaleño*) eta *eme* “hembra”, euskarara beste esparru linguistikoetatik, aro historiko berantean, helduak.

III) "Kadesh-ko ustezko guduaren" papiroa euskaran zehar

Testuak W. Budge-ren *An Egyptian Hieroglyphic Reading Book* liburutik eskaintzen dizkigute gure autoreek. Esaten zaigunez, zehar transliterazioa W. Budge berarena da. Goleko kasuetan bezala, proposaturiko hitz-andanatik euskal lexikoan mallegu latino-erromaniko dena aztertzer mugatuko gara, ohar fonetiko eta morfo-sintaktikoak ere kontuan izanik.

Atal honetan proposatzen zaizkigun testuak oso luzeak dira, eta, soilik, eztabaldagarri diren elementu lexikalak ekarriko ditugu azterkizunera.

a) 379 orriko bigarren testuan *Aka* (gazt. *aca(bar)*), *naza* (euskarara beste geruza zabalago batetik etorria (Corominas, op.c.411), eta *nata* (lat. *notam* "mancha", "peca" ("pecado" zentzu erlijiosoan hemen); jatorriz berantak dira. Sintaktikoki, bestalde, onartezina "en la madre" AMA-ENE batetik itzultzea, *ene* hori (kasu inxiboan) "amarengan" (edo eta **ama-(e)n*) batetik urrun dagoelako. Orri bereko hirugarren testuan, bestalde, *ema* (lat. *femminam*, errom. *hemme*, *femme*), *senti* (lat. *sentire*) eta *naza* (ikus gorago hitz bera) mallebu berantak.

b) 380 orriko lehen testuan *ema* (lat. *femminam* eta *femme*, *hemme*, *hemma* errom.) mallebua euskaran. Morfologia eta sintaxiaren aldetik "en la madre" **ama-n ene* batetik itzulita –euskaratik inxiboan desitxuratuz, eta "ene" (*e)n* horretan bizidunekin erabiltzen den -(*e)n / -engan / (ren)gan* bat ordezkaturaz–. Orri bereko hirugarren testuan, berriz, *naba* eta *man*; bat zaharragoa, eremu ez-latinokoa, gaztelaniaren esparruan *Navacerrada*, *Navalcarnero* toponimoetan ematen dena (cfr. Breve Dic.Et. 412); bestea *man* ("autoridad" konzeptuaz); adierazi dugunez, gazt. *man(dar)*-en ildokoa da, eta, beraz, oso beranta euskararen corpus lexikal baterako.

c) 381 orriko lehen testuan *damu* (lat. *damnum*, gaztelaniaz *daño* eta euskaraz "arrepentimiento" esanahiaz). Bigarren testuan, berriz, *ema* "hembra" (lat. *femminam*-etik formula erromanikoen zehar). Bertan, oralindik, NAI-NO ("voluntad-donde"), SAR-ENE ("entra-da-en") moduko ausarkeria morfo-sintaktikoak.

d) 382 orrian, bigarren testuan, *baratu* ("parar") eta *ema* ("hembra") mallebu latino-erromanikoak. Adieraztekoa hemen beste gehienetan sinkopaturik azaltzen den *bara* delakoa, partizipioaz

osaturik agertzen dela, latinarekiko erreferentzia nabarmenago utziz (hots, lat. *paratum*, euskaraz *baratu*, gurean hasierako oklusibaren ozenduraz). Hirugarren testuan, berriro, *ema* "hembra" bi aldiz, eta *baratu* "parar, detener". Bi testuetan, gainera, oztopo morfo-sintaktikoak.

e) 383.etik 387.rainoko testuetan *eme* ("hembra", errom. *femme*, *hemme*), *damu* "arrepentimiento", lat. *damnum*), *naba* (gazt. *nava*), *naza* (gazt. *nasa*) moduko malleguak. Ez gara ENE-NAI-IREN (387 or.) ("en-decreto-castrado" gisako perpaus-zatien arazo morfo-sintaktiko eta semantikoak aztertzen sartuko.

IV "Errege-gorteko kontuen" ustezko papiroa

Liburuaren egileek eskaintzen diguten testua Gardiner-ek bere *Egyptian Grammar*-ean jasotakoa da. Ez gara papiroko hieroglifikoan testuan sartuko, zehazki, baina itzulpenak eta proposaturiko euskal hiztegia, gaingiroki, behatuta, zailtasunak atzematen ditugu lexikoa eta fonetikaren arloan, batez ere. Bataz beste, testuetan, berriro, *bara*, *nata* (lat. *notam*-en aldakia) *damu*, *xahu* (lat. *sanum*-etik euskarara, cfr. L. Michelena, FHV 414), *mana* (lat. *mandatum* > eusk. *manatu*, gazt. *man* (dar) bezalako mallegu latino-erromanikoekin topatzen gara.

5.- Bereberra, egipziera eta beste hizkuntza usko-mediterraniarren erlazioa

Liburuaren XVI. atalean izenburuan alipaturiko hizkuntzen erlazioez da solasa, eta lau orritan hitz-andana batzuen ahaidetasun-taulak eskaintzen zaizkigu. Ez dugu gunerik hitz-andana hain handia aztertzeko (bertako anitz, bestalde, ikusia dugu). Gu artikulu honetan euskal lexiko tradizionalak –latina eta hizkuntza erromanikoen alde tik– jasan duen arrastoa atzematen ahalegindu gara. Alipaturiko tauletan, laurdena baino gehiago, latin eta erromaniko da jatorriz, eta zerrendako beste hitz askoren euskararekiko ahaidetasuna galdeki-zun geratzen da.

Hona orain arte ez azalduko tauletako hitz bakan batzuen ibilbidea (*koba*, *zuku* (jugo, agua caliente?), *kaxa*, *kitu* (*kitto*)... delakoena bezala):

KOBA "cueva", lat. *covam, gazt. "cueva", gurera erromanikotik. Cfr. LEEE, 135. *Kuba*, batzuetan *kua*-en aldakia (kasu horretan ere lat. *cunam*-en lldoa kontsideragarri).

ZUKU "agua caliente". Baldin "jugo" bezala interpretatuko balitz, lat. *succum*-etik ohiko aurredotsala eta bokalarteko herskariaren gorketaz. Cfr. LEEE, 40,43,46.

KAXA "caja, ataúd". Dudarik gabe, lat. *capsa*-tik, nahiz erromanikoaren bidez -fonetikoki gurea gazt. *caja* baino zaharragoa dela. Cfr. Corominas, Breve Dic.Et. 117.

KITU "en paz". Gure ustean, *kitto*-ren aldakia, euskarara gazt. *quieto*-tik etorria (gure formulari diptogoa ezabatu eta kontsonantea busti delarik). Cfr. LEEE, 178.

Golko kritikara egotzita, ez genduke luzatu nahi ondorioetan. Gure ustean, *Egipcios, bereberes, guanches y vascos* liburukiaren tesia oraingoz probakizun dago, kasuan kasu, aportaturiko testu eta perpausen edukia euskararen zehar kolokan geratzen balta, eta ez, sollik, euskararen geruza lexikal berandutik (hots, jatorriz latinoa eta erromanikoa den aldetik), balta morfologia eta sintaxiaren eremutik ere.

Sarreran adierazten genuenez, Europako hizkuntza-leinuetan euskarak mantentzen duen isolamenduak ez du legeztatzen inor teoria ausartetara lerratzea. Beraz, euskara -mendeetako vasco-iberistentzat bezala- halako ondare linguistikoko esoterikoa da, guztiz aparta geruza kultural bitxi bezala; ezaugarri horrek, ordea, ez du legeztatzen inor esoterismo horretatik esparru oso zabaleko ondorioetara abiatzea. Gure ustean, oraindik bide anitz gelditzen da euskararen inguruan pretentsio gehiegizko teoriak eralkitzeko, eta euskaldunok, ondorioz, edozein gure hizkuntzaren misteriora errespetuz eta tentuz hurbiltzea eskatzen dlogu.

BIBLIOGRAFIA

AGUD Manuel, *Elementos de cultura material en el País Vasco*. Edit. Haranburu, 1980.

AGUD M., TOVAR A., *Diccionario etimológico vasco (anexos varios de ASJU, Diput. Gulpúzcoa)*.

- ECHENIQUE M.Teresa, *Historia lingüística vasco-románica*. Edit. CAP.
- MEYER-LÜBKE W, *Romanisches etymologisches wortebuch* (REW). Heidelberg 1935.
- MICHELENA L., "Nota marginal sobre la huella en la lengua vasca", *FLV* 4, 5-25.
- IDEM, "El elemento latino-románico en la lengua vasca", *FLV* 6, 183-209.
- MUJIKA L.M., *Latina eta erromanikoaren eragina euskaran*. Edit.Sendoa, 1982, (tesi doctorala).
- IDEM, "El consonantismo en préstamos románicos al euskara", *FLV* (1984) 5-54.
- ROHFLS G, "La influencia latina en la lengua y cultura vascas", *RIEV* 24, 323-348.
- SCHUCHARDT H. "Baskisch und romanisch", in *ZRPH* beih. VI.
- TOVAR A., *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*. Alianza Edit. 1980.
- WARTBURG W. *Französisches etymologisches wörterbuch*, Tübingen- Basilea, 1948 (varios tomos).

Ahozko literatura literaturatik abiatuta
pozik eta gozaz irakurtzera

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Ahozko hizkuntzatik abiatuta pozik eta gustura irakurtzera

Iñaki ZUBELDIA

Haurraren lehen urteak

Bizitzako lehenengo urteak funtsezkoak dira haurrarentzat, gero hazkunde orekatu bat izan dezan. Jalo ondorengo lehen urte hauetan haurrak dena hartu eta barneratzen du. Belaki bat bezala da, kanpoko estimulu mota guztiak zurrupatzen ditu: estimulu afektiboak, ukimenezkoak, entzumenezkoak, ikusmenezkoak... Aldi berean, mugimendu ahalmena lortzen doan neurrian, guztiz aktiboa da eta ez da geldi egoten; gauzak haztatu, ukitu, ikusi, zupatu eta eskuartean erabiltzen ditu. Geroxeago, lauhankan hasiko da espazioarekin eta distantziarekin esperimintatzen. Hau dena oso garrantzitsua da haurrarentzat, honela bizitzarako esperientzia sentso-rialak, mugimenduzkoak, espazialak hartuko baititu eta balta ere gauzen kualitateak, kolorea, leuntasuna, gogortasuna, tenperatura... ezagutzen joango da.

Haurraren adimena oso malgua da eta, esperimintazioa dela medio, gauzel buruzko oinarriko ezagutzak jasotzen joango da, kanpoko munduari buruzko eta *bere buruaz* kanpoko ezagutzak antolatzen.

Bere inguruan hau dena gertatzen ari den bitartean, haurra bera inguratzen eta babesten duen mundu afektiboaz jabetzen joango da eta honek atsegín eta ziurtasun izugarria sorraraziko dio. Amaren figura jaiotza beretik guztiz funtsezkoa da haurrarentzat. Bularra ematearen bitartez amaren eta haurraren artean sortzen den lotura guztiz

sakona eta goxoa da. Lotura honek haurrari lasaltasuna, oreka emozionala, asetasuna... ematen dio.

Haurrak gurasoen eta beraren artean sortzen ari den maitasun komunikazio hori nabaritzen du eta badaki komunikazio hori laztan, musu, besarkatze eta kontaktu fisikoaz haratago zabaltzen dela, hitz solte, esaldi labur, onomatopela, errima goxo eta haur kanta ezti eta samurretara hedatuz.

Gizatiar gehienok erabiltzen dugun hizkuntz eta komunikazio hasiera berezi hau haurrarentzat oso atsegina eta pozgarria da, gurasoen eta etxeko guztien maitasuna eta arreta beregan biltzen direla bai baitaki haurrak eta bera da bere inguruan mugitzen den mundu osoaren ardatza. Arlo honetan ez dugu beldurrik eduki behar, ematen dugun maitasuna gehiegizkoa denentz, maitasun gehiegizkoaren bekaturik ez baitugu sekula egingo, eta maitasun faltarena, aldiz, konturatu gabe egin genezake.

Lehenengo hitzak ahoskatzen hasten denean, zerbait ulertzen diotela konturatzen bada, haurrak izugarriko garaipena eta poza sentituko du, ahozko komunikazioa ezartzeko gai dela sentitzen hasiko baita. Eta une horretatik aurrera ahaleginak eta bi egingo ditu pertsona helduek uler diezaloten, bere mezuak ulertarazteko gai dela konturatzen baita.

Pixkana-pixkana hitz jokoak, ahokorapiloak, abestiak... ikasten joango da eta hau dena beretzat atsegin iturri agortezin bihurtuko da.

Haurrentzako hitz jokoak eta abestiak euskaraz

Hona hemen haurrei gustatzen zaizkien hitz joko eta abesti batzuk euskaraz

Honek txotxak bildu,

honek sua egin,

honek arrautzak prejitu,

honek pixka bat probatu,

eta pikaro zatar honek den-denak tragatuuu. Aaggg!

—Berriz, berriz... —esango dute haurrek pozaren pozez.

Arre arre mandako
bihar Tolosarako
etzi Iruñarako
handik zer ekarriko
zapata ta gerriko
haiek zeinentzako
Ainhoarentzako.

Txintxilin borda
serora non da
kanpaiak jotzen
ari omen da,
tilin talan
tilin talan
tilin talan...

Etorri gera txin
anglo manatxin
txirripristin txirripristin
Janire musuzikin.

Eraglozu eskutxoari,
eskutxo txiki politari,
lehenik batari, gero besteari,
eskutxo txiki politari.

Akerra burdu-burdu,
errapean llo-llo,
adarretan hosto,
pin-pin larrera.

Behin omen zan zantar bat
egin omen zun puzkar bat
hura zeinentzat?
Aurrena barre edo hitz egiten duenarentzat?

Arriola, marriola, kin, kuan, kin,
portan zela, portan min,
arrixamalet, marrisamalet,
kirun, karun, pekl

Bilin bolo bolaixo
atxari ura darixo,
sagartxuari mustixo
sagartxuari mustixo,
akerrak dantzan,
idiak exan,
astuak danbolina jol

Xixili putxili
txakurrak urdaia jan din
pixka-pixka bat utzi din
ojala dana jan balinl

Xia, xia,
neska zaharraren fantasia
hartzen badinat ilatia
erreko dinat ipurdial

Baga, biga, higa,
laga, boga, sega,
zal, zoi, bele,
arma, tiro, pun.
Txirristi, mirristi,
gerrena plat
olio zopa,
kikili salda,
urru,
edan edo klik
ikimilikiliklikl

Atxa, mitxa, zilarra,
joan joan oilarra
ardi beltzen bilara
o pitxon biribilton
txin, txan, txon.

Haurtxo txikia sehaskan dago
zapi txurian txit bero
amonak diño: Ene potxolo,
egin zazu bai looooo...

Bat eta bi
 hiru eta lau.
 Amak uretan
 sartu nau.

Bi ta bi, lau ta
 beste bi, sei.
 Amak etxetik
 egin dit dei.

Sei ta lau, hamar,
 ta hamar, hogei.
 Mork kontu egin
 lore hauet?

Hogei bosteko,
 ehun zuzen.
 Gure bildotsak
 denak gizen.

Elurra mara-mara ari du
 zuritu du mendian
 arditxoak sartu dira
 hotz-hotzik
 txabol, txabol zaharrear.

Nik badaukat bildots txiki bat
 hemen sehaskatxoan
 baina hau jango dun otsorik
 ez da sortu munduan.

Dira dira
 zezenak dira
 beltz-beltzak dira
 adarrak motzak
 punta zorrotzak.
 Harrapatzen bazaitu
 harrapatzen bazaitu
 jota bertan hilko zaitu
 jota bertan hilko zaitu.

(Aldapeko sagarraren... abestiaren doinuarekin kantatzeko.)

*Arre-arre, zalko-zalko, erratza gainetan
akelarrera djoaz sorginak aidetan
hodel guztien azpitik
sasi guztien gainetik,
txirulirulli, txirulirulli,
jentiletako denborak ote itzull.*

*Bagerala, ez gerala, mutil eta neska,
nunahitik han biltzen dira egitera festa
mila ta bostehun sorgin
dantzari Zugarramurdin,
txirulirulli, txirulirulli,
hango oihu, iskanbila eta karraxil*

Hizkuntz jolas eta haur kanta hauek denak haurraren sentsibillitate poetikoa esnatzera datoz, umeak hitz jokoek daukaten erritmoa, abestien errimak, hitzekin eskaintzen zaizkion jolas atseginak... denak jasotzen baititu eta konturatzen da askotan jolas horietako protagonista bera dela.

Adin hauetan ume asko haurtzaindegietara joaten da eta han hasten da euren sozializazioa, beste haurrekiko harremana, besteekin komunikatu beharra. Bi urterekin umeen gehiengo handi batek eskolarizazioa hasten du Euskal Herrian. Bai haurtzaindegietan eta bai bestelako eskolarizazio zentruetan umeek jolas eta abesti politak eskaintzen zaizkie, askotan barruan istoriotxo bat daramatenak eta haurrei izugarri gustatzen zaizkienak. Hona hemen batzuk:

*Pintto, Pintto gure txakurra da ta
Pimitto, Pintto bere izena du,
txuri-beltza da ta ez du kozka egiten
begi bat ixten du jolastu nahi badu,
txuri-beltza da ta ez du kozka egiten
begi bat ixten du jolastu nahi badu.*

Edo:

Uztaiak gora gora
lurretik zerura,
jira alde batera eta gero bestera.
Ta behera behera behera
ta behera behera bai,
uztai barruan preso gelditu naiz orain.

Ranroberran pu-pu-pu-pu-pu-pu-pu-pul
Ranroberran pu-pu-pu-pu-pu-pul

Edo beste hau:

John Brown indio txiki bat zen.
John Brown indio txiki bat zen.
John Brown indio txiki bat zen.
Indio txiki bat zen John.
Txiki bat, bi txiki, hiru indio txiki,
lau txiki, bost txiki, sei indio txiki,
zazpi txiki, zortzi txiki bederatzi indio txiki,
hamar indio txiki...

John Brown...

Edo...

Txantxibirin txantxibirin gabiltzarian
Elorrioko kalean...
hamalau atso tronpeta jotzen
zazpi astoren gainean.
Astoak ziran txikiak eta
atsoak berriaz handiak
nola demontre konpontzen ziran
zazpi astoren gainean.

Ipuinen mundura hurbiltzen

Ipuin xume-xumeak ere kontatzen zaizkie haurrei, Ipuinaren eskema edo barne egitura izan daitekeena ezagutzen Joan daitezen. Hona hemen eredu batzuk:

Bazen behin amona mantal-luze txintxo bat. Bere hegoak zuri-zuriak ziren.

Egun batean marrubiak bilatu eta jan eta jan aritu zen, tripa bete arte. Gero lo hartu zuen. Esnatu zenean, bere hegoak gorria-gorriak ziren, puntu beltz batzuekin apainduta.

Eta horrelaxe geratu zen betirako. Ordutik aurrera amona mantalgorri deitzen diote.

Beste eredu bat:

Bazen behin tximeleta itsusi bat. Zelai batean bizi zen triste-triste, itsusia zelako.

Egun batean lorategi batera joan eta txoratuta geratu zen halako lore ederrak ikustean. Negar egin zuen bera hain itsusia zela ikusita. Eta malkoekin loreak busti egin ziren eta lore bakoitzari bere koloreko tinta atera zitzaion. Tximeleta, konturatu gabe, tinta haletan busti zen eta oso kolore politak hartu zituen.

Handik aurrera tximeleta hura denetan politena izan zen eta oso pozik bizi izan zen.

Azken adibide bat:

Bazen behin matxinsalto goseti bat. Kilkerrarekin eta inurriarekin batera bizi zen belar berdez beteriko zelai batean.

Egun batean kilkerra kantari ikusi zuen eta inurria ogi-puskak bizkarrean eramaten. Berari ere gose handia egin zitzaion eta jan bila joan zen. Belar artean berdez margoturiko muelle txiki eta indartsu bat ikusi zuen. Eta pentsatu zuen halako forma arraroa zeukan gauza berde hura izango zela hango belarrik goxoena, eta jan egin zuen. Laster hasi zen saltoak ematen. Hasieran kilkerrak eta inurriak barre egin zioten, baina gero inbiriria hartu zioten. Zelako salto bikainak ematen zituen matxinsaltoak.

Eta geroztik beti saltoka dabil. Eta bera da zelaiko zomorroen artean saltaririk onena. Zomorroen olinpiadetan berak irabazten ditu beti jauzi mota desberdinetako proba guztiak.

Era honetan, ia inkontzienteki, haurra kontakizunen, historien eta Ipuinen munduan sartuko da. Eta Ipuinak entzuteko egarria piztuko zailo. Egia esan hasieran ahoz kontatutakoak bizilagok egingo zaizkio eta hauek nahiago izango ditu, baina gerora irakurritakoak ere gustura entzungo ditu, behar bezalako intonazio eta bizitasunarekin irakurtzen bazazkio.

Sara C. Bryantek, haurren psikologia hain ondo ezagutzen duen emakumeak, liburu zoragarri bat dauka "Ipuinak kontatzeko artea" izenburua duena eta bertan honelako gauzak esaten ditu Ipuinei buruz:

«Zer da Ipuina? Ipuina, batez ere eta funtsean, arte obra bat da, eta bere zeregin nagusia bide artistikoetatik barrena ibiliko da... (...)

Narrazio eder baten egitekoa, estatua edo margolan eder batena bezalaxe, atsegina ematea da. Bizitzaren prozesuaren barruan bere eginkizuna alaitasuna eskaintzea da. Eta alaitasunak sortzen duen ondorioa izpirituaren esnatze horixe da, benetan ederra den edozeren aurrean pizten den pertzepzio hori. (...)

Arte obra bat da narrazioa eta umeari eskain diezalokeen zerbitzurik handiena edertasunaren sentimendu eternalera deli egitea da. Honen eraginez gizakion arima aurkikuntza berrietara bultzatua sentitzen da, aurkikuntza hauek lagunduko baltote garapen armoniatsu bat izaten.»

Eta, honetaz gain, Ipuina bizitzarako irakaspen bat da. Bizitzako zailtasunak eta gorabeherak islatuta aurkitzen dituzte Ipuinetan eta haurrek beren bizitzarekin lotzen dituzte kontakizun hauek. Ipuinen munduan egoera eta pertsonaia fantastikoak ikusten dituzte, bizitza bera bezain egiakzkoak diren arriskuak eta etsalak, baina hauetatik onik ateratzeko gai diren pertsona indartsu eta bizkorak ere badaudela ikusten dute. Ametsetako leku zoragarrietara bidaiatzen dute Ipuinen bitartez, gauza harrigarriak gerta daitezkeen tokietara. Euren

fantasiak ez dauka mugarik eta maitagarri, ogroz, sorginez, aztiz, mamuz, galtzagorri, iratxo... elikatzen da.

Sara C. Bryant-ek honela dio:

«Uste dut esan daitekeela umeek biziki maite dituztela maitagarrien ipuinak, eta hori bera bakarrik nahiko arrazoi da beste batzuen bila ibili beharrik ez izateko. (...)

Atea itx lezaiozue eta herentzia eskubidez zor zalon zerbait kenduko diozue umeari, antzinako umeekin elkartzen duen eta bere beharrei hainel bezalaxe erantzuten dion zerbait garrantzitsua lapurtuko diozue.»

Horregatik oso garrantzitsua da umeen bizitzako lehen urte hauetan ipuin mitologikoak eta miresgarriak kontatzea (Tartalo, sorginak, maitagarriak, laminak, jentilak... eta antzeko pertsonalak azaltzen dituzten ipuinak), baita ere animalien ipuinak, alegiak, parabolak..., pertsonaia herrikoiak kontakizunak (Fernando amezketarra, Fernando plaentxiarra, Mattin Mottela, Juan Soldau...), ogroen, herensugeen, trollen, iratxo... ipuinak.

Laburbilduz esan genezake Perrault, Grimm Anaiak, Andersen, Barandiaran, Azkue, Mayl Ariztia, Jose Mari Satrustegi, Juan Manuel Etxebarria eta antzeko biltzaileek jasotako ipuinak guztiz gomendagarriak direla, gure arbasoengandik datorren ondare izugarri aberatsa delako, herriaren memorian betiko galduta gelditzeko arriskutik salbatua izan dena.

Zazpi-zortzi urtetik aurrera kontatzeko ipuinen zerrenda zabalzen eta aberasten joan gintezke beste herrialde batzuetako ipuin herrikoiak erantsiz: Afanasiev-en "Ipuin errusiarrak", Anparo Takahashi-ren "Ipuin japoniarrak", Theanetorens-en "Ipuin irokiarrak", Txinako ipuinak, Afrikako ipuinak...

Euskal idazleen ipuinak eta kritikoek eragina

Eta gaur egun euskal idazleek idatzitako ipuin moderno dexente dauzkagu umeentzat atsegin iturri direnak. Ni hemen ez naiz hasiko izenak ematen edo liburuak gomendatzen, neu ere parte interesatua baldin eta gainera min handia egin da eta egiten da oraindik ere, kritikoek askotan euren gustuko liburuak gomendatzen dituztelako,

gogoan izan gabe umeek beren gustuak dituztela eta askotan ez datozela bat helduen gustu eta zaletasunekin. Modu honetan, mota bateko liburuen irakurketa bultzatzen ari dira, helduentzat interesgarria izan daitekeena, baina umeentzat batzuetan aspergarri ere gertatzen dena. Eta bide batez, beste zenbait liburu eta estilo interesgarriren esparruak ixten dira, haurrentzat atsegin iturri diren liburuak gutxietsiz eta baztertuz. Eta zerbait okerragoa ere gertatzen da oraindik: egile eta kritiko batzuen arteko kamarilak, autore konkretu batzuegana hurbiltzen diren kritiko eta zuritzalle erdi-profesionalak, autore gutxi batzuk eta hauen obrak bakarrik sistematikoki promotionatzen dituzten sasi-jakintsuak. Horregatik, helduen artean bakarrik egindako zerrendez ez zaitezte gehiegi fida eta ez itzazue zerrenda hauek gogoan har. Fida zaitezte gehiago umeen artean ahoz aho dabilzan liburuez, haur benetan gustatu baitzalzkie liburu horiek eta umeek ez baitaukate zeharkako interes gaiztorik.

Puntu honetan Karlos Linazasororen hitzak ekarri nahi ditut harira. 2001. urteko "Haur eta Gazte Literaturako Euskadi Saria" jaso ondoren esan zituen hitz hauek Karlosek:

"Nik ez dut inolaz oso gustukoa izan literaturaren mundua; hor dagoen mundu estraliterarioa kaka zaharra da, erdi ustelduta dago, taldetxoak, elkarren arteko faboreak eta halako giroa da ikusten dudana, eta, hortik kanpo ibili nahi izanez gero, oso gaizki duzu. Badago jendea leku estrategikoetan jarria eta zein ate jo badaklana."

Oso hitz gogorak dira, baina egiazko egoera oso ondo azaltzen dutenak.

Eta lehen liburu gomendagarrien zerrendel buruz esan duguna hemen aipatzen diren influentzien eragin horren pean dago. Gauza oso kurioa gertatzen da zerrenda ofizial horietan: badaude autore batzuk beti oso liburu onak idazten dituztenak, baina gero oso on izate hori ez dator bat salmentak eta umeen gustuak esaten dutenarekin. Gainera badirudi autore horiek behin ere ez dutela huts egiten. Beti oso liburu onak egiten dituzte eta besteek behin ere ez dute liburu onik egiten, nahiz eta umeen oso gustukoa izan edo JUUL lehiaketan autore baztertu hauen obra lehen postuan azaldu. Futbolariak edo pilotariak huts galantak egiten dituzte, baina autore aurre-determinatu hauek behin ere ez dute hutsik egiten. Kritiko-zuritzalle

profesionalen aurreiritziek ez ote daukate zerikusirik auzi honetan guztian? Badira autore batzuk umeen eta gazteen oso gustukoak direnak, merkatuaren eta salmenten bermea dutenak, baina hauen libururik ez duzu ikusiko sekulan liburu oso gomendagarrien zerrendan kritikoa edo kritikoak ez baltaude liburu horien balioak edo alde positiboak aitortzeko prest. Eta izugarritzko egurra ez badizute ematen, galtzerdi!

Dena dela, kritiko eskuzabalagoak ere badaudela aitor dezadan, "honek denok zaku berean sartzen al gaitu?", norbaitek esan baino lehen. Bada gure artean liburuen alderdi positiboa baloratzen dakien kritikorik ere, zorionez. Baina aldizkari edo egunkariren baten kasuan gertatzen da hori, eta honek ez du kritika "ofizialak" duen indarririk. Hala ere eskertzekoa da obra baten alderdi ona ere ikusten eta apreziatzen dakien jendea badagoela jakitea.

Hala ere, berriro esan nahi dizuet ez zaitezela fida helduen artean bakarrik egindako zerrendez eta, zerrenda horrek "ofizial" kutsua badauka, gutxiago oralndik. Fida zaitezte gehiago umeen artean ahoz aho dabilizan liburuez eta andereño-irakasleek duten esperientziatz. Honek ez du esan nahi liburu onak, nahiz eta batzuetan umeen oso gustukoak ez izan, gomendatu behar ez direnik. Ikasleek erakutsi egin behar zale gauza ederrak apreziatzen, batzuetan edertasun hori apreziatzeak esfortzu berezi bat eskatzen badu ere. Honaino, ados! Eta urrutiago joateko ere, prest. Baina, gaur egun Euskal Herrian ematen ari den bazterketa kontzientea?, interesatua?, inkontzientea?... onartzeko prest inola ere ez!

Umeen gustua, gainera, handitzen doazen heinean, dibertsifikatzen doa. Horregatik irakurgetan ere umeen gustu desberdin eta ugari horri erantzuten salatu behar dugu. Irakurzaletasuna norberaren zaletasunekin batera joango da edo, bestela, itozteko arriskuan jarriko dugu.

Umeak normalean badaki zer gustatzen zalon. Agian ez du jakingo hitz zehatzekin azaltzen. Baina, badaki halako eta halako liburuak bihotzeraino iristen zaizkiola eta poz ezkutu bat ematen diotela. Badaki, txundituta uzteaz gain, beste mundu batzuetara eramaten dutela liburu horiek eta han abentura, fantasia, umorea, ironia... eta bizipen harrigarriak aurkituko dituela bere gozamenerako.

J.K. Rowling-en kasu harrigarria: Harry Potter

Esaten ari garen honen guztiaren eredu da J. K. Rowling anderearen kasua. Emakume hau da Harry Potter-en sortzailea. Hogeita zortzi urte inguruko emakume gaztea zen, banandua, eta Jessica izeneko neska txiki baten ama, eta bizirauteko ere arazo larriak zituen. Manchester-etik London-erako bidala luze batean bururatu zitzaion Harry Potter-en historia idaztea. Buruan egosten ibili zuen denbora batean mago ikasi nahi zuen mutilaren historia eta, egoki iruditu zitzaionean, idazten hasi zen. Baina ez pentsa horretarako ere erraztasunik izan zuenik. Bueno, neurri txiki batean bai. Edinburgon bizi zen etxe xaxtar batean, xaguak lagun zituela, eta handik kafetegi apal batera joaten zen, etxeko berogailua ordaintzeko ere dirurik ez zeukalako. Bera mahai batean esertzen zen eta bere alabatxoak alboan lo edo eserita zuela, Harry Potter-en historiak idazten zituen bururik altxa gabe, alboan jendea zuela. Kafe bat bakarria hartzen zuen, bere poltsikoak ez baitzion gehiagotarako ematen. Eta jendea kafetegitik joandakoan, berak han jarraitzen zuen, oraindik, idazten. Tabernako nagusiak hain lanpetua eta hain apala ikusten zuen, non lanean uzten baitzion bakean, tabernan egiten zuen gastu apurragatik protestarik egin gabe. Hauxe izan zen J. K. Rowlingek eduki zuen laguntzatxoa, tabernako nagusiaren pazientzia. Eta hortik obra iraultzaile bat sortu zen, mundu osoko umeak aztoratuko zituen pertsonala zoragarria. Baina editoreel kostatzen egin zitzaizkion konturatzeko, J. K. Rowling ez baitzen ospetsua, ez zen idazle goraiatua eta gainera emakumea zen. Hori esan zioten eta hiru argitaletxetan atzera bota zioten originala. Oker ez banago Bloomfield argitaletxea izan zen Harry Potter argitaratu ziona. Baina, badaezpada ere, liburuan J. K. Rowling jartzeko erregutu zion, izenaren inisialak bakarrik, Joanne Kathleen izen osoa jartzen bazuen, argi geratuko zelako emakumea zela eta ez omen zuelako arrakastarik izango. Hortik aurrerakoa badakizue. Liburuaren milioika eta milioika ale salduta mundu osoan zehar. Dagoeneko lau liburu idatzi ditu, hasieran pentsatutako zazpi haletatik, eta badirudi bosgarrena ere aurreratua daukala. Ehun milioi liburutik gora saldu dituela kalkulaten da eta 42 hizkuntzataratu gutxienez itzuli da bere obra, horien artean euskara eta txinera daudelarik. Eta hasieran baztertua izan zena, ezezaguna eta emakumea zelako, orain amalerarik gabeko diru iturri eta miresmenez beteriko pertsona bihurtu da J. K. Rowling emakumea. Eta idazle

askori Itxaropena berpiztu digu, liburuak oraindik ere umearen gozamen eta zoramen iturri izan daitekeela erakutsi baitugu, umeak haurtzaroko paradísura eramanez eta han idazleak sortutako abenturen eta mundu zoragarrien eraginez zoriontsu bihurtuz.

Nola piztu haurren irakurzaletasuna

Haurren gustuel buruz hitz egin dugu eta liburuak aukeratzera-koan haurren askatasuna errespetatzeaz ere bai, biharko egunean irakurle autonomoak izan daitezen. Baina norbaitek galdetuko du: Nola pizten da irakurzaletasuna? Ana Teberosky-k, Bartzelonako Unibertsitateko Psikologia Ebolutiboko Departamenduko zuzendariak, erantzun hauxe eman zuen antzeko galdera baten aurrean:

"Nola suspertzen da irakurtzeko eta idazteko ohitura umeengan? Alderantziz erantzun diezazuket. Emakume ikertzale batzuek elkarrizketa bat egin zieten guraso inmigrante batzuei eta galdetu zieten ea Lehen Hezkuntzako lehen mailako umeei (6 bat urtekoak) libururik erosten al zieten. Eta haiek erantzun zuten ezetz, oraindik ez zekitelako irakurtzen. Irakurtzen ikasitakoan erosiiko zizkietela. Objektu kulturalen kasuan (liburuak, paperak, arkatzak, margoak) logika guztiz alderantzizkoa erabili behar da, umeek erosi egin behar zaizkie liburuak oraindik irakurle ez direlako, irakurri egin behar zale berak irakurle autonomo ez direlako, eta arrazoi berberarengatik paperak ere aurrean jarri behar zaizkie marrazkiak egin ditzaten."

Gero galdetu zitoten: Zein da adinik egokiena haurren irakurzaletasuna esnatzen hasteko? Eta Ana Teberoskyk erantzun zuen:

"Bi urtetik hirura bitartean liburuak objektu bezala sar daiteke haurren munduan. Hiru urterekin gauza harrigarri bat gertatzen da, haurra konturatu egiten da liburuak zerbait esaten duela, bere aitaren edo amaren bitartez hitz egin dezakeela."

Beraz, bi edo hiru urterekin haurrei liburu xumeak irakurtzen has gaitezke, ilustrazio handi eta iradokiorrak dituzten liburuak eta haurrak kontakizuna ilustrazioen bidez jarral dezake aitak edo amak irakurtzen dion bitartean. Baina ipuinak ahoz kontatzeko gal izanez gero, intonazio egokia emanez eta emozioak azalduz, orduan ez

diezalogun plazer hori kendu umeari. Edo egunean zehar, lasal gaudenean, irakurketak egingo dizkiogu eta gaeuz, oherakoan, ipuinak kontatuko dizkiogu modu hunkigarrian.

Gai honi buruz zenbaiten iritzia entzutea interesgarria izaten da, gure ikuspejia zabalteko eta aberasteko.

Bernardo Atxagak honela dio: «Nire ustez, ahoz kontatzen diren istorioak plazer literario berezia ematen diote entzuleari. Haur-literaturak ahozko tradizio horretatik edaten du eta badu jatorri horren kutsurik. Umeentzako ipuin batek, liburu batean sartua badago ere, ahoz kontatzeko gai izan behar du, eta, ez bada, seinale txarra.»

Atxaga berak dio umorea dela haur-literaturako osagarri garrantzitsuetako bat eta umorea landu duten autoreen artean honako hauek aipatzen ditu: Carroll, Collodi, Samaniego, Dickens, Marck Twain... Umorea poesiaren etxeetako bat dela dio asteasuarrak, agian zabalena...

Epika ere maite dute haurrek eta gazteek (abentura, akzioa, heroiak...). Genero hau landu dutenen artean dauzkagu besteak beste Salgari, Stevenson, Verne, London...

Fantasia, berriz, esan beharrik ere ez dago, umeek maite duten etxeetako bat da. Fantasiaraz beteriko ipuin tradizionalak herri guztietan kontatzen dira. Are gehiago oraindik: herri ipuinak normalki fantasiaraz beterik egoten dira, mitologia bera askotan fantasiaren eta herri xehearen sineskerietan oinarrituta egoten baita.

Txillikuk zera dio irakurzaletasunari buruz: «Irakurketarako zaletasuna noiz eta nola sortzen den jakitea gauza oso interesgarria izango litzateke. Nik ez dut datu zehatzik, baina uste dut beldurrik gabe esan daltekeela txiki-txikitatik sortzen dela zaletasun hori, eta gerorako garrantzi handia duela haurtzaroan egiten den irakurketaren ikaste-, trebatze- eta garatze-prozesuak.»

Nola sortzen da irakurketarako zaletasuna? Hauxe da milioiko galdera. Eta aditu gehienak bat datoz zenbait faktore aipatzerakoan. Hona hemen behin eta berriz aipatzen diren hiru eragile:

- Etxekoen irakurtzeko ohitura.
- Eskolan irakurketari ematen zalon lekua eta garrantzia.
- Irakurgaien atsegina eta erakargarritasuna.

Irakurketaren etsaiak

Irakurketari buruz hitz egin dugu, Irakurtzearen garrantzia ere azpimarratu dugu, haurren sortzen duen zirrara alpatu dugu, baina ez dugu ezer esan Irakurketaren etsalei buruz. Eta etsaiak eduki, badauzka, eta handiak gainera.

Irakurketaren etsalen artean honako hauek alpa genitzake: telebista, bideoa, bideojokoak, kontsolak, Interneta, game-boy makina-txoak eta beste hainbat "aurrerapen tekniko" gure etxeetan eta bizitzetan sartu direnak. Horien aurka borroka egitea lan zaila eta nekeza da eta ziur asko alferrikakoa. Hobe litzateke erabilera arrazionalizatzea, umeentzat egoki diren programak ikusteko denbora mugatzea. Gehiegizko erabilera saihestu beharko genuke behintzat. Medio moderno hauek eskaintzen dituzten programa eta emankizun asko eta asko kaltegarriak dira umeentzat, indarkeriazko irudi franko eta borroka odolitsu asko ematen baitituzte, batzuetan modu nabari eta lotsagarrian eta bestetan modu ezkutu eta maltzurrian. Unescok egindako lerketa baten arabera, ume batek honelako "harribitxiak" ikus ditzake telesbistako aste bakar bateko programazioaren barruan: 848 borroka, 11skar edo iskanbila, 679 hilketak, 420 tiroketa edo 30 tortura kasu. Hau dena oso eredugarria gure haurren hezkuntza jator baterako. Batez beste, umeek astean 25 orduz telebista ikusten dutela kalkulatzen da. Honek denak kezka sakon bat sortu behar liguke eta zalantzan jarri beharko genuke programa horien egokitasuna eta komenientzia gure umeen hezkuntzarako.

Baina telebistak bakarrik ez ditu ematen indarkeriazko ikuskizunak. Bideojoko askok eta askok, eta Interneteko web orri batzuek ere indarkeriazko eta ankerkeriazko jokabide zital eta nazkagarriak eskaintzen dituzte modurik gordinenean. Oraindik ez da frogatu fikziozko jokoen bidez ematen den indarkeria birtual horrek zenbaterainoko eragina duen umeen eta gazteen geroko jokabideetan. Baina garbi dago bortxaketak, hilketak, torturak, etsalen deusezteak eta txikizioak... ematen dituzten ikuskizun horiek ezin direla eredu ona izan gure ume eta gazteentzat. Jokabide jatorrak imitatzeke joera izaten dugun moduan, gauza ia ziurra da jokabide gaizto eta ankerak imitatzeke joerak ere gero eta gehiago azaltzen ari direla gure gizartean, eredu gaiztoak eta indarkeriazko irudiak gure gazteen begiak bonbardatzen ari direlako etengabe. Gogoratu besterik ez

daukagu rol jokia jokatzeko ari zen gazte haren kasua. Inolako errukirik eta zalantzarik gabe hil zuen eserleku publiko batean autobusaren zain zegoen adineko gizon gizagaixo bat, inondik ere ezagutzen ez zuena.

Haur Psikologiako adituek diotenez, telebistak, bideojokoek eta antzeko produktuek une konkretu batean praktikara eramane daitezkeen jokabideak eta jarrerak erakusten dituzte. Hauxe da umeentzako egindako programa askoren arazoa: beren heroiak direla beren jokabidearen eredu eta heroi horiek indarkeria erabiltzen dutela beren helburuak lortzeko. Indarkeria da arazo guztiak konpontzeko jokabide magikoa. Eta haurrek ikusten dutena imitatzen dute, batez ere ikusten duten hori oso erakargarria eta zirraragarria baldin bada eurentzat. Eta hemen heroiari buruz esan dugunak arrisku nabaria dauka: heroiaren ekintzak gogorak edo gogorregiak izan arren justifikatuta daude eta honek umearengan aztarna eta ondorio ezkutatu bat utzi dezake. Heroi bortitza, indarkeria darabilena, dibertigarria da, ospe sozial handia dauka, beti irabazten duelako (bitartekoak nolakoak diren ez dio axola). Eta hauxe izan daiteke programa horietako askoren ezkutuko arriskua.

Etxekoandre, Kontsumitzaile eta Erabiltzaileen Erakundeak, Espainian egindako ikerketa batean, Irregularitasun hauek nabaritu zituen TVE 1 eta 2, Tele 5 eta Antena 3 telebista kateek umeentzako eskaintako hainbat programatan:

- *Etengabeko indarkeria.* Edozein motatako gatazka edo arazoren aurrean jokabide hau eskaintzen da irtenbide edo konponbide bakartzat eta mendeku izpiritua gorailpatzen da modu lotsagarriean. Marrazki bizidunetan eskaintzen da indarkeriazko eszena kopururik handiena.
- *Emakumearen duintasunaren aurkako jokabideak.* Egindako ikerketaren arabera jokabide hau 101 kasutan agertzen da guztien artean.
- *Arrazen arteko desberdintasunik ez aipatzea.* Arazoa ezkutatu eta isildu egiten da, arrazen eta pertsonen aniztasunik eta desberdintasunik ez balego bezala. Eta azaltzen diren adibideak eta ereduak beti zibilizazio nagusiari dagozkionak dira.

- *Kulturaren kontrako jarrera.* Kulturarekin zerikusia duten galak eta arazoak modu aspergarri eta barregarrian ematen dira, kultura traba bat balitz bezala.

Hau dena irakurri eta ikusi ondoren, norbaitek galde dezake: Beno, eta zer egin behar dugu orduan? Haurrari aurrerapen guztiak kendu behar al dizkiongu, telebista, interneta, bideojokoak, ... dena? Nora goaz bide horretatik? Leizezuloetako garaietara itzuli behar al dugu? Edonori sortuko zaizkio era honetako galderak. Eta erantzuna ez da erraza. Baina, hala ere, honelakoetan eman ohi diren aholku batzuk ematen ausartuko naiz.

Hona hemen proposamen xume batzuk:

- Ahal den neurrian haurrak heziketa munduko programetara bideratu, indarkeria irakatsi beharrean, beste giza balore positiboak irakasten dituzten emankizunetara.
- Eurekin adostuta, telebista ikusteko denbora muga bat jarri eta muga hori betearazten salatu, salbuespenak egon daitezkeela gogoan izanik.
- Haurrekin arrazoitu programa bat zergatik den dibertigarria, atsegina, aspergarria, triste edo ez komenigarria.
- Argi eta garbi ikusarazi bere familia telebistan azaltzen diren etik desberdina dela.
- Haurrei ikusarazi balta ere telebistako pertsonalak eta horien izaera eta jokabidea eguneroko bizitzako jendearengandik oso desberdina izaten dela askotan.
- Programa edo film batzuetan ageri den indarkeriaz hitz egin eta eztabaldatu. Pertsonok modu horretara ez genukeela jokatu behar garbi azaldu.
- Egon daitezkeen arazoak eta gatazkak indarkeriaren bidez ez direla konpontzen ikusarazi.

Bideojokoek nolako eragina izan dezakete umearen izateko eran?

Eragin negatiboen artean honako hauek alpa genitzake: jokabide agresiboak sortzen laguntzen dute eta galnera medio horien menpeko bihur dezakete pertsona, beste jarduerel, ikasketel eta

jolasari denbora kenduz. Baina, badirudi ume gehienek, aukerarik baldin badute behintzat, nahiago izaten dutela beren lagunekin edo gurasoekin jolastu.

Aspektu positiboen artean hauek alpatzen dira: jolas horien bidez umeez estrategia ugari ikasten dituztela, sorkuntza izpiritua pizten zalela eta Informatika mundurako trebatzen direla.

Nolako irakurketak eskain ditzakegu?

Hemen eredu desberdin ugari eskaintzen dira. Dena dela, denak genero narratibokoak dira, bereziki ipuin munduko eredu bariatu eta aberatsak. Norbaitek poesia, antzerkia, testu entziklopedikoa edo beste nolabaiteko irakurgaien eredu zabalago bat nahi izango balu, beste nonbait bilatzeko ahaleginak egin beharko ditu.

Lamia ezkongai

Behin batean, Orozkoko Antton artzain gaztea mendian zebilen bere artaldearekin. Han zebilela, kantu eder bat entzun zuen eta hain illuraturik geratu zen non, ardiak ahaztuta, ahots hura ateratzen zen lekura joan baitzen.

Sasi batzuk baztertutakoan, aho zabalik geratu zen han ikusi zuenarekin: ibalaren erdian, harri baten gainean, neska eder paregabe bat ikusi zuen eserita. Ile luzea zeukan, hori-horia, eta urrezko orrazi batez orrazten zuen bitartean, kantu harrigarri hura abesten zuen. Anttonek ezin zituen begiak neskarengandik baztertu. Neska hura ez zen herritarra, hori ez.

Halako batean, neskak kantatzeari utzi eta sasi artera begiratu zuen. Antton ikusi zuenean, uretara murgildu zen. Poliki-poliki burua uretatik agertu zuen harriaren atzetik eta han ibili zen ezkutatu... agertu..., mutilak zoratuta begiratzen zion bitartean. Azkenean, bistan geratu zen eta, bere begi handi gardenak zabalduz, honela galdetu zion:

— Nor zara zu?

Anttonek ez zuen bere bizi osoan horrelako ahots goxorik entzun.

— Ni Antton naiz. Eta zu?

Neskak barre-algara egin zion eta, ezer erantzun gabe, berriro ere uretan sartu zen. Antton zain-zain egon zen, baina ez zela azaltzen ikustean, herrira itzuli zen. Egun batzuetan ez zen etxetik atera. Burutik ezin zuen kendu ibaiko neska haren itxura.

Azkenean, ausartu zen bada, eta astiro-astiro, mendirako bidea hartu zuen. Leku hartara iristen ari zela, berriro ere kantu eder hura entzun zuen eta barrua lasaitu egin zitzaion.

Neska, aurrekoan bezala, bere ile horiak orrazten ari zen harriaren gainean. Antton ikusi zuenean, isildu eta irribarre egin zion.

— Egun on, Antton, zure zain nengoen...

— Nire zain?

— Bai, zatoz, hurbil zaitez.

Antton ur bazterrera joan eta eserl egin zen. Orduak joan eta orduak etorri, elkarri begiratu besterik ez zuten egiten, bletan inork ez baitzuen ezer esaten. Azkenean, neskak galdetu zion:

— Nirekin ezkonduko al zara?

Eta Anttonek, besterik gabe:

— Bai.

Neskak eratzun bat eman zion eta berak hatzean sartu zuen. Etxera itzultitakoan, mutilak honela esan zion amari:

— Ama, ezkondu egin behar dut.

— Ene, seme! Eta norekin? —galdetu zion amak.

— Mendian aurkitu dudan neska batekin.

— Baina... —ama ez zen bere harriduratik ateratzen—, nor da?

— Nire bizi osoan ikusi dudan neskarik ederrena...

— Baina, seme, nor da? Nortzuk dira bere gurasoak? Non bizi da?

— Munduko neskarik ederrena da...

— Seme! Seme! Sorginduta hagoela zirudik...

Anttonek ez zion erantzunik eman eta bere maiteaz pentsatzen jarraitu zuen. Ama lasterka kaleratu zen, bizilagunekin, amonarekin, osaba Martinekin... denekin hitz egin zuen eta bakoltzak aholku bat ematen zion: sorgina baldin bada, hau; lamia bada, beste hau... Azkenean, adintsuenak bere iritzia eman zuen:

— Lamia baldin bada, ahate oinak izango ditu...

Ama lasterka itzuli zen etxera.

— Seme, ados nago, baina aurrena andregalaren oinak ikusi behar dituzu.

— Baina, ama...

— Hitz ematen al didazu neskaren oinak ikusiko dituzula?

— Beno, zaude lasal, ikusiko dizkiot...

Anttonek bere buruari galdetzen zion amak zergatik ote zeukan horrelako gogo andregalari oinak ikusteko...

Horretan, berriro ikusteko irrika sortu zitzaion eta, lasterka, mendirako bidea hartu zuen.

Sorpresa bat eman nahi zion eta ahal zuen isilena hurbildu zen ibaira. Bere maltea bainatzen ari zen eta arraintxoekin jolasean, izurdeen gisara sartu eta atera... Bere barrea milaka kriskitinen antzekoa zen... baina... enel Bere damaren oinak ez ziren mundu guztiarenak bezalakoak!

— Ametsetan ari ote naiz? —eta berriro arretaz begiratu zion.

Ez, ez zen ametsa, oin halek... ahatearenak ziruditen... Egia esan... ahate oinak ziren!

Hori ikusita, Antton sor eta lor geratu zen eta une batzuez harrিতa begira egon ondoren, herrira itzuli zen lehen bezain isil.

Etxean sartzerakoan, amak antzeman zion zerbait gertatzen zitzaioela.

— Eta, seme? Zer gertatu da? Neskaren oinak ikusi al dituzu?

Anttonek ez zuen ezer esaten eta amak berriro:

— Esaldazul nolako oinak ditu?

— Ahateak bezalako oinak ditu... —esan zuen azkenean mutilak.

— Enel Lamia dal Ezin zara berarekin ezkondu! Entzun?

Eta ama lasterka atera zen berri hura jende guztiari ematera.

Antton, samintasun izugarri batek jota, ohean sartu zen. Sukarra eta malenkonia aldiak izan zituen eta beti bere maltearen aurpegi ederra ikusten zuen eta haren ahots goxoa entzuten: "Zatoz, zatoz, Antton..." Baina ez zen joan eta egun batean penaren penaz hil egin zen.

Hilobiratze egunean, lamia Anttonen etxera joan zen, hildakoa-
ren ohera hurbildu, urrezko mailndire batez estali eta musu goxo bat
eman zion. Gero mendira itzuli zen eta negar egin zuen galdutako
bere maitegatik. Negar eta negar egin zuen eta bere malkoak erori
ziren lekuan Iturri bat sortu zen, lamia eta artzainaren arteko ezi-
nezko maitasunaren orolgarri.

Gizon beltzak, zuriak eta horiak nola sortuak diren

Txinako gizonak hori-horiak dira, eta euren ustez horia da gizo-
narentzat kolorerik jatorrena. Hona nola esplikatzen duten haiek,
beren ustez, gizon desberdinen jatorria.

Behin batean gizona egiteko asmotan hasi omen zen Jainkoa.
Eta ontzigitueak lapikoa egiten duen bezalaxe, Jainkoak ere buztin-
puska bat hartu eta gizon-itxura eman omen zion poliki-poliki. Gero
labean sartu omen zuen, han egosi eta gogortu zedin.

Lehenengo aldiz ari baitzen gizonak egiten, ez omen zekien
artean doi-doi zenbat denbora eduki behar zuen buztin-irudia labean.
Eta aldi batean eduki ondoren, atera egin omen zuen nola ote
zegoen ikusteko. Baina luzetxo eduki nonbait eta dena kiskalduta,
bel-beltz, atera omen zuen. Horrela sortu omen ziren gizon beltzak.

Egin omen zuen orduan beste gizairudi bat, eta labean sartu
omen zuen hau ere. Baina hau, aurrenekoa bezala kiskaldu ez
zekion, berehala atera omen zuen labetik. Zuri-zuri omen zegoen
dena artean, labean behar baino laburrago egon zelako. Hortik omen
datoz gizon zuriak.

Orduan esan omen zuen Jainkoak: "Oraintxe asmatuko diat
zenbat denbora eduki behar duan labean!" Eta beste gizairudi bat
egin eta labean sartu omen zuen. Baina labean edukitzekoan, ez
omen zuen beltza bezain luze eduki, baina zuria baino gehiago bai.
Eta atera zuenean, zer eta hori-hori omen zegoen dena. "Ederki
zegok" esan omen zuen orduan Jainkoak. Eta horrela sortu omen
zituen arraza horiko gizonak. Eta horien artean txinatarrak.

Txinako Ipulna
Fernando Mendizabal "Gramatika txikia"

Snegurochka

Etxe txiki apal hartako su-bajuan distiraka ari ziren enbor piztuak. Elur zurizko goizeko argi hotza leihotik barrena sartzen zen. Aitona-amonak suaren gozotasunera bilduta zeuden eta amona Mariushak txingarrez inguratuta zeukan eltzean zopa borbor geldian irakiten ari zen.

Amona Mariusha triste zegoen. Urteak joanak ziren, makurtua zegoen atsekabearen zamarekin eta bere ilea zuritua neguetako elurrekin. Urteak joan egin ziren, aitona-amonen ametsa eramanez, bizliza pozez beteko zien umetxo bat izatearen ametsa eramanez.

Aitona Yuchkok eskutada bat egur lhar ekarri zuen sua indartzeko. Egur errearen zirti-zarta hotsek bete zuten sukaldeko isiltasuna. Jolasean ari ziren haur batzuen alaitasuna entzuten zen kanpoan. Yuchko zaharra leihora atera zen. Elurrezko panpina baten inguruan haurrak dantzan eta barrez zebiltzan biribil bat osatuz.

- Aizu, Mariusha, zatoz eta ikustazu nolako panpina egin duten —esan zion Yuchkok pozaren pozez.

Aitona-amonak barre egin zuten haurrak barrezka ikusiz. Elurrezko panpina potolo-potoloa zen, gizona, herriko alkatearen tanke-rakoa. Bai mutiko bihurriaki!

Bat-batean, Yuchkok barre egiteari utzi eta esan zuen:

- Mariusha, guk ere egingo al dugu panpina txiki bat, nahi duzu?
- Baina, baina, gizona... Horiek ateraldiak dauzkazu! Ez duzu ikusten jendeak barre egingo ligukeela? Zaharrak gara ume-kerlatan hasteko.
- Ez dio axolarik —eutsi zion bereari Yuchkok—. Begira: inork ez ikusteko moduan arituko gara. Panpina bat egingo dugu, haur itxurakoa, hori baino politagoa, ederra benetan.

Amona Mariushak ez zion kontra egin. Eltzea sutatik erretiratu, larruzko txanoa buruan ondo jarri eta Yuchkorekin irten zen. Beren etxe aurrean jolasean zebiltzan haurren aldamenetik pasatzean, halekin geratu ziren jolasean, haurren alaitasun berberarekin jauziak eginez eta abestuz. Gero, pixkana-pixkana urrunduz joan ziren, zuhaitzak luze-luze eta elurra zuri-zuri ageri zen basotxo bateraino.

Altona-amonak elurra plätzen hasi ziren. Blek, belauniko, Itxura ematen zioten pilo zuriari: umetxo baten, haur txiki baten Itxura. Gorputza egina zuten dagoeneko. Orain burua. Elur pila on bat gainean, ile ugari izateko, bi eskutada masailetarako, pixka bat, oso gutxi, sudurrerako, bi zulo handi begientzako... Al Egina zegoen. Ederra zen oso. Elkar besarkatu zuten bere lanari begiratu eta dantzan hasi ziren pozik, balna, bat-batean gelditu egin ziren adi-adi. Zerbait harrigarria ikusi zuten. Panpinaren buruko bi zuloak betetzen ari ziren kolore urdinez, eta beraletan begirada tinkokiko bi begi sortu ziren. Aurpegia jadanik ez zen zuria; masallak biribil eta gorriak bihurtu ziren, eta ahoak irribarre zoragarri baten mugimendua zuen. Haize bafada batek dardararazi zuen elurra larruzko txanoaren azpitik urre koloreko adats luze eta soineko zuri distiratsuan behera irristatu zen, tolesdurak lurreko elurrarekin nahasteraino.

Panpina baldar hura neskatala zoragarri bihurtu zen, ametsetako haurtxoaren antzekoa.

Altona-amonak harriturik begiratzen zioten elkarri. Bai, bai, egia zen; ez zen ametsa; hantxe zegoen neskatala, oso hurbil eta mugitu egiten zen eta besoak luzatzen zituen beralei hots eginez. Haur hura hartu eta haren musua eta laztanaren berotasun epela sentitzean, bihotzean bizitza berpizten zitzailela sentitu zuten.

Ahalik eta azkarren neskatala beso artean estutu eta etxera itzuli ziren emozioz eta zorionez dardarka.

Su-bajuaren ondoan amona Mariushak bere magalean kulunkatzen zuen neskatala, abesti goxo batekin lo harrarazteko. Tximiniko kanpala larruzko txano bat zegoen zintzilik eta suaren harlosatik gertu zapata txuri polit batzuk lehortzen ari ziren.

Altona Yuchko Mariushari hurbildu zitzaion, isilka hitz eginez:

- Aizu, Mariusha, badaukagu neskatala bat! Elurrez egin dugu. Eta Snegurochka izena jarriko ote diogun pentsatzen ari naiz. Ongi deritzozu? (Snegurochkak errusieraz "elurrezko neskatala" esan nahi du.)

Amonak buruarekin eta irribarrearekin eman zion baletza.

Gau hartako loa zorionaren eta guzti hura amets labur bat izan ote zen beldurraren arteko loa izan zuten, balna hurrengo golzean han zegoen neskatala beraien ondoan, barrezka eta pozik, hizketan.

Jadanik bazekien hitz egiten eta hazi egin zen denbora gutxian eta bere adatsak askoz ere luzeagoak ziren orain. Oso ederra zen!

Egun hartan festa handia egin zuten etxean. Amona Mariusha gogoz aritu zen era guztietako gozoak eta litxarreriak prestatzen. Aitona Yuchkok soinu-joleel eta herriko neska-mutil guztiei del egin zien. Dantzak, abestiak, alaitasuna ordu txikietan amaitu ziren. Herriko neska-mutilak Snegurochkarekin amets egin zuten, begi urdinak eta urre koloreko ile-adatsa zeuzkan neska eder harekin.

Snegurochkak ipuin miresgarri batetik ihes eginna zirudien. Umeekin jolas egitean, marmolezko salak eta iturri bikainak zituzten elurrezko gaztelu eta jauregiak eraikitzen erakusten zien. Bazirudien elurrak zintzo kasu egiten ziela Snegurochkaren eskutxoel, forma bitxiak eta ezinezkoak hartuz. Eta elurtean malutak hasieran zurrun-biloka eta azkenean makal-makal eta poliki erortzen zirela txikiei erakusteko dantzan hasten zenean, guztiak illuraturik geratzen ziren.

Megua urrunduz zihoan, eta zelaiak, zuritasuna galduz, lurmentzen, berdetzen ari ziren. Zuhaitzak beren adar biluziak estaltzen hasi ziren hosto berrieekin egindako soinekoekin. Haize epela udaberriko kantu eta usain gozoz betetzen ari zen. Distira garbia zeukan eguzkiak.

Golz batean, amona Mariusha txingarrez inguratutako eltzearen borborra zaintzen ari zen sutondoan. Aitona Yuchkok egur sorta bat pilatu berria zuen sukaldean. Umeak elur panpinaren inguruan jolasean ikusi zituzteneko golza bezalakoxea zen hau ere; golz hura tristeza izan zen, baina orain han zegoen Snegurochka, etxea eta bizitza osoa poztuz leihoaren ondoan, lore urreztatuekiko belardira eta hosto berdeekiko zuhaitzetara begira.

Yuchkok antzeman zuen Snegurochkaren aurpegia zurbil zegoela eta haren begiak tristezia arrotz batek lausotzen zituela.

— Zer duzu, Snegurochka, ondoezik zaude? —galdetu zion.

— Ez, ez —erantzun zuen tristeziak—, izan ere elurra falta zait eta ez daukat hura gabe bizitzerik. Belar berdea ez da hain polita. Politagoa da nire ahizpa zuri ederra.

Eta Snegurochkak zirraratxo bat izan zuen.

Hurrengo egunean hain zurbil eta triste ikusita, ikaraturik begiratu zioten aitona-amonek elkarri.

— Zer du neskatilak? —galdetu zuen beldurrez Mariushak.

Yuchkok ez zuen erantzun. Ez zekien zer esan. Burua makurtu zuen, atsekabe keinu bat ezkutatu nahian. Gero Snegurochkari zuzendu zitzaion alaitasun itxuraz.

— Zer pentsatu du nire txikiak? Zergatik ez zara kanpora ateratzen beste haurrekin jolas egitera? Ez al dituzu maite?

— Ez dakit, aldatxo, baina haize beroa arnastean bihotza pixkanaka-pixkanaka desegingo balitzait bezala sentitzen dut hemen barruan.

— Tira, poztu zaitetz —esan zuen agureak—. Zatoz gurekin. Besotan eramango zaitut eta haizea ezingo da Iritsi zuregana. Ikusiko duzu zeinen lore ederrak ekarri dituen udaberriak.

Mariushak eltzea sutatik baztertu zuen. Hirurak baso aldera irten ziren. Yuchkok Snegurochka samur besarkatzen zuen, haize-kirriak jo ez zezan.

Lore-usalnez gozatutako haize epel eta leunak inguratu zituen. Snegurochka kuzkurtu egin zen zirraren eraginez. Aitona-amonek adore emanez eta besarkaturik eraman zuten lorez betetako basotxo bateraino. Baina hosto eta adar itxi-itxiak zituen zuhaitzi baten ondotik pasatzean, eguzkiaren izpi distiratsu batek ezpataz bezala zauritu zuen neskatila.

Snegurochka estuasun hasperen batean ahitu zen. Bere begiak lausotu eta malkoz bete ziren. Yuchko eta Mariusha kezka eta larritasun handiz begira zeuden. Neskatilaren gorputza ttipitzen hasi zen, pixkana-pixkana desegiten, eta poliki-poliki urtu egin zen, belar galnetan ihintz tanto txiki bihurtuta gelditu arte.

Elurra mendietan urtzen ari zen eguzkiaren lehen izpiekin.

Ipuin errusiarra
"Pueblos y Leyendas"
Telde Arg.

Txomin-ipurdi

Ama eta bere semea elkarrekin bizitoki omen ziren. Semeari Txomin-ipurdi deitzen zioten ipurdi handia zeukalako.

Oso pobreak ziren eta horregatik Txomin-Ipurdik erregearen jauregira joatea erabaki zuen diru pixka bat lortzeko asmoz.

Abiatu zen, ba, erregearen jauregi aldera eta azeri bat atera zitzaion bidean, esanez:

- Nora zoaz, Txomin-Ipurdill...?
- Erregearen etxera noa diru pixka bat eskatzera —esan zion Txominek.
- Ai, ni erregearen oillategian banengol —esan zion azeriak—. Lan ederra egingo nuke nik han.
- Sar zaitez nire ipurdian —esan zion Txomin-Ipurdik.

Azeria sartu zen Txominen ipurdian eta mutilak bere bideari jarraitu zion.

Handik aurreraxeago otso handi bat azaldu zitzaion Txomini eta esan zion:

- Nora zoaz, Txomin-Ipurdill...?
- Erregearen etxera, diru pixka bat eskatzera —erantzun zion Txominek otsoari.
- Ai ni erregearen zalditegian banengol —esan zion otso handi hark—. Lan ederra egingo nuke nik han.
- Sar zaitez nire ipurdian —esan zion hari ere Txomin-Ipurdik.

Eta mutilak bere bideari ekin zion berriro, otso handia eta azeria ipurdi barruan zituela.

Hala zihoala, ibai handi batekin topo egin zuen. Bazirudien itsasoa zela. Txomin konturatu zen handik ezin zela inolara ere pasatu. Orduan esan zion ibalari:

- Sar zaitez nire ipurdian —eta ibai osoa bere ipurdian sartu zen.

Horrela ibala urik gabe, lehor, geratu zen. Pasatu zuen alde batetik bestera, eta bide luzea egin ondoren, erregearen jauregira heldu zen.

Dan, dann... Jo zituen jauregiko ateak. Neskame eta morroi guztiak harrিতa geratu ziren, mutil ipurtaundi hura ate ondoan ikusi zutenean. Berehala joan ziren erregeari esatera.

- Galdeglozue zer nahi duen —esan zion erregeak.

Galdetu zioten Txomin-ipurdiri zer nahi zuen eta hark honela erantzun zien:

— Diru pixka bat nahi dut, ama eta biok hobeto bizitzeko.

Erregeari esan zioten zer nahi zuen mutil ipurtaundi hark eta oso haserre jarri zen, eta esan zien bere zerbitzariel:

— Esalozue mutil horri alferrentzat ez dagoela dirurik. Eta konforme ez badago, eramazue oilategira. A zer afora izango duten gaur gure oiloek!

Txomin-ipurdi haserre jarri zen, alferrentzat dirurik ez zeukatela esan ziotenean. Bera ez zela alferra esaten zuen, diru pixka bat besterik ez zuela behar. Orduan, denen artean hartu eta oilategira eramanean zuten.

Erregearen oiloak handiak ziren, ardien tamainakoak. Txomin-ipurdi oilategian sartu orduko, hasi zitzaizkion moko hemendik eta moko handik. Denen artean jan behar zutela! Txomin-ipurdi geldigeldi egon zen neska eta morroiak handik joan ziren arte. Baina, orduan, esan zion azeriari:

— Azeri jauna, irten zaitez nire ipurditik, oraintxe zaude erregearen oilategian eta.

Azeria irten zen Txominen ipurditik eta han zeuden oilo guztiak txikititu zituen.

Hurrengo goizean, erregeak oilategira joateko agindu zien morroi batzuei, eta mutil ipurtaundi haren hezurak jaso eta lurpean sartzeko. Morroiak oilategira heldu zirenean, Txomin-ipurdi patxadan eserita zegoen eta oilo guztiak lurpean txikituta. Azeria, berriz, bere lana egin zuenean, mendira joan zen.

Erregeari esan zioten zer gertatu zen, eta ezin zuen sinistu mutil batek nola oilo hulek txikitu zitzakeen.

— Eramanean ezazue zalditegira —agindu zien morroiei—. Hulek ez dira oiloak!

Zaldia oso handiak ziren. Hasieran, Txomin ikusi zutenean, beldurtu egin ziren. Baina laster hasi zitzaizkion hurbiltzen, batek ostiko bat emanez eta besteak hozka eginez... Txomin-ipurdi larritu egin zen. Baina morroiek zalditegiko ateak itxi zituztela ikusi zuenean, agindu zion otsoari:

— Otso indartsua, irten zaitez nire ipurditik, erregearen zalditeglan zaude eta!

Hura istilua han sortu zen! Hango irrintziak eta zalapartaki Zaldi guztiak hil zituenean, mendira joan zen otsoa.

Hurrengo golzean, saskia eta aitzurra hartuta, joan ziren morroiak zalditegira, Txomin-ipurdiren hezurak biltzeko asmotan. Aurreko egunean baino gehiago harritu ziren zaldi guztiak hilda eta Txomin-ipurdi patxadan eserita ikusi zutenean.

Erregeari gertatutakoa kontatu ziotenean, zer egin ez zekiela geratu zen. Baina mutil hark berriz burlarik ez ziola egingo pentsatu zuen. Herriko plazan lasto eta egur pila handi bat jartzeko agindu zuen eta su eman eta erretzeko bertan Txomin-ipurdi.

Herri guztia aritu zen lanean lasto eta egur pila handi hura egiteko. Jarri zuten Txomin-ipurdi galnean eta su eman zioten las-toari. Erregea ere han zegoen mutil ipurtaundi hura nola erretzen zen ikusteko. Sua indartzen hasi zenean, esan zion Txominek Ibalari:

— Ibala, irten zaitez nire ipurditik.

Ura indarrean hasi zen irteten, sua itzaliz eta inguru guztiak betez. Jendeak lasterka ihes egin behar izan zuen handik. Baita erregeak ere, itoko ez bazen.

Erregea beldurtu egin zen. Mutil ipurtaundi hark herri guztia hondatuko ziola pentsatzen zuen. Eta mutil hura bere aurrera eramateko agindu zuen. Eraman zuten Txomin-ipurdi erregearen aurrera eta honek galdetu zion:

— Zertara etorri zara jauregi honetara?

— Zuk ondo dakizun bezala, diru pixka baten bila —erantzun zion Txominek—. Baina ez didazue pixka hori eman nahi izan eta orain ipurdia bete nahi dut.

Erregeak agindu zuen berak zeuzkan diru guztiak, urre eta zilarrak biltzeko. Baina hala ere ez zen nahikoa izan Txominen ipurdia betetzeko. Herri guztiko diruak biltzeko agindu zuen erregeak. Baina hala ere ez zuten Txominen ipurdirik bete.

Azkenean, Txomin-ipurdi konturatu zen herri guztian ez zegoela beste dirurik. Nahikoa bazuela esan zion orduan erregeari.

Berrero bere etxera joan zenean, zeuzkan kutxa eta zoko guztiak bete zituen diruz Txomin-lpurdik. Handik aurrera amak eta blek ez zuten diru faltarik izan, eta oso ondo bizl izan ziren.

Joxe Arratibel

"Kontu zaharrak"

LA GRAN ENCICLOPEDIA VASCA

Bazkari ederra

Xabat izeneko gizon pobre bat Bagdaden bizl zen eta eskean ibiltzen zen, egunero zerbait jan ahal izateko. Ondo hitz egiten zuen eta aberatsen etxeetan errukia eta jateko zerbait lortzen zuen.

Egun batean agure bizar-zuri baten etxera iritsi zen. Berak ez zekien, baina printze aberats bat zen.

— Zerbait emango al zenidake jateko, jaun agurgarria? Gaur oraindik mokadurik probatu gabe nago —erregutu zion Xabatek.

— Zatoz barrura, biok bazkalduko dugu eta —esan zion printzeak.

Eta biak jangela dotore batera sartu ziren. Mahalan eserl eta agureak esan zion:

— Jan, lagun, jan lasal, mesedez. Ez izan lotsarik.

Eta printze bizarzuria jan Itxurak egiten hasl zen, mahalan janik ez bazegoen ere. Xabatek gauza bera egin zuen, gustura jaten ariko balitz bezala.

— Zer Iruditzen zaizu ogi hau? Ez al da gozoa? —galdetu zion agureak eskaleari.

— Arrazoi duzu, Jauna —esan zion Xabatek—. Sekula ere ez dut jan horren ogi bigun eta gozorik.

Orduan printzeak esan zion morrolari:

— Mutil, ekarri beste platerkada bat.

Mutilak zerbait ekartzen zuen Itxura egin zuen. Gero Xabati esan zion:

— Tira, lagun, proba ezazu janari berri hau. Inoiz jan duzun arkume errerik gozoena da eta.

Jaten ari ziren itxura egin zuten blek, nahiz eta mahala huts-hutsik egon.

- Ederra benetan! —esan zuen Xabatek, apetitu onez jaten ari zenaren itxurak eginez.
- Asko pozten nau zu hain gustura jaten ikusteak —esan zion printzeak—. Jan dena, platera ongi garbitu arte.

Gero ahatea saltsan eskatu zuen almendraz eta mahaspasaz horniturik. Eta, azkenik, ardo gozoa eta postrea eskatu zituen.

- Nire jaun eta jabea —esan zion Xabatek—, barkatu baina inoiz ez dut ardorik edaten; debekaturik daukat.
- Utzi txorakeriak eta edan nik bezala —esan zion agureak kopa bat ahora eramango balu bezala eginez. Xabatek ere hala egin zuen.

Printzeak ardo gehiago bota zion, gero edanaraziz.

- Uste dut mozz-korr-tzeen hassill naizzeelaa —esan zuen Xabatek eta muturreko bat eman zion agure bizar-zuriari.
- Erotu egin al zara? —esan zion printzeak.
- Begira! Esan dizut ez nagoela ohituta edaten eta hala ere edanarazi egin didazu. Mozkortu egin naiz eta ez nekien zer egiten nuen. Barkamena eskatzen dizut.

Printze zaharra haserretu ordez irribarrez jarri zen eta honela esan zion Xabati:

- Zu bezalako pertsona baten bila nenbilen aspalditik. Goseak egonagatik nire broma guztiak agoantatu dituzu eta azkenean mozkor itxura egin duzu oso ondo. Baina orain benetan bazkalduko dugu.

Eta hori esan ondoren, bere zerbitzariel deltu zien agure bizar-zuriak. Mahaletan plater distiratsuak ipini zituzten eta Xabat eskaleak sekula jan zituen janaririk gozoenak jan zituen printzearekin batera. Baina oraingoan benetako janariak ziren. Musika ere jarri zuten eta dantzariak han aritu ziren Xabaten bazkarla alaitzen.

Bukaeran printzea Xabaten oso laguna egin zen eta bere jauregian hartu zuen bere zerbitzari eta lagun bezala.

Tximuek ilargia nola salbatu zuten

Behin batean tximu talde handi bat bizi zen baso Itxi eta hostotsu batean. Denbora pozik igarotzen zuten, zuhaitz adarren artean saltoak eginez, intxaurrak janez eta elkarri bihurrikeriak eginez.

Gau batean, tximuak zuhaitz adarretan atsedean hartzen zeuden bitartean, ikusi zuten basoko aintziran ilargiaren isla dizdiz egiten.

- Begira, begira! —oihu egin zuen tximu batek—. Ilargia aintzira erori da! Atera egin behar dugu; mundua ezin da ilargirik gabe gelditu.

Beste tximuek erantzun zuten:

- Ondo da; goazen ilargia aintziratik ateratzera.

Eta ilargia nola salbatu pentsatzen jarri ziren. Tximuetako batek esan zuen:

- Kate bat egin behar dugu. Harekin ilargia uretatik aterako dugu eta berriro zeruan esekiko dugu.
- Oso ondol —oihu egin zuten beste tximuek.

Eta horrela egin zuten.

Tximu haletako batek estu-estu heldu zion aintzirarantz makurtzen zen zuhaitz handi baten adarrari; bigarrena honen isatsetik esekitzen, eta hirugarrena bigarrenaren buztanetik. Honela, bata bestearen buztanetik esekita, tximuek kate luze bat egin zuten uretaraino iristen zena.

Baina lehenengo tximua helduta zegoen adarrak ez zuen pisuari eusteko adina indar izan, eta gero eta gehiago makurtzen hasi zen, azken tximuaren isatsak ura ukitu zuen arte. Ur gaina biziki mugitu zen orduan, eta ilargiaren isla desagertu egin zen aintziratik. Une berean adarra puskatu egin zen eta tximu guztiak uretara joan ziren.

Bustita, izututa eta hotzak dardarka atera zirenean, zuhaitzaren adarretara itzuli ziren, eta tximu batek, gora begiratzean, ilargia ikusi zuen.

- Begira, lagunok! —deladar egin zuen—. Ilargia bere tokira itzuli da! Katea egin dugunean beldur izango zen, noski, harrapatu egingo genuela eta badaezpada ere zerura itzuli da.

- Mundu hau salbatu dugul— esaten zieten tximuek harro-harro beste animaliei—. Guri esker mundua ez da ilargirik gabe geratu.

Tibeteko Ipuina

Ilargia edan zuen astoa

Pello guztiz nekaturik zegoen egun osoa ferian eman ondoren. Horregatik, bere astoa sokatik hartu eta etxerantz abiatu zen astiro-astiro.

Pello herrira heldu zenerako gaua zen.

- Ufi Heldu gara azkenean! —esan zuen pozik.

Illetsu, halaxe zuen izena astoak, egarri zen eta urmaelera joan nahi zuen. Beraz, astoari jarraitu behar izan zion Pellok.

Kirkilak kantari ari ziren eta Ispilu batean bezala ikusten zen ilargia urmaeleko uretan islatuta.

Astoa ura edaten ari zela, hodel batek estali zuen ilargia eta urmaelean desagertu egin zen bere irudia.

- Harat illetsuk ilargia edan du! —esan zuen Pellok harriturik.

Eta korrika joan zen herrira, oihu bizian berria zabaltzera:

- Illetsuk ilargia edan du! Illetsuk ilargia edan du!

Herriko guztiak joan ziren korrika urmaelera Pellok kontatutako miraria beraien begiekin ikustera.

Eta heldu zirenean, Pellok esandako guztia egia zela ikusi ahal izan zuten. Han ez zegoen ilargirik! Astoak ilargia edan zuen!

Horrela bada, han ukitu eta hemen ukitu, astoa aztertzen hasi ziren, ilargia non ote zeukan gordeta ikusteko. Batek tripan ukitu zion, beste batek hanka azpiak begiratu zizkion eta beste batek belarri zuloetan begiratu zion, ilargia han ote zegoen jakiteko. Albatariaren azterketa zirudien hark. Zoko guztietan begiratu arren, ez zuten ezer aurkitu.

- Eta tripa zabaltzen badlogu? —esan zuen batek.

- Ez, ez. Ez dago tripa ireki beharrik —esan zuen beste batek—. Amu batez aterako dlogu ilargia eztaurritik.

Eta herritarrak honela eztabaldan ari zirela, hara non agertzen den ilargia berriro urmaeleko uretan.

— Begira, begiral —oihu egin zuen Pellok—. Ilargia berriro azaldu dal ilargia berriro azaldu dal

Pozaren pozez denak urmaelera hurbildu ziren eta, ilargia berriro ere gal ez zedin, harrapatzea pentsatu zuten.

Era askotako ahaleginak egin zituzten ilargia harrapatzeko: txorientzako sarea erabilli zuten, arrantzarako kainabera ere bai, eskua-reaz ere salatu ziren, okinen palarekin ere egin zituzten ahaleginak..., baina ezin izan zuten ilargia harrapatu.

Pellok, orduan, ilargia berriro edateko esan zion lletsuri. Baina badakizue astoak zeinen burugogorak diren eta lletsuk ez zuen ilargia berriro edan nahi izan.

Egunsentia heldu zenean, urmaelera hurbildutako guztiak neka-neka eginda eta burumakur itzuli ziren beren etxeetara, loari eutsi ezinik.

Orduan ilargiak keinu egin zuen begi batez.

— Agur, txoriburuaki! —esan zien etxerantz zihoazen guztiel.

Eta ilargiak, irribarre eginez, eguzkiari utzi zion lekua urmaelean.

Untxiak zergatik dauzkan belarriak hain luze eta handiak

Untxia ez da beti izan orain bezalakoa. Garai batean ez zeuzkan horrelako begi lrtanak (bixiak), ezta horrelako belarri handi eta luzeak ere. Bere tamainarekin oso konforme ez zegoen piztitxo txiki eta azkarra zen.

Egun batean, bere ahalmen magikoel esker, zerura igo zen eta Jainkoari eskatu zion bere neurriak handiago egin zitzala, eta Jainkoak agindu zion bere nahiak beteko zituela baldin eta lau larru eramaten bazizkion: bata tigrearena, bestea tximuarena, bestea muskerrarena eta bestea sugearena.

Untxia lurrera itzuli eta zuzen-zuzen tigrearen bila joan zen. Zerura nola igo zen eta Jainkoa nola ikusi zuen, dena kontatu zion tigrearri, eta baita ere adierazi zion Jainkoak nola esan zion ekaltz izugarri bat zettorrela lur osoa birrinduko zuena; baina berak, txikia izanik, ez zeukala beldurrik, edozein zulotan gorde zitekeela eta.

Tigreak beldur izugarria sentitu zuen bere bizia arriskuan ikustean, eta orduan untxiak modu bat proposatu zion haize ekaiztsu hartatik babesteko. Untxiak berak zuhaitzik sendoenari lotuta jarriko zuen tigrea eta haizeak ezingo zuen eraman horrela. Tigreak sinestu egin zuen dena eta zuhaitzean bere burua lotzen utzi zuen. Untxiak ondo lotuta ikusi zuenean, egur batekin buruan jo zuen tigrea behin eta berriz, seko utzi zuen arte. Gero, alzo batekin larrua kendu zion eta etxera eraman zuen.

Lehenengo larrua lortu ondoren, bigarrenaren bila abiatu zen untxia. Denda batera joan zen eta xabola, lispilu bat eta bizarra mozteko labana erosi zituen eta hauek guztiak hartuta basora itzuli zen. Laster ikusi zituen tximu batzuk zuhaitz batera igota. Untxiak lispilua enborrean eseki, aurpegia xaboi aparrez bete eta tximuen aurrean biboteak eta ilea moztu zituen, ondoren labanaren zorroztu gabeko alde lepotik ere pasatuz. Gero tresna guztiak lurrean utzi eta urrutira joateko itxurak egin zituen.

Berehala tximu haletako bat zuhaitzetik jaitsi eta untxiak egindako mugimendu guztiak imitatzen hasi zen. Baina, labana lepotik pasatzerakoan, alde zorrotzarekin egin zuen, lepoa moztuta odoluz. Untxiak, tximua zegoen tokira itzulliz, larrua kendu zion eta zorlontsu eraman zuen etxera.

Inguru haletako aintzira batean musker basati bat bizirik zen, eta honek ura edan nahi zuten beste animaliei ez zien inolara ere uzten bere putzura hurbiltzen. Untxia han joan zen, eskuetan *jikara* (fruitu gogor bat) zuela, eta berarekin jolastera gonbidatu zuen muskerra. Muskerrak onartu egin zuen, eta pilota antzeko fruitua baten eskutik bestearenera zihoan bitartean, untxia pentsati zebilen kolpea emateko tokirik egokiena zein ote zen aztertzen. Azkenik erabaki zuen eta muskerrari izugarritzko zartakoa eman zion *jikarekin* kopetan. Baina muskerra hil ez, balzik eta uretara itzuli zen haserre bizian.

— Kolpea isatsaren hasieran eman izan bazenit, hil egingo ninduzun —deladar egin zion mehatxuka narrastiak.

Untxia ez zen ikaratu horregatik. Hitz haiek gogoan jaso zituen, eta hurrengo egunean aintzirara itzuli zen berriro. Beste behin ere jolasera gonbidatu zuen muskerra eta gaiztakeriarik ez zuela egingo agindu zion halako hitz ederrez, non narrastiak onartu egin baitzion, mesfidati egon ondoren. Oraingoan untxiak ez zuen hutsik egin eta,

Jolasean ari ziren bitartean, Isatsa jalotzen zen tokian eman zion kolpea pilotarekin. Muskerra bat-batean hil zen eta bere larrua tigrea-renarekin eta tximuarenarekin bat egitera Joan zen.

Untxia oso pozik zegoen bere arrakastaz. Hurrengo goizean irten zen berriro eta sugearekin topo egiteko zoria izan zuen. Honek hozka egin nahi izan zion, baina animalia bizi eta bizkorrak bere azkazalak begietan sartu eta hiltzea lortu zuen sugea. Larrua kendu eta etxera itzuli zen; besteekin batera jarri zuen eta zerura ligo zen urduri

Jainkoak entzun zuenean larru halek nola lortu zituen, haserre bizian jarri zen, heldu zion untxiari belarrietatik eta jipoitu egin zuen begiak la irtenda bixi-bixi jarri zitzaizkion arte. Eta ez zuen honen tamaina handitu nahi izan, zeren, hain txikia izanik, horrelako galzakeriak egiten bazituen, nolakoak ez ote zituen egingo handiagoa izandakoan.

Eta honela itzuli zen untxia lurrera, bere belarriak luzatuta eta begi bixi-bixiekin.

Ipuin mexikarra

Troll-en altxorra

Bazen behin iratxo familia bat. Denak txiki-txikiak ziren eta pixka bat bihurriak ere bai. Gazteenak Jorrik zuen izena eta ehun urte besterik ez zituen. Nekazari batzuen etxean bizi ziren eta esker onekoak izan nahi zuten.

Nekazariaren alaba ezkontzera zihoan eta Jorrik-ek opari bat egin nahi zion. Horretarako, troll-en altxorretik lepoko bat lapurtzea pentsatu zuen, halek oso aberatsak baitziren. Troll izeneko gizaki hauek handiak eta itsusiak ziren eta galzto fama zeukaten. Basoetan eta leizezuloetan bizitzen ziren.

Esan zion, bada, altari pentsatu zuena eta honek laster erantzun zion:

- Ezta pentsatu ere! Troll-ek jan egingo zaituzte. Ez dizut utziko hara joaten, ezta Gabon gauean ere!
- Zer gertatzen da, ba, Gabon gauean, alta? —galdetu zion Jorrik-ek.

Eta aitak hauxe kontatu zion:

- Gabon gauean troll kailu horiek euren aberastasunak zenbatzen dituzte, eta lasai-lasai sar zaitezke beralen kobazuloan. Baina ez dizut utziko hara joaten!

Baina, Gabon gauean, denak lo zeudela, Jorrik troll-en kobazuloa abiatu zen. Hara iristean, barrura begiratu eta bi troll ikusi zituen altxorra zenbatzen.

Jorrik isil-isilik sartu eta altxorraren kutxara igo zen. Baina, lepokoa hartzera zihoala, troll batek kutxa itxi egin zuen eta Jorrik barruan gelditu zen ilunpetan. Orduan, lepokoa poltsikoan sartu eta oihuka hasi zen.

- Eee, hemen nagoela! Ireki kutxa hau, artaburua!

Deladar halek entzunda, troll batek kutxa ireki eta esan zuen:

- Ooo, iratxo bat da!! Jan egingo dut oraintxe.
- Ezin nauzu jan, zikin-zikina nago eta —esan zion Jorrik-ek.

Hori entzundakoan, troll-a ibal bazterrera joan zen Jorrik garbitzera. Ibal ertzean ura ateratzeko ontzi bat zeukaten troll-ek, eta Jorrik-ek idela bat izan zuen.

- Ni garbitzeko zepilua beharko duzu —esan zion troll-ari.

Orduan, iratxoa lurrean utzi eta zepilo bila joan zen troll-a. Jorrik-ek, bitartean, azkar-azkar ontzira sartu, soka moztu eta ibalan behera ihes egin zuen.

Troll-ak, honetaz konturatzean, izugarritzko oihua bota zuen. Baina, alferriki izan zen! Jorrik-ek ibalan behera ihes egin baitzuen.

Etxera allegatutakoan, Jorrik-ek burukoaren azpian utzi zion lepokoa etxeko alabari eta poz-pozik joan zen lotara.

Lorito kaskasoila

Bazen behin lorito koloretsu eder bat Amazonas ibalaren inguruan bizi zena. Brown familiak New Yorkera eraman zuen beren etxea alaitzeko. Loritoak munduko kolore guztiak zeuzkan: horia, berdea, gorria, urdina, morea... Hitz batzuk esaten ere bazekien: "Egun on, Ramon! Gabon, Ramon!" Izan ere, loritox txiki-txikitatik zaindu zuen gizonak Ramon zuen izena.

Hala ere, loritoari ez zitzaion New York gustatu, ez etxeak, ezta euria eta elurra ere. Loroel belardiak eta eguzkia gustatzen zale.

Baina Brown-darrak ez ziren konturatzen loritoaren egonezin honetaz. Eurak pozik zeuden hegaztiarekin eta gainera barregura ematen zien haren "Egunon, Ramon! Gabon, Ramon!" esan beharrrak.

Loritoa gero eta tristeago zegoen. Ezin zuen ihes egin. Gauero-gauero "Gabon, Ramon!" esan eta malko bat isurtzen zuen. Ez zekien zer egin eta, bere pena azaltzeko, egunero luma bat kentzea erabaki zuen.

Lumarik gabe geratu zenean, Brown-darrek albaitariarengana eramane zuten. Albaitariak aztertu zuen eta honela esan zien:

— Loritoa bakarrik sentitzen da. Hori da bere arazoa.

Beraz, Ramon! deltu eta beste lorito bat bidaltzeko eskatu zioten. Handik egun batzuetara Iritsi zen bigarren loritoa Brown-darren etxera. Lorito kaskasollak ezin zuen sinetsi: lagun berri bat zeukan! Bat-batean, lorito berriak honela esan zuen:

— Egun on, Ramon!

Eta New Yorkekoak erantzun zion:

— Egun on!

Hurrengo egunean, lorito kaskasollari luma gorri bat lrtzen zitzaion. Eta hurrengoan berdea. Et hurrengoan urdina. Eta berriro kolorez jantzitako txori ederra izan zen.

Cuentos para chicos y grandes
Hilda Perera

Lamia txikia

Bazen behin lamia txiki bat erreka garbi baten ondoko kobazu-loan bizi zena. Lamia guztiek bezala, urrezko orrazia zeukan eta orduak eta orduak ematen zituen bere ile distiratsua orrazten.

Arratsalde batean, bere gurasoan aholkuel Jaramonik egin gabe, lamia txikia herrira hurbildu zen lagun berriak egiteko asmoz. Batera eta bestera ibili ondoren, Bittor Burugogor izeneko mutiko bihurria ezagutu zuen, eta berarekin pasa zuen eguna jolasean.

Gaua iristean, lamia txikia kobazulora itzuli zen lotara. Baina urrezko orrazia ahaztu zitzaion!

Bittor Burugogorrek orrazia hartu eta etxera eramán zuen.

— Urrezko orrazi honekin aberastu egingo naiz! Lamia tentel horrek ez du gehiago orrazirik ikusiko, ez horixe! —zioen berekiko mutilak.

Eta, inork ez lapurtzeko, orrazia ere berarekin sartu zuen ohean.

Lamia txikiak beste lamiei deitu zien orrazia berreskuratzen lagun ziezaloten. Eta Bittor Burugogorren etxera joan ziren denak. Leihu ondoan jarri eta honela abestu zitoten:

*Sasi guztien gainetik,
laino guztien azpitik,
nire orrazia lapurtu duena
eror dadila ohetik!*

Eta... plaust!!! Bittor Burugogor ohetik erori eta sekulako ipurdikoa hartu zuen. Baina ez zion garrantzirik eman, eta berriro ohean sartu zen.

Handik gutxira berriro entzun zuen:

*Sasi guztien gainetik,
laino guztien azpitik,
nire orrazia lapurtu duena
eror dadila ohetik!*

Eta... plaust!!! Bittor berriro ohetik erori zen eta sekulako ipurdikoa hartu zuen. Eta, ikaratuta, orrazia leihotik behera bota zuen. Lamiak pozik itzuli ziren kobazulora orrazia berreskuratuta. Eta Bittor Burugogorrek handik aurrera ez zuen gehiago orrazirik lapurtu.

SORKUNTZA

ΑΣΤΙΚΟΝ

Jose Agerreren olerkigintza osatzen (I)

Joxemiel BIDADOR

Iazkoan Jose Agerreren lehenbiziko olerki antologia eman genuen argitara Iruñeko Udalarekin batera. Agerreren lanen argitarape-na Iruñeko euskal idazleak berreskuratzeko saloaren barruan dago, izan ere, lehenbiziko saioan Alexander Tapia Perurenaren poesiak berreskuratu baikekituen, eta aurtengoan, poesiatik guztiz hastan-duz, kazetariak eta beronen testuok plazaratu ditugu, tartean guztiz ezezagunak diren izenak edota idazle ezagunen testu ezezagunak, Irigarai Larreko haundiarenak kasurako.

Jose Agerreren olerkien bilduma egiteko asmoa ez da berria. Bere momentuan Santi Onaindiak eta geroago Patxi Zabaleta euskaltzainak honen burutzeko asmoa agertu zuten, alabaina, arrazoi batengatik edo bestearengatik luze itxaron behar izan da lehenengo antologia agertu arte. Liburu hauen onuren artean bada irakurleak profitatzen ohi ez duen beste bat, oharkabean igarotzen dena akaso, filologoarentzako mesedegarri asko gertatzen dena baina, familiaren atea modu batean edo bestean irekitzea alegia. Agerreren kasuan, alaba izan zen liburu agertzearekin batera bere liburutegiko atea ireki zizkiguna, idazlearen paperak erakutsi zizkigularik. Orduan ikusi genituen, besteren artean, argitaragabeko olerki mordoa balta artxi-boan ikusi gabe labandu zitzaizkigun hainbat olerki estrainekez.

Agerreren olerkigintzan zerbait nabarmendu behar bada horixe da tamaina. Agerre asko idatzi zuen poeta izan zen, gehiegi akaso, idatzi zuenaren kalitatea eztabaldagarria daltekeelarik hainbat momentutan. Edozein modutan ere ukaezina da Agerrek euskararen

Inguruan Nafarroan egin zuen lanaren garrantzia, baita urte zailak zirenetan ere. Jose Agerrek ez zuen euskara etxean edoski, alta Ariatik etorritako euskalduna bazen ere, eta hortaz, gazte zela etxetik kanpo ikasi behar izan zuen. Horretarako mende hasierako Iruñe hartan ez ziren aukerak falta, eta hortxe genuen Arturo Campion bera euskara irakasle 1903an. Geroago ere eta nafar agintariek antolaturik Juan Manuel Lertxundi eskolaploaren eskolak gertatu ziren 1910-1912 bitartean. Eta ordurako ere Agerre bera izan genuen euskara irakasle Euskal Etxean 1913az geroz. Agerrek argitara eman zituen lehenbiziko olerkiak 1918an agertu ziren, *Euzko Deya* aldizkari jeltzalean hain zuzen, alabaina gerra aurretik plazaratu zituen poemak ez ziren asko izan, hamarrera ere ez dira iristen, eta zenbaitetan poema bera aldizkari batean baino gehiagotan atera zuen. Honakoa da, bestalde, Agerrek bizitza osoan zehar egindako gauza, hau da, olerki bakoltzari ahalik eta etekin haundiena ateratzen salatzen zen beti, eta testu bera behin baino gehiagotan argitara ematen ez zuenean, horren aldaera desberdinak agertzen zituen han hemenka.

Geure aburuz Agerre ez zen bere laguna Tapia Perurena bezalako olerkaria. Gerra aurretik hain olerki gutxi argitara izana diogunaren frogatzat har daiteke. Izan ere, Agerreren benetako bisala Nafarroako kazeta jeltzaleetan egin zuen lanak islatzen baitigu hobekien. Orduko mugen gainean bada ere, idazteko askatasuna izan zuenean Agerrek ez zuen poesia adierazbide aukeratu garaiakideak zituen olerkariek bezala. Berriz, gerra ondoko frankismoaren hertsiera itogarriak ez zion beste aukerarik utzi, eta neurri handi batean esan daiteke egoera politikoa izan zela Agerre olerkari beharrez bilakatu zuena. Eta horixe nabaria ere bada idazteko erabiliz zituen gai eta tratamenduetan. Ezaguna da 50eko hamarkadaren bukaeran Urmeneta eta Markori esker bereziki nafar Aldundiak *Euskararen Aldeko Salla* sortu zuela, baina hortxe zegoen diktaduraren zentsura. Bestalde urte haietan Iruñean zeuden argitarabideak ez ziren bereziki euskaltzaleak, ez behintzat Agerrek topatu zituenak, *El Pensamiento Navarro* egunkari karlista edota hainbat falangistek sortu eta kudeaturiko *Pregón* aldizkari kulturala. Edozein modutan ere ezin da ukatu bere olerkietan erabiliz zituen gaiak ere gustokoak izan zituela Agerrek. Sinismen haundiko gizona izanda, erlijioarekin loturiko motiboak sakonki sentitu zituen, hauek berak profitatuz erregimenerako arrisku-

tsua ez bide zen euskaltasunarekin nahasteko: Aralar, Orreaga, Xabier, San Fermin, San Zernin, eta abar.

Bukatzeko hitz pare bat Agerrek bere olerkietan zerabilen euskararen gainean. Ezin da ukatu Agerrek gerra aurretiko garbizaleekin izan zuen zorra, baita olerkarien estiloarekin ere. Zabaletaren aburuz Agerreren euskara gipuzkera zen funtsean eta oinarrian, baina osatua zuen garbizale edo berrizale baten antzera Nafarroako euskalkien kutsua eta esaerak sartuz. Horrezaz gain, Agerreren euskara purista edo aranista dela zioen Leitzakoak, nafar ikutuekin, etimologiari begira, eta zenbaitetan, bereziki joskeran, euskaldunberria zela nabaritzen zitzaiola. Josu Chuecak, Ildo beretik abiatuta, honela definitu zuen: *seguidor de la linea purista de la denominada escuela euskerológica sabiniana*. Guk ere berdintsu pentsatzen dugu, neurri haundi batean bederik ere. Olerki hauetan nafarreraren edota Ipar-ekialdeko ikutua soma daitekeen arren, ezin da ukatu Agerrek ez ziola errefuxatu garbizaleen berrikuntza lexikoak erabiltzeari. Enrike Diez de Ultzurrunek zioen bezala, Agerreren idazkera ez da aisa ulertzen lehenbiziko irakurraldian, bere-berea baita eta zailsko gerta daiteke. Zenbaitetan ilunegi gertatzen da, eta Zabaletarekin batera bagaude ez ote den bere kasa ikasi izanaren emaitza, baita bizitza arruntean euskara egin ez izanaren fruitua. Badirudi Agerrek bere ekoizpen literariorako hizkera ezezik baita hizkuntza propioa sortu zuela, horretan trebatuak ez gauden irakurleondako hertsiegia gerta daitekeena. Edozein modutan ere, Agerreren euskararen aberastasuna ukatu ezin den gauza dugu, eta ez da dudarik Agerrek euskal idazle klasiko eta garaikide aunitzen lanak irakurri zituela.

1.- IBAÑETAN JAZARKUNDE (Amets ikuskari)¹

Neskak artzain

Mendetan zazpi Irauli
Amar urteko zazpi,
Baita urte banaz ere
Bota zak dolki zortzi:
Atzeraginez bereala,
Egunean gagozi
Noiz eta Euskal Erriak
Omen zun Irabazi.

Goitisolon goletan
Artaldeak larretan
Bertokoak du larri
Ara ardiyak etorri:
Noizik bein eta badatorz,
Ez da gertatzen sarri.

Latza da ta gogorra
Maldakoan patarra:
Larrakitu ta agerretan
Gizenago belarra:
Beti ere an da oral
Larrekatu bearra.

Bitxiena au ez da,
Baitare da areagoa:
Ardiekin el² direla
Auzotik zenbeit neska:
Beste batzu bai elduko
Gisa untan bereala.

Muñine ta Gartxiri

G. Ator, ator, Muñine,
Ene esanerat erne:
Agitzeko diren gauzek
Aundi-itxura daukate:
Onezkero gizak oro
Erritik alde dire.

M. Burzaglak erran du
Dela bear auspatu
Lapurtzera jautsi nai dun
Ooin ari odolztatu:
Sartzen bada Irietan
Guzia dela galdu.

G. Ixo, Muñine, ta Ixo,
Ez Itz bat ere laxo,
Zer nai den berritxuari
Mila mozten zalo.
M. Auzapalzak erriari
Aldarrika badiyo.

(1) *Visión fantástica* (Agerrereren Oharra). Argitaratzeko prest bazegoen ere, gazteleraizko itzulpenarekin zeln zenbait oharrekin, olerki hau ez zen argitaratu. Idatz urtea ere ez dugu ezagutzen.

(2) *Heldu*.

Auzapaizak aldarriz

Aitzinetan euzkotarrak batzar-bidez ziarduten:
Menpekoak jaurtzen zituen aitonen batzarra zen.
Batzarrek artu-itza
Berataz inork beza:
Orren aala duena
Orixe da auzapaiza;
Askotan oi dauka be erritarren nausitza.

Napurkunde guda artan
Noiz ere jin zen Karlman,
Auzapaizen nola zen
Mintzoa,
Bero, kalda-beroa,
Una emen:

Erritarrak, so aunil
Oroz gain, joka zagun gogorkil
Otsoa zen bai t'erabat:
Auxen dator argirat.
Jaun Karlman, guk uste nai, zalduna
Bai ta noski Uropako lurraldetan gorena.

Egun batez antxe zan
Gure mugain aurrean,
Kolpe-kolpez aitzakitan jariaz:
Bear baitut moro gaiztoak kur araz.

Zabalik izan zitzaizkion ateak, ez neke,
Inork ez zuen erabe.
Orain itzultzekoan, zaldun lege ez du agert:
Eman itza, egin-bidez, bearko zuen bai edert:
Bai zeral Ez agertu jaunatzat,
Zaldun-gisaz ezta be, ez gizonen araurat.
Gure lurrak arrapa amets zuen gozoki:
Una emen zertaz ez tun itz emanak atxiki.

Gaiztagintzak eta erretak asi dira gertatzen:
Berri txarrak, urragarri, ari dira zabaltzen
Ta larriena una emen:
Iruñen arreslak lurrerat egin ditu:
Baldin uzten badiyogu, bai gureak egin du.

Ala Jinko ezetz t'ezetzi
Ezta izanen beñere ez.
Jarki gaiten suarki eta oldarrez.
Napur tzarrok betiko
Guk porroka bearko
Mai ez badugu burua
Arrotzaren menpeko.

Erritarrak,
Adi ba
Zer den gaur agindua:
Gogotik jo ta ekin
Ezer galdu ez dedin:
Mutilak eta gizonak eta andere gazteak
Agintariyek erranen nun zein tuzten tokiak.

Neskek ala ditzatela artaldeak larretan:
Ok direla bazparekotz leku ixil ta gordetan:
Giza larriyak, zaintziarren, etxetan bitez geldi,
Magusi ta andre zaarrak
Aratarakotz bada aski.
Gaut-ordukotz erre bitez mendi-goietan suak:
Irunetan, ez ordean, ez ditezela argiyak.
Gudu-dantzak
Egin bitez nai ala,
Odolez berotzen beita iardukiaz onela.

Otoitza

Gol-Jauna
Gorena
Guziz altsu ta Ona,
Bear degun kemena
Arren eman zaguzu
Biyar ba. Ala niz.

Gudategia

Ez jakinki nontsu zuketen gudua,
 Ezin esan neork ere nola den eremua:
 Mendiyetan, olanetan, jokera-aukera³ dute
 Euzkotarrek: beste gisaz, nola naus³ lekikete?
 Gizak milaka datortzi: bear bazale garaitu
 Bestenbait ordea artu-ta, bearra da burrukatu.

Arro-arro Ortantzurietak darakus orrazea,
 Bai da gal gizak artzeko bere erroka luzea;
 Ibañetako lepoan etsaiak somaturik,
 Altabizkar-okuluak izanen da oberenik.

Barru dautza Luzaldea aingiluka beera:
 Barrunbeak sartzen diyo mila erreka⁴ ura:
 Urr-jarioak ainbat dira ta joalak ain sarri
 Nun alderdi ari Ibañeta zalon izena jarri⁴.

Urrak dira bai mendiyak eta erreka⁴ bai ondo
 Mundik eta ur-turrustak dira amiltzen azkarto.
 Urrak dira arkaitzak, lepoak ere bai oker,
 Erpin gorak, nola diren!, a zorrotzak alaber!

Ikarazko, aran lutoak⁵, dena da sasitua,
 Oianak diran tapiyaz argiya sar ezin da.
 Zulo arietan pulunpatruk erori den nor ere,
 Berriz menera ekartzea litzakiyo bai neke.

Agintariak

Ara nola agertzen agintariyak
 Auzo ta baserri-yendien buru:
 Trumilka eldu dira gudariryak
 Arien solasari men eta aiduru.

(3) *Nausi.*

(4) Ez zebilen zuzenegi gure Agerre Ibañeta hartan aurreko *Ibai+eta*;
 Mikel Belaskok, Mitxelenari jarraikiz, **Iben-* batetik dakar, *rastrojo*.

(5) *Sakon.*

Adin onaz dira buruzagiok
Soina dute zaila, txitxa ginarri;
Pindarrak darlotze arien begiok,
Gogo darakuse azkar ta larri.

Mutil zainart⁶ aunitz esku dauzkate,
Agindu-zai beti zalu ta goait⁷
Bereala joateko lasterkan erne,
Arien nagusiek erran-ta xerbait.

Gudagizak dira abian poliki,
Joanen bal lirake egon bearrak:
Erri guzi osoak nai du jazarki,
Gizar ta gizeme, baita zaarrak.

Irrintzika diarduz zaldiyak larroi⁸:
Olan-pagurrina sudurrat eltzen:
Barda-suetako alizeak zaloi
Errekinoz⁹ ei du gogoan gartzen.

Gallurretan kuku, zokoetan lxi,
Euzko gudariyak ai dira zibil¹⁰:
Bana bana doatzi tokitzen oro:
Bete bear, erioz be, erranak txalro.

Gizak atonduta, dena da apainik
Eta agintariyak zaldi ginetik
Gizaeri mintzo ekuru¹¹ ta suz:
Euzkoak arrotzak goituko dituz...

(6) *Gihartsu.*

(7) *Vivos y despiertos (A.O.).*

(8) *Penetrante (A.O.).*

(9) *Chamusquina (A.O.).*

(10) *Arin.*

(11) *Lasal, bare.*

Naiz orain etsala ikusterre ez da,
 Dutenaz berriek, da aintoz larriya¹².
 Eta agintariyek, zelinek bereri,
 Otsa diyezte: Zintzo jazarri!

Egunaren atsa, ezti ta epel:
 Gert-gertuan dira oianak ospel:
 Arglyak auxatruk¹³ itzalak arin,
 Orok auteman da pozezko xotin.

Untze¹⁴ da gaurkoa tira galtzeko:
 Gizak dagoz josi nor-gian tinko:
 Farrak eta xostak dabiltz alare
 Euzkotar artean nola den lege.

Jazarra¹⁵

Ibañetaren lepoan arrabots bat agertzen da,
 Urbiltzen da, arrokak ezker eta eskuin jotzen dituelarik;
 Ori da urruntik eldu den gudozte baten burruma.
 Mendien tunturretarik guziek zirtoa¹⁶ emana diote.

Berek duten seinua adierazi dute;
 Etxeko jaunak bere dardak zorrozten ditu.
 Eldu dira, eldu dira, zer lantzazko sasial
 Nola zer nai kolorezko ikurrinak eien erdian agertzen diren!
 Zer ximixtak ateratzen diren eien gudoztetarik!
 Zenbat diral Aurra, kondatzak ongi.

Urbil ditzagun gure beso zailak, errotik atera ditzagun arroka oriek
 Leer ditzagun, erioaz jo ditzagun!

(12) *Por lo que traen las noticias (el enemigo) es en cantidad (A.O.).*

(13) *Pulunpaturik, auxaturik (A.O.).*

(14) *Itze.*

(15) *La batalla (A.O.).*

(16) *Erantzuna.*

*Zer nai zuten gure mendietarik Iparraldeko gizon oriek?
Zetarako jin dira gure bakearen naastera?*

*Odola xurrutan badoa; aragi puskak dardaran daude.
Ol Zenbat ezur karraskatuak! Zer odolezko itxasoal*

Jaungoikoak mendiak in dituenean nai izan du ek gizonek ez zila¹⁷.

2.- SUNT PERENNI JURE¹⁸

Orriagan otolizeri esku ber diezte
Nork ere ta zein alde il izan dirade;
Orok, ilak izanaz, daukate eskubide.

Ala ziren gertatu gauzak aunitz urtez
Nola ballira xoilki ilak mota batez:
Karlmanen gudariak eta besterik ez.

Leen ezurtegian il urenak¹⁹ ziren,
Gizon garbal ta zindok zetzaten an omen
Arik eta Irian berri bat egin zen.

Giza uren oekin zeudezin kidekok
Ez dakarte paperek ziren bestelakok,
Alpatzen ezta ere ote ziren euskok.

Urrumakok zizkiezten bai eta laztanak
Atseginkariz ere kalonjek emanak
T'ebiakoltz²⁰ orotan, utzi gabe, eginak.

Bertan zirenetarik beste gizon aunitz,
Gaiindiz ere baziren, endaki ta larriz,
Kapel lumakidunaz, ibaz ta mereziz.

(17) Azken zati ontan, arraxt-artekoa *Altobiskarko Kantua*-tik artua da edota Itzen bat orraxtu (A.O.).

(18) Argitaragabeko olerkia, Itzulpenik, oharrik zein datarik ez dakerrena.

(19) Goren.

(20) Larunbat.

Karlen ziren morroiak leen jazarrarik,

Ta beste bi areago noski bal segurik.

Iru ziren, kontuaz, esetsi ok izan,

Bi ziren mende untan zortzigarreanean,

Bestea, uzu alaen, darrain urrengoan.

Pranko eta euskotarren kopuruaz gaildi

Erroldean dagona noski baiduk aundi:

Erromes ildakoak ordutik onaindi.

Beste batzu gentzake gogorat arere

Elorriagan ilda etzanak beltire,

Berton ilak izanaz, sunt perenni jure.

Andraneren jai auxen egiz omenduna,

Ilak sakon obietan naasi dituna:

Ilentzat ere bedi bizientzat dana.

3.- ORREAGAKO AMA NESKASORI OTOITZA²¹

Ama amultxu malte, doalez jori,

Bigun adi zazu otoltz au gori:

Sinistean zoli gaitentzat bizi

Gurear atxiki bait'euskaldunki.

Edesti-mendetan amarra edo zen

Noiz eta Orreagan ager da Miren:

Santz Azkarrak ospez, eskuzabalki,

dakusgun eliza zion eralki.

Non-ta zen agertu ama gozoa

Antxe bertan sortu urmen naroa:

Agertzean ei zen antza bat bitxi,

Lurrak iraulirik, ildotik jali.

(21) Olerki hau bere itzulpenarekin 1957ko udazkeneko *Pregón* aldizkarian argitaratzeko ondu zuen Agerre, se hizo para *Pregón* pero no la publicaron, otoño 1957.

Benetan eder da orain dutena,
Naparroa guzian da xotilena:
Egileain ertia garai zen erti,
Zilarrez da zura txukun estali.

Belletan bellarik, zenbat zetortzen!
Uropak milaka erakar zituen.
Soin-galtzak sendatzen bazun poliki,
Gogokoetan ere egin zun baike.

Ama amultxu maite, eskarrez jori,
Bipun adi zazu otoitz au gori:
Sinestean zoli gaitentzat bizi
Gurear atxiki bait'euskaldunki.

4.- ORREAGAKO ANDRANERI²²

Zeinek berea daukate erriek
Andranetan Idurla:
Au dela bide, diote agertzen
Jinkoain Amari sentia²³.
Efesotiko erlantz²⁴ azkarrak
Barrelaturik ditzia,
Maiz du erakusten onelakotan
Amatasun Iturria.

Onen Iduriz or Orreagako
Aurra daukala Ixtertia:
Ñir-ñir aurragan beltu begiak,
Aurak beronen argia.
Baiki dagozi gozatuk blok
Andredena ta semea;
Oni begira zer dira balloz
Altxor-pilok ta ureria.

(22) Olerki honen aldaera bat bere itzulpenarekin 1960ko Irailaren 1eko *El Pensamiento Navarro* egunkarian argitaratu zen.

(23) *Sentimiento* (A.O.).

(24) *Distira, dirdira*.

Euskeraz gozoz nator ni ere
 Euskaldun oiularia:
 Areago ere sartuko zaizu,
 Aunitz mendiaz aindia.
 Lela-leiaka nator baitare,
 Urretxindor goiztaria,
 Nai ez beinuke lenda zakidan
 Beste mezuz inondia.

Eldu bai eldu koroit-eguna.
 Izan dizogun gurtzia
 Ezbeitzegokin gure Birgina
 Ez zadin ola jaltia.
 Nabarra erriak oraindik ez zun
 Mendetan asl, izatia:
 Koroit-eguna lelarazteko
 Alere badu karia.

Omen da koroit-egun ederra
 Aupatzearren gurtu-lela,
 Gutu guk ere egingo genun
 Pizturik-ez, orren nala.
 Amari nai dut esan euskeraz
 Biotzetikan jalia:
 Izan zaitela ele zaarran
 Zure semek agurtia.

Leen askitzer²⁵
 Oixen ziteken jala,
 Elorriagako Ixtorioaren
 Zeiken baturik ospea.
 Mende aietan zenarekiko
 Ezin erkat oorea,
 Aatik ere eder gizatsu
 Zure emen duzu gendia.

(25) *Augustas tradiciones* (A.O.).

Aldi motz auek ondatu dute
Askitzetan gelendia;
Beintzat or bego tente potente
Amagan fede bidia.
Eskedun goazen gaur egunean
Atxik dizagun errla,
Sano ta zintzo beti ta gorde
Ludiko oroen bakea.

5.- ORREAGAKO BEILA²⁶

Lenago Orrean zegon bella bat, aintzina,
Mende-mendetan barna atxikia zena.
Erroa zela ain sendo,
Iraungia nork asma zukenik urrena.

Irail-zortziko jaian mendi-basaldeak,
Unaindiz eta araindiz, bellari-bideak.
Atseginez zetozin
Egun au ospatzerat Andranein zaleak.

Olako bestaritan, ekileak oxek:
Fedea, bella-antsiak t'otoitz egokiek;
Baitare mintzabide,
Moldatu nai ezkeroz batean iru ek.

Ainbat urtez eginik ataza au, ongien,
Nalgabez, mintzaldetik porrot egin zuen.
Mintzoak uts eginik
kalteren bat bellari ekarri zezoken.

Beko napparrek beintzat geroztik aurrera
Aditu nai baziren, zuten bear erdera,
Ezin bestez ta minki,
Ez bazen eskuratzen len bai len euskera.

(26) 1961eko udazkeneko *Pregón* aldizkarian agertua, gaztelerazko itzulpenarekin.

Esku beltzun ballotsa Jainkoak arlo ontan,
 Araindiak baimena laister zun eskutan
 Emanik unaindiak,
 Lengo besta pollita berregitekotan.

Uts bat dute bai bañan damuz senideak:
 Leenik jai bat zuten napar bi yendeak,
 Orain daukaten gisaz
 Urtean bi dituzte berezi ta blak.

Ordea bañan dute naiz ez osotarra,
 Nola beltere dute len zuten eskerra,
 Araindiak ekarri,
 Biurtu du jalerak len bezin jatorra.

6.- ETXARRI-ARANATZ²⁷

Aintzin-aintzina bazen erri bat
 Aralarren bealdeko,
 Aranayz deltu, murutan zear
 Barreiatu rik barrelo
 Ordurañokoan ezin batera
 Auzo bakoit z izateko
 Amabi zituen Aranayz onek
 Iri berez ta banako.

Iri auetan zuten gallenak
 Etxarri zuen izena.
 Onez gañera an zen Birjinak
 Ospea zion emana.
 Au ta zelarik, ez zitun aski
 Zizklon aintoa²⁸ t'omena,
 Lapurren kontra bear auzoak
 Esku gogor ta latzena.

(27) Argitaragabeko olerkia. Gaztelera zko aldaera badu ere, ez dakar idatz urtea. Izenburua gerok jarria da.

(28) *Tamaina*.

Nola nai ere, antxen bizia
Erosoa ez edo zen
Ta bizitarrak besteren bila
Saldoka ziren lgesten
Noski mendialde non toki alsak
Segurak ere zituzketen.
Gañera gizak, ordun, beltikoan,
Ez ziren zale bizitzen.

Santzi Azkarrak ain zun onetsi
Aranayztarren xedea
Non eta kito egin beltzien
Petxetan lar iñaurrea.
Beste gauzetan mesedez ere
Agertu zen erregea.
Ilobak ere esku zabalaz
Oitzen zuen jendea.

Arrezkeroztik alarik ere
bateratu ta ezinik,
Pasatu ziren eun bat urte
Dena zen arte eraturik.
Napar-Errege zegon Luis Hutin,
Balta Villers, ordekorik,
Noiz eta Etxarri bai ta besteak
Batu zeudeken azkenik.

Ola gerokotz zeuden lotuta,
Elkarrekim erri oek,
Auzaberri bat sorturik blok
Etxarri bai ta Aranayzek.
Erabat zuten atzenik lortua
Aizu zezan Engarranek²⁹.
Iraupen dauka bat-jotze onek
Sei t'erdin bat lya mendek.

(29) Enguerrand de Villers Nafarroako Gobernadorea (1310-1315).

Ordun-salletan bai ekin zuten
Zalindu-bearrez zaarrok,
Bizmen zolla kemen bizkorra
Bear ere dute gaurkuok.
Nolaz jokatu lengoan ere
Olaz irtengo joku ok.
Etxarri nola, Aranatz ere,
Gora ditzagun-bat-biok!

7.- LEIZAREN OMENA³⁰

Euskaltasuna oin azkar
Leiza-molde-errian
Nunbeit ere topatu
Benetan da bakan.

Zabaldua denetik
Esan du laloa,
Mende erdi bat nunbeitik
Aurrera djjoa.

Berdin direla golko,
Direla bekoek,
oro dire erritartzen
T'euskeraz gelenek.

Errion dute euskera
Bal zinez maitena
Gizon argitsu batek
Ola du esana³¹.

gaur ere lei berbera,
Atxiki ta tente
Kanpotikoeke ere
Ageri diote.

Datorren Igandean
Leitzarrek dute jal.
Jolas ari gogotik
T'agur bat guzial.

(30) *El Pensamiento Navarro*-n, 1961eko otsailaren 22an.

(31) *Se habla con predilección el vascuence* (Julio Altadill, *Geografía del País Vasco-Navarro*, tomo II, p. 235 (A.O.).

8.- BAIONA-IRUÑA: AURRIDE³²MEZUZ

Artemin³³ genun jalegun aundi
Iruñako karriketean,
Ospez ta alaiki alra-bearrez
Elkargo au, barridetan.

Giza nagusik ziren gelena
Balonatiko ordalnetan;
Abegi uxterra³⁴ zien Iruñak
Erritar goi ta xumetan

Zoraturikan zeuden yendiak
Ikusiaz egun artan:
Ageri beltzen orren gogaldi
Agitzen dela gutitan.

Arrezkeroztik leia zen bizi
Balonara joatekotan;
Ozte ainto bat irtengo zela
Oro ginauden ustetan.

Aronataldi³⁵ atsegin gozo ok
Oi bai ziren leenetan;
Antsiak minki ortarakoxe
Bizkortzen ziren beingotan

Zaina³⁶ da beraz aski zaarra
Onelako lokarritan;
Ez eman gero berritasuntzat
Oitura zena aspalditan.

(32) *Anaitasuna.*

(33) *Berriki, oixtian, arestian.*

(34) *Abegikorra, beroa.*

(35) *Desplazamiento (A.O.).*

(36) *Temple (A.O.).*

Oral Balonak, oparikorra³⁷,
 Ordal-naizko gogotan
 Dei-egin digu bertaratzeko
 Zoragarrizko jal ortan.

Beronek daukan esku txukuna
 Sutsu dabil adelutan,
 Ospez aundiak izanen dira
 Jaikizunak oralkotan.

Ortxe sortuak zeraten baita
 Zaudeztenok lur lein ortan:
 Oldez ar zazle agur seintiar au:
 Irionik itz goritan.

Egin zitzaizuen gorasarrea
 Baita zuena egun ontan;
 Aurride-mezuz izan ditela
 Erri bioen onetan.

9.- NAIA BETE

Maitatzalok gera	Bakan dugu biyotza
lasan bearrez oi;	Txedelain negurri;
Maitaitzakitan minak	Nala duenak betea
Jetzen gaitu sarri.	Eskua gora begl.

Ona ni
 Daukadala osoki
 Amets batez sortua,
 Goxoa, maxtekl.

(37) *Obsequiosa*.

10.- NESKASO EZTIA³⁸

Zer ote zun neskatx ark ain llluragarrik?
Barrua ez beltut izan ain jo ta atzemanik
Ez ta buruan ere oln bizi leiarik.

Zer ote zun neskatx ark ain llluragarrik?
Barrua ez beltut izan ain jo ta atzemanik
Ez ta buruan ere oln bizi leiarik.

Gozoa baltu baki Jainkoak salatzen,
Bere gizkarbietan³⁹ denean jolasten:
Nik ikusi neskasoa orrelakoa zen.

Biloa zuen beltza, ikatz antzo beltza,
Beglak beltz baitare, su zuten bortitza.
Goxoa, oil laxtana, guria, larmintza⁴⁰.
Soinaldetan zeuzkala askar zoragarrik,
Asko soka zitzaizkon agoa zabalik;
Asmatzen galtz zirudin gogozkoagorik.

Ez zuen neskatx arek ederrena solina,
Txit baliosago beltzen gogo-baldan zuna:
Neskaso onolmen⁴¹ auta, eleen omena.

11.- MAITASUN GULA⁴²

Bi soso-k top ein dute uste ez zutelarik;
Ikus ta itsumustuan, ara laktoturik.
Auxen ez da maitasun naiz den ltxurarik.

Gerore malteminduaz, elkar suztatirik,
Begiz joka ari dira, elkartzean maizik.
Ez bada funts gelago, au ez da maiterik.

(38) Argitaragabekoa. Ez du idatz datarik.

(39) *Birgina*.

(40) *Larru-mintza, cutis*.

(41) *Virtud*.

(42) Agerrek *Maitakeriak* izenburua ere bazekarren argitaragabeko olerki honetarako. Ez du idatz datarik.

Solas bena nun ez den, atxiki, jarraikik,
Itza dela baraxe, ez tetel t'urdurik,
Ele nai Irauna, alduru, gozorik,

Ez da, ez, maltasuna bear-legezkorik,
Nalz Iduri *apatxekoz* aunditan aundirik.
Egizko maitariak dira zirtolarik.

Solas bai ta egitez dira lardukarik;
Maltalege ta sua ez nai inolarik;
Sua gartzen asla, berez da aki-bearrik,
Sugeldoz du Irauten luze ta maltsorik.

12.- JAZORIKOAN OXKA: STAFFORD CRIPPS'EN UTSUNEA⁴³

Iru karrera dituen gizonak
Kasko ta koska bear du izan,
Buru argiya, txede kozkorra,
Ekin da ekin beroan.

Ola Gripps dela jendek diyote
Inglaterrako lurbiran;
Berbera leike gauza, arrigarriz,
Beste edonungo lurrian.

Ta orren arloa baldin eutsiya,
Bizitz lantzuak ezturik,
Edonork luke miresgarrizat
Neke-pisura ez kurturik.

Burutik argi ain den gizonak
Egin al leza marrorik?
Barkatu, jaunak, ginarri ontan
Nik, lotsa gabe, jo nairik.

(43) *Stafford Cripps* jauna, iru karrera larri ta areago duena, vegetariano zintzoa da. Aspaldiko paper batetik. Min batek jota berriki, Sulzara bildu-bearra izana da. Oraiko paper batek. Ona, au irakurririk, *Gaztelupeko sudur gorri baten eresia* (A.O.). Argitaragabeko olerkia; ez du datarik. Gurpegi ezizena-rekin sinaturik dago.

Esan didate Cripps jaun argiak
Perdelariya⁴⁴, bai, dela:
Premio gizona bazait jalgiya
Ez nindun joko, ez aina.

Ago aundiya gelditu nintzan
Bai ta zabalik begiya,
Nola demontre tentun orrekin
Buruak dezaken sorala?

Itsa dagola, min batek jota,
Sinisten degu, alafede,
Gureak ere egingo zuen,
Balemagute soil *perde*.

Barazki utsak janez geroztik,
Esan bear, okel gabe,
odola txuri, gogoa llune,
giza guzleri bear zale.

Esaten dute Stafford Crippek
Lana duela txit larri,
Inglesen diruak, ketxu dagola
Ola zuzendu, ta premi.

Olako grinen arintzearren,
Barazkitara bil adi,
Su litxuak ematen dizun
Ain bearra dezun arglri.

Idi ta beyak eta mandoak
Golde-laneko ba tuzu,
Oloez bazka bai ez ba ere
Axolaz eta burutzu;

(44) Vegetariano (A.O.)

Alea dana aberiendako,
Okela zaizu alabertsu;
Gizez da berdin nola alimalez,
Arima kentzen badezu.

Bai ete jaten ostail-zaborrak
Lotzen badezu burua,
Duda gaberik balezten dizut:
Txolaz ez ago sanoa;

Txitxtez bai noski zuur ta malgu,
Tenpliaz ere falloa;
Auxen deritzak inoiz ta inun
Bizi izateko modua?

Oii *Ser Stafford*, itzal aundikin
Nai nitzalzuke mentura:
Suizara bearrez, etor bazinen
Donosti onen txokora,

Astebetean botako zenuen
Gaiztoeneko mindura;
Aurrerontzean dirukeriolk
Eman zenitza solnera.

Kaxola goxo ezpain-milika,
Ardo naparra, tartean,
Umorea beti, zeren da bear
Alsa egoteko betean?

Ordea onekin kezka ta minak
Joango zitzaizun pitean,
Baita kasketa *perdez* bazkatuz,
Ala⁴⁵ zaiteken lanean.

(45) *Segi* (A.O.).

13.- JAZORIKAN OXKA: EGUNGO BERRIAZ ZIRIKA⁴⁶

Mai batean muslari
 Gertatu ziren bi;
 Bati Stalin, Roosevelt
 Zalon bertzeari.
 Enbido txuriz eta
 Gezurrak ugari,
 Stalin ari zalo
 Roosevelt'i zirri⁴⁷.

Mustatxo den maltzurraz,
 Etsiyan zen baita
 Tranpez ere zukela
 Partida batuta.
 Gorritan bota zizkion
 Gorriyenak eta,
 Errusoak zernaitan
 Nai zuen epata.

Asi da ba enbidoka
 Enbido benetan;
 Stalin'en mustatxok
 Jarri daldaretan.
 Hiroshiman ez laztua
 Biyotz ta billoetan,
 Askoz ere gutiago
 Buruz-burukoetan.

Galzo puskat etsirik
 Amerikanoa,
 Errusak aise zuen
 Partida jaso.
 Ez zen, bañan, oin pello
 Roosevelt iaioa,
 Naiz eta zer, batzuetan,
 Dirudin maltsoa.

Mantxungak⁴⁸ zion nonbait
 Iraungo rusuari,
 Ez bazen Roosevelt jauna
 Ludiyari iraungi.
 Ondoko bear zuena
 Asi zen azkarki;
 Ez beltzion ezertxok
 Bildurrik Truman'i.

Jokoa nai badezu,
 Joka legez lege,
 Tranpa ta maña galztoak
 Utzi bear alde.
 Tantok eta amarrekoak
 Bear tut nik ere...
 Batzak eta partidua,
 Izatekotz bide...

(46) *Gauzak larregi garrasturik, Stalinek estik eta ezti nai luke orai (Edonungo paperak) (A.O.).* Argitaragabeko olerkia; datarik ez du. Gurpegi ezizenarekin sinaturik dago. Olerki honen gutxienez aldaera bi utzi zituen Agerrek, eta beronetan ere hamaika ohar, emendio eta zuzenketa.

(47) Hurrengo aldaera batean Krutxev eta Kennedy dira Agerrek musean ezarririkoak.

(48) *Jauja, ganga.*

*Ez zakit ba etorri
Inbido-gezurraz;
Ordagoka nizaizu
Ni ere gutjenez...
Gomazu⁴⁹ ni ez nauzula
Irabazi errez;
Dantzatuko nizaizu
Joko dezun alrez...*

*Stalin azeria
Axuri bide au da
Truman eta yankesak
Bear zaio ema.
Ozkatua duena
Ez bazen utziye
Ez zen izango gaurko
Maxteki ai, oi, ene.*

14.-MARTIN ARRIZUBIETARI⁵⁰

*Arrizubieta'r Martin jaunari:
Barka zadazu beranta,
Eman zenidan itsumustua
Ixil uztiarren ez beita.
Alpa dezagun zenbat gertarik
Datozkigun bat eginda:
Euzko olerkari, parroko alere,
Cordoban oin goin dagona.*

*Gogoz ta pozik baike nintzalzun
Erantzun bearrez irtengo:
Egun aletan nengozun lantzu
Ezin esan nola gero.
Astirik nuen guti bai guti,
Nume-ik, oil, are gutio:
Zuk badakizu, ok ez lagunki,
Besterakok zer balio.*

*Beste aldetikan nai nizun ere
Agur oso bat nik egin:
Zuk neri bertsoz t'orren poliki
Ziri ta zirtoz eragin,
Orra nik, aldiz, ote delari,
Soinak uzkur, gibel egin?
Ez baldin bere, naiko ez nuen
Erturi au gerta dadin.*

(49) *Adi, kontuz.*

(50) *Mandada al interesado en febrero de 1960 (A.O). Argitaragabeko olerkia.*

13. Azken bearrik lanak amaitu,
Emen nuzu natorrela,
Len esateko zure mezua
Txit atsegindu zaldala.
Urte guzkitz opa dizut, ba,
Osasuna dezazula,
Balta bakea, Jinkoarena,
Egizkoa berau dela.

Ez dakit nola bizi zeran or,
Ere daukazu xokoa,
Non Euskalerra arnas dezazu,
Poxi bat beintzat, beroa.
Orrela baldin, etxekeori
Eda bekie gozoa
Zorion-agur au t'izan zazuela
Ongiez urtea naroa.

15.- BI BEDERATZI PUNTOKO TIRATZAILE BATI⁵¹

Tiro bat atera da inundik *bota* ta,
Ez goazen *erautzi-irailz-jaurti-keta*;
Eskandalu litzake Itz ok ibilita
Bota zakar auxen nun jabe ta jaun belta.
Predikuak dira ta,
Sermol-aire balta,
Bearrik ez belta
Inundiko *lata*.
Herria-k obe luke berriak baleuzka.

(51) *Se mandó a Herria en 3 de julio de 1957 (A.O.). Napar garai batek sinatuta. Esan Herria aldizkarian argitaratu zen 1957an berean, 363 zenbakian.*

Bata bada sermoia, bestea ez da guti,
 Prediku baten kontra beste bat ez jarri,
 Batean ez untsa, bestean ez ongi;
 Ola sendatuz geroz, gauza ala da ain gaizki.
 Nai badezu kausi
 Tira galtzaz sarri,
 Zaitte berrikari,
 Ez ba predikari:
 Berriak badituzu, arlekin etorri.

16.- URTEKO SASOIAK⁵²

Ludi-ekaitan lau ezar
 Bizmen nai baduk ekar:
 Lurra, Ur, Su ta ume
 Iruk ok sortua Aize.

Urtean moldabide
 Lau Sasoiaik dituzte:
 Udaberria eldu egin
 Ta delak diye tilin.

Beroa da kantitzer
 Uda alderatzen den ber,
 Aizeak Su dakarra,
 Batzuetan suarra.

Askori zoramena
 Zaigu bai Udazkena;
 Gozoeneko lerinak⁵³,
 Kolorez zapartena.

Urritik Negurat
 Bello-bello⁵⁴ arteko bat,
 Noiz ere bizkor al gaizke
 San Martin eguzkirat.

Len-leen
 Ludia abiatzen omen zen,
 Lau Ekai ok bertan-bertan
 Eman ziren inartzen.

Bizitza
 Sortzen da zarta-zarta,
 Aizea delarik bide
 Naro ta ausar datorra.

Una ba
 Nola diardu Udaroa:
 Maiz-maizetan dugu nausi
 Sargorikin Egoa.

Basoa
 Gorrailez zurbildua,
 Berde klorosis naasmen,
 Ostailetan, kizkorra.

Negua,
 Musu latz, ta uzua:
 Laur Ekai on maneran
 Zirt ta zart duk eskua.

(52) Agitara zeln datarik gabeko olerkia.

(53) *Fruitu helduak, sasoiakoak.*

(54) *Bero leuna.*

17.- ESKOLAKUNDE⁵⁵

Eder autoan parkiyak,
Parkian eder liliyak;
Eskolak aurtsu baldin baditu,
Gelago dauke erriyak.

Ikarez lorezainak
Artatzen tu zuainak;
Eskolan, aldiz, kokkortzen dira,
Aur guriyen adinak.

Paradisuan lorerik
Aukera zen nabarrik;
Eror ondoko aurtto ttipi bat
Ezin etsi berdinik.

Lortelez⁵⁶ arrotittu
Iruñak alpamen du;
Maisutasun badu nola lillizain
Ederrak tuke zitu.

18.- TXORIARRA PIPERGILE TA TXORIÑE BAKARREZ

Gaur lo bear Txoriñek
Alarguna-moldez;
Ala-galzto Txoriarrak
Egin du *piper beltx*.
Maizlik oi zun Txoriñek
Ebakkan ederrex;
Arrak olako batez
Egin diyo Igex.
Dardaraz degu urrixa
Oraindik egunez,
Ilunbeak zarritu
Zer ditake gauez?
Ilko da ba bildurrak
Alargun egotez:
Untza botako zalo
Sekuleko gosez.
Urriki izan zalote
Auzoak blotzez:
Izuak Janen zion
Ez balitz auzoetz.

(55) *El Pensamiento Navarro*-n agertua, 1950eko urriaren 5ean.

(56) *Jardín*.

Pipergile kurrukan
 Beste eme berriez;
 Batzari egin diyote
 Beteta goxoez.
 Gizartean omen da
 Zenbeit emakumez
 Legun joaten direla
 Pipergilen eskez.
 Alaz ere Txoriñe
 Ez zaloke otoltzez:
 Arrari bear zalo
 Etor azl berez.

19.- EUSKARA ZAIN DEZAGUN⁵⁷

Azaroren zazpian
 Euskel-irakaskintza, ots dutenaz dei eginek,
 Zabalduko da Iruñan.
 Laur egunez astean arrats oro izanen da:
 Astelen, asteartea, asteazken t'osteguna.
 Nortzuk ere nai duten
 Esan bezate leen
 Idatziz, izenarekin abizena nola den.

Dei begikoa guzientzat:
 Maiduruek⁵⁸ bekite: atariya una emen
 Zaballik edozeintzat.
 Principe de Vianak da onen aukera emana:
 Aldundiyak ar beza naparron esker ona.
 Gure aldetik dalogun
 Obekien erantzun
 Zintzo egitez ortakotz dagon dena gure eskun.

(57) *El Pensamiento Navarron-n* agertua 1955eko azaroaren 6an.

(58) *Aspirante* (A.O.).

Atseginak urteon

Euskerak zer aintza dun zenbelt toki pikutan,

Una ementxen xorta on:

Salamanca ta Salduban badiote goraintzi,

An dago Tovar jauna euskal galian ikasi.

Unek leia badager

Aise dakiyo iger

Adimotxa naizela baldin banekio aler.

Buenos Airesen balta

Euzkoen ele zarrak izaten du goreste.

Oargarrizko besta

Irakastel Nausiyan⁵⁹ ospez diote erazi⁶⁰

T'euskeraltze-kargua an dagerra legezi.

Senitarteko lege

Erakusten diote

Ameriketean ego ta Iparrak baitare.

Ikaskuntzetan argi

Bordele ta Toulousen Irakastel NausiyeK

Egin diote abegi.

Lafon bai eta Gavel oin agerturik kexo,

Onesan bai eta adelak⁶¹ euskerak ditu jaso.

Ez dagigu ba kontu

Maiz denaren gertatu

Munduan barna barrela zenbat den gorlapatu.

Atseginak atsegin,

Okituenatzat baiKI mil-militan degu

Bordelek zer dun egin.

Den ereko mallotan legeZ daukate Prantzen

Aztertu nor bere elez ikasIarrak al diten.

Èmaniko puntuez

Noskiyak gerta leikez

Orobaten alntoak gorago jo ta gañez.

(59) Unibertsitatea.

(60) Antolatu.

(61) Consideración, deferencia.

Inun ekuskaririk
 Ez da, ez gurgarriago, auxe dator bizi-bizi
 Nork ez dakin aldirik.
 Zenbatez den aitzina, aitzinagoa daite
 Lur-araldi⁶² au baño ta giroa baño.
 Au ta gelago esan du
 Gizon batek iztundu⁶³
 España ta munduko buru arglyetan buru⁶⁴.

20.- ERRI MINTZOAK⁶⁵

Mintzo batek zer duen Jaunaren aurrian,
 Ikus gertatu zena Mendekoste jalan:
 Orok entzun zutela argi ta garbiki
 Zeinek zuen elean, zer nai ere erki.

Goteuna ager zelkean Inun ez zen mintzoz,
 Erakus zitekean Arek asma-antzoz,
 Aukera zezakean eletariko bat
 Ta bildu adimen oro Arek autaturat.

Gogo Deuna izaki, nola den Aundia,
 Erakus zitekean elerik gabia,
 Ez beitu solas bearrik baizikan gogora,
 Ez soinalde batera ez ta belarrira.

"Egun aundi ta ospatsuon" belarriek ere
 Atzeman bear zituzten soñuak baitare;
 Itzak zirela bide, agertu zen Hatsa;
 Itzok nai zuen ziten norberaren mintza.

Inoiz bezin apainik gauzak ziren egin;
 Goteuna zela egile, oro lurrera etzin;
 Ele oroz bazagon mintzatu bearra,
 Auxe zen, oberenaz, itamu bakarra.

(62) *Periodo geológico* (A.O.).

(63) *Letrado* (A.O.).

(64) Ramón Menéndez Pidal jauna (A.O.).

(65) 1955eko argitaragabeko olerkia.

Alnbat dira doalak Goteunarenganik;
Bata: bakun-izamen, ez dena gutienik;
Orra gu baginake doal onen kide,
Antzartuko genioke buru eta olde.

Arek nai baldin badu, erakusgundean,
Erriak ager ditin, mintzo ta izatean;
Aleri zaienean zein elez mintzatu,
Orren aitzitik-aitzi, zergatik gogortu?

Zergatik guk nai dugu, buruzagik, leen
Erritarren eleak zokora ditezen?
Nola, ba, artu elkar, Goteunak egina
Ta buru oken eza, ez baden iguina?

Ar zazute liturgia egun aundi onen,
Ea zer dakarkigun bikalnik ta urten;
Linguis loquuntur omnium, auxe zen oiua,
Biotzetik jalla, militan usua.

Zenbat aldiz ez derra gaurko ofizioak?
Amar aldiz ez alpa aste guzikoak?
Omnium Itz jori orri oart bagintzalo,
Bai ekaitan nasala erauzi litzalo.

Orra, Goteun zoliak argi nai izan tu
Alta, Seme ta Berak dituenak sortu.
Izenaz ots egnik erritar orori,
Ola beita mintzoan begiko del ori.

Gogo deunak bete ta, asi ziren elez
Berolen mintzaletan, izkuntz bereziez,
Nolaz ere Goteunak izpide zemalen,
Jaunaren gorasarreak abesten zituzten.

Katolikotasuna ontan ere datza;
Oñarri onen gañean jarri zen Eliza;
Eliztarririk balitza, txede oni alerra,
Goteunak egnari ager dio erra.

Inun diren ergelak, apezak otean,
Elizatik euskera baztertu nalean,
Jakin zatela zintzo ori dela obena
Goteuna iraindu gabe ezin ditekena.

Baldin badaude ezpala ontan nola joka,
Mendekostez azkartu sinismen koloka;
Merezi ditzatela Goteunaren doalak,
Bata, ta goieneko, mintzatu mintzaiak.

21.- SANPERMIN JATORREZ OROI⁶⁶

Digu txirrinta noski len-jaiak zer ziren,
Noiz eta oiturak ziren zintzo ta jatorren.
Farra zuten bizkorki aintzineko plazan
An agertzen zirenek artsaldeko dantzan.

Zezenketan zer gerta ez ziren ok larri,
Ez ziren, ezta ere, arien aldekarri.
Aski zuten segurki elkarrekin leia,
Gogoz aditzekotan mutil neskok dela.

Lauetan zun asiera dantza pozkor onek,
Aurretik esan gabe biltzen ziren ariek;
Bein bañoago ere plazarat joallek
Antxen gelditzen ziren iragan ta aunitzek.

Galeak irrikitzen, biyar an ziren zai,
Dultzainak as-ordukotz, txintxo bai ta garal.
Oin atsegin agertzen dantzariak oro,
Ordea ematen zuten ixil ta zintzoro.

Larrain-dantzak an zuen, an zuen *ephaitza*
Pikoketan triskari, uraxe bai dantza!
Neskatx eta mutilen mugl zalolena
Funtsik gabe t'ergelki arras galdu dena.

Gazte zardai aeri galdetuko bazen
Sanperminetan denik zer nai zuten gelen,
Orok erranen zuten: artsaldeko dantza.
Ain zen kide ederreko egiten zen batza.

(66) *Txistulari* aldizkarian agertua, 26 zenbakia, 1961eko apiril-malataz-ekaina.

Orain diren dantzalrak ezin dirade erkat,
Egunez egiteko ez da gelditzen bat;
Nai bada gaur xostatu, gabez egin bear,
Gaur dabilzan txoriak oro dira gautiar⁶⁷.

22.- SANPERMINETAZ AUTU⁶⁸

Muskilaro ditugu lehengo moduak,
Berriz asten direla bertsotan mezuak,
Ogel mende baditun gutun batek ola
Orain gitu txunditan baillitza beñola.

Ordun t'ondokoetan Irakasle galnek
Asmatu zizkiguten bertso-gisa autek;
Adibidez Horatiusek auxen egin zuen,
Barkat auterestia unarañoa den.

Latiumko gizurena alputan jarririk,
Ez banaizen ere ni alpatzeko alnarik,
Atalka-autua bai da, gizanausien ustez,
Omen ta goraintzitan hura bezainbatez.

Ez gero ba areago alperrik eleka,
Emen jatorriz degu zezenen atalka⁶⁹;
Yendlok jostatzekotz odollik ez da bear
Naiz eta den olgeta inarroskin azkar.

Zaloimen eta azkua⁷⁰, una blok batio,
Kirol-abiak olderik baita kemen daukio,
Jokuaren zailduak darakusgu gogor:
Beraz deritzalote bertotiarrek kozkor.

(67) Olerki honen aldaera luzexkagoa 1957ko sanferminetan agertu zen, *Pamplona* aldizkari komertzialean.

(68) Argitaragabeko olerkia. Ez du idatz datarik.

(69) *Entzlierroa*.

(70) *Sutleza y fuerza* (A.O.)

Obe negurtzerako denaren indarra
Uste zagun erroa duela naparra:
Lurrak eda guzian bidez-bide eginik,
Erri bat ere ez dago ortarako denik.

Agoa bai dut untan noski zabalegi,
Damu nintzake beraz unen uts banegi.
Beste erriek balute zain unen aukera,
Gordeko llosteke eder ospakera.

Iruña, dakusgunaz, aunditzenago da,
Lekua du berbera, atalkarakoa,
Nola zuen aspaldi, erdia zelarik:
Erdiaren erdia, esan bear, segurik.

Norbalteri dagoka sendaketa au sarri,
-Erabarri dadien ez bedi inor arri-;
Buru ernerik bai da ausar bai errian,
Lot bitez oek ere gogotik arian.

Obetuko balitza atalka moldean,
Erauntsi gaitza luke mundu zabalean;
Atalkarik ez da-ta lurbiran ez inun,
Aukera luke Iruñak beste batek ez dun.

Noiz eta adimen ondok jardunik zuteken,
Asmo batez ondurik, gauza burutua zen:
Ibil t'iker-yorana⁷¹, -aisa da mugitzen-
Alat ez besterikan izango genuen.

Amets zoritua dauka uni buruz batek,
Atalka zer litzaken, baldin ba mutlek,
Karrika tapat-ordez zakarrain zakarrez,
Multzo zenbeit eginen bikain-laistergilez.

Inun izan ez dena saia liteke emen,
Mutilak ta zezenak, sutsu erasoen;
Aek, txairo, soin uska, txulletan ebatsiz;
Zezenek, ats andika, adarketan usiz.

(71) *Afán turístico* (A.O.)

Gaurko gisan atalka zinez ez da eder,
Espantagarri baike, ezin delkena iger.
Zoragarri izan leike, gerkarren⁷² molderat,
Narrazteko yendiak, su ta gar, unerat.

Gizaldiek geroago, gopor-egintzetan,
Irarriko lituzte ereduak gerrietan;
Irunxeme xaloa, oin gorat ekarri,
Noliz eta nun ditake bikoitz gizalarri.

Asmok millikatzean, txol motzek zer duten?
"Irunxeme bezate atalka nola den,
Utzi ditzagun gauzok onela segitzen,
Orain dagon manera delakotz oberen".

Apatxeko gelegiz ari naizea ni?
Ez emateko, dute, ainbat omen uni.
Atalka beti ere, funtsez bai da larri,
Ezeslek narrik ere ari doalaz urri.

23.- SANFERMIN KARIZ HOLGORIOK IRUÑAN⁷³

Jaiak asian asi

Ferleaz aroa badugu,	Gizaki larriek aurrak
Jai on askorentzat,	Ezin geldik eragoz,
Inoiz ez beita gozartzen	Argoriorat norik artuko,
Sanferminetan ainbat.	Kitz-kin dira tentumotz.
Irunxeme txantxalanok	Inor badago ezin dula
Dute igartzen <i>bulko</i> bat	Zer egin mutirikoz,
T'ezin atxiki galeak	Zarta dioke golkoak,
Yauz-bearrez plazarat.	Sutunpa aterazkeroz.

(72) Greziarrak.

(73) Argitaragabeko olerkia, datarik gabe.

Totozko sutunpak

Mezetak asi t'ozteak
 Alai doatzi farrera;
 Suziriak farrastaka
 Golan zapartzen dira.
 Bera baitan du sutunpak,
 Bera baitan aukera;
 Barnean diren totoak
 Umiek duten tira.

Erriko dantzariak

Ospe dute dantzariok
 Dantzara direnetan,
 Goraintzi diezte bero
 Erritarrek eletan.
 Agertu ta bereala
 Dantzariok kaletan,
 So-egileak ari dira
 Sekuleko gozotan.

Pintxo daude nagusiak,
 Erriko nagusiak;
 karrikara azaltzekoan,
 Oro nai gera finak.
 Sanfermin aintza ematera,
 Goazen beintzat txintxoak,
 Ugarl beltira maizlik
 Goaten ez zalzkionak.

Farra naiago

Nerablek gelenetan
 Atseginez, to nokin,
 Ba ordean neskak dire
 Zertaz ageri muzin.
 Mutilok oxek ozkorrak
 Naiz delarik Sanfermin:
 Mezuz dirautsle neskeri,
 "Barkat, ezin gera xin".

*Neska-poxpolinak
 Mutiko bat fakindun
 Zendoein andana*

Uso sailaren eraz neskatxak ona Jun:
Musuz ziren legunak, soinak ere xukun.
Soma dira zendoiak, iskanbila aleki;
Orainko gallent-itza ekeri dagoki.

Mutiko bat, zarralde, zotinka -gaxoa-,
Amatxok, sermol larriz, eskutik daroa.
Gorri majo dakarren fajin garratx orrez
Ez dagoka ager dadin kurrinka-nregarrez.

Killikik

Zaldiki-maldikik

Oxek gaztiekin niki-naka

Iruñak iraungi kale-dantzak

Zamaltzainen oroiz, agur.

Euzko mendetan barna -ak ziren mendeak-
Ez, ez zuten onela ari killikiak.
Ordun txistulariek, eraginez, alrots
Zeroazkiten morroinak lerro lerro ta adots.

Zaldiko-maldikoena zen zorionaldi
Karrikan zirelarik dantza ta dantzaldi.
Mutikoer zarta-zarta ez zen, ez, mazkuri,
Bai, irakas modua dantzaz auzoari.

Jatorrik noiz ta dantzak zebiltzan kalean,
Zaldikoak baitare zirauen sasolan.
Dantzak alenaturik kaletik at leko,
Ilgaltzak meatxatruk, zaldikoa dago.

Ez bazen ere ain gora yenden estimuan,
Alaz ere zerraien aintza ta mimuan.
Egun batez litzake xotilki Zamaltzain...
Garaylik, egun ortan, nor bera bezin ain?

Zaldiko urritu da Xaldikora

Ekintza da kaxkartu uste baño gelo,
Mutikoak, karrikan, bazter ari zalzkio.
Gaurgeroz, xaldikoa ezin da Zamaltzain,
Agian da gelenaz Miel-Otxinen zain.

24.- MUTHIKO ALAIK ABIAN⁷⁴

Su ta gar zeregina
Asi duzute,
Ikurrina, zabalik,
Eldu zerate,
Al, al, al mutilak
Eldu zerate.

Asiyan Irauteko
Zinez jo bear;
Gauzei ustel eltzeko
Obe da ez jar.

Ikurrin bat, euskeraz
Ikurra duna;
Maizenik ez da agertzen
Onen eguna,
Al, al, al mutilak,
Onen eguna.

Berton diyo Muthikok
Poza dakarla.
Zer nai den ere alayik
Betor bereala,
Al, al al mutilak,
Betor bereala.

Farraren pixkorgarri,
Dantza ta kanta,
Gaurko jakiya baño
Merkiago da-ta,
Al, al, al mutilak,
Merkiago da-ta.

Sei Merindade zeuzkan
Aintzin Nabarrak:
Ola diyo Ikurrinan
Muthiko Alaiak,
Al, al, al puthikoik,
Muthiko Alaiak.

Umore, ziri, pertsok
Euskerak, ialo;
Goxatu nai baduzie,
Ikas agudo,
Al, al, al mutilak,
Ikas agudo.

Txori arrapatzalet⁷⁵
Danxari trebe,
Inun den iardukiena
Pirueta zale,
Al, al, al mutilak,
Pirueta zale.

Orra, Muthiko Alaiak
Duzien aukera:
Gastek eramateko
Gogoz dantzara,
Al, al, al mutilak,
Gogoz dantzara.

Gixalariyak, noizbalt,
Dantzari muzin;
Orain ordean askok
Begiyak arin,
Al, al, al mutilak,
Begiyak arin.

(74) *El Pensamiento Navarro*-n agertua 1950eko Irailaren 19an.

(75) *Irunsheme* (A.O.)

Oraiko bizl latza
 Pasagarri da,
 Zangoek zil badute
 Pikoak alzera;
 Ai, ai, ai mutlak,
 Pikoak alzera.

Garaiz etorri zate,
 Muthiko Alalak;
 Nalko txitxa ez izaki,
 Goxo milikak,
 Izan dedila behintzat
 Dantza ta kantak,
 Ai, ai, ai mutlak,
 Dantza ta kantak.

Zorionekoa ezer ez duen gizakia

Pello OTXOTeko

Ezagutu al zenuen Salomon argia?
Ba al dakizu zer gertatu zitzalon?
Berak, konplexua zena erraza bihurtzen zuen.
Bere eta besteen estuasunean
begiak lasal eta pultsurik ez zuen galtzen.
Haren bisaian erdi Irribarrea zirriborratuz
larritasunean beti garalle.
Hala ere, bihotza samindurik zeukan
buru argia izanik ere.
Zeln argi eta azkarra zen Salomon.
Baina munduak ez zion itxaron bere hitza entzuteko,
bestelako zeregin garrantzitsuagorik omen zeukaten egiteko.
Jakinduria izan zen, Salomon Iritsi zen lekura bideratu zuenak.
Zorionekoa inolako jakinduriarik ez duen gizakia.

Sokrates zintzoaz zeozer entzun al duzu?
Inoloz gezurrik esan ez zuen gizona?
Baina Atenas-ko buruek ez zuten
zuk uste bezain beste estimatzen,
eta epaltzea erabaki zuten.
Zikuta edatera zuten kondenatu.
Eta hain zen zintzoa,
ezen alde egiteko aukera izanik
edabea hartzea erabaki zuela.
Baina jendea ez zen hor geratu
eta aurrera ekin zion berearekin.

Zintzotasunak eraman zuen Sokrates heriotzara.

Zorionekoa zintzoa ez den gizakia.

Hurrengoa Julio Zesar da.

Badakizu zertan bilakatu zen,

bizitzan Jainko egln zuten,

balna honek ez zuen

ondoren asasina zezaten galarazi.

Adorez beteriko gizona,

traizloz hila.

Oihu batean hil zen:

"Zuk ere seme!"

Baina munduak ez du ondorioak ikustera Itxoiten

eta aurrera jarraitu zuen.

Adorea izan zen Julio Zesar

izan zena izatera lagundu zuena.

Zorionekoa adorerik ez duen gizakia.

Jerusalem-en gaude orain,

erramu eta palmadarren artean

Hallelujah eta Hosanna oihukatuz

Nazareth-eko Jesus delakoari

harrera egiten dihardute gehienek.

Maitasuna dakar opari gisa,

eta honen ordalnearn

heriotzara zigortuko dute atzerritarra.

Eta herri xeheak maitasuna behar du.

Baina bere gabeziak konturatu gabe,

herriak heriotzan asetzen du bere hutsunea.

Maitasunaren aldarrikatze hutsak

Jesusi gorrotatzea eragin zuen.

Zorionekoa eskaintzeko maitasunik ez duen gizakia.

Emakume sutsu bezain kementsua

Erdi Aroan sortu zen.

Gerlari bikaina zela

aski eta ederki frogatu ondoren

denek gorai patu zuten.

Joana Arc-ekoa zuen izena.

Baina Jainkoa ikusten zuela
eta berarekin harremanak zituela esan ondoren,
sutan bizirik erre zuten.
Herri xehearentzat Deabrua zen.
Eta bere gortekideek egoki ari zirelakoan zeuden.
Jainkoarekiko fedea izan zen
Joanari kemena eman ziona.
Zorionekoa federik ez duen gizakia.

Ondoren aro modernoagoan sartzen gara.
Frantzian bere iraultza herritarrarekin.
Robespierre hiritarrak, boterea herri xehearengan
banatzeko Irrika zeukan.
Eta hau lortu nahi zuen kostala ala kostala,
horretarako edozer eta edozeinen gainetik pasa behar bazuen ere.
Halaxe bidali zuen Danton gillotinara.
Honek, ordea, hilabete gutxitara
bere atzetik joango zela esan bazion ere.
Eta herri xehea ez zen honetaz konturatu,
Danton ere euren alde ari zela ez zen konturatu.
Boterearen aurrean, berdintasunaren nahia eta Irrikak
Robespierre gillotinara eraman zuten.
Zorionekoa berdintasuna eskuragarri ez duen gizakia.

Izan zen behin gizon beltz bat
hitzak eta ekintzak bateratzen zituena,
justizia ezan gordinki bizitu arren
harrotasun apalean justizia bilatzen zuena.
Baina gobernu justu batentzat
hau arrisku handiegia zen.
Eta amets bat eduki ondoren, bala batek
Martin Luther King-en lepoa zeharkatu zuen
bere gorbata beltza zulatuz.
Eta herriak ez zuen besterik pentsatu:
"Beno, beste beltz bat."
Justiziaren bilaketa sakona izan zen
King-en bizitzaren ardatz.
Zorionekoa justizia zer den ez dakien gizakia.

Eta hemen jende errespetagarria ikus dezakezu.
Lege demokratikoak txukun-txukun betetzen dutenak,
inola ere ez dira manamendu hauetatik aldentzen.
Hortxe daude, beren etxeetan goxo-goxo, arriskutik kanpo salbu.
Oi mesedez jaregin gaitzazu gure behar odoltsuetatik!,
Hain birtuosoki hasi balikenuen dena!
Gogoratzen al duzu Bobby Sands?

Askatasuna maite zuena:

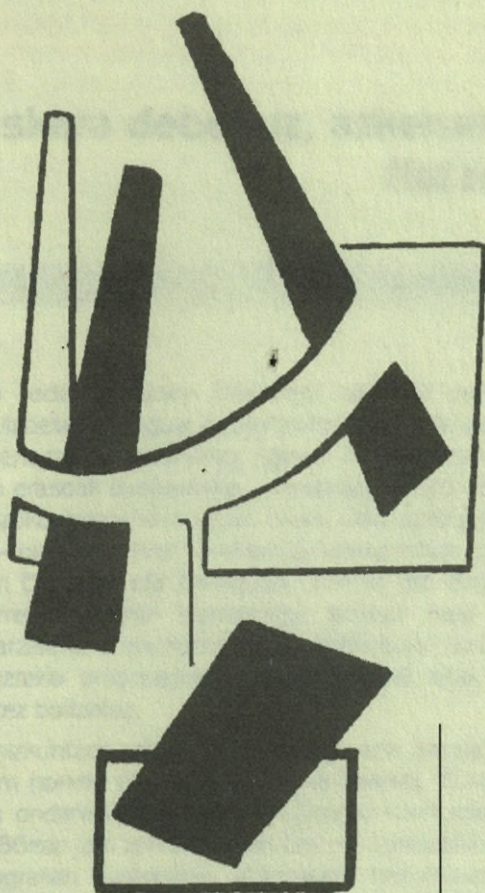
"Askatasuna, egoera mentala da.

"Baina munduak ez zuen gerta ote zitekeenera ltxoin,
eta berehala beste afera batzuel ekin zion.

Askatasunari beldur izateak hona bideratu gaitu.

Zorionekoa askatasunik ez duen gizakia.

Euskal demokraziaren

Euskalaren demokraziaren garapena azken hamarkoan delakoak lido politikoaren aldeko erabakia da. Mendebaldeko demokraziaren aldeko erabakia da. Mendebaldeko demokraziaren aldeko erabakia da. Mendebaldeko demokraziaren aldeko erabakia da.

Europako herrialdeetan demokraziaren garapena berri-berri den ondorioz gertatu da. 1980ko hamarkoan gertatu da. 1980ko hamarkoan gertatu da. 1980ko hamarkoan gertatu da. 1980ko hamarkoan gertatu da. 1980ko hamarkoan gertatu da.

ADABAKIAK

Euskara debekuz, azkenaldian, Nafarroan

Luis Mari MUJICA

Euskararen –edo vaskolinen tribuaren– sorterrria den Nafarroa Garaiari azken ilabetetan *lingua navarrorum* –edo eta *vascuence*– delakoak ildo penagarriak daramatza eginak. Gure ustetan, UPN alderdiaren azken erasoak euskarekiko –azken hamabost urtetan XVII. mendea ezkerotiko gainbehera larriari lehen aldiz kontrajoera baiko-rra eginda gero– olde berri horri amalera emateko lehian datoz. Hain zuzen, euskarari Erronkari eta Zaraitzutik Orbaran eta Iltzarbe baino beheragoko lurretan galerari atzerabidea ematen hasi garenean azaltzen da nafarzailekeria antihistoriko eta antikultural hori jatorrizko hizkuntza murrizteko proposamen gaiztoa hainbat lege, arau eta ekimenen bitartez bultzatuz.

Europako hizkuntzen urtea ospatu dugun urte berean hasi dira ekintza penagarririk horiek, eta Nafarroa da, ia bakarra, Europa osoan bere-berea den ondare kultural bat suntsitzeko normatiba ematen diharduena. 1986ean jarri zen indarrean *Ley del Vascuence* delakoa, Nafarroako geografian euskararen atzerakada historikoaren ondorioak –eta eskualdeen zatiketa sistematikoa– lingustikoa besterik gabe onartuz. Gure ustez, UPN-ren planteamendu lingustikoetan jarrerara sasi-politiko uniformitzalleak daude gaztelaniaren alde, eta ez da analasi historiko inpartzialik egin nahi izan euskararen galera-prozesuak neurtzeko. UPN.k euskara, zeharbidez, Euskal Komunitate autonomako elementu bezala saldu nahi izan du jarrera politiko itsu eta distortsionatzaldez. 1986-ean Euskararen Legeak egin zuen hiru eskualdetako hizkuntza-partiketa aski negatiboa izan zen, batzuen asmoa ez baitzen, antza, euskara mendeetan mugatua geratu den

den gune murriztera ekartzea baino, benetako errekuaratze-prozesuak aborlatu ordez. Euskara Erribera aldera hedatzea, Nafarroa oro bi kulturen –euskalduna eta erdalunaren– partalde izatea eskualde *vascófonoa* edo euskaldunaren egituratze horren kontrakoa zen UPN, XVIII. mendetik XX. arteko nafar hizkuntzaren galera eskandalagarriaren arrazoiak (abantaila politikoen zioaz) giza bidez ikusteko gauza ez zela.

UPN.ek berrikitan eman dituen normatiba eta erasoen oinarrian ikastolen hedakuntza eta euskararen arnasbide miragarria eteteko asmoak daude. Berarentzat euskara tesi abertzaleen leiho eta aitzakia gerta daiteke eta, ondorioz, ito beharrekoa da. UPN-k euskararen auzia abertzaletasun sabindarraren eremura erakarra nahi izan du, bere politika antieuskerikoa aitzinera gotorrago eraman ahal izateko.

Beraz, euskarak –gainbehera amaitu eta gorabidea hasteko unean– (ezen 1970 aldera Nafarroako euskaldungoa ez zen 36.000.koa baino, eta gaur haren kopurua bikoiztu da, hau da, 74.000 baino gehiago dira bertako euskaldunak, eta Iruñea eta Iruñerria, Tafalla, Lizarra, Zangotza, Iltzarbe aldera hedatu da) UPN-ren asmoa Nafarroan bi eremu baino ez onartzea da, hau da, *euskal* eremua gune hertsu batean, eta *erdal* eremua beste osoan gauzatzea, Alik eta Urralburuk behin onartutako eskualde mistoa desagertzera eramanez. Baina, hiriburua eta bere ingurune osoa eskualde mistoan kokatzen delarik, Nafarroako –eta, orobat, Zaraitzu, Erronkari, Iltzarko zati bat, Delerri eta Lizarra– eskualde hori desagertuta euskararen geroa erabat suntsikorra gertatuko litzateke, etorkizunik gabekoa.

UPN-ren eraso, legerira eta administraziora ez-ezik, euskararen presentzia publikora zabaldu da modu sinesgaitzean Iruñea hiriburua eta zonalde misto osoan euskarazko iragarkiak (erreplide, kale, toki agiritakoak) ez-legezko bihurtzeraino, ezabatuak izan daitezten. Zonalde mistorik gabe, euskal eremura soilik mugatuko balitz –Nafarroa osoko demografia laster 600.000 bat bizilagunetakoa izanen dela– euskararen hedapena %eko 10ekoa –hortxe-hortxe– litzateke, hau da, urrun historikoki bereak izan diren mugetatik, hots, Mendabia alde batetik, eta Karkastelu bestetik.

Ikus dezagun UPN nagusi dela eman den arau zenbait, eta, aldi berean, bere lehiak sortu duen kontrakarreko mugimendu zenbaiten berri.

2000 urteko maiatzaren 7.an *Diario de Noticias* egunkarian argitaratu zen inkestaren arabera Nafarroako administrazioan 18.281 postutan azken hiru urtetan % 7,5e-an sollik gertatu da beharrezkoa euskara jakitea. UPNA-ren barnean, berriz, eskakizun hori sollik 3 postutara hedatu da.

Maiatzaren 31ean UPNA.k (Nafarroako Unibertsitate Publikoak) lege berezia emanen dela parlamentuan euskarari buruz adierazten du, eta erretorgoak bera dekretoz aldarrikatzea eskatzen du. PSN alderdiak, berriz, euskararen eskakizunak administrazioan murriztea eskatzen du "hizkuntza hori ez dakitenentzat diskriminazio oro salhets dadin".

Ekainaren 19.an Hizkuntz Politikaren batzordean zeuden erantzule guztiek dimititzen dute, Nafarroako Gobernuak daraman politika antieuskalduna salatuz.

Abenduaren 2.an 15.000 nafarrek manifestaldia egiten dute Iruñean dekreto berrien bidegabekeria salatu nahiaz.

Abenduaren 11.an Nafarroako Gobernuak euskararen murriztapen dekretua onartzen du, eta eskola eta ikastoletako testu-liburuak erakunde berak argitaratzeko asmoa azaltzen, indarrean dauden liburuak makurrera abertzale eta etnizista argitan utzi guraz.

20001 urtarrilaren 8.an Nafarroako Gobernuak dirulaguntza erretiratzen dio Eusko Ikaskuntzari, eta *Auñamendi Entziklopediako* testu zenbait aldatzea exigitzen du, laguntzaren jarraipena kolokan jarri. Gainera, eskualde mistoan errepedeetako euskarazko seinaleak kentzea agintzen du (nahiz gerora agindu horrek probokaturiko protesten aurrean bera, funtsean, indarrik gabe geratu).

Urtarrilaren 9.an Kontseiluak eta alderdi abertzaleek Sanzek euskara mespretxatzen eta gorrotatzen duela –eta kultura oker interpretatzen– salatzen dute.

Urtarrilaren 19.an Euskaltzaindiak euskararen murriztapenaren dekretuaren aurkako adierazpena berresten du. Egun horretan probintziako boletinean azaltzen da alaturiko dekretua, eta errepedeetako seinaleak kentzeko aginduaren zehaztapena berriro indarrean uzten da.

Otsailaren 5.ean Iruñeako udaletxeak adierazten du kaletako iragarki berriak (*Sanduzelaikoak* kasu) aurrerantzean gaztelaniaz sollik idatziko direla.

Otsailaren 12.an Zaraitzu, Erronkari eta Longidako Ibarrek euskara eta erdararen analkidetzat aldarrikatzen dute, eta bertako toponimoen elebitasuna onartzea eskatzen, alperaturiko dekretuaren aurka joan arren.

Otsailaren 15.ean D eredu aldeko hiru urteko haurren kanpala iruñeako UPN eta PSM alderdiak parte hartzea ukatzen dira. Garai horretan adin horretan D ereduari matrikulatuak portzentala, ia, % 32koa zen.

Otsailaren 13.an 30.000 nafar manifestatzen dira iruñeako kaleetan euskararen aurkako dekretuaren kontra.

Maiatzaren 25.ean 1100 irakasle (hezkuntza publikokoak), 400 ikasletoleak, bestainbeste irakaskuntza ez-erlebidunekoak –eta institutuak beste 100 irakasle– greba egiten dute.

Ekainaren 20.an 175 udaletxetako 62 hautatutako euskararekiko begirunea, eta azken dekretua erretiratzea, eskatzen dion Nafarroako Gobernuari.

Uztailaren 2.an sindikato abertzaleak eta CC.OO-koak administrazioan euskara eskatzen den postuen kopurua 248tik 153-ra murriztu dela salatzen dute.

Abuztuaren 10.ean probintziako boletinean komunikabideek 2001 urtean edukiko dituzten dirulaguntzak zehazten dira, eta *Egun-kariari* ematen zitzaizkionak desagertzen dira.

Urriak 21. ean ospatzen da urteroko *Nafarroa Oinez* ikastolen aldeko ibilaldi erraldoia. 125.000 pertsonak hartzen du parte. UPN.k, beste behin, ez du ordezkaririk bidaltzen bertara.

Abenduak 3.ean *Diario de Noticias* egunkariak argitaratzen du Pedro Pegenaute Hizkuntz Politikako buruaren inkesta bat, zeinean euskara mespretxatzen da ingelesaren mesedetan, bien arteko promozioa ezinezkotzat emanez. Hamalaka milioiko diru-promozioa –euskaren azterketa soziologikoa egitekoa zena– ingelesaren partidara pasatzen da.

Azaroaren 1.ean *Behatokia* erakundeak Nafarroako Arartekoaren aintzinean euskaldunak eskubide linguistikoen eremuan etengabeko lesioak pairatzen dituztela salatzen du.

Abenduaren 8.an Durangoko euskal liburuen azokako zuzendaritzak adierazten du Nafarroako Gobernuak ez dela present egongo ferian, nahiz bertan azken 35 urteetan azaldu.

Abenduaren 14.ean Nafarroako Gobernuak 2002.n urteko aurrekontua bidaltzen du parlamentura, non euskarareen aldeko diru-laguntzaren murrizketa % 12.koa den.

Abenduaren 3.an Euskaltzaindiak "Euskararen eguna" ospatzen du; foru diputazioak present daude bertan, Nafarroakoa ezlik.

Egia esan, beste arau, ekintza eta gertakizun negatibo anitz kontsigna daiteke oraindik bi azken urtetako epean. Golekoa ikusita, nabarmen UPN talde politikoaren jarrera eskaxa Nafarroako ondare kultural hstoriko batekiko. Hain zuzen, erdaldunek euskarari *vascuence* deitu baltzioten, bera vaskoinen mintzalratzat zeukatelako zen, eta formula hori latineko *vasconice*-tik etorrita (eta *romanice* delakotik berezita) nafarren mintzo-moldea azaltzeko egokia da. Egun Nafarroako Gobernuan garaille den alderdi politikoak jarrera hain makurra azaltzen badu joko politikoan (jarrera kultural batean ordez) diharduelako da. Inori ez dio mesede egiten euskara lrtenezin lamentagarri horretan sartzeak, eta UPN.k utzi beharko luke (eta euskal abertzaletasunaren eremuan dihardutenek ere kontu izan behar lukete garbiago) azalpen kultural bat ez daitekeela nahas helburu politikoekin, ezen, historigile batzuen azterketek azaldu dute-nez, euskara Nafarroa ondareari Erriberriko Errege Jauregia, edo Leireko monasterioako bezainbat dagokio. Goian apuntaturiko ekimen laidogarri guztiak desagertzea desiratuz, Nafarroan konbibentzia jatorragoa opa diogu gure hizkuntza zaharrari.

Hiria Liburuak argitaletxeak ehun liburu aurten

Luis Mari MUJICA

Egungo ikuspegi kultural zallean –telebista eta entzun-ikus- tekoak kompetentzia gaitzean ditugularik–, ausardia behar du argita- letxe berri bati bidea irekitzeko Euskal Herrian. Luis Haranburu edito- re ezagunaren eskutik 1999.eko irailaren 29.an sortu zen *HIRIA LIBURUAK* deituriko argitaletxe berria, sukaldaritza eta entseguak er- deraz, eta, literatura, gehienbat, euskaraz, argitaratzen etorri dena. *HIRIA LIBURUAK* argitaletxeak 2002.eko martxoan ehun liburuki osa- tu ditu, eta halako gertakariak merezi du bere ibilbidearen berri zehatzagoa ematea.

Bere nondik-norakoak –eta edukinak azaldu aitzinetik– komeni da esatea, euskararen arloan –eta egungo argitaletxearen altzinean– KRISELU egon dela euskal letren sorkuntzan, 70. eta 80. hamarka- detan aski ezaguna. Bere sorrerak 1974 urte aldera garamatza. Bere liburukietan garaiako euskal lituraturgintzan ari zen idazle-izen anitz G. Aresti, Sarasola, B. Atxaga, J. Azurmendi, Krutwig, Luis M. Mujika, P. Urkizu bezalakoak. Gerora, editorea *Haranburu Editor* izenpean, bes- te esparru askotara hedatu zen, gehienbat, Euskal Herriko historia, soziologia eta geografiarekin zerikusia zuten galetan arituz. Al- patzekoak lirateke *La historia de la gerra civil en Euskadi* zortzi aletan, *La geografía de Euskal Herria* zazpi aletan; *La Historia General del País Vasco* (J. Caro Barojaren zuzendaritzapean), *Diccionario His- tórico Geográfico del País Vasco* hamazazpi aletan, edo eta A. Elor- za, A. Zabala, J. Arpal bezalako autoreek bere sinadura jarri zuten liburu-sortaren alpuia.

HIRI LIBURUAK bi urte t'editan lan etengabea osatu du euskal kulturaren arloan, eta modu nabarrean. Bere baitan, alde batetik –Haranburuk lehendik *ORIA* editorialean zekarren sukaldaritzaren lidoak– jarraitzen du, hogeita bost bat liburu argiaratuz, M. Antoñanaren *Manual de la cocina tradicional*, T.Taure-ren *ABC dietético*, J.García Insausti-ren *Cocina vasca familiar*, eta, bereziki, Luis Harbururen *Historia de la alimentación y de la cocina en el País Vasco* alpagarri direla.

Era berean, *HIRIA LIBURUAK* argialetxeak eskua eman dio –gaztelaniaz– entsegu-ildoari, gure herriaren egitate soziala eta politikoz gogoeta bat hedatu nahiaz. Bertan, Irizpide oso nabarreko autoreak ageri dira, edozeinek ahalbidea duela gogoeta politikoki heterodoxoa ere egiteko. Bertan azaldu dire Joseba Arregi-ren bi original euskal egitate politikoz, P. Barruso historiagilearen *Frente silencioso* delakoa, azken gerra zibilaren inguruan Euskal Herriko mugetako arazoak argituz, eta, orobat, J.Balza-ren *Un escorpión en la madriguera* (*indoeuropeo y euskara: mito y realidad*) originala, non autoreak euskararen baitan gogoeta filologiko sakona egiten duen "identitatea", "aldia", "existentzia", "gunea" bezalako kontzeptuak euskaldunarengan ze koordinada berezitan ematen diren aztertzen duen. Ballo handiko liburukia da, era berean, A.Ortiz Osés Irakaslearen *Alma de las cosas* originala euskal antropologia eta linguistikaz.

Euskararen arloan *HIRIA LIBURUAK* hiruroregi original argitaratu ditu 1999.eko irailaz geroztik. Benetan zifra erraldoia. Bertan liburu gehienak originalak dira –literatur sorkuntzari atxikiak–, baina alpatzekoak, orobat, itzulpen eta euskal tradizioari loturiko birredizio egokituak, hala nola, Arakistainen Ipuin eta istorio zaharrak, Azkue-ren lelendak, edo eta aspaldiko atsotitzen argitarazioak (gizabidearenak, emakumearenak, jan-edanenenak...). Baita ere tradizioaren esparruan azaldu dira herri ildoak islatzen duten poesia bakikoak eta amodiozkoak.

Ondoren azpimarratuko genituzke euskal literaturaren sorkuntza-esparruan –bai eleberrian, bai entseguan eta bai poesian– azalduko originalak. Itzulpenak ere ez ditugu zokoratzen. Sailez-sail, eta hurbilagotik, hona argitalpen zenbait: a) Izulpengintzan Goetheren *Verther*, A. Miller-en *Saltzaille baten heriotza*, J. Bach-en *Jonatan kaioa*, Kafka-ren *Metamorfosis*, Danteren *Infernua* (Jose A. Agirrearen eskutik, gerora *Jainkoaren Antzerkia* osora hedatuko dena), L-Beau-

caire-ren *Bervalen gertatuak*, Camus-en *Arrotza*, etabar. b) *Birrargitaziotan* Azkueren *Gure ipuinak* eta *Betiko ipuinak*, euskara batura egokituak, J. Mirande poetaren *Obra Osoa* bi liburukietan (L.M. Mujikak paratua, non poetaren olerkiak, narrazioak eta bestelakoak eskaintzen diren), J. Etxaide-ren *Amaiur*. c) *Hizkuntzalaritzan* eta *literatur azterketan*: Arana-ren *Zaraitzuko hiztegia*, L. Aristi-ren eskuetik *Atsotitzen hiztegia* (2 aletan), *Atxaga Baionan*. d) *Antologiak*: Aita Etxeberria *Jesulaguna* eta N. Etxanizen *Lan hautatuak*. e) *Euskal sorkuntzan*: I) Eleberrian: A. Arana, Luis Haranburu, Tx. Peillen, X. Galarreta edo Luis M. Mujika idazleen originalak. Nabarmen sarria izan duen eleberri zenbait *Bidean Ihes*, *Hiru historia bortxazko*, *Alarguntsa beltza* modukoak, erreallismo hegoamerikarra, marginalismoa eta espermentalismoaren urratsak atzeman daitezkeelarik alpaturiko eleberrietan –argudioa, gehienetan, euskal eszenategian kokatua dutela. II) *Poesian*: P. Otxoteko-ren *Itzalaren ñabarduretan* (fisikaren mintzo poetiko originala), *Barne ibilerak* (Luis M. Mujika poetaren azken hamabost urtetako olerki-sorkuntza), M. A. Unanua-ren *Mitooaren agerpena* (greziar kulturaren egungo interpretapena), A. Urkizareren *Gela ilunetik*. III) *Ipuingintzan*: Luis Haranbururen *Bestiario* (euskal mitologiaren berrintepretazio eta teknika berrien –ordenagalluentxertakuntza gure fabulazioan), R. Iraola-ren *Zaldiarangoak* (euskal erreallismo rural xume baten ildotik), Igartuaren *Metroko neska* (ipuin oso laburrak, aldarte sugerigarriez), M. Gorroto-ren *Love is blue*. IV) *Besteak* (autobiografia, bidaletako literatura, gogoetak, ibilbide berriak...): L. Haranbururen *Seme* (aita baten aitorkizunak seme propioari), Luis M. Mujikaren *Bideko Prosak*. *Nafarroa* (bidaletako literatura soltea, obra zabalago baten lehen parte...).

Hemen emaniko zerrendatik ikus daiteke *HIRIA LIBURUAK* argitaletxeak adar anitz dituela, eta dudarik gabe, egungo euskal liburgintzan dagokion tokia hartzera datorrela. Euskal alorrean, batzuetan, argitaletxetan jarrera hertsia, partidista eta endonegoak atzematen dira, eta editorial bat irizpide zabaletatik aire eta ate berriak irekitzera allegatzea beti ongari da. Argitaletxe ororen eginkizuna euskararen baratzera balio berriak ekartzea izaki, *HIRIA LIBURUAK* eginkizun hori behar bezala betetzen ari delakoan gara. Aurkezturiko liburgintzaren gibelean lan gaitza dago, eta lan horren merituak onetsi eta ezagutazazi nahi genituzke. Ongietorria *HIRIA LIBURUAK* argitaletxearen ehun aleko zitua.

Euskal literatur sorkuntza: 2001ean argitaratutako liburuen zerrenda

Juan Luis ZABALA

Oharrak:

- 1.- Parentesi artean ageri den data *Euskaldunon Egunkaria*-n liburuaren berri eman zenekoa da. Ezer alpatzen ez denean, *Kultura* sailean eman zen liburuaren berri; gainerakoetan, zehaztuta dago zelan salletan eman zen berria; D.A.dioenean, alpamena Durangoko Azokako gehigarrian egina dela adierazi nahi da. *Mafarkaria*, *Bizkaia* eta *Xingola* gehigarrietako alpamenen berri ez da ematen.
- 2.- Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiaren sailean ez da liburuaren aurreko argitalpenaren agortzearen ondoriozko berrargitalpen arrunten berri ematen.
- 3.- Litekeena da alpatutako liburuetakoz batzuk, *Salakera*, *kazetaritza* eta beste sailean alpatuak batik bat, ez izatea berez, *stricto sensu*, literatur sorkuntzakotzat jotzeko modukoak, eta litekeena da, halaber, literatur sorkuntzatik hemen alpatutako batzuk baino gertuago dauden beste liburu batzuk kanpoan geratu izana. Mugak ez baltira beti oso garbi ageri.
- 4.- Zerrenda hau ez da oso-osoa, literatur sorkuntzako hainbat liburuaren alpamenak falta dira: hainbat lehiaketarako lan saridunak biltzen dituzten liburu kolektiboak, salakeratzat jotzeko moduko doktorego tesi batzuk, herri edo eskualde jakin batean baino

zabaldu ez diren liburuak, zabalkunde eta promozio eska-sekoak...

- 5.- XX. mende osoko liburu guztien zerrenda egina eta argitaratua du Joan Mari Torrealdaik, Jakin argitalertxearen eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren eskutik, *XX. mendeko euskal liburuen katalogo*-n. Katalogo horretako bost liburuki eman ditu argitara Torrealdaik, eta bosgarrenean 1999an eta 2000n argitara emandako liburu guztien zerrenda egin du. 2000ko euskarazko liburu guztien zerrenda *Jakin* aldizkariaren 128. zenbakian ere eman du argitara. Bestalde, Torrealdaik egindako XX. mendeko euskal liburu guztien katalogazloa Internet sarean ere kontsulta daiteke, www.jakingunea.com helbidean.
- 6.- Zerrenda hau (aurreko bi urteetakoak bezala, 1999 eta 2000koak) *Euskaldunon Egunkaria*-ko webgunean ere eskura daiteke (www.egunkaria.com), hainbat lotura eta osagarrirekin. Horretaz gain, liburuska moduan ere argitaratua dago zerrenda, *Euskal Liburuak 2001* izenburuarekin, Olerti Etxearen eskutik.
- 7.- Zerrenda hau osatu eta hobetzeko asmoz, egile, argitaratzaile, banatzaile, saltzaile, bibliotekari eta irakurleel eskertuko genieke informazioa Juan Luis Zabalarari bidaltzea. Helbidea: Euskaldunon Egunkaria. Gudarien Etorbidea, z./g. / 20140 Andoain (Gipuzkoa). Telefonoa: 943 300 222. Faxe: 943 300 255. Posta elektronikoa: pipl@egunkaria.com.

1. Eleberria

- ALONSO, Jon: *Euskal karma*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-X-13 *Begla* gehigarrian; 2001-XI-16).
- ARANA, Aitor: *Hiru istorio bortxazko*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).
- ARANA, Aitor: *Historia lazgarria*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2000-XII-16; 2001-VI-23).
- ARRETXE, Jon: *Larunbatak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-4).
- BIKILA (Joxe Iriarte): *Ekaitz aroa*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-XII-20).

- BORDA, Itxaro: %100 basque. Zarautz, Susa, 2001 (2001-III-17; 2001-III-24 *Begia gehigarrian*).
- ELORRIAGA, Unai: *SPrako tranbia*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VI-8).
- ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Bizlak bizilan*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-VI-21).
- ETXEBERRIA, Xabier: *Egun denak ez dira berdin*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-III-24).
- FRIERA, Iñaki: *Lehorreko paterak*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-X-19).
- GARCIA-VIANA, Txema: *Sei lore*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XI-27).
- GARIKANOPEÑA, Julen: *Zura eta harra*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).
- HERNANDEZ ABAITUA, Mikel: *Ohe bat ozeanoaren erdian*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-5; 2002-III-3).
- LADRON, Alberto: *Itzalaren baitan*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2001 (2001-X-21).
- LINAZISORO, Abelin: *Iraganean galdua*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-XII-20).
- MINTEGI, Laura: *Sisifo maite minez*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-III-23).
- ORONOZ, Mixel: *Oilandoiko ermita*. Balona, Donostia, 2001 (2001-IV-4).
- PEILLEN, Txomin: *Alarguntsa beltza*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).
- ROZAS, Ixiar: *Sartu, korrontea dabil*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XI-10).
- SAIZARBITORIA, Ramon: *Bi bihotz, hilobi bat*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XI-8).
- SAIZARBITORIA, Ramon: *Rossettiren obsesioa*. Donostia, Erein, 2001.
- SANTISTEBAN, Karlos: *Argazkiel begira*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).
- SARRIONANDIA, Joseba: *Lagun izoztua*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XI-15; 2001-XII-1).

TORRE, Gorka: *Gazte Idealistak*. Balona, Gatzuzain, 2001 (2001-XI-24; 2002-I-3, *Barkatu, ama gehigarrian*).

URTEAGA, Joxemari: *Ordaina zor nizon*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-18; 2001-XI-22 *Agenda sailean*).

2. Ipuina

ARKOTXA, Aurelia: *Septentrio*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XI-16; 2002-II-23 *Begia gehigarrian*).

ASKOREN ARTEAN: *Bakarrizketan*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XII-8).

ASKOREN ARTEAN: *Bero hezeak*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-IX-13).

ASKOREN ARTEAN: *Bisetan bis berbetan*. Gastelz, Arabera, 2001 (2001-VI-4).

ASKOREN ARTEAN: *Erreterria Hiria ipuin lehiaketa 1983-2000*. Donostia / Erreterria, 2001.

ASKOREN ARTEAN: *Julene Azpeitia, 12-13. Ipuin Lehiaketak*. Zumala, Zumalako Udala, 2001 (2001-VII-27).

ASKOREN ARTEAN: *Tene Lehiaketa 2001*. Donostia / Deba, Elkarlanean / Debako Udala, 2001 (2001-V-23).

BORDA, Itxaro: *Entre les loups cruels*. Balona, Malatz, 2001 (2001-VI-28).

ETXEZARRAGA, Jesus: *Sugearen tristura*. Iruñea, Pamlela, 2001 (2001-VI-1; 2001-VI-7).

GALARRETA, Xabier: *Ipuin sorginduak*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-VI-3; 2001-VI-19).

GALARRETA, Xabier: *Kosmogonia*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).

GORROTO, Mikelats: *Love is blue*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).

IGARTUA, Josu: *Metroko neska*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).

IGERABIDE, Juan Kruz: *Izar bat agertu da*. Iruñea, Igela, 2001 (2001-XII-4).

ITURRALDE, Joxemari: *Nora noa?*. Donostia, Erein, 2001 (2001-VI-30).

- ITURRALDE, Joxemari: *Poloniako lautada izoztuak*. Iruñea, Igela, 2001 (2001-XII-4).
- JUARISTI, Felipe: *Inazio Muniberen abenturak*. Zarautz, Olerti Etxea, 2001 (2001-V-26).
- LINAZASORO, Karlos: *Ipuin erotikoak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VI-1).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Biziak ez zuen txoria ballo*. Gastelz, Arabako Foru Aldundia, 2001 (2000-XII-13).
- OSORO, Jasone: *Korapiloak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-III-24).
- PEILLEN, Txomin: *Ale berdeak*. Zarautz, Dakit, 2001 (2002-I-27; 2002-IV-2).
- PEILLEN, Txomin: *Ale gorriak*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-VI-19).
- ROZAS, Ixlar: *Korrontekak*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2001 (2001-I-28; 2001-VI-6).
- SERRANO, Asier: *Hoteleko kontuak*. Arrasate, Apokaliftn Kultur Elkartea, 2001 (2001-XII-6; 2002-III-1).
- TABERNA, Mikel: *Txokolatzeko dinamita*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XI-9).
- ZALDUA, Iban: *Traizloak*. Donostia, EreIn, 2001 (2001-XII-2).

3. Poesia

- ASKOREN ARTEAN: *Beste bat apalerako*. Errearteria, Mikelazulo Elkartea, 2001 (2001-XII-9; 2002-I-16 *Barkatu, ama gehigarrian*).
- ASKOREN ARTEAN: *Bilbao lerrorik lerro*. Bilbo, Bilboko Udala, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia 2001. Olerki bilduma*. Senpere, Hatsa Elkartea, 2001 (2001-IV-1; 2001-IV-3).
- AZKONA, Josetxo: *Kollara bete hitz*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VI-1).
- BENITO, Jon: *Aingurak erreketan*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-X-12; 2001-XII-6 *Barkatu, ama gehigarrian*).
- CANO, Harkaltz: *Norbait dabil sute-eskallera*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-IV-21).

- ETXEANDIA, Jon: *Kartzelako lanak*. Donostia, Aministraren Aldeko Batzordeak, 2001 (2001-XII-7).
- GORROTO, Mikelats: *Higuinaren istorioak*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-VI-19; 2001-VIII-14 *Agenda sailean*).
- GULLAN, Oier: *Gabeziak / MUTIOZABAL*, Aritz: *Ispiluaren aurrean gogoetak*. Donostia, Bermingham, 2001 (2001-VIII-24 *Agenda sailean*).
- MADARIAGA, Juan Ramon: *Amodioa batzuetan*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2000-XII-16; 2001-VI-23; 2001-VIII-12 *Agenda sailean*).
- MUJIKA, Luis Mari: *Barne ibilerak*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-VI-19).
- OLASO, Xabier: *Azalaren memoria*. Donostia, Bermingham, 2001.
- OTXOTeko, Pello: *Itzalaren ñabarduretan*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-XI-28).
- PADRON, Jose Luis: *Hitz-erraietan*. Urretxu, Urretxuko Udala, 2001 (2001-IV-20; 2001-IV-28).
- ROZAS, Ixiar: . *Gasteiz*, Arabako Foru Aldundia, 2001 (2000-XII-13).
- TJERO, David P.: *Dendako leihotik*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2001 (2001-X-21).
- UNANUA, Migel Anjel: *Mitoaren agerpena*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-VI-19).
- URIBE, Kirmen: *Bitartean heldu eskutik*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XI-30).

4. Saiakera, kazetaritza eta beste

4.1. Biografia eta autobiografiak

- AIZPURUA, Mikel: *Hasi, Azpillaga*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-II-2).
- ARISTI, Pako: *Gelatxo, soinuaren bidai luzea*. Donostia, Euskal Herriko Trikitixa Elkarte, 2001 (2001-XI-29).
- ARISTI, Pako: *Mikel Garmendia*. Azpeltia, Azpeltiko Udala, 2001 (2001-XI-9).

- ARREGI, Iban: *Angel Otaegi*. Azpeltia, Uztarrria, 2001 (2001-IX-23 *Politika* sailean; 2001-IX-29 *Agenda* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Bidetik. Semblanza de Joxe Mari Korta*. Zumala, Bidetik, 2001 (2001-VIII-9 *Politika* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Elorria*. Elorria Kultur Elkarte, Zeberio, 2001 (2001-I-14 *Gizartea* sailean).
- ESNAOLA, Enekoltz: *Joxe Takolo*. Azpeltia, Uztarrria, 2001 (2001-V-25 *Mundu mira* gehigarrian; 2001-VI-5 *Agenda* sailean).
- GABIRIA, Julen: *Iparragirre*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-IV-7).
- IRIONDO, Joxemari: *Joxe Lizaso. Mere aldiko kronika*. Oiartzun, Sendoa, 2001 (2001-XI-18).
- IZAGIRRE, Koldo: *Elgeta, sasiaren sustraiak*. Donostia, Euskal Herriko Trikitixa Elkarte, 2001 (2001-XI-29).
- LARRE, Emile: *Ene artzain-etxolak*. Oiartzun, Sendoa, 2001 (2001-X-20 *Begia* gehigarrian).
- OLAIZOLA ETXEBERRIA, Imanol: *Jose Olaizola. Oroitzapenak*. Donostia, Kutxa, 2001 (2001-IX-1).

4.2. Saiakerak

- ALONSO, Jon: *Agur, Darwin, eta beste arkeologia batzuk*. Iruñea, Pamplena, 2001 (2001-X-31; 2001-XII-5).
- AMURIZA, Xabier: *Agur sagar beltzeran*. Andoain, Bertsolari Liburuak, 2001 (2001-IV-20; 2001-V-12 *Begia* gehigarrian).
- ARANBARRI, Iñigo: *Hitzak eta giltzak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VI-15).
- ARREGI, Jose: *Nazareteko Jesus. Zer gizaki? Zer jainko?*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2001 (2001-IV-17; 2001-IV-18 *Unibertsitatea* gehigarrian).
- ARRIETA URTIZBEREA, Agustin: *Egia motak*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001 (2001-III-11).
- ARTETXE, Karmele: *Historia eta fikzioa: Karlomagno Euskal Herrian VII-IX. mendeetan*. Iruñea, Udako Euskal Unibertsitatea, 2001 (2001-XII-8).

- ARTIAGOITIA, Xabier: *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*. Gastelz, Arabako Foru Aldundia, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Azken aldiko euskal narratiba*. Iruñea, Udako Euskal Unibertsitatea, 2001; apallatzailea: Kirmen Uribe (2001-XII-8).
- ASKOREN ARTEAN: *Historia eta fikzioa: Karlomagno Euskal Herrian VIII-IX. mendeetan*. Iruñea, Udako Euskal Unibertsitatea, 2001; apallatzailea: Karmele Artetxe.
- ATXAGA, Mikel: *Gure Urniet*a. Urniet, Urnietako Udala, 2001.
- ELORRIAGA, Unai: *Literatur ideia batzuk*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001 (2001-XI-30).
- GARMENDIA, Roman: *Gure jakintzaren mugak*. Zarautz, Dakit, 2001 (2001-IX-22).
- GARATE, Gotzon: *Euskal eleberrien kondaira*. Bilbo, Gero, 2001.
- GARATE, Roman: *Gizakia maltagogo*a da. Donostia, Jakin, 2001 (2002-II-8).
- GARZIA, Joxerra / IZAGIRRE, Nagore: *Jose Elorrieta. Sindikalismoaren berri onak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-IV-20 *Ekonomia* sallean).
- IDOYAGA, Petxo: *Euskal gatazkaren begiak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-IV-20 *Politika* sallean).
- IZTUETA, Paulo: *Erbesteko euskal pentsamendua*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2001 (2002-II-22).
- JUARISTI, Patxi: *Euskal Herria globalizazioaren aurrean*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2000-XII-16; 2001-VI-23).
- JUARISTI, Patxi: *Euskaldunak eta ondasunak*. Iruñea, Pamiela, 2001 (2001-VI-1; 2001-VI-21).
- KORTAZAR, Jon: *Euskal poesiaren kritika*, 1999. Zarautz, Olerti Etxea, 2001. (2001-XII-14 *Begia* gehigarrian).
- KORTAZAR, Jon: *Euskal poesiaren kritika*, 2000. Zarautz, Olerti Etxea, 2001. (2001-XII-14 *Begia* gehigarrian).
- KORTAZAR, Jon: *Oroimenaren eszenatokia. Pott bandaren poesia*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001 (2001-XI-30).

- LERTXUNDI, Anjel: *Mentura dugun artean*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XII-1; 2001-XII-29 *Begia* gehigarrian).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Errekarteko koadernoak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-V-5).
- OLAZIREGI, Mari Jose: *Ramon Saizarbitoriaren unibertso literarioa*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001 (2001-X-30).
- PEILLEN, Txomin: *Euskaldunen ingurugiroan (espazioa eta denbora)*. Zarautz, Dakit, 2001 (2001-IX-22).
- RODRIGUEZ, Fito: *Magrittek ez omen zuen pipatzen*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-VI-13).
- SALABURU, Pello: *XX. mendearen argi-itzalak (100 urte historiara-ko)*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XI-9).
- SARDA TALDEA: *Ekologia eta ingurugiroaren gida*. Donostia, Galak, 2001.
- URIBARRI, Ibon: *Kanten ezagutzaren teoria*. Donostia, Jakin, 2001 (2002-II-8).
- URIBE, Kirmen: *Zazpi saio, zortzi leiho*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2001 (2000-XII-13).
- ZUBIAGA, Felix: *Euskal mito-erritoak eta euskara*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).
- ZUBIAGA, Felix: *Euskararen ereduak*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).

4.3. Kronikak

- AROZENA, Aitor: *60 urte eta... Beti Gazte*. Lesaka, Beti Gazte Kirol eta Kultur Elkartea, 2001.
- ARREGI LEIZEAGA, Iñaki: *Joko Olinpikoetako albistegia. Erroma, 1960-Mosku, 1980*. Andoain, 2001 (2001-IX-1 *Agenda* sallean).
- ASKOREN ARTEAN: *Helduen Euskalduntze-Alfabetatzea Elgoibarren. 1956-2000*. Elgoibar, Arigera, 2001.
- ASKOREN ARTEAN (Ibai Esoain, Iñaki Iturain, Xabier Sukla): *Orio, mende bat bertsotan*. Orrio, Orioko Udala, 2001 (2001-II-10).

- ASKOREN ARTEAN: *Tortura Euskal Herrian*. Donostia, Torturaren Aurkako Taldea, 2001 (2001-II-16 *Politika* sailean).
- FLORES, Txema: *Araba Gerran 1936*. Gastelz, Arabera, 2001.
- IRAZABAL, Jon: *1937ko martxoak 31*. Durango. Durango, Gerediaga, 2001 (2001-IV-4).
- ITURAIN, Iñaki: *Orioko patroiak. Herri txiki baten historia handia*. Orlo, Orioko Udala, 2001 (2001-IX-1 *Kirola* sailean).
- LARRABURU, Colette / ETCHEVERRY-AINCHART, Pelo: *Euskal Rock'n'Roll. Histoire du Rock Basque*. Balona, Atlantica, 2001 (2001-II-20).
- URANGA, Juan Jose: *Herioarekin borrokan*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2001 (2001-X-26 *Agenda* sailean).

4.4. Bidaia liburuak

- GARATE, Gotzon: *India harrigarria*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-5; 2001-XI-30 *Mundu mira* gehigarrian).
- JIMENEZ, Edorta: *Europako mugetan barrena*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-VII-5; 2001-VIII-16 *Agenda* sailean ; 2001-VIII-28 *Agenda* sailean).
- ROMERO, Edu: *Konatzeko lagata*. Aramalo, Infomart, 2001 (2001-II-23 *Mundu mira* gehigarrian).

4.4. Elkarrizketa eta erreportajeak

- ASKOREN ARTEAN: *Hitzak. Elkarrizketa hautatuak*. Lasarte-Oria, Argia, 2001; apallatzalea: Pilar Iparragirre (2001-XI-18 *Agenda* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Aho bete dolnu*. Iruñea, Eragin, 2001 (2001-XII-5; 2001-XII-20 *Barkatu, ama* gehigarrian).
- IRAZU, Ainhoa: *Telellura, 1990-2000*. *Euskal fikzioa ETBn*. Donostia, SGAE, 2001 (2001-XII-19 *Irrati-telebista* sailean).

4.6. Ikerlana, zientzia eta dibulgazioa

- AGIRRE, Edorta: *Almanaka. Ase eta gose*. Iruñea, Pamlela, 2001.
- AGIRRE, Lorea: *Gazteei eta kulturari buruzko hausnarketak*. Gipuzkoa 2001. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2001 (2001-IX-14; 2001-X-18 *Barkatu, ama gehigarrian*).
- AGIRRETXE, Joxe Luix / ESNAOLA, Imanol: *Lezoko hizkeraren inguruko azterketa*. Lezo, Lezoko Udala, 2001.
- ALDEKOA-OTALORA, Antton Mari / EGIGUREN, Jesus: *Kantata Astarloa*. Durango, Gerediaga, 2001 (2001-XII-9).
- ALTONAGA, Kepa: *Armand David, pandaren aita*. Usurbil, Elhuyar, 2001 (2001-X-6 *Galak sailean*).
- ARANALDE, Joxemari: *Xalbadorren barrua*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-XI-6).
- ARREGI, Manu: *Astronomia*. Donostia, Galak, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Altza hautsa kenduz*. Altza, Altzako Historia Mintegia, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Ametsak eta garuna*. Donostia, Galak, 2001.
- ASKOREN ARTEAN (Joxerra Garzia, Jon Sarasua, Andoni Egaña): *Bat-bateko bertsolaritza. Gakoak eta azterbideak*. Donostia, Bertsozale Elkarte, 2001 (2002-II-20).
- ASKOREN ARTEAN: *Bera. Inguruari begirada*. Bera, ZIA Taldea, 2001 (2001-XII-28 *Mundu mira gehigarrian*).
- ASKOREN ARTEAN: *Bitoriano Gandiaga ta Mendata*. Mendata, Mendatko Udala, 2001. Koordinatzailea: Idola Mallea.
- ASKOREN ARTEAN: *Burdinaren industria*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Euskaltaindiaren Oroitidazkia*. 2000. Bilbo, Euskaltzaindia, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Dialektologia gaiak*. Gastelz, Arabako Foru Aldundia, 2001; apailatzailea: Koldo Zuazo.
- ASKOREN ARTEAN: *Eguraldia: euskaldunon herri-jakinduriatik meteorologi ikerkuntzara*. Donostia, Galak, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Estilo liburua*. Andoain, Euskaldunon Egunkaria, 2001 (2001-XI-22 *Gizartea sailean*; 2001-XII-7).

- ASKOREN ARTEAN: *Hlik hasi. Herriko ballabide pedagogiko en III. gida*. Donostia, Hlik hasi, 2001 (2001-IX-14 *Gizartea* sallean).
- ASKOREN ARTEAN: *Historia orokorra*. Donostia, Galak, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Idazkera zibillizazio desberdinetan*. Donostia, Galak, 2001 (2001-V-5).
- ASKOREN ARTEAN: *Lazkaon bizi*. Lazkao, Lazkaoko Udala, 2001 (2001-IX-27 *Agenda* sallean).
- ASKOREN ARTEAN: *Oñati oinez*. Oñati, Oñatiko Udala, 2001. Koordinatzailea: Urdin Elortza (2001-XII-28 *Mundu mira* gehigarrian).
- ASKOREN ARTEAN: *Tantirumairu. Lesakako Ikastola*. Lesaka, Lesakako Ikastolaa, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *25 urte Euskal Kukturgintzan*. Donostia, Euskalgintza Elkarlanean Fundazioa, 2001 (2001-XI-30; 2001-XII-1).
- AZKARATE, Miren / ALTUNA, Patxi: *Euskal morfologiaren historia*. Donostia, Elkarlanean, 2001-IX-7 *Gizartea* sallean).
- BASANDERE: *Esklabotzaren historia*. Donostia, Galak, 2001.
- BERGARA, Aritz / ALZATE, Raquel / DEL RIO, Ricardo: *Mitologika*. Bilbo, Astiberri, 2001 (2001-XII-4).
- DEL VALLE, Teresa: *Emakumeak Euskal Herrian. Erresistentziak eta hausturak*. Donostia, Galak, 2001 (2001-XI-25 *Igandeko K2* gehigarrian).
- DIAZ NOCI, Javier; *Informazio-generoak*. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001.
- ELORZA, Isabel / ELORZA, Lierni: *Euskal Herriko Dantza Txapelketa 1977-2001*. Segura, Segurako Udala, 2001 (2001-VI-14).
- GAMINDE, Iñaki: *Meñaka berbarik berba*. Meñaka, Meñakako Udala / Bilboko Udala, 2001 (2001-II-8 *Gizartea* sallean).
- GORRITI, Jose Antonio: *Aralarko eguzki-loreak*. In *Excelsisko San Migelen historia*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2001 (2001-X-26 *Agenda* sallean).
- HURTADO MENDIETA, Irene: *Goierriko eta Tolosalde Hegoaldeko hizkerak*. Lazkao, Maizpide Euskaltegia, 2001.
- IPARRAGIRRE BURGOA, Gotzon: *Txano frigarretik karlisten txapele-
ra*. Irun, Luis de Iranzu Kultur Taldea, 2001.

ITURRIOZ, Joxin: *Urolaldea bertsolari*. Azpeitia, Ikasberri, 2001 (2001-VII-8; 2001-VIII-15 *Agenda* sailean).

JATSU AZKUE, Jon: *Odontoanatomia eskuliburua*. Donostia, Osa-sungoa Euskalduntzeko Elkarte, 2001 (2001-XII-9).

MURGIL TALDEA: *Elikatsetik gastronomiara*. Donostia, Galak, 2001.

NARBAIZA, Anaje: *Zura: arotzak eta etxegileak*. Bergara, Bergarako Udala, 2001.

ORREAGA, Ibarra: *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*. Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Iruñea, 2001 (2001-I-24 *Unibertsitatea* gehigarrian).

SANGRONIZ, Mikel: *Eibarko euskeriaren unidate didaktikua*. Eibar, Eibarko Euskara Batzordea, 2001.

USIA, Floren: *Ernu aldeko toponimoak*. Hainbat apunte. Laudio, Laudio Udala, 2001.

XAMAR: *Orekan*. Herri eta hizkuntzen ekologiak. Iruñea, Pamela, 2001 (2001-XI-29; 2002-III-16 *Begia* gehigarrian).

ZABALA, Mikel: *Euskaldunak matxino*. Matxinadak ulertzeko gida. Donostia, Galak, 2001.

4.7. Artikulu eta hitzaldi bildumak

ASKOREN ARTEAN: *Burujaetza XXI. mendean*. Donostia, Ezbaika / Udako Euskal Unibertsitatea, 2001 (2001-I-24 *Politika* sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Emakumea Euskal Herrian*. *Feminismo propio baterantz*. Donostia, Galak, 2001; koordinatzailea: Alizia Stürtze (2001-I-2 *Gizartea* sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Hedabideak eta Euskal Herria*. Udako Euskal Unibertsitatea, 2001 (2001-II-1 *Gizartea* sailean; 2001-II-21 *Unibertsitatea* sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Helduen euskalduntzearen II. eta III. jardunaldiak*. Donostia / Leloa, Habe / Udako Euskal Unibertsitatea, 2001 (2001-V-23 *Unibertsitatea* gehigarrian; 2001-V-24 *Gizartea* sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Konferentzia GGKE 2000. Elkartasuna mundu mailara zabaldu*. Leloa, Hegoa / Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001.

PERURENA, Patziku: *Trapuan pupua*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XI-6).

4.8. Bibliografiak

ZABALA, Juan Luis: *Euskal Liburuak 2000*. Zarautz, Olerri Etxea, 2001 (2001-V-19 Agenda sallean).

4.9. Hiztegiak

ARANA, Aitor: *Zaraitzuko hiztegia*. Alegia, Nafarroako Gobernua / Hiria, 2001.

ASKOREN ARTEAN: *Azkoittiko euskerie*. Azkoitia, Azkoittiko Udala, 2001 (2001-VIII-23 Agenda sallean).

ASKOREN ARTEAN: *Euskal Autonomia Erkidegoko biztanle-entitateak*. Gastelz, EUEDEL, Euskaltzaindia, Eusko Jaurlaritza, 2001.

ASKOREN ARTEAN: *Izen geografikoen glosarioa. Euskal toponimoen normalizazioan erabiltzeko*. Gastelz, Eusko Jaurlaritza, 2001.

BIDEGAIN, Eneko: *Euskal esaerak. Expressions basques*. Balona, Elkarlanean, 2001 (2001-XI-4 Gizartea sallean).

GORROTXATEGI, Mikel / SALABERRI, Patxi: *Euskal Izendegia. Ponte izendegia*, Euskaltzaindia, 2001 (2001-IX-15 Gizartea salla).

UZEI: *Informatika eta Internet hiztegia*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-13 Barkatu, ama gehigarrian).

ZAZPIAK BATMAN: *Mantxut Mantxut?*. Lasarte-Oria, Argia, 2001 (2001-XII-5 Unibertsitatea gehigarrian).

4.10. Gidaliburuak eta eskuliburuak

ALBERDI, Xabier / SARASOLA, Ibon: *Euskal Estilo Libururantz*. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea (2001-VI-27 Gizartea sallean).

ARBELAITZ, Olatz / RUIZ, Txelo: *Zirkuitu elektriko eta elektronikoen oinarriko analisi*. Iruñea, Udako Euskal Unibertsitatea, 2001 (2001-XII-8).

ASKOREN ARTEAN: *Euskal Herriko kale-antzerki ikuskarrien katalogoa*. Lekeitio, Lekeitiko Kale Antzeki Jaialdia, 2001 (2001-VII-11).

ASKOREN ARTEAN: *Matematikaren betekizuna enpresan*. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001.

ESPARZA, Andoni: *Bertizko jaurerria*. Bera, Bidasoa Ikerketa Zentroa, 2001 (2001-IV-15 *Igandeko KZ* gehigarrian).

ETXANIZ, Iosu: *Euskal Herriko Gida*. Lasarte-Oria, Komunikazio Biziagoa, 2001 (2001-VII-6 *Udagiroa* sailean).

GUTIERREZ PAZ, Arantza: *Ekolozpena eta errealizazioa irratian*. Iruñea, Udako Euskal Unibertsitatea, 2001 (2001-XII-8).

KORTAZAR, Jon: *Bilbo, 700 urtez idazten*. Bilbo, Bilboko Udala, 2001 (2001-X-3).

SARDA TALDEA: *Ekologia eta ingurugiroaren gida*. Donostia, Galak, 2001.

GAL, Patxi: *Bizkaiko gailurren katalogoa*. Bilbo, Bizkaiko Foru Aldundia, 2001 (2001-II-23 *Mundu mira* gehigarrian).

PEILLEN, Txomin: *Agur Zuberoa*. Urretxu-Zumarraga, Urretxu eta Zumarragako udalak, 2001 (2001-VI-2).

VITORIA, Jose Ramon: *Ostadarraren hotsaz*. Bilbo, Hik Hasi, 2001 (2001-V-31 *Gizartea* sailean).

4.11. Argazki eta pintura liburuak

ALKORTA, Zigor / MENDIZABAL, Iñaki: *Sentimenduen mestizajea*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2001 (2001-IV-19).

AGIRRE, Imanol, BERZAITZ, Pier Paol, YANIZ, Santi: *Zuberoako maskaradak*. Lekeitio, Lekeitiko Kale Antzerki Jaialdia, 2001 (2001-VII-11).

ARRUGAETA, Gema / DORIA, Iñigo: *Gipuzkoa. Natur Parkeak*. Donostia, Kutxa, 2001 (2001-XI-30 *Mundu mira* gehigarrian; 2001-XII-21 *Mundu mira* gehigarrian).

BEREZIARTUA, Josu: *Izaraiztik Everestera*. Azpeltia, Azpeltiko Udala, 2001 (2001-XI-30 *Mundu mira* gehigarrian; 2001-XII-14 *Mundu mira* gehigarrian).

MUÑOZ, Juan Carlos: *Euskal Herriko basa natura*. Bilbo, Sua, 2001 (2001-XI-30 *Mundu mira* gehigarrian).

4.12. Bestelakoak

TREBIÑO, Imanol: *Administrazio zibileko testu historikoak*. Gastelz, Herri Ardularitzaren Euskal Administrazioaren Erakundea, 2001.

5. Antzerkia

DAVANT, Jean Louis: *Sohüta. Xiberoko Makia*. Sohüta, Sohütako Herria, 2001 (2001-VII-12).

DEL OLMO, Juan Karlos: *Aldi Joana, Joana*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2000-XII-16; 2001-VI-23).

GENUA, Enkarni: *Ostiralero afaria*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2001 (2001-I-28; 2001-VI-6).

GEREÑO, Xabier: *Anaren zoria*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

GEREÑO, Xabier: *Aspaldiko amodioa*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

GEREÑO, Xabier: *Faroan*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

GEREÑO, Xabier: *Fidelen neskak*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

GEREÑO, Xabier: *Idazle baten buruhaustea*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

GEREÑO, Xabier: *Kalera lriten ezinik*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

GEREÑO, Xabier: *Periodikuek biltzen*. Bilbo, Xabier Gereño, 2001.

6. Haur eta gazte literatura

6.1. Narratiba

ARANA, Aitor: *Amodioaren gazi-gozaok*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-V-9).

- ARANA, Aitor: *Fantasiatzko sexu ipuinak*. Bilbo, Gero, 2001.
- ARISTI, Pako: *Egun normal bat amonaren baserrian*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- ARNAL GIL, Juan Ignacio: *Ardiak zenbatzen lorik hartzen ez baduzu*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).
- ARRATIBEL, Joxe / ZUBIZARRETA, Patxi: *Txomin Ipurdi*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-30).
- ARRETXE, Jon: *Lurraren taupadak*. Bilbo, Zubia-Alfaguara, 2001 (2001-VI-9).
- AURKENERENA, Joseba: *Harribeltzetako ipuinak*. Bilbo, Gero, 2001 (2001-XI-23).
- BALZOLA, Asun: *Mister Daffodil eta bere denda*. Donostia, Elkarlanean, 2001; Itzulpena: Joxan Ormazabal (2001-VI-14).
- BALZOLA, Asun: *Simonetta*. Donostia, Elkarlanean, 2001.
- BARRUTIA, Agurtzane: *Zure berrien zain*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-12).
- BILBAO, Begoña: *Ibala maitasunaren oztopo*. Donostia, Erein, 2001 (2001-IV-21; 2001-V-9).
- CALLEJA, Seve: *Deabrua gorputzean*. Donostia, Elkarlanean, 2001. (2001-X-12).
- CALLEJA, Seve: *Sator Jator jauna*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2001 (2001-XI-25).
- CALLEJA, Seve: *Tximeleta gardena*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2001 (2001-XI-25).
- CANO, Harkaitz / Mikel Valverde: *Itsasoa etxe barruan*. Donostia, Baigorri, 2001.
- CILLERO GOIRIASTUENA, Javi: *Kofi itsasora bidean*. Bilbo, Alzkorri, 2001 (2001-VII-25; 2001-XI-23).
- CILLERO GOIRIASTUENA, Javi: *Thailandiako noodle izugarriak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-X-7).
- DUESO, Antton: *Hildako baten txangoa*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2001 (2001-XI-25).
- DUESO, Antton: *Marimuki ziber-mamua*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-IV-20).

- EGAÑA, Andoni / DUESO, Antton: *Popo loritoa*. Donostia, Baigorri, 2001.
- EGAÑA, Arrate: *Benetako pirata*. Donostia, Elkarlanean, 2001.
- EGAÑA, Arrate: *Maritxu*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- ESHAL, Pello: *Azeri-zuloa*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VI-1).
- ETXANIZ ERLE, Xabier / MITXELENA, Jokin: *Musu lapurra*. Bilbo, Aizkorri, 2001 (2001-VII-25; 2001-XI-23).
- GARATE, Gotzon: *Aldarte oneko ipuinak*. Bilbo, Gero, 2001.
- GENUA, Enkarni: *Monstruok eta lagunak*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- HENNEBUTTE, Amala: *Panso*. Balona, Gatuzain, 2001 (2001-VII-15).
- HERNANDEZ, Loli / RUIZ, J.A.: *Argitxu eta Tontxo*. Zornotza, Ikastolen Elkarte, 2001.
- HERNANDEZ, Loli / RUIZ, J.A.: *Argitxu gaixorik*. Zornotza, Ikastolen Elkarte, 2001.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Eskola ekologikoa*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Jonasen Iratzargailua*. Bilbo, Aizkorri, 2001.
- IGERABIDE, Juan Kruz / ARMSPACH, Marko: *Platerona*. Donostia, Baigorri, 2001.
- IRAOLA, Rufino: *Hire magalean (103. gelako gutunak)*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-II-28; 2001-III-6).
- ITURBE, Arantxa: *Beldurtia naiz, eta zer?*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XI-23).
- ITURBE, Arantxa: *Eserita egiten dut, eta zer?*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XI-23).
- ITURRALDE, Joxemari: *Ni ez ez naiz umeal*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- ITURRALDE, Joxemari: *Riskyren bihurrikeriak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-30).
- ITURRALDE, Joxemari: *Risky, zaude geldirik!*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-30).
- ITURRALDE, Joxemari / MITXELENA, Jokin: *Pikondoaren ondoan*. Donostia, Baigorri, 2001.

- JUARISTI, Felipe: *Hiria eta haurrak*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- JUARISTI, Felipe: *Izar euria*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VI-14).
- JUARISTI, Felipe: *Printzesen eskola*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).
- LANDA, Mariasun: *Elefante txori-bihotza*. Bilbo, Anaya-Haritz, 2001 (2001-XII-5).
- LANDA, Mariasun: *Galtzerdi suizida*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-5).
- LERTXUNDI, Anjel / ODRIOZOLA, Elena: *Dindirri-Flick*. Donostia, Baigorri, 2001.
- MATXINBARRENA, Alvaro: *Malteminduak*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-30).
- MEABE, Miren Agur / FERNANDEZ, Kristina: *Bisita*. Donostia, Baigorri, 2001.
- MEABE, Miren Agur: *Itsaslabarreko etxea*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-IV-5).
- MINABERRI, Marijane: *Puxka*. Balona, Gatuzain, 2001 (2001-X-17 *Gizartea* sailean).
- MORALES, Ana Isabel: *Non ete da Txori herria?*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- MORILLO, Fernando: *Bihotz nahasiak*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).
- MUGURUZA, Jabier: *Sebas leihotik begira*. Donostia, Erein, 2001 (2001-IV-20).
- MUGURUZA, Jabier: *Zubi misteriotsuan*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- MUJIKA IRAOLA, Inazio / MUÑOZ, Joxean / LOPETEGI, Jose Angel: *Akeita gol*. Donostia, Tarttalo / Irusoin, 2001 (2001-XII-19).
- MUJIKA IRAOLA, Inazio / MUÑOZ, Joxean / LOPETEGI, Jose Angel: *Balearekin kantuan*. Donostia, Tarttalo / Irusoin, 2001 (2001-XII-19).
- MUJIKA IRAOLA, Inazio / MUÑOZ, Joxean / LOPETEGI, Jose Angel: *Dimitri eta itsas txakurrak*. Donostia, Tarttalo / Irusoin, 2001 (2001-XII-19).

- MUJICA IRAOLA, Inazio / MUÑOZ, Joxean / LOPETEGI, Jose Angel: *Dimitri eta sorgina*. Donostia, Tarttalo / Irusoin, 2001 (2001-XII-19).
- MURUA, Mixel / TOKERO, Julen: *Hondartzan*. Donostia, Baigorri, 2001.
- ORMAZABAL, Joxan: *Bihotza zubi*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-12).
- ORMAZABAL, Joxan: *Josebiñe*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VI-14).
- OSORO, Jasone: *Jara*. Bilbo, Zubia, 2001 (2001-XII-1).
- OVIEDO, Alejandro J.: *Hektorren agenda*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2001.
- PENADES, Josu: *Iluntzero elkarrekin*. Zornotza, 2001 (2001-IV-20).
- ROZAS, Ixiar: *Izurderen bidala*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).
- ROZAS, Ixiar: *Yako*. Donostia, Erein, 2001 (2001-IV-20).
- SAGARZAZU, Pako: *Horrelakoa da nire arreba, eta zer?*. Donostia, Elkarlanean, 2001; itzultzailea: Joxan Ormazabal (2001-XI-23).
- SALABERRI, Garbiñe: *Mugaz haraindiko itsasoak*. Bilbo, Gero, 2001.
- SANTISTEBAN, Karlos: *Erotrena*. Bilbo, Aizkorri, 2001 (2001-IV-5).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Ezin da makilaz hitz egin?*. Bilbo, Aizkorri, 2001 (2001-XI-23).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Zirku izugarria*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-IV-20).
- SERRANO, Asier: *Mari Basajaunaren eremuan*. Tafalla, Txalaparta, 2001.
- TAKOLO, PIRRITX ETA PORROTX: *Aupa Kintxol*. Lasarte-Oria, Takolo, Pirritx eta Porrotx, 2001 (2001-XII-26, *Agenda sailean*).
- TURRILAS, Alex / TREKU, Jose Ignacio: *Joxan eta teilak*. Donostia, Baigorri, 2001.
- URKIZA, Ana: *Betaurrekoak ditut, eta zer?*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XI-23).
- URKIZA, Ana / EIBAR, Eider: *Hondartzako kioskoa*. Donostia, Baigorri, 2001.

URRETABIZKAIA, Arantxa: *Basamortuko malkoa*. Donostia, Erein, 2001 (2002-I-4).

ZARRAGA, Xipri: *Gladiadore euskaldun bat Erroman*. Bilbo, Aizkorri, 2001.

ZUBELDIA, Iñaki: *Josu Azalaren abenturak*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-IV-20).

ZUBELDIA, Iñaki: *Mirarri hegalarri*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-2).

ZUBELDIA, Malalen: *Justizia nire esku*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2001 (2001-XI-25).

6.2. Antzerkia

GENUA, Enkarni: *Zabaldu oihalarri*. Donostia, Erein, 2001.

6.3. Igarkizunak

IGERABIDE, Juan Kruz: *Mintzo naiz isilik...* Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-22).

OLASO, Xabier: *Auskalot Igarkizun eta aho-korapiloak*. Iruñea, Pamplena, 2001.

6.4. Agenda eta egutegiak:

TXILIKU (Jesus Mari Olaizola) / ODRIOZOLA, Elena: *Axa mixta zilarra agenda egutegia*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-4).

6.5. Lehen irakurketako liburuak

ZUBIZARRETA, Patxi / MITXELENA, Jokin: *Musuka*. Arrigorriaga, SM, 2001 (2001-VIII-24).

6.6. Bestelakoak

ASKOREN ARTEAN: *Euskal alfabetoa iruditan*. Balona, Gatuzain, 2001 (2001-X-17 *Gizartea* sallean).

EGAÑA, Iñaki: *Euskal Herriaren historia (XXI. mendeko haurrei kontatua)*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-XII-4).

IRUSTA, Antton: *Autu-mautuan*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2001.

7. Euskalduntzerako fikziozko liburuak

ZARRAGA, Xipri: *Gladiadore euskaldun bat Erroman*. Bilbo, Aizkorri, 2001.

8. Literatur aldizkariak

Bart, 1. zenbakia. Donostia, Banda Bat, 2001 (2002-I-6; 2002-I-17 *Barkatu, ama* gehigarrian).

Behinola, 4. zenbakia. Donostia, Galtzagorri, 2001 (2001-VII-2).

Behinola, 5. zenbakia. Donostia, Galtzagorri, 2002 (2002-I-31).

Beterriko Liburua, 8. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2001.

Beterriko Liburua, 9. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2001 (2001-III-17 *Agenda* sallean).

Beterriko Liburua, 10. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2001 (2001-VI-9 *Agenda* sallean; 2001-VI-19).

Beterriko Liburua, 11. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2001 (2001-X-13 *Agenda* sallean; 2001-X-17).

Beterriko Liburua, 12. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2001 (2002-I-24).

Egan, 2001eko 1 eta 2. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2001 (2001-VII-2).

Egan, 2001eko 3 eta 4. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2001 (2002-I-6).

Gogoa, 1. zenbakia. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001 (2001-VI-27 Unibertsitatea gehigarrian).

- Hamaika Litera*, 4. zenbakia. Elgolbar, Elgobarko Izarra Kultur Elkar-
tea, 2001.
- Hegats*, 28. Zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2001
(2001-V-12).
- Idatz & Mintz*, 31. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001 (2001-
XI-30).
- Idatz & Mintz*, 32. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001 (2001-
XI-30).
- Jakin*, 122. zenbakia. Donostia, Jakin, 2001 (2001-III-6).
- Jakin*, 123-124. zenbakiak. Donostia, Jakin, 2001 (2001-IV-29 *Igan-
deko KZ* gehigarrian).
- Jakin*, 125. zenbakia. Donostia, Jakin, 2001 (2001-X-7).
- Jakin*, 126. zenbakia. Donostia, Jakin, 2001 (2001-XI-21).
- Jakin*, 127. zenbakia. Donostia, Jakin, 2001 (2002-I-19).
- Karmel*, 233. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2001
(2001-III-13).
- Karmel*, 234. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2001
(2001-VI-25).
- Karmel*, 235. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2001
(2001-X-9).
- Karmel*, 236. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2001
(2002-I-4).
- Malatz*, 34. zenbakia. Balona, Malatz, 2001 (2001-IV-5).
- Malatz*, 35. zenbakia. Balona, Malatz, 2001 (2001-XII-30).
- Ostielal*, 21. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2001 (2001-IV-
10; 2001-IV-19 *Barkatu, ama* gehigarrian).
- Ostielal*, 22. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2001 (2001-VI-
30; 2001-VII-14).
- Ostielal*, 23. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2001 (2001-IX-
30; 2001-X-18 *Barkatu, ama* gehigarrian).
- Ostielal*, 24. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2001 (2001-
XII-6; 2001-XII-18 *Agenda* sailean).
- Putz*, 7. zenbakia. Arrasate, Apocaliftin Elkarte, 2001 (2001-II-27;
2001-III-8, *Barkatu, ama* gehigarrian).

Putz, 8. zenbakia. Arrasate, Apocaliftin Elkarte, 2001 (2001-V-10 *Barkatu, ama gehigarrian*; 2001-V-12).

Putz, 9-10. zenbakiak. Arrasate, Apocaliftin Elkarte, 2001 (2001-VII-12 *Barkatu, ama gehigarrian*; 2001-VII-14; 2001-VIII-19 *Agenda sailean*).

Putz, 11. zenbakia. Arrasate, Apocaliftin Elkarte, 2001 (2001-X-19 *Agenda sailean*; 2001-X-25 *Barkatu, ama gehigarrian*; 2001-X-26).

Putz, 12. zenbakia. Arrasate, Apocaliftin Elkarte, 2001 (2001-XII-6; 2001-XII-27 *Barkatu, ama gehigarrian*).

Zubizabal, 5. zenbakia, Zarautz, Olerit Etxea, 2001 (2002-III-1).

Zubizabal, 6. zenbakia, Zarautz, Olerit Etxea, 2001 (2002-III-1).

9. Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiak

AÑIBARRO, Fr. Pedro Antonio: *Gueroç guero. Edizio kritikoa*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2001; apallatzalea: Blanca Urgell Lázaro.

APALATEGI, Ur: *Gauak eta hiriak*. Donostia, Erein, 2001 (2001-II-27).

ARANA, Aitor: *Ipuin-entzulea*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-VI-21).

ARRIETA, Yolanda: *Jostorratza eta haria*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XI-7).

ARISTI, Pako: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).

ARRIETA, Joxe Austin: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).

ASKOREN ARTEAN: *Euskara Iruñeko kazetaritzan (1910-1920). Testu antologia (I)*. Iruñea, Iruñeko Udala, 2001 (2001-VI-1).

DAVANT, Jean Louis: *Zuberoako idazle zenduak*. Donostia, Elkarlan, 2001 (2001-XII-14).

ERKIAGA, Eusebio: *Berbalauaren kulunkan*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001; apallatzalea: Andres Urrutia (2001-XI-30).

EGUZKITZA, Andolin: *Errailetan barrena euria egiten digunean*. Sagunt, Brosquill, 2001.

- GANDIAGA, Bitoriano: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- GANDIAGA, Bitoriano: *Bizitza itxaropen delako (1928-2001)*. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001; apallatzalleak: Lontxo Oihartzabal, Amala Iturbide (2002-II-2; 2002-II-5).
- GARATE, Gotzon: *Lehortean*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2001 (2001-VI-19).
- GEREÑO, Xabier: *Mahoma, Islam-en sortzaila*. Xabier Gereño, 2001 (2001-IX-26).
- GERRIKAGOITIA, Erramun: *Euskarazko arrotzhitzak eta hitzen derivatuak eta baita equivalentzia lexikalak grekoz, alemanez, ingelesez, frantzesez, italianoz eta espainolez / Baskische Fremdwörter*. Bilbo, Hika-Mika, 2001.
- HARANBURU ALTUNA: *Caritate*. Alegia, Hiria, 2001.
- IRIGARAY, Jose Angel: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- IRURETAGOYENA TAR Jon: *Antzerki eta poemak*. Zarautz, Ikeritz, 2001 (2001-X-26).
- ITURRALDE, Joxemari: *Izua hemen*. Donostia, Erein, 2001.
- JUARISTI, Felipe: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- JUARISTI, Felipe: *Arinago duk haizea, Absalon*. Donostia, Erein, 2001.
- LAFITTE, Pierre: *Nafar lapurtar idazle aipatuena*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-14).
- LASA, Amala: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- LAUAXETA: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzalea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- MADARIAGA, Juan Ramon: *Orbanak*. Zarautz, Olerti Etxea, 2001 (2001-V-26).
- MITXELENA, Koldo: *Gure artean*. Irun, Alberdania, 2001; edizioaren zuzendaria: Anjel Lertxundi; euskarazko edizioaren arduraduna: Inazio Mujika Iraola (2001-XI-28).

- MUÑOZ, Joxean: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzailea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- NABARRO, Omar: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001; apallatzailea: Koldo Izagirre (2001-VI-16).
- OMAETXEBARRIA, Ignacio: *Arantzazu. Evocación franciscana y proyección misionera. Escritos históricos y literarios. Arantzazuren inguruan histori eta literatur idazlanak*. Oñati, Arantzazu, 2001.
- PADRON, Jose Luis: *Bihotzak planto*. Zarautz, Oleri Etxea, 2001 (2001-V-26).
- SARRIONANDIA, Joseba: *Izeba Mariasunen Ipuinak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VIII-11 Agenda sallean).
- SATRUSTEGI, Jose Mari: *Mattin Mottela*. Euba, Ibalzabal, 2001 (2001-VI-21).
- UZTAPIDE: *Berriz plazara (I eta II)*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-VI-20; 2001-VI-24).
- XAMAR: *Orhipean. Gure herria ezagutzen*. Iruñea, Pamplona, 2001 (2001-XI-29; 2002-III-16 Begia gehigarrian).

10. Bertso liburuak

- ASKOREN ARTEAN: *Bapatean 00*. Donostia, Bertsozale Elkartea, 2001 (2001-VII-5).
- ASKOREN ARTEAN: *Euskal Herriko Eskolarteko XII. Bertso Txapelketa*. Donostia, Ikastolen Elkartea, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Iparraldeko VIII. Bertsozale Elkarteen Xapelgoa*. Henadal, Bertsozale Elkartea, 2001; koordinatzailea: Karlos Alzpurua.
- ASKOREN ARTEAN: *Txapelketa Nagusirako Gipuzkoako Sailkapena 2001*. Donostia, Gipuzkoako Bertsozale Elkartea (2001-V-27).
- ATAÑO (Salvador Zapirain): *Jesusen bizitza*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-II-21).
- PERURENA, Iñaki: *Harria mundu, mundua harri*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XII-5).

11. Disko-liburuak eta liburu-zintak

ARTZE, JosAnton: *Oihana auhenka*. Donostia, Jazzle, 2001 (2001-VI-22).

12. Komiki liburuak

(M) (Jon Manzisidor): *I.U eta bere lagunak*. Zumaiá, Baleike Kultur Elkarteá, 2001 (2001-VIII-17).

SARASOLA, Iñigo: *Txerokiren txorakeriak*. Gastelz, Jean François Sauré, 2001 (2001-IV-24).

Lehen eranskina: *Egunkaria-ko Begia* gehigarriko kritikak 2001ean zehar

AGIRRE, Lorea: *Rosa Luxemburg*. Donostia, Elkarlanean, 2000 (2001-II-24, Markos Zaplain).

ALONSO, Jon: *Euskal karma*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XII-22, Ibon Egaña).

ARANBARRI, Iñigo: *Hitzak eta giltzak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VII-28, Amagoia Iban).

ARKOTXA, Aurella: *Septentrio*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XII-1, Amagoia Iban).

ASKOREN ARTEAN: *Gutiziak*. Tafalla, Txalaparta, 2000 (2001-I-6, Estibalitz Ezkerra).

ASKOREN ARTEAN: *Lehen amodioa*. Iruñea, Igela, 2000 (2001-III-3, Estibalitz Ezkerra).

BALZOLA, Asun: *Mister Daffodil eta bere denda*. Donostia, Elkarlanean, 2001; Itzultzailea: Joxan Ormazabal (2001-VII-21, Ana Urkiza).

BIERCE, Ambrose: *Deabruaren hiztegia*. Euba, Ibazizabal, 2001; Itzultzailea: Xabier Olarra (2001-X-13, Karlos del Olmo).

BORDA, Itxaro: *%100 basque*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-IV-7, Ana Urkiza).

- CANO, Harkaitz: *Norbait dabil sute-eskaileran*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-VI-9, Ana Urkiza).
- CANO, Harkaitz: *Piano gainean gosaltzen*. Donostia, Erein, 2000 (2001-I-13, Ana Urkiza).
- CAPDEVIELLE, Paul Henri: *Bermeo basatia*. Tafalla, Txalaparta, 2001; Itzultzallea: Begoña Bilbao (2001-XI-10, Karlos del Olmo).
- CILLERO GOIRIASTUENA, Javi: *Thailandiako noodle izugarriak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XI-24, Ana Urkiza).
- DORFMAN, Ariel: *Untxi magikoen matxinada*. Tafalla, Txalaparta, 2001; Itzultzallea: Joxe Astorkia (2001-XI-24, Amagola Iban).
- ELORRIAGA, Unai: *SPrako tranbia*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VII-14, Amagola Iban).
- ETXANIZ ERLE, Xabier: *Geure ipuinak*. Iruñea, Pamiela, 2000 (2001-III-17, Estibalitz Ezkerra).
- ETXEBERRIA, Xabier: *Egun denak ez dira berdin*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-V-26, Estibalitz Ezkerra).
- FRISCH, Max: *Homo faber*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-IX-29, Juan Garzia Garmendia).
- GARATE, Gotzon: *India harrigarria*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-20, Amagola Iban).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Kafkaren labankada*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2000 (2001-XI-3, Amagola Iban).
- GUARESCHI, Giovannino: *On Camillo*. Euba, Ibalzabal, 2001; Itzultzallea: Koldo Biguri (2001-XII-15, Karlos del Olmo).
- GURRUTXAGA, Iñaki: *Gabon Gastelz*. Gastelz, Arabera, 2000 (2001-V-5, Estibalitz Ezkerra).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Jonasen iratzargailua*. Bilbo, Aizkorri, 2001 (2001-V-19, Xabier Etxaniz Erle).
- IRAOLA, Rufino: *Hire magalean (103. gelako gutunak)*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-IV-21, Estibalitz Ezkerra).
- JIMENEZ, Edorta: *Europako mugetan barrena*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-IX-15, Amagola Iban).
- LANDA, Marlasun: *Joxepi dendaria*. Donostia, Elkarlanean, 2000 (2001-III-24, Ana Urkiza).

- LARRE, Emile: *Ene artzain-etxolak*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-X-27, Amagola Iban).
- LINAZASORO, Karlos: *Ipuin erotikoak*. Irun, Alberdanla, 2001 (2001-VI-30, Ana Urkiza).
- MEABE, Miren Agur: *Itsaslabarreko etxea*. Bilbo, Aizkorri, 2001 (2001-VI-2, Ana Urkiza).
- MINTEGI, Laura: *Sisifo maite minez*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-V-12, Ana Urkiza).
- OSORO, Jasone: *Tentazioak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-IV-28, Ana Urkiza).
- POE, Edgar Allan: *Kontakizunak*. Euba, Ibalzabal, 2001; Itzultzailea: Koro Navarro (2001-VII-7, Karlos del Olmo).
- REKALDE, Paddy: *Sex-abaroa*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-VI-16, Diego Martiartu).
- RIOS, Alicia: *Ipuin beteak*. Bilbo, Aizkorri, 2000; Itzultzailea: Mari Jose Kerexeta (2001-III-10, Ana Urkiza).
- ROZAS, Ixiar: *Sartu, korrontea dabil*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-29, Ana Urkiza).
- ROZAS, Ixiar: *Yako*. Donostia, Erein, 2001 (2001-VI-23, Ana Urkiza).
- SARRIONANDIA, Joseba: *Lagun izoztua*. Donostia, Elkar, 2001 (2001-XII-8, Amagola Iban).
- SATRUSTEGI, Jose Mari: *Mattin Mottela*. Euba, Ibalzabal, 2001 (2001-IX-22, Ana Urkiza).
- TORRAS, Meri: *Nire arreba Aixa*. Donostia, Elkarlanean, 2001; Itzultzailea: Patxi Zubizarreta (2001-X-6, Xabier Etxaniz Erle).
- UGIDOS, Silvia / VALVERDE, Mikel: *Nire aita etxekoandrea da, eta zer?*. Donostia, Elkarlanean, 2000; Itzultzailea: Joxan Ormazabal (2001-II-10, Ana Urkiza).
- URTEAGA, Joxemari: *Ordalna zor nizun*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XI-17, Ana Urkiza).
- SAIZARBITORIA, Ramon: *Gorde nazazu lurpean*. Donostia, Erein, 2000 (2001-II-3, Estibalitz Ezkerra).
- SALABERRIA, Garbiñe: *Zazpimintzo herensugea eta Eider ederra*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2000 (2001-I-27, Ana Urkiza).

- SAN MARTIN, Juan: *Giro gori*. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 1998 (2001-II-17. Andolin Eguzkitza).
- SANTISTEBAN: *Zirku izugarria*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-X-6, Amagola Iban).
- WOOLF, Virginia: *Farorantz*. Euba, Ibaizabal, 1997; Itzultzailea: Anton Garikano (2001-III-31, Markos Zapiain).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Jeans-ak hozkailuan*. Irun, Alberdania, 2000 (2001-I-20, Estiballitz Ezkerra).

**Bigarren eranskina: Egunkaria-ko Begia gehigarriko
erreseina laburrak 2001ean zehar**

- ADURIZ, Iñaki: *Eugenio Imaz: bizi-konpromisoa*. Donostia, Saturraran, 2000 (2001-III-17).
- AIZPURUA, Mikel: *Hasi, Azpillaga*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-II-3).
- ALONSO, Jon: *Euskal karma*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XI-24).
- ALTUNA, Jesus: *Artearen sustraiak Gipuzkoan*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2000 (2001-II-10).
- ALTUNA, Patxi: *Euskal bertsogintza*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2000 (2001-I-6).
- AMONARRIZ, Kike: *Txorakikeriak 3*. Lasarte-Oria, Argia, 2000 (2001-I-20).
- AMURIZA, Xabier: *Agur sagar beltzeran*. Andoain, Bertsolari Liburuak, 2001 (2001-IV-28).
- ANSELMI, Luigi: *Gure ametsen gerizan*. Iruñea, Pamiela, 2001 (2001-III-24).
- ANSORENA, Jose Ignazio: *Gloria*. Irun, Alberdania, 2000 (2001-II-24).
- ARANA, Aitor: *Amodioaren gazi-gozoak*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-V-5).
- ARANA, Aitor: *Atharratzeko erregina*. Alegia, Hiria, 2000 (2001-I-27).
- ARANALDE, Joxemari: *Xalbadorren barrua*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-XI-17).

- ARANBARRI, Iñigo: *Hitzak eta giltzak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VII-7).
- ARBELBIDE. Xipri: *Besta Berri*. Lasarte-Oria, Ostoa, 2001 (2001-IX-15).
- ARKOTXA, Aurelia; *Septentrio*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XI-24).
- ARREGI, Iban: *Angel Otaegi*. Azpeltia, Uztarría, 2001 (2001-IX-29).
- ARRETXE, Jon: *Larunbatak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-XII-15).
- ARRETXE, Jon: *Lurraren taupadak*. Bilbo, Zubia-Alfaguara, 2001 (2001-VII-14; 2001-VIII-17 *Agenda sailean*).
- ARRIAGA, Jose Luis: *Euskal mitologia*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2000 (2001-III-10).
- ARRIETA, Yolanda: *Jostorratza eta haria*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-X-10).
- ASKOREN ARTEAN: *Donostiaren historia*. Donostia, Nerea / Donostiako Udala, 2001; apailatzailea: Elena Legorburu; itzultzailea: Jon Muñoz (2001-V-5).
- ASKOREN ARTEAN: *Europako Batasuna XXI. mendean*. Donostia, Galak, 2000 (2001-II-17).
- ASKOREN ARTEAN: *Idazkera zibilizazio desberdinetan*. Donostia, Galak, 2001 (2001-V-5).
- ASKOREN ARTEAN: *Ilustrazioa Europan eta Euskal Herrian*. Donostia, Galak, 2000 (2001-III-10).
- ASKOREN ARTEAN: *Gipuzkoako Eskolarteko Bertsolari Txapelketa*. Donostia, Ikastolen Elkarte, 2000 (2001-I-27).
- ASKOREN ARTEAN: *Lehen amodioa*. Iruñea, Igela, 2000 (2001-I-27).
- ASKOREN ARTEAN (Ibai Esoain, Iñaki Iturain, Xabier Sukia): *Orio, mende bat bertsoan*. Orío, Orioko Udala, 2001 (2001-III-24).
- ASKOREN ARTEAN: *Txapelketa Nagusirako Gipuzkoako Saillkapena 2001*. Donostia, Gipuzkoako Bertsozale Elkarte (2001-VI-30).
- ASKOREN ARTEAN: *Tene Lehiaketa 2001*. Donostia / Dena, Elkarlanean / Debako Udala, 2001 (2001-V-26).
- ATAÑIO (Salbador Zapirain): *Jesusen bizitza*. Olartzun, Sendoa, 2001 (2001-III-3).

- AZKONA, Joxetxo: *Koilara bete hitz*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VI-16).
- BASANDERE TALDEA: *Historiako prozesurik garrantzitsuenak*. Donostia, Galak, 2000 (2001-IV-21).
- BECKETT, Samuel: *Godoten esperoan*. Irun, Alberdania, 2001; Itzultzailea: Juan Garzia (2001-V-19).
- BEN JELLOUN, Tahar: *Arrazismoa nire alabari azaldua*. Tafalla, Txalaparta, 2001; Itzultzailea: Xabier Aranburua (2001-X-27).
- BENGOETXEA, Juan Bautista: *Filosofia eta Zientzia. Vienako Zirkulua*. Donostia, Jakin, 2000 (2001-III-31).
- BENITO, Jon: *Aingurak erreketan*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-X-20).
- BIERCE, Ambrose: *Deabruaren Hiztegia*. Euba, Ibaizabal, 2000; Itzultzailea: Xabier Olarra (2001-III-17).
- BILBAO, Begoña: *Ibaia maitasunaren oztopo*. Donostia, Erein, 2001 (2001-V-12).
- CALLEJA, Seve: *Gutun lapurrak*. Bilbo, Desclee de Brouwer, 2000; Itzultzailea: Lurdes Auzmendi (2001-III-10).
- CALLEJA, Seve: *Tximeleta gardena*. Bilbo, Desclee de Brouwer, 2001 (2001-XI-3).
- CANO, Harkaitz: *Norbait dabil sute-eskallera*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-IV-28).
- CAPDEVIELLE, Paul Henri: *Bermeo basatia*. Tafalla, Txalaparta, 2001; Itzultzailea: Begoña Bilbao (2001-IX-15).
- COELHO, Paulo: *Alkimista*. Tafalla, Txalaparta, 2001; Itzultzailea: Artzai (Xabier Aranburu) (2001-XI-24).
- DEL OLMO, Karlos: *Aldi joana, Joana*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2001-IX-15).
- DEL VALLE, Teresa: *Emakumeak Euskal Herrian. Erresistentziak eta hausturak*. Donostia, Galak, 2001 (2001-XI-17).
- ELORRIAGA, Unai: *SPrako tranbia*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VI-16).
- ESNAL, Pello: *Azeri-zuloa*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VI-9).
- ETXANIZ ERLE, Xabier: *Geure ipuinak*. Iruñea, Pamiela, 2000 (2001-I-6).

- ETXEBERRIA, Xabier: *Egun denak ez dira berdin*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-III-31).
- FRIERA, Iñaki: *Lehorreko paterak*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-X-27).
- FRISCH, Max: *Homo faber*. Donostia, Elkarlanean, 2001; Itzultzailea: Joxe Austin Arrieta (2001-VI-2).
- GANDIAGA, Bitoriano: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-VI-23).
- GARCIA-VIANA, Txema: *Sei lore*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XII-15).
- GARZIA, Joxerra: *Tunelaz bestaldean*. Arrigorriaga, SM, 2000 (2001-I-20).
- GINZBURG, Natalia: *Hirira doan bidea*. Iruñea, Igela, 2001; Itzultzailea: Pello Lizarralde (2001-X-10).
- GORROTO, Mikelats: *Higuinaren istorioak*. Alegia, Hiria, 2001 (2001-VII-21).
- GUARESCHI, Giovannino: *On Camilo*. Euba, Ibaizabal, 2001; Itzultzailea: Koldo Biguri (2001-X-20).
- Hegats* aldizkaria, 28. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2001 (2001-IV-21).
- HERNANDEZ ABAITUA, Mikel: *Ohe bat ozeanoaren erdian*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-22).
- HIRIGARAI, Pantxo: *Lamindegiko lamiak*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2000 (2001-II-10).
- HÖLDERLIN, Friedrich: *Hyperion*. Donostia, Erein, 2001; Itzultzailea: Eduardo Gil Bera (2001-IV-28).
- HOMERO: *Ullises*. Donostia, Erein, 2000; Itzultzailea: Juan Kruz Igerabide (2001-III-24).
- IONESCO, Eugene: *Abeslari burusoila*. Euba, Ibaizabal, 2001; Itzultzailea: Jon Muñoz. (2001-XII-29).
- IRAOLA, Rufino: *Abaraska*. Alegia, Hiria, 2000 (2001-III-3).
- IRAOLA, Rufino: *Hire magalean (103. gelatik)*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-IV-7).
- IRATZEDER (Xabier Diharce): *Biziaren airaldia*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2000 (2001-II-17).
- IRIONDO, Joxe Mari: *Joxe Lizaso. Nere aldiko kronika*. Oartzun, Sendoa, 2001 (2001-XII-1).

- ISASMENDI, Iñaki: *Nire denboraldiko ibilerak*. Azkoitia, Barriketatik, 2000 (2001-II-24).
- ITURRALDE, Joxemari: *Mora noa?*. Donostia, Erein, 2001 (2001-VII-7).
- ITURRALDE, Joxemari: *Poloniako lautada izoztuak*. Iruñea, Igela, 2001 (2001-XII-29).
- ITURRIOZ, Joxin: *Urolaldea bertsolari*. Azpeitia, Ikasberri, 2001 (2001-VII-14).
- Jakin* aldizkaria, 121. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2000 (2000-I-20).
- Jakin* aldizkaria, 123-124. zenbakiak. Donostia, Jakinzaleak, 2000 (2000-V-19).
- Jakin* aldizkaria, 125. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2001 (2000-X-13).
- JIMENEZ, Edorta: *Europako mugetan barrena*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-VII-14).
- JUARISTI, Felipe: *Inazio Muniberen abenturak*. Zarautz, Olerri Etxea, 2001 (2001-VI-9).
- JUARISTI, Patxi: *Euskal Herria globalizazioaren aurrean*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2001-IX-29).
- JUARISTI, Patxi: *Euskaldunak eta ondasunak*. Iruñea, Pamplena, 2001 (2001-X-20).
- KHAYYAM, Omar: *Rubaiyatak*. Donostia, Erein, 2001; Itzultzailea: Joxemari Iturralde (2001-X-13).
- Karmel* adizkaria, 235. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2001 (2001-XI-3).
- KORTAZAR, Jon: *Bilbo, 700 urtez idazten*. Bilbo, Bilboko Udala, 2001 (2001-X-6).
- LADIGES, Ann: *Alde hemendik, makal horil*. Donostia, Erein, 2001; Itzultzailea: Pello Zabaleta (2001-III-31).
- LINAZASORO, Karlos: *Ipuin errotikoak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-VI-9).
- LINAZISORO, Abelin: *Iraganean galdua*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-XII-29).

- (M) (Jon Manzisidor): *I.U eta bere lagunak*. Zumaia, Baleike Kultur Elkarte, 2001 (2001-X-6).
- MADARIAGA, Juan Ramon: *Amdioa batzuetan*. Bilbao, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2001 (2001-VII-28).
- Malatz, 34. zenbakia. Balona, Malatz, 2001 (2001-IV-7).
- MALLORQUIN, Cesar: *Luna jaunaren azken lana*. Bilbo, Giltza, 2000; Itzultzailea: Mikel Hoyos Sein (2001-II-3).
- MARAÑA, Felix: *Jorge Oteiza. Egonezinaren laudorioa*. Donostia, Bermingham, 2001; Itzultzailea: Jose Luis Padron (2001-V-26).
- MARIN ESTRADA, Pablo Anton: *Bizitzaren gesala*. Donostia, Elkarlanean, 2000; Itzultzailea: Imanol Azkue (2001-III-17).
- MARX, Karl: *Eskuizkribuak (ekonomia eta filosofia)*. Donostia, Galak, 2001; itzulpena: Iñaki Azkune (2001-IX-22).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Errekarteko koadernoak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-V-12).
- MILLER, Arthur: *Saltzaille baten heriotza*. Alegia, Hiria, 2001; Itzultzailea: Xabier Galarreta (2001-VI-23).
- MITXELENA, Koldo: *Gure artean*. Irun, Alberdania, 2001; edizioaren zuzendaria: Anjel Lertxundi; euskarazko edizioaren arduraduna: Inazio Mujika Iraola (2001-XII-15).
- MOSTEIRO, Carlos: *Irene maitatzeko eskuliburua*. Donostia, Elkarlanean, 2001; Itzultzailea: Joxan Ormazabal (2001-IX-22).
- MUGURUZA, Xabier: *Sebas lehotik begira*. Donostia, Erein, 2001 (2001-VI-2).
- MUJIKA, Luis Mari: *Memoria galduak*. Alegia, Hiria, 2000 (2001-I-13).
- OLASO, Xabier / JIMENEZ MAYA, Josu: *Azalaren memoria / Laurita (edo tximeleta eragilea)*. Donostia, Bermingham, 2001 (2001-VI-2).
- Ostielal* aldizkaria, 20. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak elkarte, 2000 (2001-I-13).
- Ostielal* aldizkaria, 21. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak elkarte, 2001 (2001-IV-10).
- Ostielal* aldizkaria, 22. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2001 (2001-VII-7).

- OSORO, Jasone: *Korapiloak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-IV-7).
- OVIDIO: *Metamorfosiak*. Donostia, Erein, 2001; itzultzailea: Juan Kruz Igerabide (2001-IX-29).
- PADRON, Jose Luis: *Hitz-erraietan*. Urretxu, Urretxuko Udala, 2001 (2001-V-26).
- PEILLEN, Txomin: *Agur Zuberoa*. Urretxu-Zumarraga, Urretxu eta Zumarragako udalak, 2001 (2001-VI-16).
- PERURENA, Patziku: *Trapuan pupua*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XI-3).
- POE, Edgar Allan: *Kontakizunak*. Euba, Ibaizabal, 2000 (2001-IV-21).
- PORTALIS, Jean Ettiene: *Frantziako Kode Zibilaren lehen proiektua: Atariko Hitzaldia*. Donostia, Jakin, 2001; itzultzailea: Andres Urrutia (2001-V-12).
- Putz aldizkaria*, 7. zenbakia. Arrasate, Apocaliftn Elkarte, 2001 (2001-III-3).
- RODRIGUEZ, Fito: *Magrittek ez omen zuen pipatzen*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2001-VI-23).
- ROWLING, J.K.: *Harry Potter eta sorgin-harria*. Donostia, Elkarlanean, 2000 (2001-I-13).
- ROWLING, J.K.: *Harry Potter eta sekretuen ganbera*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-6).
- ROZAS, Ixlar: *Sartu, korrontea dabil*. Donostia, 2001 (2001-XII-1).
- ROZAS, Ixlar: *Yako*. Donostia, Erein, 2001 (2001-V-19).
- SADE, Donatien: *Filosofia apaingelan*. Tafalla, Txalaparta, 2001; itzultzailea: Juan Martin Elexpuru (2001-XII-1).
- SAINT-EXUPERY, Antoine: *Printze txikia*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VII-21).
- SALABURU, Pello: *XX. mendearen argi-itzalak*. Irun, Alberdania, 2001 (2001-XII-8).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Argazkiei begira*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2001-XII-22).
- SARRIONANDIA, Joseba: *Izeba Maraisunen Ipuinak*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-VII-28).

- SATRUSTEGI, Jose Mari: *Mattin Mottela*. Euba, Ibalzabal, 2001 (2001-VI-30).
- TABERNA, Mikel: *Errege eguneko panpina*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2000 (2001-II-3).
- TABERNA, Mikel: *Txokolategiko dinamita*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-X-10).
- TWAIN, Mark: *Yankee bat Arturo erregeraren kortean*. Bilbo, Desclee de Brouwer, 2000; itzultzailea: Miren Esturo (2001-II-10).
- URIBE, Kirmen: *Bitartean heldu eskutik*. Zarautz, Susa, 2001 (2001-XII-8).
- URKIZA, Ana: *Gela ilunetik*. Alegia, Hiria, 2000 (2001-II-24).
- URRUTIKOETXEA, Urtzi: *Utzidazu karmina kentzen*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2001 (2001-XI-17).
- URTEAGA, Joxemari: *Ordaina zor nizun*. Donostia, Elkarlanean, 2001 (2001-X-27).
- VALVERDE, Mikel: *Gangsterren ihesi*. Arrigorriaga, SM, 2001; itzultzailea: Asun Garikano (2001-VI-30).
- WILDE, Oscar: *Fidel izan beharraz*. Euba, Ibalzabal, 2000; itzultzailea: Antton Olano (2001-I-6).
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Etika, zientzia, antropologia*. Donostia, Jakin, 2000; itzultzailea: Ignazio Alestaran (2001-II-17).
- ZALDUA, Iban: *Traizioak*. Donostia, Erein, 2001 (2001-XII-8).
- ZAZPIAK BATMAN: *Mantxut Mantxut?*. Lasarte-Oria, Argia, 2001 (2001-IX-22).

2001eko poesia kritika

Jon KORTAZAR

1.- Orbanak

Orbanak izenarekin eta Zarautzeko Oleriti etxearen babesean, Juan Ramon Madariagak bere lan poetikoaren antologia atera du. Bere lanaren historia ezagutzeko ate eta sarbide dugu liburu hau. Lau libururen egile dugu Madariaga. Bosgarrena laster argitaratuko omen du, eta denen berri, labur horixe bai, ematen du liburu txukun honetan.

Ez omen da poesiarik irakurtzen, argitaratu gutxi egin omen da, eta poesia irakurtzeko bide gisa zabaltzen den bigarren pasabidea dugu hau. Lehen a musika eta kantarien bidez osaturikoa genuen. Poeta eta musikarien arteko zubian ez da inoiz etenik egon eta azken urteotan zabalago dagoela dirudi. Errezitaldien helburua zein ote den galdetzen dute batzuk: errezitaldia bera entzun eta kito, edo errezitaldia libururako irtenbide, hona bigarrena. Ez dakit, ez naiz ni erredukzioaren zale eta lehen a betetzen bada nahikotzat joko nuke, bigarrena baletor hainbat hobe.

Antologiaren saildia ez da lehenengo a gure artean, baina dena gutxi izango da garaioan irakurlea poesiara hurbiltzeko.

Bere lau libururen poema gutxi batzuk aukeratu ditu Madariagak bere lan poetikoaren historia egiteko orduan: *Imintzioaren pergamuak* (1989), *Galera errepikatuak* (1992), *Elaien ausardia* (1993), eta *Argia sortzen den izartegia* (1996) izan dira orain arteko bere lanak. Argitaratzear dagoen berri bateko lanak osatzen dute *Orbanak* liburu a.

Euskal poesiaren alorrera agertu zen momentutik ezaugarri finkoak agertu ditu Juan Ramon Madariagak: Gal aldetik gal nagusiak maite ditu, heriotza, maitasuna, pailsalaren eta naturaren ikuspegi zolla. Tonu aldetik galderak erakutsi ditu, eta tonu elegiakoak adierazten du ondoen, nire ustez, bere agerbidea. Idazkera aldetik, Sarrionandiaren joera ez du inolz ahaztu eta tonu epikoetan agertu badu tentaziorik, bere idazkerak zubereraren zaletasuna du, eta inolz Berrizbeitiaren lana ekarri du gogora. Laster du agertzeko bosgarren lana Madariagak eta lan horretan bere bidaletako pailsala garbiak (Everestera igotzeko saloak egiten ditu poetak) utzi du aztarnarik bere lanean.

Garbia da Madariagaren poesiaren neurria eta hizkera, noliz edo noliz estetizismora eta zailtasunera makurtzen bada ere bere hiztegia. Sinbollismoaren bideetatik abiatutako poeta dugu bizkaitarra eta antologia honen bideetan ikusiko du idazleak zein adierazpen berezia duen poetak.

2. Amodioa batzuetan

Bere poesiaren antologia eskalari ostean, beste liburu bat eman du argitara Juan Ramon Madariaga poetak. *Amodioa batzuetan* izenburupean bere sentipenaren berri ematen digu, orain Felipe Arrese Beltia Sariaz hornitua.

Madariagak poetika irakurgarria eman zuen argitara antologiarekin batera: "Astintzen nauten ezusteko anitz hartzen ditut nik hizpide: beste poeta finen bertso eta poema zoragarri asko, oroimen mingarrien lurrin asko, begiratu galduen mezu asko, ilunabarren sinadura asko, altura hotzaren hutsune asko. Hauek guztiak eta betidanik esku-huts abiatzeak ematen duen parada izan zaizkit ia-gungarri mundua ulertzeko".

Finezia eta detailearen poetak beti jokatu izan du Idealismoaren paradoxarekin: hurbil dagoena urrun da, isil dagoenak garrasi dagi, ikusten ez dena ikustarazi behar da. Munduaren ikuskera bat azkenean.

Intimitatearen poesia idazten du maiz, autobiografian oinarritua, beste askotan. Pertsona eta pailsala ezin bananduz, pertsona pailsala gisa tratatuz eta pailsala pertsona gisa maitatuz.

Maitasun historia baten zertzeladak dira *Amodioa batzuetan* liburu-ruko poemak. Lau zatitan partitua da: "Ilarrak bezain borobilak", "Maitasuna batzuetan" saila, "Animalia baten aladurak", eta "Animaliaren beste lurraldeak".

Poetaren "nia" alde batean eta "zu" maitatua bestean, Juan Ramon Madariagak analogiak egiten ditu detalle txiki egunerokoekin. Baina liburu honetan dagoena bere ibilbidean aurrerapausoa da, askoz esentzialagoa hitza, askoz barrukoagoa boza.

Batzuetan minimoaren poesia idazten badu ere, Madariagak badaki bere poesia zantzu desberdinez janzten eta osatzen. Ahots zolla eraiki du, munduaren ikuskera bat, maitasunaren inguruetan.

Agian esakunearen bat-batekotasunak eraginik molde desberdinak agertzen dira bere poesian: laburrak dira lehen sail bietako poemak, eta luzeak azken biotakoak. Ni-zu dialektikatik aparte, deskripzioari lotuagoak agertzen dira azken saillekoak, paisaiarekin bat egiten dutenak.

Hizkuntza soil eta sotil baten bidez, paradoxan eta kontrajarpean oinarriturik Madariagak bere sentipen poetikoaren berri ematen jarraitu du: "poema bat / zuri oihukatzea eta/ sakonean entzuten didazula/ pentsatzea da", definizioari kasu eginez.

3.- Marginalia

Arraroa da benetan herri hau non poeta madarikatuak sarietara aurkezten diren eta abangoardistek egiten duten kanona.

Hiria argitaletxe eraberrituari ez dio kritikak, nik dakidala behintzat, arreta handirik eskaini. Luis Haranburu Altunaren eta Luis Mari Mujikaren zuzendaritzapean pausu desberdinak eman ditu bere lehen urtean: euskal poesiaren antologia desberdinak osatu dituzte (oihartzun mediatikorik gabe, helasi) gairik gai joera desberdinak emanez, Nemesio Etxaniz eta Jon Miranderen obra osoa argitaratzen sailatu dira, Luis Mari Muxikaren azken urteotako poesiari bidea zabaltzen diotelarik, bide batez, itzulpenak egin dituzte (Camus, Carroll), berrargitalpenak moldatu dituzte (Txomin Peillen) eta prosa eman dute argitara (Aitor Arana eta Xabier Galarreta). Ahalegina begi bistan da, eta poesiari ere ekin diote. Zerrendan ikusten dudanez gutxienez 29 liburu eman ditu argitara Hiriak oso epe laburrean.

Poesiarekin hasi dira eta emaltzak Ana Urkizarekin hasi ziren. Guztiz bestelako estetika lantzen duen Mikelats Gorrotoren liburua da argitaletxe honetan plazaratutakoen poemen liburuen artean bigarrena. *Higuinaren istorioak* delten da.

Hasteko, esan behar nuke ez dela batere eroso egile moztortuaren lanaz hitz egitea. Idazle baten trailektoria ere kontutan hartzen da liburu baten harreran, eta trailektoriarik gabeko idazlea begi bistan izatea, eta gainera ezizenez ari dena ez da batere eroso. Idazle probokatzaillea dugu aurrean, eta probokazioa ezkututzen duena? Ezin jakin, eta ezintasun horrek ere irakurketa mugatu egin du.

Gorrotok egin nahi duena higuinaren deskripzio bat da, eta, neurri baten aurten argitaratu diren beste liburu batzuekin moldapen bera erakusten du, hau da gai baten inguruan osaturiko poemak dira agertzen direnak. Gaiari buruzko metapoetika eta guzti.

Noizbehinka poesia hau errealismo zikinera hurbiltzen dela dirudi, eta batez ere galaren aukeraketan horixe da agertzen dena: Jonkiak, higuina, gezurra, Bilboko putzuak... Poetak berak liburuaren aurrean kokaturiko hitzaurrean ere honela mintzo da: "Hau ez da liburu bat. Ezta poesia liburua ere. Gezur, iruzur, eta poesia faltsuen mundu honetan, hitzak biluzi baino ez dut egin". Ispilu jokoa bera. Iaz errealismo zakar horretan oinarrituriko liburua agertu zen gure artean.

Baina hain gai likitsak eta infernukoak tratatzeko eran, detalletxo bik ematen didate kezka, ispiuaren ispiuak, alegia. Espresaera: kanpo aldetik joera iluna badago ere, gure artean askotan erabili izan diren pilaketa estetikoak dira nagusi liburuan. Garapena da bigarren kezka: "Ilunpetik argira, kolorera. Argirik gabe ez baitago kolorerik. Kolorerik gabe, mundurik ez". Poetaren hitzak dira, edo poetaren islak ispiuan utzitakoak. Poeta madarikatua izateko, ez du hagitz maite infernual

4.- Mitorik mito

Migel Angel Unanua poeta gisa aspaldian ezaguna dugu. Poema liburu bi agertu zituen 80. hamarkadako azken urteetan, eta Euskal Gobernuaren Lizardi Saria ere jaso zuen *Ogen liliak* (1989) liburuari esker, izan duena baina ezagutza zabalagoa merezi duen liburua.

Geroztik, poemaren batzuen itzulpenak argitaratu ditu *Hegats* eta *Ostiaia* aldizkarietan, baina ez zigun eman bere krezio lanaren berri.

Orain berriz agertzen zaigu *Mitoaren agerpena* hau, Hiria argitaletxearen eskutik, ahots bakarti eta aske baten zantzuak entzuten ditugularik.

Unanua oso bide pertsonala aukeratu du bere poesia aurrera eramateko, klasikoekin liluraturik edo halen poesia moldeekin konpromisoa harturik klasizismoaren itxura duen poesia baten bi-deetatik abiatu da.

Klasizismoaren laguntzaz batez ere estilo baten era marrazten da, eta horrela abiatu da Unanua, bere poesiaren bidez ahots baten markak eskaintzen dituelarik. Zeintzuk dira ahots horren ezaugarriak? molde klasikoetara atxikitzea, errima askatua da gehienetan, baina poemaren erritmoaren hausnarketa sakona egin da, molde klasikoak (sonettoa, adibidez) ez dira gutxiesten, hiztegi eta motiboak ezagunak dira: zisnea, tauromakhia, jardina eta izadiaren irudi ezaguna, latinaren eta grekoaren presentzia.

Konbentzio guztien azpitik, eta konbentzioak uzten duen lausoa kenduaz batera, baina poetaren ikuspegiak ematen dituen zelnuekin egingo dugu topo. Artearekin egin duen elkarrizketa ezin da alboratu liburu honetaz hitz egiten hastean. Baina obran duen tokiagatik eta hartzen duen espazioagatik, alpagarri iruditzen zait "Alexandriakoak" poema sei zatitan banatua. Beste horrenbeste esan behar liburuari izena eman dion poemaz. Bietan poetaren mezuaren nondik norakoa suma dezakegu. Azalaren eta barrenaren arteko kinka litzateke lehenengoa: "Azalean bilatzen ditugu aztarnak,/ mintzetan barrena hondatzen diren ubideak,/ zantzu debekatuak". Mitoari buruzko iritzia ere garden agertzen du: edertasunaren azpian oinazea dago.

Analogiaren jokoa da poesian bilatzen dena, deskripzioaren ostean gordetzen den zentzua da poetak bilatzen duena, oreka eta luzadura gordetzen dituzten bertsoetan. Molde pertsonala, agian pertsonalegia...

5.- Lagun artean

Jose txo Azkonak (1953) poema liburu bitxia eman du argitara Alberdaniaren eskutik, *Kollara bete hitz* izenburupean.

Bitxi izanak ezaugarri bi ditu: batetik poesia eta janaria, poesia eta gastronomia batzeko ahalegina dugula, eta ideia bakarraren inguruan osaturiko liburu dugula, hona ezaugarri nabarmen bi.

Poesia eta gastronomia batzeko ahalegin honetan gogoratu beharko litzateke aspaldi batean Gabriel Zaid kritikoa erabiltzen zuela joko berbera eta kritika lanak zenbait hizkera desberdinen arabera idazten zituela, eta hala txirringularitzaren hiztegia erabiltzen zuen idazlearen lana esfortzu handikoa bazen, eta medikuntzarena idazleak bere burua nostalgiak jota agertzen bazuen, eta medicina prospektuena idazleak zer askatu bazuela iruditzen zitzaionean. Ez da berria, beraz, literatura eta beste metatestuen arteko jokia.

Ideia bakarraren inguruko poemategiak batasunaren alde egiten dute, koherentziaren alde, ez dago horretan zalantzarik. Batzuk agertu dira egunetan gure artean taluera berekoak. Paddy Rekaldek sexuari buruz idatzi du, Madariagak maitasunari buruzkoak eman ditu, bere liburu osoan ez bada, liburuaren sail jakinetan, behintzat, higuinaren inguruan idatzi du Gorrotok berea... Ez zaila falta arlo horretan ere ezagunik eta parekorik Azkonari bere saialdian.

Baina gal bakar bati buruzkoek poemategiaren batasunaren alde egiten badute ere, monoteman jausteko arriskuan dira eta zentzu horretan liburu osatuaren aldetik banatzen dira.

Karta antzera eratua, liburuak ingenium hutsaren jokia dirudi eta jokoaren eta jolasaren artean mugitzen ditu bere atzaparrak. Seriotasuna eta irribarrea nahastuz, Azkonarenean zentzu nagusi horren itzalak ez du irakurlea abandonatuko. Buru zorrotasuna eta buru zorotasuna batera doaz liburuan. Janariaren historia, jakia eta pertsona, orolmena eta anekdota. Baina dibertigarria bada ere, laster jokoaren legeak agerleki geratzen direla sentitu du irakurle honek.

Eta onartu behar idazleak ahalegin handia egin duela liburu eta egitura egokitzen: "Mokauak" sailak liburuaren atalak banatzen ditu, eta adiera formak banaturik geratzen dira testuan.

Espresaera poetikoan pilaketak (izenak, ideiak) eta kontrajarpenak (poemaren abiaburu luzea eta bukaera irtenaldi laburra) dira nagusi. Baina hor ere ahalegina etorriaren gainetik jarri dela agertu zaila irakurleari.

6.- Itinerarium

Xabier Olasoren (Otxandio, 1964) bosgarren liburua argitaratu berri du Bermingham Editorialak, Iparragirre sariak argitaratzen dituen sailean. Urretxu eta Zumarragako Udalek eratzen dituzten sari hauetan ezaguna dugu Olasoren partaidetza, batean baino gehiagotan irabazle suertatu delako.

Gauaren magalean eta *Urtaro* liburuek Iparragirre sari hau irabazi zuten; *Ariaren hariak* liburuarekin, berriz, Ernestina de Champourcin saria eskuratu zuen idazleak.

Poema liburu bi aurkitzen ditugu liburu honetan: *Azalaren memoria*, sariaren irabazlea, eta *Itinerarium*, bigarren sariaren hartzailea. Liburu bi batera argitaratzeak ez dakit onik egiten dion irakurketari, baina gauzak diren bezalakoak dira, eta bosgarren liburu fisikoaren aurrean bagaude ere, bikoitza den emanaldi honetan Olasoren bosgarren eta seigarren poema liburuak irakurtzeko beta dugu.

Otxandiako idazlearen poesiak sinbolismo xumearen bideak aukeratu ditu. *Azalaren memoriak* pertsonala nagusiaren bizitzako ibilbide poetikoa eskaintzen du, haren egoerak eta egoerari buruzko gogoetak aurkeztuz. Oihartzun literarioak ez dira falta bere poesian: Juan Mari Lekuona, Patxi Ezkiaga, Joan Mari Irigolen, Joseba Sarriolandia gaurko euskal poesia munduko izen ospetsuak agertzen dira bere testuetan. Baina horren azpitik, Olasok badu anekdota pentsakizun ahul bihurtzeko joera nagusia. Denborari buruzko hausnarketak osatzen du ardatza testuan, eta horretarako haurtzaroko paisalarekin batera bidaletan ikusitakoa ekartzen du hizpide.

Inpresioak agertzen dituenean da batez ere trebe Olaso, baina poema luzea egiterakoan zabaldu egin ohi da pentsakizuna. Paralelismoak eta kontrajarpenak eusten dute arkitektura, baina teknika nabarlegiak dira diskurtso poetikoan.

Itinerarium liburuak tonu aldaketa ugariago du. Inpresio laburren ondoan, badaude poema luzeagorik eta sail berezi bi: "Desirudiak" eta "Haragi kontuak", non berriro idazleak agertzen duen esku fina ironia xumea eta narrazio esperientziala uztartzeko. Jarrailzen du heriotzari buruzko hausnarketan, baina zerbaitek –agian joera tragiko nagusi baten faltak– egin dio lhas. Hitz jokoeak eta pilaketek –batzuetan Mikel Zarateren poesia ekartzen dit gogora– ez dute garbi uzten pertsonalaren eta ahotsaren joera sendoa. Poesia polita idazten du

Olasok, ez dut ukatuko ongi idazten duenik –errebisio bat falta bada ere lanean–, bada berean bertso gogoangarririk ere. Baina poemien egituretan ikusten dut nik arazoa.

7.- Utzidazu karmina kentzen

Urtzi Urrutikoetxea (Bilbao, 1977) idazlearen hirugarren poema liburua zabaldu berri da. Zabalkunde berezia izan duela esan behar, lehen-lehenik, 2000. Urteko Irun Saria irabazi ondoren urte horretan inprimatu zelako *Utzidazu karmina kentzen* liburu hau, baina berandutu egin da kaleratzea. Lehenago ere izan du argitaratze berantiarrik idazleak. “Ernestina de Champourcin poesia lehiaketa irabazi zuen 1996an. Lan hura, *Gaur ere ez du atertuko*, ez zuten urte bi geroago arte argitaratu. Ordurako Susa argitaletxearen eskutik, kalean zeukan bere lehen poema liburua, *Borroka galduetatik gatoz* (1997).

Urtzi Urrutikoetxeak ahots berezia eta propioa lantzen jakin du. Liburuen izenburuetan titulu gisa jartzen dituen esaldietan arreta jartzerik baino ez dago. Beste idazle batzuk izen bat, edo izen sintagma bat jartzen duten tokian, Urrutikoetxeak esaldi oso bat aukeratu du, aditzari, ekintzari nagusitasuna emanez. Tituluan bertan ere liburuan den sinbolo nagusi bat agertzen da. Honetan karmina, ezpalnetako karmina.

Eta liburu liriko baten aurrean gaudela esan beharko genuke, edo Urtzi Urrutikoetxearen libururik lirikoenean. Baina horixe esanaz, lirika horrek grina eta pasioa maite dituela, ekintzez beteriko lirika bat dugula, aditzaren nagusitasuna zabaltzen dela gehituko luke irakurleak.

Maitasun hori baina,aldi bitan banandua dago. Eredu batean maitaleen mundua ageri da, letra erromatarrez titulazten diren poemetan; bigarren eremuan, eta orain poemak izenburuz titulazten dira, inguruko errealitateak maitaleen bikotean egiten duen eraginez ari da poeta. Mundu bi batera, pribatua eta publikoa, maitasuna T. S. Eliot gogora ekartzen duten hitzetan: “sikate sasiotan”.

Urrutikoetxearen poesian nagusia izan da mundu bion agerpena, eta mundu bion arteko lotura garbirik ez izatea, pribatua eta publikoa eremu aldendu bi aldera bezala, uztartu ezinak, lotu ezinak. Kanpoko mundu gotorrari aurre eman ezin eta pribatuan estalpea

aurkituko balu bezala poetak: "oinazea ulertzen ala bizi genuen gal-
detzeko antzu". Garbi utziz zeintzuk diren mundu blok: "zure ezpai-
netako doinua eta Europako samina elkarrekin". Eta elkarrekin ema-
tea da helburu nagusia.

Eta bidean galdera bihurtzen da nagusi: "Errealitatea/ Iragan
irudikatu horretan/ ala ustezko irudikeriaren orainean/ kokatu behar
genuen?"

Joera surrealistarekin batera Urrutikoetxeak egunerokotasuna
eta egunerokotasun hizkera, fonetismo eta guzti, erabiltzeko joera
du, hurbiltasunaren kariatz. Niri erritmoa atsegin zait, agian, testuan
zehar horrenbeste alpatzen duen musikaren fruitu.

8.- Poesia neurri txikian

Jose Luis Padronen emaitza txiki biren berri ematera gatoz gau-
rkoan. *Bihotzak planto* izenburupean bere poesiarren antologia eman
du argitara Zarautzeko Olerti Etxeak, obra honen bidez Padron poeta
onaren lanari errepaso ederra emanez.

Bihotzak planto tituluak zentzu bikoitza du. Bihotzak "hemendik
gora ez " esan duela adierazten du esaldiaren joera normala bilatuz,
eta "bihotzaren planctusa" adierazten du bidezidorrez. Planctusa,
eresia, elegia, olerkariaren tonurik maiteena dela esango nuke. Eta
lirismoaren joera barnekoia eta intimismoaren bide ezaguna jorratu
dituela hemen ere poetak.

Aukera aproposa da Padronen ibilbide osoa ezagutzeko. Lan
asko ditu argitaratuak, batzuk liburu gisa eta sarien irabazle gertatu
direnak, eta beste batzuk, aldiz, katalogo gisa eta tonu minor beran-
tiarrean emanak. 1988. urteko *Ilargirik gabeko kalea* liburuaren berri
emanez hasten da antologia, eta *Ibaia euri-erasoetan bezala* (1999)
bildumaren hautapena eginaz bukatzen du ibilbidea. Irizpide ona
jarrailuz, Argitaragabeen salla gehitu da liburuan.

Sinbolismoaren bideetatik abiatu bada ere, poesia ulerkorra egi-
ten salatu dela adierazi beharko genuke, autobiografia eta nitasuna-
ren eragin zuzena bilatzen dituen poesia sortzen duelarik.

Bide honetatik eman zuen argitara zabalkunde handirik izan ez
duen *Hitz errailetan* poesia koadernoak, Urretxuko udalaren eskutik
eta herri horretako udal liburutegiaren 30. urteurrena ospatzeko

asmoz. Benetan liburuxka sotila dela oraingoa. Autobiografia da berriro ardatza, liburutegian pasaturiko orduak eta han sorturiko sentipenak eman eta osatzen diote haria liburuari. Omenaldi liburuak, asmo handirik gabe sortua, baina oso ongi egokitzen zailona Padronen idazkerari.

Abiapuntua xumea da, baina unearen hauskortasunaren gainean Padronek bere hausnarketa morala eskaintzen du, eta, orduan, liburutegian igarotako ordu goxoen orolmena idazkerari buruzko hausnarketa sakon eta sendo bihurtu du poetak. Hasi eta bukatu berdin egiten diren poema zirkularren bidez, esaldi soil eta sotilen bidetik, han eta hemen aforismorako joera erakutsiz, inolz behin eta berriro hitz berarekin hasiz poemak... beti ere zuka bati egindako elkarrizketa amalgabeen agerturiko joerak.

Liburu honek baina, poetaren emankortasunaren berri ematen du, oparotasunerako duen joera bizia, bere lizaera poetikoaren jainu zuzena eta egiazkoa.

Gozatzeko liburu bi, poeta garbi eta petoaren soslala ezagutzeko bide bi.

9. Bukowski eta maiakovski

Aspaldi nuen gogoia Harkaitz Canoren *Norbait dabil sute-eskalle-
ran* liburuak irakurtzeko eta hari buruz jarduteko. Idazleak berak bidaltza ezagutzen nituen aurretik poemaren batzuk eta haiek jakin-min handia piztu zidaten.

Aglan, aurten agertu diren liburuen artean, handia da Canorena. New Yorkeko gertakizun ikaragarrien ostean emozio handiz ekin diot liburuaren irakurketari. Eta sentipen desberdinak jaso ditut..

Irakurketa oharrek egiteko dudak koadernoan hauxe idazti nuen irakurtzen ari nintzen artean: "Unea. Ironia. Ahotsak. Mugimenduak". Eta hitz horietan laburtu badut ere liburuak sortu didan sentipena ez da nahikoa ematen duen guztia azaltzeko orduan. Mugimenduz beteriko lana da, mila ahots eta mila jende desberdinez habitaturiko lur eremua. "Dardararen" interpretazio bat azkenik, "dardara" gorputz eta arimaren mugimendu etengabea.

Gogoangarria da paratestu gisa, kontrazalean jarri den poema: "Poema liburu on batek izan behar luke/ arrain kutxa bat bezalakoa//

Fosforo eta kaltzio iturri elikagarri freskoa.// Edo izu-laborriz haren-gandik ihesi/ateratzeko sentipena/ sortzen duen deskarga”.

Ezagunak nituen poemak erreialismo zikinaren aldekoak ziren eta liburu horrenbestean estimatzen dudan jendez eta giro desberdinez osaturik agertzen zen, eta hor dagoela uste dut testuaren meriturik handienetako bat, bizitza bezain freskoa da hor agertzen den *tapiza. Bukowski, beraz.

Baina, hori poemategiaren hirugarren parteko jarduera da. Bigarren aldean, gehiago dira pintura eta poesia modernoaren omenaldiak, ikuspegi desberdinak hiria ezagutzeko, formak eta koloreak,aldi berean. Poema liburuan, eta batez ere hasieran, surrealismoaren iruditeriaren bidea aurkitu dut askotan erabilia. Dardara azaltzeko poeta errusiarra bezain gidari hoberik ez omen dago. Malakovski beraz. .

Poemen esaldi asko borobilak dira, idazlearen etorria eta errejistro aberatsak erabiltzeko eskua agerian geratzen delarik, baina poemene luzaeran galdu dut ene burua. Ezin da ukatu anbizioz eta gogo handiz egindako poema liburu dela, eta neurri berean, fruitu ederak ematen dituena.

10. Itzalaren argia

Hona hemen, Durangoko azokaren inguruan gaudenean ere, askorik alpatuko ez den poema liburu handia, isiltasunaren itzalean lgaroko dena. Pello Otxotekoren *Itzalaren ñabarduretan* poema liburuaz ari naiz.

Lerro hauek idazten ditudan momentuan, egunkariek hitz egiten dute Durangorako diren nobedadeez. Liburu hau ez da alpatzen. Poesiako bi besterik ez daude zerrenda luzean, biak editorial jakin batean argitaratuak. Hiria argialetxea ez omen da ezaguna, edo ez du gozitzen kazetarien kariatz, eta hemen moldeetan sartzen ez dena kanpoan geratzen da.

Bada, ez dakit noren erruz, baina liburu sakonaren berririk ez du irakurleak izango, poesia moldez eta jakitez jarrailzen ez badu behintzat. Aitortu beharko litzateke *Itzalaren ñabarduretan* liburuak estetika sinbolistaren barnean kokatzen duela bere burua. Eta sinbolismoaren atea nahiko itxiak ikusten ditudala neuk ere. Baina bidea

hori dela jakin ondoren, hausnarketa-poesia gustuko dutenek atsegin handiz irakurriko dute liburua.

Hausnarketa liburu bat dugu hau. Itzalaren inguruan mugitzen duena bere pentsakizuna, filosofiatik hurbil, agian, hurbilegi gaur egun maite den estetika lauso eta arinarentzat. Otxotekoren estetikak idealismotik edaten du, pentsatzen du –oraindik ere, gehitzen dut nik– errealtatearen barnean mundu bi direla: ikusten duguna eta ezkutukoa. Eta ezkutuan, itzalean geratzen den izaki berezi horren bila abiatzen da idazlea. Estetikaren oinarriak ezagunak dira, moldeak ere bai. Tratamenduan ere Imanol Irigolien aritu zen aspaldi argiaren eta itzalaren arteko mugez hitz egiten eta horren tartean dagoen misterioa aztertzen. Lauaxetak esaten zuen bezala, berea misterioa argitzea zen. Baina tratamendura itzuliz, Otxotekok liburu pentsatua eman duela esan dezakegu, lana borobila, estetika horren bideetan erradikaltasunez mugitzen dena, nahiz eta nolzbehinka erregistroa aldatu eta molde narratiboan poema bat edo beste eskaini.

Poetak "Itzaletan dago benetako/ izatearen mamia" bertsoekin ematen dio hasiera liburuari, eta mami horren bila egindako ibilbidean gauzatzen da liburuaren asmoa. Postmodernitatearen ikuspegian egia, benetakoa, mila bider multiplikatu agertzen zen, baina hona berriro egiazen bila egindako esplorazioa.

Gizakia humanoago bihurtzea nahi du liburuarekin Otxotekok eta ez da asmo makala aurkezten duena. Humanismoaren bidean errealtateari buruzko izaera anitza aurkezten du bere liburuan. Inoiz Gandiagaren oihartzuna nabaritu izan diot poesiaren hitzetan (beste zenbaitetan Anjel Lertxundiren liburu baten izenburua ere gogoratu dudan bezala). Baina molde poetikoarekin batera hizkera poetikoa estutzeko ahalegin ederra egin duela Otxotekok ezin da uka.

11. Gorputza eta ahotsa

Ez dira aro onak lirikarako. Ez dira aro onak, poeta baten, poeta honen, Kirmen Uriberen aurkezpena egiten zaigunean, poeta eta idazle baino lehenago gidollaria dela gogoratzen zaigunean. Ez dakit nolakoa den gidollari gisa Kirmen Uribe, hasi berria omen da, baina ez dut inoiz berak egindako telesailarik ikusi, eta ezin dut ezer esan. Baina damu dut euskaraz aurton –eta agian urte batzuetan– argitaratu den libururik ederrenetakoaren egileari poeta deltu beharrean,

gidollari delitzen zalonean. Garalaren ezaugarria omen da, eta zer egingo diogu...

Bitartean heldu eskutik poema liburua izateaz gain, fenomeno soziala ere bihurtu dela esan dezakegu *Bar Puerto* –proiektu honekin loturiko– ikustaldiari esker. Idazleak, poetak, lehen-lehenik, liburu honetan agertzen diren zenbait testurekin –eta agertzen ez diren beste batzuekin– egindako ikuskizuna egin zuen, gerora kantarien proiektu bihurtu zena. Eta bagaude jada aspaldi bideetan: poesia sozializatua kantarien esker. Eta eskerrik asko, poesia liburuetan sollik mantentzea zaila zelako azken aldiotan.

Bitartean heldu eskutik poema liburua estetika berri bat agertze-
ra dator. Gorputzarekin oso lotua dena, gizakiaren ikuspegi berri
batekin. Foucaultek aspaldi adierazi zuen zein garrantzizkoa den gorpu-
tza gizaki postmodernoaren kontzepzioan. Bide honetatik, gorpu-
tza eta hitza bilduz, Kirmen Uribek zazpi atal nagusiko eszenatoki
berezia egin du: batean: gorputza, memoria, sexua, besteak eta ni
multiplikatu, hizkuntzaren mugak, literaturaren eta artearen arteko
elkarrizketa, bizitza.

Luze mintzatzekoa den liburu honetan alpamen bi egin nahi
nizutze, besterik ez, tartez mugaturik dagoen hizplde honetan: litera-
turak eta arteak darabilten elkarrizketaz eta ahotsez. Ezaguna da
literaturaren eta arteen arteko elkarrizketa luzea izan dela. Idazle
batzuek pinturarekin lotzen dute poesia, beste batzuek zinemarekin.
Kirmen Uribe arte modernoarekin lotzeko ahaleginetan dabillela
esango nuke eta horren barnean *performance* berrieekin, gorputza
presente dagoen moldeekin. Horrek eratzten du, jada, hizkeraren
agerpena: gorputzaren metonimia nagusia da izenburutik hasita.
Heltzen dugun esku hori heriotzak eramango duen, baina guk bi-
zitzaren alde nahi dugun, gizakiari diogun maitasunaren eta, babes
bila arituz, sortzen dugun ahurraren sinboloa da.

Eta ahotsak. Ahots bi ditugu, batetik poetarena, *gu* handiputza
ahaztu eta *ni* ñimiño bezain gartsu batetik hitz egiten duen ahotsa da
nagusia. Bestetik, pertsonaien ahotsak bildu dira poeman. Eta ezin
ahaztu inguruan diren poeten ahotsak. Etorkinak gehienak, irakurrail-
di berrietan agertzen zirenak. Izen asko eta berri berriak gure tradi-
zioan, Izen asko eta asko. Heaney eta bera bezala Eskoziatik Ingele-
sez ari diren poetenak. Atwood eta Sexton, eta Ingeborg Bachmann.
Eta Benjamin Prado izan daiteke.

Denek baina adieraziz haragia, galduko dugun haragia, gu osoaren zati nagusia dela. Gogo izango gara, baina haragiak ere adierazten du gure gogoia.

12. Espazioaren izenak

Septentrio delturiko bere liburuaren barnean, edo hobe bazter batean, bazterreko bihurtzen ari baitzaigu poesia, Aurelia Arkotxak *Mare magnum fine* delturiko poesia atala kokatu du. Poesia atala ongi diot XX poema laburrez osaturik, eta bere anala nagusiarri, narrazio atalez sortu den eta liburuan nagusia den hari, lagun eginik.

Aspaldi honetan asko hitz egin da Aurelia Arkotxaren estetikaren bidez: Geopoetikaren moldeetan sartu du bere lana idazleak, exotismo pixka bat emanaz literaturari eta non edo non azaldu ditu zeintzuk diren bide horien nondik norakoak. Elementu geografikoaren aurrean, esan nahi da paisaiaren aurrean, sentidutakoa eta hausnartutakoa emango luke aditzera poesia horrek.

Ez dakit bide pertsonalegia ez ote duen aukeratu Aurelia Arkotxak, eta gaur egungo irakurlearengandik urrun zamartxo diren bideak ez ote diren bereak. Esaldia idatziz beste barik ohartzen naiz liburuak baduela gure tradizioarekin lotura estua, batez ere idazle klasikoekin bidetik abiatzen balta bere narratziogintzan Arkotxa, eta aitortu duenez, gainera, Kanadako lurraldeak ezagutzerakoaz batera, hau da esperientzia zuzenaren ondoren, aldatu omen du bere poesiaren ikuspegia, eta hala izan daiteke...

Mare magnum fine liburu barruko liburura itzullaz, esan daiteke gure literaturan aspaldian falta den gala alpatzera datorrela. Itsasoa eta itsasoarekin loturiko galak ez dira askotan erabilli, eta Joseba Sarrionandiaren marinel zaharraren irudia presente badago ere irakurlearen oroimenean, esan beharko genuke, bestela jokatzeko duela Aurelia Arkotxak. Alegoria nagusiaren aurrean paisaiaren deskripzio sotila eskaintzen du, inoliz idatzit dudanez isiltasunaren poesiara hurbilduz. Baina ez da hain juxtu isiltasunaren poesia, agian hizkera kontzentratu eta estutasunaren orde, berea alparmena delako, ikuskizun baten agerpen argia. Begi aurrekoan adierazpena.

Eta kulturalismo jokoa ere bai, alpu zahar eta ahaztuen lilura, testua hornitzeko gogo argia.

Mapa poetikoa osatzen du Aurelia Arkotxak eta maparen osaketan, baditu bere pauso nabariak: testuaren laburtasuna, sujerentzia, testu poetikoaren sujerentzia eta mundu baten lilura, antzinako testuek ere zeresan handia dute testuaren eraketan, horregatik da nabarmentzen XIV. poema toki izen bakarrez agertzen dena, izendatzea, beste barik, eta Biblia gertatzen den bezala, errealitatea sortzea balltz bezala.

13. Leihoa eta denbora

2001. urteko Irun Saria irabazi ondoren, eman zaigu ezagutzera David P. Tijeroren lana: *Dendako leihotik* du izenburua poemategiak, eta Bilboko gazte honen lehen lana ez bada ere, liburu kolektiboetatik kanpo ateratzen duen lehengoetarikoa da, ipuln eta poesia lehia-ketetan arituta gero.

Ez da asko poeta gazte eta berri honi buruz dakiguna: 1974. urtean jaloa, Fisika karrera egiten dihardu, eta poesiarra "Ingurukoak eragiten diona deskribatzeko" asmotan hurbildu da.

Inguruaren indarrak ematen dio poesiari sorrera eta deskribapena nagusitzen dela esan dezakegu. Lehen poematik bertatik Tijeroren lanak pilaketa malte du, zehatza da begirada osatzen, detaillez osaturiko errealitatea agertzen du bere poesian: "Orratzak badoaz erlojuan/ kanpai hotsak dorrean/ orriak banan-banan egutegian/ idelak azkar dabilta buruan...".

Errealitateari balna, esanahia sinbolikoa damalo malz, poemaren azken aldean, hasieran erein dituen idela solteak bilduz eta batasun hari bati lotuz. Barneko mamuak uxatzeko asmoz idazten duela ere adierazi du idazleak noizbait. Garbi daude zeintzuk diren mamu horiek: denboraren igaroarekin lotzen dira asko, balna barne mundua agertzeko orduan kanpo mundua du beti begien aurrean Tijerok. Tonu eta gal aldetik poesia ezaguna egiten duela adierazi beharko litzateke. Berea existentzialismoaren ondoan agertzen den poesia da, eta zenbait gal aspaldi alpatu izan dira euskal poesian, hala nola: ezagutzen ez den maltearena, eta beste isla batzuk, egunerokotasunaren gristasuna eta horretatik ihes egiteko gogoia ere 70. hamarkadako poetek ere landu zituzten galak dira.

Pena handia da edizio aldetik poemak hobeto bananduta ez egotea, bada betarik edizio hoberik egiteko, baina dagoenaren aurrean esan beharko genuke badagoela hari tematikoa poema desberdinak biltzen eta lotzen. Poemategiaren sei zatiek ("Denbora Ihesi doa", "Bizitza kalolatuak", "Bidalak", "Dendako leihotik...", "Malitaleak" eta "Ihesaldiak") bizitza triste bati buruz hitz egiten digute, bizi beharraren aurrean hartzen den joera etsituz: "Hire ariman etsipena duk/ porrotaren lekuko isila/ jakin beharko hekien/ ausardia nahi ez duenarentzat/ debekatuta dagoela bidala"

Poesiaren barnean joera narratiboa garbia agertzen da, eta noliz-behinka egunerokotasunaren hiztegiak topo egiten du naturaren sententzioaz sortu denarekin. Agian, sinbologia ezaguna bada ere, bilketa horretatik, hain zuzen ere eguneroko detaileen ikuspegi objektiboa eta barne prozesuaren arteko bilketatik, etor dakioke poemategi honi agertzen duen berritasuna. Esistentziaren zentzuaren bila omen dabil poeta, eta esentzia horren bilaketaren abiapuntua beti da kanpoko begirada. Horretan da alpagarria poemategia, begiaren zollan.

14. Aingurak eta galderak

Vladimir Brigada aldizkarian zenbait poema argitaratu ondoren, Jon Benitok (Zarautz, 1981) bere lehen poema liburua argitaratu du, eta benetan errespetuz begiratu behar den sarrera egin du letren munduan.

Aingurak erreketan daitzen da liburua. Baina aingurak iraunkortasuna adierazten badu ere, bidala baten inguruan eraturiko liburua da hau, eta bere kritikorik onenak, Iñaki Gurrutxaga idazleak, esango lukeen moduan aingura tokiz kanpo dago, errekan dago, ez itsasoan, eta horregatik aingura ibiltaria izango genuke liburuan agertzen dena.

Neurri horretan kontrakoz osaturiko eta beteriko liburua dugu hau. Jarraitzen du aingura izaten, baina ibalaren –uraren– Joan etorrrian dator liburua. Iraunkorra dena –aingura– eta historia eta bizitza, berez aldakorrek direnak, uraren eta ibalaren bidez ematen dira. Abangoardia historikoaren legeak jarraitzen dira, baina, neuretzat dut, aho-literaturak eskainitako irudiek sortzen dutela beste aldea,

sinestesiaren jokoetan, izadiaren agerpenean. Modernitate ondorengoaren zenbait pasarte badira, adibidez nortasunarekin jolasten duen "Akats kronologikoa" hunkigarria, baina identitateak ere berea ematen du. Galderak eta zalantzak nagusitzen direla esango nuke, baina poemaren bukaerako bertso bakar horietan zenbait ziurtasun ematen direla iruditzen zait.

Oroimenak agintzen du zenbait pasartetan, baina etorkizunari buruzko larrialdiak ere bere pisua utzi du poemategian.

Ibalaren kronika poetikoa dugu hau. Eta hona hemen beste kontrajarpena. Kronika diodanean ez nuke kazetaritzaren kronika alpatu nahi. Bere sorreratik hasi eta itsasoratu ondoren bidalaren joan-etorria adierazten du testuak. Baina poetikoa da, zatiz eta galderaz emana. Idazleak berak garrantzi handia eman die galderari. Poemategiaren atalak erreparatuko bagenitu, ibilbidearen pasarteak izango genituzke begien aurrean: Ezti usaina, Pagadi bat lanbropean, Sustalrak eta adarrak, Helmuga gabeko bidea, Harea Itsasertzean. Esango nuke poetaren ahotsa loditzen joan dela azken aldera. Errekurrentziak, esaldien errepikapen aldatuak, esaldien joko erritmikoak ahotsa eman die poemel.

Zenbait sinbolo nagusitu egin dira testuan: zapatarri eta zapata, bidalaren zentzu nagusia, birikiak ez itozteko, galdera eta beldurra. Baina guztiaren gainetik izaten jarraitzeko borondatea dagoela esango nuke. Eta bizitzari harriduraz galdetzen dion begirada, tonua delarik poemategian nagusitzen den espresabiderik garrantzitsuena.

Patiora begira

Narratzale gisa ezaguna egin den Ixiar Rozasen lehen poema liburua irakurtzeko aukera izan dut. Eta aukera diot ez baitzait erraza izan liburu-dendatan aurkitzea poema liburua. Ernestina Champourcin Saria irabazi ondoren Arabako Foru Aldundiak argitaratu du. Marrazki aldetik eta paperaren aldetik edizioa txukuna bada ere, bizkar aldean daramatzen grapa biek panfleto itxura ematen diote.

Bere txikitasunean, Ixiar Rozasen, esan dezagun behingoz izenburura, *Patio bat bi itsasoan artean* liburua begiradari egiten zalon omenaldia da. Liburua zabaldu bezain pronto agertzen den Josep Plá-ren alpuak garbi uzten du non sartzen garen: ikuskeraren mundu

batean, intimitatearen zirrikituetatik sortzen den mundu baten deskripzioan: "Mundu teatroa zabala eta desberdina agertzen da". Eta leihotik begiratzea dibertigarria bada Pláren iritziz, horixe egin du Rozasek. Burua leihotik atera eta mundu bat ikusi, eta mundu horren zeinuak idatzi. Lehen poemak ere azpimarratu du Ideia hori: "murruek beti xuxurlatzen didate istorio berri bat/ eta bat egiten dute/ zure ezpainez azalean izkiriartzen didatenarekin" (11).

Begirada eta idazkera. Ahotsak ongi erabiltzen dituela esan da Ixlar Rozasen estiloa definitzerakoan, hitza ongi moldatzen duela. Eta hemen nitasun baten hitza dugu, tonu oso hurbila, modernismoaren hiztegitik hurbil eta paralelismoz hornitzen den giroa.

Hiriaren mapa marrazten du, Bartzelona multi-kulti batena, han dira etorkinak, han auzoko pertsonaiak, baina badago horren atzean zuka bati zuzenduriko diskurtso maitatia. Begiradak agintzen du eta pilaketek joko egin dute hitz jokoekin eta ingenioarekin.

Dena dago tonu minor batean, dena doa tonu melankoliatsu batean. Pertsonaiak agertzen dira, eta pertsonalen argazki narratiboa eskaintzen zaigu poemarik poema, eten gabe mundu bat sortu arte. Eta hala dio idazleak: "paisajeak pilatuz noa/ baso jaloberriak/ lautada irmoak// koadroak diruditen paisajeak/ izozturiko esperientziak/ bizipen iheskorak" (46).

Mundu horretan ez dira falta nitasunaren garratzasunak. Bigarren zatian Irakurraldi berriak agertzen zaizkigu (Prado, Bachmann, Lispector) baina munduak poema horrek adierazten duen modu horretan dirauela dirudi. Interesgarriak dira emakumeek idatzitako mundu baten agerpenak, emakume literaturaren alpamenak, han eta hemen, zeren Rozasek agertzen baitu emakumeen bizitzan diren **ezpalik** gogorrenak "bonzo" poeman adibidez, emakume jipolituengun inguruan idatzitako poeman, edo "ohiturak" berezian.

Bibliografia

- ARKOTXA, Aurella: *Septentrio [Mare magnum fine]*. Alberdania. Irun, 2001, 186 or.
- AZKONA, Josetxo: *Koilara bete hitz*. Alberdania. Irun, 2001. 71 or.
- BENITO, Jon: *Aingurak erreketan*, Susa, Zarautz, 2001, 79 or.

- CANO, Harkaitz: *Norbait dabil sute-eskallera*. Susa, Zarautz, 2001, 95 or.
- GORROTO, Mikelats: *Higuinaren istorioak*. Hiria. Alegia, 2001, 94 or..
- MADARIAGA, Juan Ramon: *Amodioa batzuetan*. BBK Fundazioa. Euskaltzaindia, Bilbao, 2001, 97 or.
- : *Orbanak*. Olerti Etxea, Zarautz, 2000 (2001), 63 or.
- OLASO, Xabier: *Azalaren memoria. Itinerarium*. Bermingham. Donostia, 2001.
- OTXOTEKO, Pello: *Itzalaren ñabarduretan*. Hiria, Alegia, 2001, 80 or.
- PADRON; Jose Luis: *Bihotzak planto*. Olerti Etxea. Zarautz, 2001, 63 or.
- : *Hitz-erraietan*. Urretxuko Udala, 2001, 29 or.
- ROZAS, Ixiar: *Patio bat bi itsasoen artean*. Arabako Foru Aldundia. Gastelz, 2001, 50 or.
- TJERO, David P.: *Dendako leihotik*. Kutxa, Donostia, 2001. 63 or.
- UNANUA; Migel Angel: *Mitoaren agerpena*. Hiria, Alegia, 2001, 76 or.
- URIBE, Kirmen: *Bitartean heldu eskutik*. Susa, Zarautz, 2001. 100 or.
- URRUTIKOETXEA, Urtzi: *Utzidazu karmina kentzen*. Kutxa fundazioa. Donostia, 2000, 57 or.

Aita Justomari Mokoroaren omenaldia (2001-12-14)

Juan GARMENDIA

Dakigunez, Aita Justomari Mokoroa Mujikaren jalotzaren mendeurren ospakizunak bildu gaitu Tolosako A. LKultura Etxeko gela honetan.

Hau esan ondoren, adierazi nahi dut ni nagoen lekuan aurkitzearekin, tolosartasuna dabilela bitarteko, tolosarra naizen aldetik aurkitzen naizela mahal honetan, eta bide honetatik joango direla beziki nire hitzak, niri benetan atsegina zaidan ospakizunean, baina dela den, nire eskerrik onenak hona ekarri nauenari.

Esan izan da mendia dela pertsonen harrobia, eta Tolosako kalean jalotako mokoroatarrek egiaztatzen dute iritzia hau.

Mokoroa hauek izaskun mendiko *Perrategi* baserritik jaitsi edo kaleratu ziren. Baserri honetako sukaldea ezagutu izan dut; urte kontatuak dira Antonio Larrarte Mokoroa, ezkongala, baserri honetan hil zela, eta berarekin desagertu zen *Perrategin* Mokoroa deituta.

Agian, mokoroatar hauek, eta esan dut, Nafarroatik helduko ziren; Araitz ballarako Azkarate herriskan ezagutzen dut behin baino gehiagotan izan naizen *Mokoroa* izena daraman baserria, Ramon Otamendi bertako nagusia agurtuz.

Tolosan, mokoroatarren ahaldetasuna zabala izan da. Oroitzen naiz nola Lourdes Mokoroak, Aita Justomariren arrebetako bat zenak, esan zidan herriak, kaleak, nola bereizten zituen bere aurreko hiru anal.

D. Migel Mokoroa, Antonio Mokoroa eta Joxe Perrategikoa, hau Justomariren aitona.

D. Migel Mokoroa, Gipuzkoako Aldundiaren Lehendakari ordeko izana, bere biloba bat, Juan Mokoroa Arsuaga, Tolosako alkatea 1938. urtean; berari esker Inauteria eta Karnabalak eten gutxierekin jarraitu zuten gure herrian.

Antonio Mokoroa, zapataria izana, Eduardo Mokoroa musikalaria ospetsuaren aita. Hau Plaza Berriko *Casa Toriles* izena zeraman etxean jaloa.

Joxe Perrategikoa, berriz, Justomariren aitona. Ez dut alpatu gabe utziko Mokoroa sendi baten garagardo edo zerbeza fabrika, Santa Luzia auzoan, Uzturre mendiaren itzalean. Baina hurbil galtezen gure gaurko galra.

Baleriano Mokoroa, Justomariren aita, 1871. urtean jalo zen Kale Nagusiko Atodo Jauregian; hau alpatutako Lourdesen esanda dakit. Jauregi honetan Felipe IV.ak beste erregetasunen artean, gaua igaro zuen.

Baleriano, Beasaingo Garin auzo politean jalotako Josefa Martina Mujikarekin ezkondu zen.

1912. urtean, Federiko Alberdi atabalaritari Mokoroak jarraitu zion, 1924. urtera arte.

Urte hauetan, Baleriano herriko baldo-jotzaillea ere izan genuen, eta berak zioenez, eztarriko minarengatik pregonari izatean utzi zion.

Baleriano Mokoroa, herri antzerkigilea eta olerkaria.

Baina atzerantz egin dezagun.

Amaren orolpena

"Eguna zabaltzetik
llundutzeraino,
Zure itz-otsa entzuten
Irriparrez nago.
Urruti egon arren,
Etzaitut aztutzen;
Zure Irudi ederra
Det blotz barrenen.

Neure ama laztana,
Zugaz nalz oroltzen;
Une bakar batean
Etzaitut aztutzen”.

1896ko Euskal-Festetan bere *Damua garaiz* izeneko antzerkia saritu zutern. Olerkia Aita Onaindiaren *Milla Euskal-Olerki Eder* bildumatik jasoak ditut.

Eta bilduma honetan bertan aurkitzen den *Elosegi Antonio'ren illeta* Balerianoren olerki honen izenburu antzekoarekin ikus ditzakegu egile berarenek. Gai berdinarekin beste bi olerki 1905. urteko *El Correo de Guipúzcoa* egunkarian: “*El Correo de Guipúzcoa* dedica este número al que fue buen católico, consecuente carlista, caballero sin tacha, industrial insigne y protector de los pobres”. Hau da egunkariaren izenburu osoa.

1928. urteko *La Revista Tolosanak* honela dio:

“El día 25 de Junio, en la Fiesta Vasca que se celebrará en el Prado Grande de Igarondo, actuarán conjuntamente la Banda Municipal y los alumnos de la Academia Municipal, haciendo un conjunto de 130 entre músicos y voces, cantándose y ejecutándose las siguientes obras: *4º Zortziko de San Juan*. Armonizado por Feliciano de Beobide y letra de Valeriano Moco-roa”.

Alpatua den Eduardo Mokoroa, Felipe Gorritiren ikaslea, gero irakasle izana, Balerianoren lehengusua zen, eta bere eliza musika lanak Balerianoren letra daramate, latitezkoa izan ezlik.

Adibidez ikus dezagun idazpuru hau:

“Tolosa – Eliz – barrutiko Ienengo Eukaristi – Batzarreko Ereserkia.
Mokoroa'tar Valeriano'ren itzak. Mokoroa'tar Eduardo'ren eresia.
Tolosako Arzizpreste Arozena'tar Braulio Maria Jaunari eskeña”.

Orain barkatuko didazue Inziso bat.

Datorrean hilean, 24an beteko dira ehun urte Inazio Mokoroa Danborenea, Eduardoren semea, Tolosan jaio zela.

Aitaren ondorengoa organo-jole lanetan, interpretatzaille goimallakoa izateaz gain, sentiberatasun aparteko konpositorea. Inazio Mokoroa, gizon benetako apala, adiskide maitea izan nuen, makina

bat bazterretara lagundu zidan nire etnografiako ikerketako ibilaldietan.

Itzul galtezen harira. Baleriano Mokoroak, Epifanio Larrañagarekin Inprimategiari ekin zion. Larrañaga, Miserikordiako Administraria genuen nik ezagutu nuenean: "Nere etxe andia – Santa Casa de Misericordia – herriko ganbara da" errepikatzea gogokoa zuen.

Eta une honetan bururatzen zait antzinako Tolosako sakristau baten erantzuna, agoniako kanpala jo ondoren galdetzen ziotenean: "Zein il da"; berak erantzun: "Iñor ez, miserikordiakoa".

Gizon oso elizkolia ezagutu nuen Baleriano, bere *Librería Católica* izena zeraman dendan salatzen. Eguerdiko hamabietan Angelus errezatzea ez zitzalon ahazten.

Mutil koskorrak, gehienetan bihurriak izaten dira, eta honela behar ere. Bat baino gehiago Balerianorengana hurbiltzen zen galdetuz: "Tiene postales de novios, de parejas?"; eta dendariak, adiskide gutxiko aurpegiarekin erantzun: "No vendo tarjetas pecaminosas".

1941.go urtean Baleriano Mokoroa hil zen, zortzi seme-alaba utziz: Justo, Maria, Atanasio, Juan Jose, Maria Lourdes. Eustakio, Agustín eta Isidora.

Justo Mari Mokoroa, eskolapioa, idazle elebiduna.

Bere lanetatik, labur-labur, hauek alpatuko ditut: *Ibar* ezizena erabiliz *Genio y Lengua*. Urteak dira irakurri nuela *Genio y Lengua*. Barnean liburu sendoa, pentsarazten duena.

Ohar galtezen mundua orokor ikusita aldakuntzaren barnean mugitzen dela, eta aldakuntza honetan oinarritzen da *El último tamborilero de Rahondo*, Arturo Campiónek idatzia eta Aita Justomarik euskaratua.

Mokoroaren ekintza hau ez da arin-arin itzulpenari solilik begira egina, baizik bere barneko kezka eta nahigabearen agerpena. *Ortik eta emendik*. *Repertorio de locuciones de habla popular vasca*, Aita Antonio Zavalaren hitzaurrearekin, *Labayru* ere Etorrek bi aletan argitaratua. Hau, ekintza baten fruitu erraldoia dugu. Erraldoia benetan. Herriaren hizkuntzaren muina edo bihotzera garamatza.

Aita Justomari Mokoroa nire etxeko noizbehinkako bisitaria izan nuen. Bisitalari estimagarria, hitz aspertu haiek atseginez oroitzen ditut.

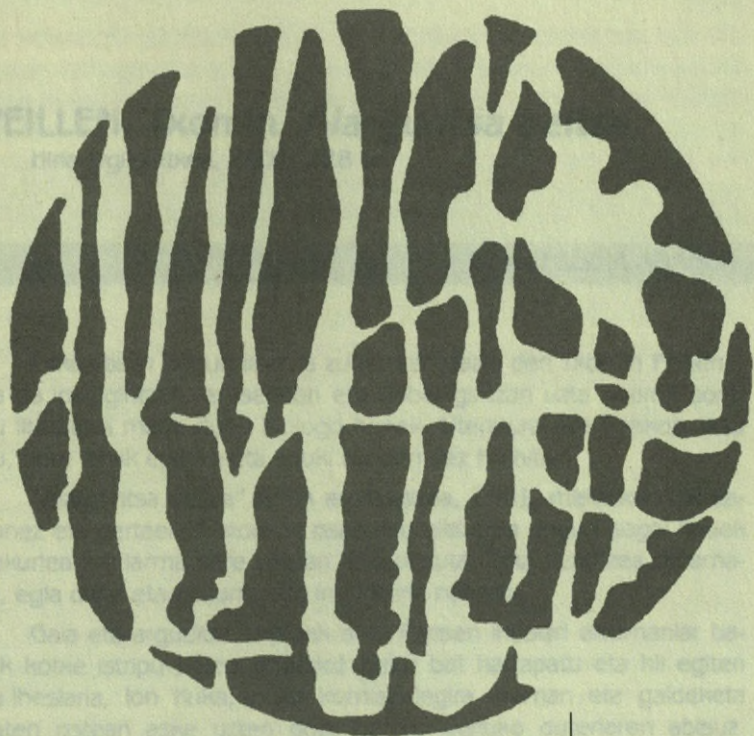
Gal ezberdinez mintzatuz, gogoratzen dut nola bere oharpen batzuk entzun ondoren esan nion: "Zuri Justo izena jarri zizuna, ez zen makala". Irribarre lagunkoi bat izan zen bere erantzuna.

Nire mintzalditxo honen hasera eskerrak emanez izan da, eta eskerrak emanez amaituko ditut hitzak.

Eskerrak *Ortik eta emendik* argitaratzea lortu zuenari. Hau lortzea, ez dakit bainan iruditzen zait ez zela izango gauza erraza.

Justo Mari Mokoroari kostako zitzalon bere lanaren helburua betetzea, Justomari Mokoroa Mujika, beti bere nahia aberasten, beti bidean.

KRITIKAK ETA
ERRESEINAK

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

PEILLEN, Txomin. *Alarguntsa beltza.*

Hiria argitaletxea, 2001, 228 or.

Nerea MUJICA ARANDA

Eskuartean dugun liburua zuberotar idazle den Txomin Peillene-
na da. Ipuingintzan, entseguan eta nobelagintzan uzta oparoa sortu
du literatura maite duen biologo honek. Literatura aire freskoz ukitu
du, bere lanak egitura eta eduki modernoek hornituz.

"Alarguntsa beltza" HIRIA argitaletxea, 2001, misterioz, ilunta-
sunez eta gertaera historikoz osaturiko eleberria dugu. Osagal hauek
Irakurlea armiarma sare batean korapilatuta, itota sentitzea darama-
te, egia dena eta gezurra edo irudimena nahasiz.

Gala eta argudioa sinpleak dira; Parisen iheslari errumanlar ba-
tek kotxe istripu baten ondorioz gizon bat harrapatu eta hil egiten
da. Iheslaria, Ion Kuka, polizia komisaldegira eraman eta galdeketa
baten ostean aske uzten dute berriro delituko dutenaren abisuz.
Ionek bere burua errudun sentitzen du eta horrek hildakoaren hile-
tan haren alarguna ezagutzera eramaten du.

Abiapuntu honetatik hasita, Ion Kuka eta Olga Maraun alarguna-
ren artean erlazio erakargarri, itogarri, ilun eta misterioltsua hasten
da, azkenean emakumeak Ionen bizitza guztia kontrolatzea dara-
mala.

Egitura azalean lineala da, hau da, gertaerak denboran eta
ekintzetan hasiera eta amaiera dute. Baina ez da hala, eleberria
denboran atzera egitez edo flash-back-ek beteta dago. Denboran
horrenbeste atzeraldaldi egiteak gero komentatuko diren hainbat oker
egitea eraman du autorea.

Denborarekin bezala, espazioa ia bakarra da: alargunaren
etxea. Baina hainbat dira istorioan zehar egiten diren flash-back-ak

eta espazioak: Errumania, India... Hau da oroitzapenen eszenatokiaz alegia.

Liburua kapituloka banatzen da, istorioa hamalka kapituluok bo-robiltzen dutela. Nahiz eta Ion Kukaren istorioa hamargarren kapitu- luan amaitu, hamalkagarrena bukaerari hasiera edo ziklo itxura ema- teko ballagarri da, ikusiko den legez.

Pertsonalak aztertzerakoan, zalantzarik gabe, bi pertsonaia na- gusi ageri zaizkigu: Ion Kuka eta Olga Maraun alarguntsa. Bien arteko elkarrenkintza da istorio guztiaren ari eta funtsa. Biak pertsonaia konplexuak, ilunak, ez guztiz egiazkoak, akatsez beterikoak dira, bizitzaren kuspegi desberdinetan.

Olga emakume erakargarri, azkar, misterioitsu eta beltzak Ionen inguruan armiarma sare bat harilkatzen du, liburuan zehar. Ion, ha- ren jakituriaz eta etxe horretan sentitzen duen bakeaz txunditurik sare horretan konturatu gabe erortzen da, haren borondatea emaku- mearenganakora guztiz peko jarriz. Bien arteko aitormenak huste psikologikoa dirudi, terapia baten modukoa, baina ez bata ez bes- teak ez du egia esaten, bestearen aurrean gaizki gelditzeko beldur dira, batez ere Ion. Liburuan egia osoaren ezkutaketa eta emaku- meak dionarenganako mesfidantza ageri da, adibidez: 97. or "Kon- tuz Ion Kuka! Ez duk horretan andre hori sinetsi behar"; 97.or "...Zergatik aitorten horiek? Benetan alargun beltza golko beltzaren husten dabilak, agian , ere, abarretik adar egiten."; 108. or. " (Ion Kuka, ez al hintzen hi, sindikatu horren buruetan jarri? Aitortuko al diok andreari orduko zerik?"; 113.or. "Ez diok dena esaten , asko- tan ez hau sinesten."; 130.or. "Deabru emazte aztiak Begitartean Irakurtzen dizkik gorde nahi dituenak eta zalantzak.Hik aldaezak ber- ba-gala."

Emakume misterioitsua, aztia, orojakilea, hotza, psikologoa –di- rudiena ez dena–, guztiz susmagarria. Ion Kuka heriotzaren aurrean ote dagoen zalantza izatera iristen da. Hala ote?

Bi pertsonaia hauen inguruan beste malla batekoak ageri dira: Olgaren senarra izandakoa, etxean ezkutuan dagoen 3.pertsona misterioitsua (bi hauek eleberria aurrera doan helnean istorioari 180 graduko itzulia emango diote) eta azken kapituluari agertzen den argitaletxe bateko gizon ezezaguna. Era berean, guzti hauen ingu- ruan istorioa harilkatzen laguntzen duten pertsonaia osagarriak dau-

de (historikoak eta fikziozkoak), hala nola, poliziak (15-16.or), Ion Kukaren amaren lehengusina (135. or)...

Pellenek istorioa kontatzerakoan bigarren pertsona aukeratu du, honela Ion Kukari urruntasun itxura bat emanez. Protagonista bera da istorioa azaltzen duena, baina berak sortutako urruntasun batetik. Honek idazleari abantailak ematen dizkio, alde batetik narratzailea protagonistaren sentimendu eta biografiari dagokionez orokileia da (ez, aldiz, Olga emakumeari buruz). Eta bestetik, protagonista bere buruarekiko kritiko izatea ahalbideratzen du. Narratzailea bigarren pertsona moduan jartzeak kontzientzi papera betetzera dararama, bere jarrerak kritikatu eta epaitzeko ahalmena emanez. Adibide moduan: 7.or "Hi, ez haiz hemengoa... Ez bakarrik etorkina erbesteratua ere,..."; 7.or "...Geldiroago ibil hadi. Zalutasun horrek eman liluraldia, zoramena, galdu behar huke..."; 128.or "Hura hiregatik itzalpean nozitzen, usteltzen, higan sinetsi zuelako. Hi baino gizonagoa zelako"; 134.or "Hobe huke Ion Kuka horretan xehetasun larregirik ez ematea. Ez duk behin, ere irarkola zintzo batean lanean Jardun. Orain apur bat arteгатzen huan hura alpa lezalok."

Azken kapituluan, aldiz, aldaketa ematen da narratzaileari dagokionez. Pertsonaia aldatzen da eta kontalaria argitaletxe bateko gizon bat dugu. Narrazioa lehen pertsonan egitera pasatzen da idazlea. Pertsonaia honek Ion Kukaren istorioa ezagutzen du, eta jakin-minak bultzaturik haren bizitza ikertzera jotzen du.

Idazleak erabiltzen duen hizkera jasoa eta ulerterraza da. Bi pertsonaien kultur maila altua da, eta haien arteko elkarrizketak filosofiaz eta intelektualitatez beteak daude. Jakite mailaren norgehiagoka bat gertatzen da askotan.

Ion Kukak bere buruari (kontzientzi mailan) hikaz hitz egiten dio. Emakumeari, berriz, errespetuzko zukaz, eta emakumeak hari gauza bera.

32.or "Golz autobusa hartu duk. Hilerrira baho..."; 91.or "Andrea eta ez zenuen beste ihesbiderik asmatu?"

Hasieran liburuaren gai eta argudioaz zerbait aipatu dugu, baina eleberrian sakonean gai garrantzitsuak jorratzen dira. Komunismoari kritika zorrotz bat egiteaz gain, egun tamalez guztiz aktualitatean dauden tratu txarrak ukitzen dira, bai fisikoak eta batez ere psikologikoak, baina ez era arrunt batean. Tratu txarrak eta haien ondorioak

nobela guztian suma daitezke istorioa itogarri bihurtuz, baina kontuzl agerikoa ez da egia soila, eleberrian poliki-poliki benetan gertatzen dena —emakumearen armiarma-sarea harilkatuz doan heinean argituz joango da.

Amaitzeko, eta hasieran esan dudan moduan, denboraren tramenduan hainbeste atzera egiten ibiltzeak, datei dagokienez, hainbat hutsegite ekarri dio.

Istorioa berez, eta hamargarren kapituluaren bukaeran agertzen denez (219.or). Ceaucescu senar-emazteak atxilotuak izaten direnean amaitzen da. Historikoki 1989an gertatzen da. Liburu hasieran Ion Kuka komisaldegira galdeketa egitera eramaten dutenean poliziak adina galdetzen dio.15.or “-Zenbat urte?; -Berrogehitabost.” Beraz, kontakizun hasieran pertsonaiak berrogeita bost urte ditu. 63. orrialdean dio “Berrogeita hiruan Bucuresti hiriburua bonbazu zigtutenean, guduaren sartu. Hogei urteak neuzkan urte harretan”. Kalkulu matematiko bat egin ezkerreko 45 urte baditu orain —eta 1943an 21 bazituen—, istorioa 1967an hasten dela suposa dezakegu. Hor hasten dira arazoak, ze ikusiko dugun moduan, geroagoko gertaera historiko ugari azaltzen da eleberrian oroitzen gisa:

- 1968ko malatza: 163.or “68ko malatzetik landa agerian jarri zen...”
- Errusiako Perestroika (1986tik aurrerakoa): 149.or. “Errusian Perestroika liberala zegoenean...”
- Varsoviako langileen altxamendua: 149.or. “ 1987ko azaroan langileek polizia berebil bat eraso zuten...”
- Mitterranden heriotza (1996an gertatua): 132.or. “Frantziar Mitterrand-ek bere harrokeriagatik “Jainko” gaitzitzena eman zitzaion. Ezkerreko eta eskuineko alderdietan ibili-eta, zernahi egunik ere beti lortzen zuen hautatua izatea, eta “Jainkoa” hil zenean kontatu zen txiste bat. Paradisura heltzean egiazko Jainkoak esan omen zion...”

Ion Kukak alargunaren etxean zenbat denbora eman zuen ez dakigu, baina bukaeran bi urte inguru izan zirela argitzen da: 226.or “...Duela bi urte gizon bat etxe horretan egon duk?” . Andrearen senarra, kotxeak harrapatuta, 1984an hil bazen (225.or “Frantz Marraun 1940-1984”) Ion Kuka segituan sartu zen etxe horretan eta bi urte pasa baziren 1986.an aterako zela suposa dezakegu, baina

honek hamargarren kapituluaren amaieran egun horretako egunkarian Ceaucescu senar-emazteak atxilotu zituztela irakurtzen du, eta hori 1989an gertatu zen.

Gauzak horrela, Ioan Kukak alargunaren senarra kotxez harrapatu zuenean ezin izango lituzke 45 urte izan, 1984. urtea baitzen. 1943an 21 urte izanik, 1984an, beraz, 62 urte behar izan.

Misterioz eta gertaera historikoz beteriko eleberrri hau irakurteraza gertatzen da, irakurleak, enpatia hutsez, konturatu gabe, bere burua atmosfera ilun eta itogarri batean harrapatu sentitzera darabala.

ARANA, Aitor. *Historia lazgarria*

2000.eko Txomin Agirre Sarria.

Karlos DEL OLMO

Hilotz laztana

Maitasuna askotarikoa da. Anizkoitza izan da urteak joan urteak etorri. Oso bestelakoa da pertsonak adinean aurrera egin ahala. Ez el da berdina gizasemearena eta emakumearena. Ezta ere sexu irrikari dagokionez ere. Maitasuna, amodioa, aldakorra da gizarte eta aroen arabera. Askotarikotasun horretan Aitor Aranak bitxienetako bat proposatu digu EuskaltzaIndiak eta BBK kutxak emandako sarirako: nekrofilia, hildakoenganako maitasuna, hilotzenganako desioa, gurari hotza, laztan hila.

Bai, on irizten zioten maiteari Romeok, Joana Eroak, Iztuetak, Katalina Erausok... Amodioa Wildek Bossieri, Dafnisek Kloerl, Alice B. Toklassek Gertruderi... Amodioa Sadek sentitzen ohl zuena. Eta... bizidun batzuek hilotzel dizkieten atxikimendu eta grina. Horrelakoxe amodioak dakarzkigute Inaziok, Eusebiok, Aintzanek...

Bati baino gehiagori harrimena sortuko diote liburuan azaltzen diren harreman arriskutsuek. Harrimena, nazka ez denean. Baina, adituek diotenez, heriotza izan da Sartaldean maitasun sorkaria, eragile, bultzatzaile... Amodioaz dihardu Bibliako "Kanten kanta" deritzon poema sorta sutsuak, maitasuna bera izango dugu heriotzaren iturburu literaturako hainbat pertsonala harira ekarritz gero: Emma Bovary, Anna Karenina, Miranderen Teresa...

Nahia gurari, guraria irrika... maitakuntza amodioa da haurretan, nerabeetan, zaharretan, eta... zenduetan. Baina, hildakoek ere maitamina senti ote dezakete? Ez da eglaztatzen erraza, ez. Izan ere, badakigu, egunkarietan lantzean behin horrelakoen gaineko albis-

teak agertzen direla, eta bizion desioaren jasotzaile izan daitezkeela. Eta hori ez da, berez, behar besteko bizigarria? Biziak hila maite duenean, are larrutan berarekin egiten duenean, Hadesen erresumatik dakar berriro. Horrelakoxe kezkek erakusten dituzte, bederen, *Historia lazgarria* deritzon istorio izugarri honetako pertsonalek.

Amodio guztietan legez, eleberriko pertsonala bakoltzak bere historia eta istorioa ditu atzetik eusgarri, bermagarri eta argigarri. Zerk bultzatu du haletariko bakoltza haragikeria hotza aukeratzera? Eleberriak bakoltzaren ibilguaren berri emango digu, juzku moralik egiteke. Menturaz, horixe izan daiteke kontakizun honetako ballo nabarmenetako bat: Iritzi eta aurreiritzi moralak Irakurlearen esku uztea. Pertsonalek zalantza moral bakarra desio gala bera eurek, beren esku hiltzea izango dute. Eta horrexek eroango du eleberria amalera tragikorantz.

Maitasun kontuetan gauza argi bakarra maitazarrea bera baino ez da. Gizarte guztiek ez diote berdin begiratzen maitasunari, hildakoenganakoa barne dela. Batzuek diotenez, erlijio kristaua ere nekrofilo samarra da, errito asko eta asko heriotzaren inguruan antolaturik baltaude. Nahiz eta hildakoa maitatu gero berpizten da. Ah, maitemindu guztiek horrelako poza erdiesterik balute!

Zer da, baina, maite izatea? Hitz bakarrak gauza asko biltzen ditu bere baitara. Maitasuna jotzen dugu geure sentipenik barnekoentzat, baina, segur aski, bizi dugun eta bizi gaituen gizartearen isla baino ez da izango. Gure gizaldeen balloek itxuratzen digute maite modua. Maitasuna, haragizkoena barne, eta hori gauzatzeko izan daitezkeen moduak (eta ezin daitezkeenak) gertakizun biologikotzat ditugun arren, ez dira eternal eta aldagaitzak. Izan ere, aldatuz joan dira denboran eta geografiaren arabera. Aldatuz doaz etengabe. Faraolien garaian, esaterako, hildako batzuen hilobiak, egoitzak, jagoleek zaindu behar izaten zituzten. Eta, antza denez, ez ondasun gauzazkoen lapurren beldur, sollik. Bestelako ondasunak —“ondasunak”— ere osten ei zituzten.

Jendeak amodio motak sexuaren eredura bereizten (eta zapaltzen) dituzten rolak ez dira betidanikoak, ezta betierekoak ere. Matxismoa, homofobia gizartean nagusi izatetik gero eta zokoratua-go bihurtuz doaz. Hildakoenganako amodioari gagozkiola, gizarte eta garai guztiek ez dute berdin jokatu. Gaur egun, gure agintariek desioa ere arautzen dute. Batzuen eskubideak babestu guran, aska-

tasuna ere zedarrituz doaz. Baina gure gizarte arau eta garantia zale honetan, kapitalismoaren muina eta buztinezko oinarriak berak kolokan jartzen dituen amodio mota horrek arazo korapilatsua jartzen digu aurrean: pertsona hildakoarengan norena da gorpua bera, ondasun moduan? Nork galaraz dezake bizidun baten hilotzarenganako Jorana?

Amodioa ez da ezerezean jazotzen, ezta maitalearen ariman eta gorputzean soilik, ezta maitatuaren gorputzean (edo gorpuan) ere. Oneriztea ezin da bereizi hura sorrarazten duten gizarte egituretatik. Gure maitakuntzak, gure maite berbek, gure maitasun gogoetek, sentimenduek eurek, hainbat baldintzagarrri izango dituzte: gizarte klaseak, kastak, leinu egiturak, erlijioa, moralak, gizarte prestigioa, sen komuna (oso bestelakoa baita gizartearen arabera), legeak, kondairak, hezkuntza, ekanduak, erritualak, literatura itzaltsua, ahozko literatura, genero literatura, kantak, publizitatea, antzerkia, arte plastikoa, zinea... Horiek guztiak horrela, zelan ez sortu gizarteak gizaki gehienok perbertsioztat jotako amodioak? Eta, gainera, grinak jota-koari ia ezinezko gertatzen zail joera batzuei gaina hartzea.

Gizaki gaixoa sentimen-labirinto horretan gidatzeko, gizarteak **BESTE**A asmatu du: pertsona bat, taldea, zurrumurrua... Bestek bideratuko eta emango du ontzat gure maitasunaren objektua, hau da, maitasuna bera. Baina, zer apukatzen da besteak gure maitasun modua onartzen ez duenean? Horren gainean egiten digu berba Aitor Aranaren liburuak. Amodioak debekua du bizigai, baita gizarteak onartuak eta sarituak ere. Eta maitemina horiek denak onartzen bezain gaitzesten ditu. Gizarte guztiek, gizalderik txikienek ere, ia talde moduan eratzeaz bateratsu ekiten diote maitasunaren ingurukoak arautzeari: zelan jazo behar den, noiz eta non maitatu behar duten taldekoek, zer jotzen duten okerreko maitasuntzat, zer zigor erantsi maite bide onetik aldentzen denari.

Amodioa mingainean dantzatzen hasiz gero, berehala agertuko da horren lagunik minena: tabua. Egun, Sartalde honetan, eroalditzat jotzen da anal-arreben arteko sexu harremanak, alegia, intzestua. Baina jakin badakigu faraoien kastetan zilegi ez ezik, ia behartua ere zela. Eta zer esan lehenengo gizaki bikotearen gainean? Eta horien ondorengoez? Ez ote ziren denak odol bere-berekoak? Tabua! Tabua da gizarte erakunde gehienon gertakizun komuna. Eta gizalde bakoitzak bere lehenetasunen arabera ezartzen dituen tabu zedarrak ho-

riek izaten dira maitasunak bere gordinean, maitasun landugabeak topatzen dituen lehenengo eragozgarriak. Bai, ia denak bat datoz hildakoenganako maitasun haragizkoa debekatzekoan, komunzki eroa baitirudi Tanatos eta Eros elkartzeko modu berezi hori. Maitasuna (grina?) gizarte askotan berotasunaren eta pozaren baliokidetzat dute, maitatuarekin betiko egon nahia. Baina hildakoa hotza da, ez du alaitasunik erakusten —ezta, bide nabar esanda, erdeinurik ere— eta dagoen eta gauzarik galkorrena da. Ezin maitasun betierekorik eraiki hilotz batekin.

Baina gizakia gizaki denetik, maitasuna sentitu izan du zenduengana ere. Ezagun-ezagun dira Erdi Aroko istorio lazgarri batzuk. Felipe Ederra hildakoan, emazteak, Joana (Eroak?), senarraren gorpua ostu eta lhesaldi zoro bati ekingo dio Gaztelako bide eta desbideetatik, gaztelarrei lotan balego legez aurkezten ziela senar hila. Heriotza eta ahaztura ukatu gura zituen? Edo erraiak erretzen zizkion maitasunaren pindarrak izekita Iraunarazteko gurari animallazkoa? Zer egiten zuen Joana malerusak senarraren gorpuarekin? Elkarrekin etzaten ziren gauean? Histori liburuak ezari-ezarian igarotzen dira horrelako gaien paretik.

Lazgarri izan genuen, bestalde, Portugaleko Pedro I.aren jazoera. Hamalaugarren gizaldian Pedro Gaztelara dator andere Konstantzarekin esposatzera. Baina gortean dama Ines de Castro ezagutuko du, baita harekin erotzeraino maitemindu ere. Ezkongalak halerre, eliz legeen arabera elkartu dira. Portugalera senar-emazteak eta emaztearen damak doaz. Handik gutxira denon ahotan egongo dira Pedroren eta Inesen gorabehera sutsuak. Baina Portugalen errege Alfontso I.a ez dago batere konforme semearen jokabidearekin. Drama areago korapilatzeke, andre Konstantza laster hilko da. Gauzak horrela, Pedrok eta Inesek ez dute dagoeneko zertan ezkutuan ibilirik. Baina, erregeak deliberatu du gaztelarra hiltzeko agintzea, nahiz eta Bragako gotzainak sekretuan semea eta Ines ezkondu dituen. Eta hamalkatxo jazoeren ostean, lortu ere egingo du: Ines eta horren hiru semeak pozoiturik hilko dira. Dena, baina, ez da horrela geldituko. Aita hildakoan, Pedrok koroa jantzeaz batera, Ines zenari dion atxikimendu handia egingo du aldarri jende aurrean.

Emazte-amorantea hilobitik ateraraziko du. Erregina bati dagozkion galez jantziko du eskeletoa. Koroa ere ezarriko dio. Gortesauak

behartuko ditu hildako gaztelarrari men egitera, eskeletoa ohortzera.

Maitasun nekrofilo hori oso larria eta arau hauslea izanda ere, altaren bedeinkazio guztiak izan balitu ere, ezinezkoa zatekeen, azken buruan Ines de Castro sasikoa zelako, eta garai hartako errege kristau batek ezin zuen, inondik inora, odol legea puskatu. Baina, halere, bi urte emango ditu errege maiteminduak zain, gorrotoaren eremu hotz bezain beroetan. Bi urte historian inoliz izan den maitasun errebindikaziorik bikainena gertatzen.

Maitasuna eta heriotza; eta tartean, zoramena. Horretan ote datza, azkenean, maitasuna? Aberrazio delitu izan dio Ikerleren bategi, baina, dela entzunda, nekez egin diezaioke delituak uko erakarmenari. Euskarak oso modu poetikoan adierazten du: maitemina, amore mina. Sexu erakarmena, maitemina (hilotzenganakoa bera ere) ezin azal dezakete espeziearen iraun gurak, hormona guztien indar handiak, ezta seme-alaben bitartez zelan edo hala bizirik irauteko deli ezkutua edo agerikoak. Mina da eta min moduan sentitzen dute erralek, bihotz taupadek, negar bat-batekoek, barre jatorririk gabeeak.

Maitasuna banako jazoera da. Ez du adinik, eta aspaldiko kultura guztietan ukimen tabuek hala erakusten dute. Eta edaderik ez duela-ko ugaltze hutsaren muga estuak gainditzen ahalegintzen da etengabe. Segur aski nekrofilia izango da horren adibiderik... antzuenak. Sortaldetik Sartaldera, Elizak manamenduak eman arte, maitasuna eta ugalketa banandurik egon dira. Bi esperientzia erabat desberdin direlako banakoaren baitan. Gaur egun seme-alabak oztopotzat jotzen dira benetako maitasuna gauzatu behar denean. Nekrofiloek, egia esan, ez dute horrelako estualdirik jasan behariko, ez. Baina, Aitor Aranaren nobelan legez, nekrofiloak semetzat edo alabatzen jo dezake hilotzen bat. Eta hildakoak lagun, familiarik zoriontsuenak eratu. Zoriontsuak bai, iragankorrek direlako. *Tempus fugit...*

Ideal moduan, maitasun orok antzua izan gura du, ugalketa alde batera uzten du. Banakoak bi izanda gainditu nahi du bakardadea. Bi, baina ez hiru. Beharbada, hori dela eta egiten dute porrot eleberriko pertsonalek beren arteko harremanetan. Ezin egonkorak izan zeneduekin eraturiko hirukoteak. Hildakoekiko bikoteari jartzen dio ama naturak, nahitaez, amaiera eguna aurretik. Jalotzeaz batera, bukaera izendaturik du. Maitasuna aspaldiko denbora paganoetan jaikoen

zeregin nagusia izaten zen. Eta halen artean ere ez zen arazo handirik izaten gorpuak "ezagutzerakoan".

Maitasunean zerk edo zerk egiten gaitu desberdinago. Baina horrexek ere berdinago bilakatzen gaitu beste minduen aldean: denak gara maitatzeko gauza, baina Inongo amodio ezin izan daiteke nirearen parekoa. Are gutxiago, jakina, maitatua gorpu hutsa denean. Ezer ezin aldera dakioke hildakoen maitasunari. Erabatekoa da. Ez du ezer espero, itxaro guztiak gainditu dituelako. Biziak sentitzen du noiznahi, edonon bestek ordezkia dezakeela. Lagun batek sentitzen duen maitasuna, ordea, ordezkazina da. Ez du parerik.

Baina, bestalde, nekrofilia zapalkuntzarik handiena ere izan daiteke. Ez itauntzearren, maitatuari balmenik ere ez dio eskatzen bikotea osatzerakoan. Dominazio huts eta bortitza da. Bortitzena... hildakoa oraindik pertsona eskubideduntzat joz gero. Ordea, erlijioak berak dio zenuari arimak ihes egiten diola. Zer geratuko da, orduan? Hinduek, adibidez, gorpuak berehala erretzen dituzte. Nekrofiloen beldur?

Egiptiarrek hilezkortasuna asmatu zuten. Lurreko bizialdia baino luzeagoa egin zuten. Beraz, biziak prestatu behar izaten zituzten heriotza ondoko aldirako. Ondorioz, beren mausoleoak munduan direnik eta ederrenak ditugu. Nekrofiloen paradisuak, gozamen hutsezko tenpluak. Ez da halabehar hutsa: *Hildakoen liburuak* izan da topaturiko egiptiarren lehenengo liburu zaharra. Egipton, gainera, kanofiloak ziren. Txakurrek begirune osokoa izaten zuten eta hiletak ere antolatzen zizkieten.

Ezin ahantz daiteke herri horretako teologian agertzen den gertaera nekrofiloa. Seth-ek bere anala Osiris hil du. Honen arreba eta emazte den Isis-ek zendua topatzea lortu ez ezik, berpiztea ere erdiesten du, areago, larrutan egingo dute behin. Heriotzatiko Itzuleran izandako elkarraldi bakun haren ondorioz Jainkosa izorra geratuko da. Seme batez erdituko da, Horus, aztore buruduna etorriko da mundura. Baina Sethek berehala hilko du berriro Osiris, baita ondo zatituko eta Nilora botako ere.

Alarguntsak, ahizpa Nefti lagun duela, zati guztiak berreskuratuko ditu, zakila izan ezik: arrain batek irentsia du —horra hor zergatik den galarazia arraina jatea—. Sasi-zakila ere jarri beharko dio

hildakoen erresumara heldu eta haien nagusi izan dadin. Nekrofilia-
ren oinarri mitiko eta mistikoak.

Aitor Aranaren eleberrian badira, ezin bestela izan, horrelako
errito nekrofilo batzuk ere. Baita nekrofilia-aren alderdirik gotorrena
ere: plazera amorante behartua hiltzerakoan baino sentitzen ez due-
narena. Eta izaki hori emakume denean, norik zer esango du horren
gainean? Tradizioak emakumeari erantsi dizkion tasun guztien uka-
zioa da: bizi emallea izatetik heriotza ekarlea izatera igaroko da hiltze-
rakoan jendearen begietan agertzen den itzalaren bila eta bila dabile-
la etengabe.

Txinatarren tradizioan kopulak bi zeregin ditu. Horietako bat heri-
otzari loturik da: arrak noraezeko eginbehar du familiako hildakoen
zoriontasuna segurtatzea. Eta hori ugalketaz lortu beharko du, bes-
teak beste. Beste lotura nekrofilo samar bat.

Amaitu beharrak biribila ixtera behartzen gaitu. Sartalde zibiliza-
tua (?) dugu heriotza eta maitasuna estuen lotzen dituen kultura. Eta
argiro erakutsi du literaturan. Segur aski literatura nekrofilo gehiena
mendebaldean sortzen da egun. Baina sexua eta horrengatik arau
hausteak ez dira mende honetako asmakizuna.

Eleberrian Miranderen itzalak eta oihartzunak han-hemenka to-
patzen dituela pentsa dezake irakurleak, baina ezin bestela gertatu
heriotza eta amodioa harira ekarriz gero. Berbaldi mota bati ekin
ziolako euskaraz Jon zorigaitzekoak. Hizkuntza aldetik Aitorrena ele-
berria atsegina da, txukuna, zuzena, eraginkorra, ironia tantez eten-
gabe zipriztindua. Tonua eta gaia aski ondo doazkio elkarri.

Hasieran, eta egiturari dagokionez, episodio edo ipuin erlaziorik
gabeko batzuen segida baino ez dela dirudi. Baina berehala joango
gara ohartuz biografia horiek guztiek ehunduko dutela amaraun
itsaskorra, eta ihes egiten gaitza. Inon badira pertsonalak beren
patuak harrapatuak, hona nobela honenak.

Dena ez da tragedia eta tanatos hutsa. Amaieran Inazlori beste
aukera bat emango dio egileak. Ezin jakin, halere, patuak behin eta
berriro lehengo hoztasunera hartaratuko duen ala maitasun epela-
goen bila joko duen.

Batzuetan oso kontakizun zinematografikoa dirudi. Giroak David
Lynch-ek edo David Cronenberg-ek eskainitakoen modukoak. Zer ez

zuten egingo Pasolinik edo Fassbinderrek horrelako lehengal batekin?

Sailkatu behar izanez gero, zelan ataletan sartu *Historia lazgarria*? Literatura erotikoan? Pornografikoan? Perbertsioetan? Psikopatologikoan? Eskuliburuen sallean? Esaterako, *Irribarre bertikala* deritzon bilduman sartuko ote lukete arduradunek? Horra hor zalantza!

Inondik ere, euskal literatura ez da lehengo bera izango aurrerantzean. Amodio kontuetan muntaduna askatasuna, erradikaltasuna da. Eta liburuari darion erradikaltasun horren modukoek aldatzen dute historia. Baina garai honetan koldarrak gara nagusi, ausartzen ez garenak, isilik diraugunak. Begian ez dugu orbanik edukiko, ez, baina gure historia aspergarriago izango da. Heriotza begien erdian ipini zaigu, begiak lausotuz hasi zaizkigu guri ere. Nork maiteko gaitu?

LADRON ARANA, Alberto. *Itzalaren baitan*

2001.eko Irun Saria.

Karlos DEL OLMO

Itzalen erresuma, fantasia ala parabola?

2001. urtean eleberrirako Irun Saria irabazitako lana berezia da. Espeziala, lehenik eta behin, oso lan mardula delako. Bai, 460 orrialde. Ez da marka makala, harrapa ezazul, egileak berak dioenez, haren lehenengo eleberria dela gogoan hartuz gero. Berezia, gainera, lantzen duen generoa dela eta: fantasia heroikoa, edo zientzi fikzio fantastikoa, beste batzuek diotenez, edo fantasia hutsa beste halakoren aburuz... Ez da sailkatzen erraza, ez. Baina, zer dio, horrek, halere? Sailkapenak etiketa huts dira. Guztiarekin ere, batzuen aburuz, argitaletxe batzuetako arduradunak barne direla, erdeinu keilnua egiten dute fantasia aditzeaz batera. Baina luzerak eta generoak axola dute horiek biek. Bai, zertan ukatu?

Nobelak, orokorrean, are historikoak ere, nobela badira, fantasia, asmazio huts dira. Ez? Bai! Baina, zenbait kritikari eta irakurleren aburuz, beren burua fantastikotzat aurkezten duten eleberriak ez dira halako eleberri duinak. Nerabe eta gaztetxoek kontu dira. Ez dira serioak! Ez dute, ez, beste batzuen filosofi zama erantsirik. Ez dira ideologi lgorleak. Denbora pasa hutsak. Heldugabeen kontuak.

Hainbestearainoko sona lortu arren, hainbeste hauts harrotu arren, *Eraztunen ugazaba* eta horren ostean etorritako beste hainbat fantasiako lan asko eta asko, ez dira zerrendatzen literatura inbentario ospetsuetan. Argitaletxe batzuek ez diote generoari ezta zirrikitu txirikik ere zabaldu. Urrunagoko barik, euskal argitaletxeek ez dute fantasiako literaturarako sailik. Gehienez ere, gazteentzako sailletan,

lantzean behin, bat edo beste ia ezari-ezarian agertzen da, baina ez bilduma berezi moduan.

Itzulpenari gagozkiola ere, ikuspegia ez da askoz ere hobeia. Apenas ez da ezer itzultzen alor horretan, salbuespentxoren bat izan ezlik. Nekez ulertzen da Tolkienen maisulanak oraindik euskal letretan argirik ikusi ez izana. Edo zientzi fikzio gehiago ez kaleratzea euskaraz.

Txalotzekoa, beraz, horrelako sari bateko epalmahaiak halako ausart jokatu izana. Batez ere sari hori aurreko urteotan irabazitakoen izenei eta galei erreparatuz gero. Aurrerapauso ausarta. Nahiz eta euskal irakurlegoan merezi duen sona osoa beharbada lortuko ez. Ai gaztelaniaz horrelako libururik plazaratu izan balitz!

Aurreraka itzela, bai, euskal letretan. Baina ulergarri da egileak genero fantastikora jo izana, zeren eta, batzuen aitzakiak gorabehera, literatura fantastikoak, esku artean dugun modukoren lan batek, denbora mitiko batera igarotzeko baino eskatzen ez duelako. Edo, apika, esatea ere badago denok bizi izan dugun eremu mitikora itzultzeko dela egiten digula. Jakina, asko eta asko uzkur agertzen dira horren aurrean. Baina literatura fantastikoak unibertso paraleloren bat baino ez digu proposatzen, metafora handi bat. Maglaren erresumara bueltatzeko.

Magia? Bai: magia, sinesmenak, fedea... Egileak pertsonala baten ahoan jartzen duenez, mundu honek (harako hark) magia galdu du edo magia galarazi diote. Jainko eta sinesmen zaharrak jendearen buruetatik eta arimetatik ezabatu ei zituzten aspaldiko batean. Halen orde z medikuntza, nekazaritza, ekonomia eta horien guztien gaintetik, garapena eta jakintza etorri dira. "Egia Berria!" ala Gezur Itzela? Egungo gizakia dena dakielakoan dago, dena mendean duela pentsatzea atsegin du. Zergatik ez dago, halere, pozik? Horrelako kontutxo "fantastikoak" dakartza eleberriak. Unibertso paralelo horretan, giza aberea gura beste aberastasunaren jabe da. Halere, ez dago pozik. Edanari eta beste droga batzuei emana da. Zerbalten falta ei da. Auzokoa baino gehiago izan nahiak dena ustelduta du.

Irudimenezko mundu horretan munduak ezaugarritzat ditu itxurakeria, zurikeria, mesfidantza, norgehiagoka, elkertasunik eza eta beldurra. Batez ere beldurra. Oroz gain, beldurra. Mundu hori aldatzekotan dago. Beste antolamendu baterantz da abiatua.

Baina gizaki batzuek magiaren bidezidorretatik joko dute zientzialari eta jakintsuek topatu dituzten oztopoak gainditu guran. Izpiritu heziketa landuko dute. Alferrik, baina. Fedea galdu duen mundu horretan, magia bera elikagairik gabe geratuko da. Izpiritualtasunik gabeko basamortuan magiaren haziak ezin lorerik eman. Ezin, Herensugea agertu arte!

Herensugea? Zelako herensuge eta herensuge-ondo? Dagoeneko irakurle gehienak pentsatzen hasita egongo dira fantasiako literaturaren ezaugarri guztiak dituela eleberriak: magia, herensugeak, ezpata magikoak... Bai, halaxe da. Baina...

Baina ez dezagun, oraingoz, den-dena azaldu. Ez dezagun esan, barren, fantasiako herri horietako batek zazpi probintzia dituenik. Ezta mendi lerro la gaindiezin batek banatzen duela arerio dituela bi lurralde kontrakarreko. Ez ere...

Gertakizun guztioak, egileak dioskunez, gure oroimena baina zaharrago den denbora batean gertatu ziren. Epopeia moduko bat kontatzen du, nola eroan zuten gizon arrunt bat azti batek eta borrokalari batek herensuge haragitutako Galzkoa, espaziotik duela eoiak eta eoiak planetara etorritako izaki arrotza, alienigena, "zortzigarren bidaztietan lehena" garaltzera.

Mundu eroso eta baketsua izugarri eta erasotsu bilaka daiteke gutxien espero denean. Txartasuna beti egoten da zelatan, zain. Beharbada gizarte orotan handiki batzuk eroso eta bertan goxo bizi daitezke, gerokoaren beldurrik barik. Baina beren erosotasuna hainbat jopu, zerbitzari, nekazari eta beharginen odolez eta izerdiz garzatatuta dago. Magia beltza zuri bihur daiteke. Indarra, aurrerapena ez da berez maltzurra. Herriak berak hura erabili beharko du askatasuna eta zoriontasuna lortuko baditu.

Kontakizunean errezeloz begiratzen diete liburuel. Hartaraino ere heldu da gizarte hori. Liburua sinbolismoz beterik dago. Ikurrak mailte dituenak, gura beste topatuko ditu. Ikurrak alde batera uzten dituenak, mentura mentuaren gainetik idoroko du. Nafar usaina duen euskara batean kontaturik.

Kontrakarrean diren inperioaren eta beste herriaren artean hainbat dira auziak. Horietako bat, hizkuntzarena. Kontu ezaguna, ez da? Baina, ez kezkatu, fantasia huts moduan irakurtzea dela esan dugu.

Literatura fantastikoak, fikzio surrealista, jardungai ditu ez gaur ez atzo izan diren gertakizunak. Eszenategi surrealista horiek ezin dira inondik inora gure benetako unibertsoetik sortu edo erakarri zientzia edo teknologia hutsak erabiltuta. Ez dago zertan kokaturik giza historiaren une eta toki jakinetan. Fantasiak irudimena bera du sostengu eta zurbide. Fantasia zientifikoak zein surrealista, banaka, istorioka hartuta, garrantzirik gabea iraungo dute egungo kritikari eta filosofo kabestrudun gehienontzat, On Asimovek zioenez. Baina horren muinean, erdigunean, gizadiaren beraren salbazioa dago, gizakiak iraupena eta gaizka merezi baldin baditu. Horrelako kezka batzuk azaltzen ditu eleberrri honek bere ibilgu luze eta bihurrian.

Orain gutxi arte jendea jaioterriko hirian, haranean, lur zatian bizirik eta hil egiten zen. Horrelakoentzat, zeruertzetik harantzagoko guztia fantasia hutsa zen. Mugak hautsi egin ditugun mundu honetan, herri xeheak ere lehengo menturazaleen aurkikuntzak errepikatzeke edo imitatzeke aukera duen honetan, literaturak dakarzkigu lurralde fantastikoak, magikoak, mitikoak. Nahiz eta, menturaz, gure Euskal Herriaren metafora hutsa baino ez izan. Segur aski literatura fantastikoa bidala istorioa baino ez da. Baina, ez ote da gizakiaren bizialdia bera bidala hutsa?

Fantasia berbaren jatorrian irudimena esan gura duen hitz grekoa datza. Istorio fantastikoek ezaugarri ohiko dute zientziaren legeen mugak haustea, animismoren eremura jotzea. Gizarte irudigarri guztiak dituzte unibertso, lehengoak eta gerokoak, gertatzen errazak eta jazotzen gaitzak, sinesgarriak eta sinesgaitzak...

Baina fantasi idazleak ezin du edozer egin. Unibertso koherenteak sortu behar ditu. Irakurleari zehatz-mehatz azaldu behar dizkio gizarte irudikatu horien mugak, fisikoak eta bestelakoak. Argiro esan beharko dio eremu horretan zer egin daltekeen eta zer dagoen galarazita.

Eleberrri honetan Ladron Aranak zertzelada ugari ematen ditu lurralde berezi baina ez exotiko horien ezaugarrien gainean. Osagal nagusia, ordea, ezin da inondik inora ahaztu: abentura. Neke du sinistreak gizakia elearen jabe denetik sutondoan narraturiko istorioek mentura ia beste osagairik ez dutela. Lurraren txoko guztietatik heltzen zaizkigun kondairetan jainkoen eta horien arteko katramilen berri ematen digute. Biblian ere badira antzina-antzinako istorio horien hondarrak, munduaren beraren sorrera berri ematen baitzuten.

Unibertso antolatua kaosaren aurkako borrokaren garaila Irten zen garalkoa. Eta une horretatik aurrera, kontakizunaren oinarria beti izan da mentura, abentura fantastikoa.

Ondo idatzitako mentura istorio fantastikoetatik jende nagusiak zein xeheak lor dezake gozamen iturria. Baina liburu asmatu honetan, beste ahots batzuk ateratzen zaizkigu etengabe bidera irakurri ahala. Zer gehiago dakarkigu akordura Alberto Ladron Aranak? Jakina, izenburuak berak, *Itzalaren baitan* delako horrek, noraezean gogorazai behar digu J. Conrad-en *Ilunpeen bihotza*. R. L. Stevenson, Jack London. Zientzi fikzioa: *Alien* eta Olaf Stapledon-en klasikoak. Eta, jakina, segur aski, gaur egun ez dago literatura fantastikoa idazterik Tolkienen ahotsa alde batera utzita. Ukaezina da, ezin ukatzko kontua. Baina areago ere bada, jakina. Asimoven Inperio fantastiko baina ukigarriaren usaina ere ez da oso urrun. Ezin jakin daiteke zenbateraino erabili du idazleak Euskal Herria metafora gal gisa. Baina ezjakinenak ere erraz eta erruz topatuko ditu gure euskal herrien itzalak, islak... Nahiz eta dena gure oroimenetik urrunagoko garaletan gertatu.

Bada garaia, halere, egileaz zer edo zer esateko. Euskal literatura unibertso txikia da, irakurleek ere oso gizalde murrizta osatzen dutenetik. Unibertso horretan badira berez, merezimendu osoz dirdiraka dirauten izar batzuk. Beste izar batzuei dagokienez, batzuek merezi baino isla handiago lortu dute literaturaz landako baliabideak direla eta. Literaturazkoak ez diren bide horiek berezko argia laututzen diete beste izar indar handikoel. Bestetzuk, Alberto Ladron Arana kasu, argi egiten hasi dira berriki. Indarrean datoz, astro berrien indarraren jabe. Irun sarri hau ez da eskuratu duen lehenengo saria, bereak ditu Iruñeko Udalak egile berriei emandakoa, bi bider, EHUren fantasiazko Ipuinena (horrexek azalduko luke fantasiazko Isuria)... Ipuin batzuk argitaratu dizkiote, baina nobelaren alorrean, haxe du plazara heldutako aurrenekoa. Idazleetan ohikoa denez gero, beste lanbide batean ere dihardu mantenua lortzeko. Ez da, zorienez, idazle profesionala, baina ez da ahaztu behar idazle profesionala oso gauza berria dela, idazle batzuei gagozkiela, idaztetik bizitarrak asko ekoliztera behartzen baititu, nahiz eta, jakina, emaitzak beti ez izan gura bestekoak.

Gero eta malzago aditzen dira sarrien aurkako ahotsak: edizioak ez direla behar bezain zainduak, banaketa eta marketing txarrak

direla bide kalitate handiko lan batzuek ez dutela behar besteko oihartzunik izaten, argitaletxe mezena horiek ez dituztela argitaletxeen ohiko egitura eta lan moldeak... Baina, bestalde, saririk eskuratu ez balu, duda egin daiteke horrelako lan batek argirik ikusiko ote lukeen. Segur aski ez. Nahikoa zergatikoa da, beraz, sarien iraupena zuritzeko. Beste horrenbeste gertatzen da antzerki alorreko sariekin: genero batzuk ez dira agertzen argitaletxe handien sailetan. Inork ez du antzerkirik argitaratzen.

Baina ezin uka daiteke kutxek eta beste erakunde batzuek ez dituztela edizioak behar beste zaintzen. Esku artean darabilgun nobela honi dagokionez, nekez irudika eta iradoki dezake azalak barneko edukiaren berririk. Mahasmenera ere eraman dezakeela esan liteke. Ezbairik gabe, ez da nahiko idazleari sari gozoa ematea edo hainbeste ale plazaratzea. Edizio lana bera zaindu ezean, nola helarazi produktua irakurleetara? Eta kontua ez da azala, soilik. Testuan, han-hemenka, maketazio akatsen bat topatzen da, huts mekanografikoak eta hizkuntzazko bat edo beste, zuzentzailearen edo editorearen lanik ezaren salatari. Horiek, halere, erraz hobe litezke eta, segur aski, ez dira arazo izango irakurle arruntentzat. Ezta hurrik eman erel Beharrik, irakurlea kontakizunak harrapatu geratzen denean, ez da kontu formazkoetan geratu ohi.

Mardula izan arren, liburua ia osorik lehen pertsonan narranturik dago eta horrek hurbiltasuna areagotzen du, narrazio hutsezko pasarteetan luzea apur bat arintzen duela. Segur aski idazleak nahia aukeratu du tonu epiko samar hori, nahiz eta, irakurlearen gozamenarako, umore tantarik ere ez den falta, baina estiloa, esaldi luze batzuen hurrenkera dela eta, zurrun gerta daiteke inoiz edo behin. Aringarri esan dezakegu euskal literaturaren tradizioan orain arte ezagutzen ditugun testuetan ez dagoela mentura kontakizunen euskal estiloa landu duen klasikorik eta, ondorioz, zail da idazleentzat tradizioa bera behin eta berriro asmatzen ibili behar izatea. Baina liburu honetan oso oinarri sendoa dugu generoa zabalduz Joan dadin.

Horrelako literaturan ohiko izaten den moduan, eleberririk honetan ere badugu bidala inizatikoak. Hemen ere heroiak (antiheroiak, egia esan) eguneroko bizimoduarekiko lokarri guztiak etetera behartuta egongo da. Betiko bizimodu nasala, herria, emaztea, lagunak utzi

eta Itaka behartu baterantz joko du. Bultzatua, berak hautatu ez duen aldetik, baina... nork aukeratu izan du inoiz bere Itaka?

Inor ez ei da lehengo bera Itzultzen bidaletatik. Jatorrian, abiapuntuan, zer edo zer uzten dugu guretik. Eta jomugan ere zerbait gure-gure ere geratzen da nahitaez. Eta abiapuntura heltzean, datorrena ez dator osorik, atzean zerbait galdu duelako. Noski, datorren ni berri horrek ez du ezagutuko joandakoan atzean utzi zuen bere zatia. Horixe izaten da enkontrurik ezik handiena, bidazti guztien patua. Jon ere ez da lehengo bera Itzuliko. Topatuko duen mundua ere ez da berbera izango. Baina, apika, horixe izango du onena, norbera aldaturik datorrenean, inguruko dena ere mudaturik kausitzea saririk onena izango bide delako.

Antiheroi bilakaturiko herritar xehe gizajoa jakingurak eroango du galbidera. Heroi menturazale zein etxezulo gehienon patu bera. Matazari tiraka hasten zalonean, ez da jadanik atzera Itzultzerik izaten. Azken hari muturrak zer ekarriko duen tatarrez ezin jakin.

Egileak dioenez, hasieran Inperioa balzik ez zen. Eta Inperio haren baitan hamalka erlijio, hamalka hizkuntza, hamalka leinu... *Koine* literario bat eratu beharrean izango da enperadorea batasuna lortzeko. Baina batasuna erdiesteaz batera, inperioa bera desagiten hasiko da. Krisialdia helduko da. Gizaki batzuen handinahikeriak eta gizakiaz landako izaki baten nahiek bat egingo dute hainbat Izerdituriko batasuna kolokan jartzeko.

Enperadoreak *Liburuzainen* ordena eratuko du ezkutuko ekintzak behar bezala antolatu ahal izateko. Baina horren guztiaren oinarria ustela izango da. Dena amarru itzela baino ez da izango.

Herri xeheak, halere, magia gorabehera, herensugeak herensuge, tiranoak tirano... garaille lrtengo du. Zerri esker eta antzina-antzinako kanta la ahaztu bati esker. Mendiak bezain kanta zaharra. Herriaren beraren arima? Sena? Dena antiheroiari zeregina azkentzen laguntzarren.

Liburuaren amalerak leiho bat utziko dio zabalik esperantzari, izan ere. Gauzak ez dira inoiz lehengo modukoak izango. Ezinezko da. Guztiz. Baina, mundu berria datorren artean, herri xeheak badu eguneroko bizimoduari gatzeta eta piperra eransteke bidea.

Espero dezagun nobela honek ebakitako bidetik gerokoan, las-ter baino beranduago, beste batzuk etortzea. Ez bedi izan azkena

fantasiazko literaturaren baranoan! Hainbestera! Ino galdu du gaurko gizakiak gizadi osoaren gaineko ustea, fantasia? Euts diezalogun golarri, Dragoi Beltza garai dezakegu etal Heroirik heroi koenak giza seme-alaba arruntak dira, mundua egunero, etengabe egiten dihardutenok bere onenak eman beharrean, apaltasuna apaltasun. Itzalaren baitarako bidalaren amaleran, helmugan, argial

MADARIAGA, Juan Ramon. *Física*

Bassaral argt., 2001 urtea, 70 orr.

Pello OTXOTeko VAQUERO

Halzeak eramaten ez dituen hitzak ditugu hemen, FÍSICA bere errealtate guztiaz agertzen zalgu. Hona ekarri dugu lazko liburu onenen artean dagoen Juan Ramon Madariagaren FÍSICA izeneko lana. Lehendik sei lan euskaraz argitaratuak baditu ere, horietariko askok sarituak (sarien artean Kritika Saria 1997an eta Euskaltzaindia-BBK Saria 2000an), oraingoan gazteleraz datorkigun idazleak ederki erakusten digu maisu baten arte lana. Soberan legoke oso poeta ona dela alpatzeak, baina hala ere, berriro azpimarratuko dut.

Oraingo lan hau ere serioa, sakona eta era berean ulerterraza da. Eta zenbaitetan, gala dela eta, ahoan erresumin gustua uzten digun arren, dudarik gabe liburu handi baten aurrean gaude.

Inmaterialtasuna, hots, sentimenduak, materialen zertu nahi dela dirudi, hortaz "FÍSICA"; beraz, erreferentzia fisiko jarraia dago, substratu fisikoel dagokiona, elementu materialei atxikia, baita izaera fisikoa eman nahi duten aditzen multzoa. Baina hauek guztiak elementu etereotara jaso eta eramaten gaituzte, izate gorpuzgabetu baterantz murgiltzen gaitu, hertsiki fisikoa den errealtatetik haraindi dagoen izatera bultzatzen gaitu, modu honetan kiribil antzekoa lortuz. Eta azken finean, hau dena, ahanztura lortzeko ahalegin baten ariketa da. Eta urak iragana daroa geroaren aintzira gazl-gezan murgiltzeko: "No eres ni siquiera la propia cicatriz de nuestro olvido", (hau izan daiteke liburua laburtuko lukeen esaldia).

Oinazearen somatizazioa azaltzen da, hitzetan islatua, hitzetan emana. Eta oinazea FÍSICA bihurtu zen hitzaren bitartez. Oinazearen sentipena bai, baina dastamenera iritsi gabe jasotzen dugun mezua-

ren poema-liburua da hau. Edertasun handia aurki daiteke etsipenaren esparruan, nahiz eta zapore hau aho guztien gustukoa ez izan. Eutsitako emozioa eztanda gisara irten beharrean, tantaka, ezarian-ezarian lirtendako sentimendu garratzen arrastoa izango litzateke.

Metafora ugari aurkitzen ditugu, gehienak alegoriak esango nuke nik, sinbologia ere joria da baina ez da erabat etereo, nahikoa errealista eta lurrari atxikia. Oro har, errekurso askotako liburua da. Esaldi sotilak eta erritmo ona lortzen du. Bere deskribapenekin para-je ezberdinetara garamatza, haletako askok ezezagunak, ondoren egunerokotasunean, ezaguna zaigun horretan, ohikoan eta era berean sakonak diren kontzeptuetan iraultzeko. Etsipenaren muga errealismoaren zipiritzinez azaltzen zaigu kantu eder bezain gordinean adierazia, mihiaren inolako irristapenik gabe lantzuaren oihupean. Tarteka, meandroen bidez esaten dizkigu gauzak baina ziurtasunez. Berritasun eta modernitate zantzuak ere azaltzen dira. Liburua hitzen sonata liraina da, bazter guztietatik fintasun poetikoa darriola.

Poesia errealista da, oinak lurrazalean dituela *kitsch* edo *guay jarreran* erori gabe. Lasala baina era berean asaldatzaille eta aztoratzaille (ikus *Asquerosas migraciones* poema). Zenbait esaldik, poema osoa duen horrenbesteko Indarra du, hala nola, "*Ojala Dios te hubiera besado de lleno en la boca*", "*Una hora es mucho tiempo*", "*Al fin supe del límite*", "*Ahora vivo en el sendero del silencio*", "*Pensaba en la suciedad de la luz*".

Bere poesia guztian halako ideia dinamikoa badago, paisaje baten deskribapenaren aurrean baldin bagaude ere. Mugimendua ertz eta kantoi ezberdinetatik sumatzen da, jario baten erritmoa, nolabaiteko izpiritua taolistaren zantzuak antzeman daitezkeelarik. Eta mugimenduak duen kulunkan zabunkatuz lortzen du egonkortasuna poetak. Hortaz, dinamikoa izatearen zergatia.

Irteera bateranzko bilaketa dagoela sentitzen dugu, berragertze baten nahia, ernaberritzearen beharra, nahiz eta iragana gogora ekartzeko keinuak egin; baina etorkizunari begiratzea aldarrikatzen du, etorkizun hau beltza izan arren. Badarik ere, tarteka-marteka, mozorrotzen da, eta batzutan, autoreari infernutik idaztea gustatuko litzalokeela dirudi; aitzitik, esperantzaren hazia barnaturik dauka eta etorkizun argi bati begira ari dela sinatuko nuke. Izan ere, inoliz ez, oraina da, edo berak erabiltzen duen modura "*La palabra aún./La palabra jamás.*" Eta biak nahastu, tellakatu, gainjarri, elkartrukatzen

ditu, bakoitza zein ote den, edota zer esanahi duen konturatzen ez garen arte. *Aún* eta *jamás* hitzek nortasunez azaltzen dira, inplizituki zein esplizituki, baina finean, gauza bera adierazi nahi dutelakoan nago.

Era berean, iraganaren apologia egiten du. Denboraren pisua geure bizitzetan senti arazi. Dena galkorra dela iragarri egiten digu; bai natura, bai harremanak, bai argazkiak, bai bizitza bera ere. Eta oinazearen agerpena, behin eta berriz, berau ezkutatzea ezinezkoa dela aldarrikatuz, poetari kantu garratza dario. Madariagak duen hatsaren esparrua zalantzaz beteta dago, baina zalantza sakonak eta era berean bere ikusmoldearen aldetik garratzak direnak intentsitate handi bezain finaz harilkatu eta kanporatzen ditu.

Bukatze aldera, ezin amaitu hitz sorta hau nire ustez liburuan aurkitzen den poema ederrenetarikoa alpatu gabe. Ezin dut deskribatu eta ez du merezi berari buruz ezer esaten salatzea, soilik dastatu:

Pretender vivir

Dejas de observar toda la escarcha
porque te recorre el filo del frío, la palma
que aún suda abundancia,
continente de las geografías más visitadas.

Huyes para no volver a lo mismo,
mirar los cuadros de los museos con astucia
y penuria, como olvidado ahí dentro, que
no revela nada al mundo.

Relees las rotundas frases de la esperanza y
del terror, y escuchas voces maravillosas que
jamás entenderás. Duele esta alegría inútil
que sólo siente aquel que duda.

Ves imágenes con sangre, la pintura de
la vida y aprendes palabras que te duelen.
Una vez así no pretenderás vivir
pensando que no conoces nada de esto. ¿O sí?

Bizipenek arrasto sakonak uzten dituzte arimaren azalean, basoko zuhaitz zaharreko azal-tolesturen uhinek duten edertasuna lez, ikustearekin solilik oinazearen adierazle direla konturatzen garena. Baina oinazeak ere edertasuna daragi, eta Juan Ramonek antzaldaketa hori malsutasunez lortu du. Benetako poetaren mamia aurki dezakegu ahapaldi hauen atzean, sentiberatasun erauzketa, sentimenduen kontzeptualizazioa lortzeko salakera argia eta laloa.

ARANA, Aitor. *Hiru istorio bortxazko*

Hiria argitaletxea. 117 or.

Nerea MUJICA ARANDA

"Hiru istorio bortxazko" Aitor Arana legazpiarraren liburua dugu. Izenburuak dioen moduan, gal amankomuna duten hiru historiok osatzen dute liburua. Ezin da ukatu gela gogorra dela, eta liburua irakurleari zapora mingotsa utz diezaiokeela.

Liburuan zehar hilketak, bortxaketak, tratu txar psikikoak... gertatzen dira eta gizakia gauza horiek egitera eraman dezaketen hainbat egoera ikus daiteke (hauek inolaz ere justifikatu gabe). Egunero ko bizitzan tamalez gerta daitezkeen eta albistegietan entzuten diren kasuen antzekoak kontatzera mugatzen da.

Hautzaroen izandako trauma batek; bikote baten artean dagoen maltasun eta komunikazio ezak, edo eta alkoholak, gauza izugarriak egitera bultzatzen dezake pertsona bat, eta hori liburuan islatua geratzen da.

Bortxatzaile diren pertsonalek euren istorio iluna dute. Hauek samina eta sufrimendua sortzen dute egoera konkretu batek horretara eraman dituelako, baina liburu honetan duten patua beti berdina da, **HERIOTZA**, heriotza biolentoa, galnera.

Liburuaren egitura sinplea da. Istorio bakoitza kapitulu bat izango balitz bezala bananduta dago. Lehen istorioan, aldiz, azpiegituraketa bat dugu, hau bost azpikapitulutan banatzen dela.

Lehen istoriko bortxatzailearen izakera hotza da, oso pertsona azkarra, psikopata baten perfila duena. Bizitza doblea darama, bata guztiz normala (gurasoekin, lagunekin, ikasketak...), eta bestea hiltzaile basati eta metodikoa bilakatzen dena. Biktimak guztiz engaitatzen ditu, izakera xarmangarri baten bidez erakarrit. Izakera hotz

honen atzean haurtzaroan jasandako pasarte izugarri eta gogorra dago, zeinak bortxatzailea betirako traumatizatuko –eta era honetako Jokaerak Izatera– eramango duen.

Bigarren istorioan, berriz, bortxatzailea bikotea da. Bertan menpekotasun psikologiko eta sumisioz beteriko erlazio bat deskribatzen da. Auzokoei eta lagunei begira, bikote modelikoa dena, etxe barruan infernua jasanarazten dio neskame isilari. Abiapuntua, bikote horrek bizitza duen maitasun-eza eta inkomunikazioa da. Bakoiak bere bizitza egiten du, eta era honetan eurekin bizitza eta neskame lanak egiten dituen iloba sumisoaz aprobetxatzen dira, bai fisikoki eta bai psikologikoki. Egoera honek ilobaren barrenetan gorrotoa pizten du pixkana-pixkanaka, eta osaba-izeben heriotza latza ekarriko duen mendekua planifikatzen bultzatuko du.

Hirugarren istorioan alkohola da protagonista, hau da, alkoholak zein neurritan lau gazteen patua aldatzen duen. Guztiz normalak diren lau gazte, gau batez, lagunartean ondo pasatzeko biltzen dira. Gehiegia edanda egonik, euren instintuak ezin kontrolatuz basakeria bat egiten dute. Hurrengo egunetan egindakoaz oharturik –eta kontzientziarekin ezin borrokatuz– banan –banan bere buruaz beste egiten dute. Argi dago batzuetan norberaren etsalirik okerrera bere burua izan daitekeela.

Istorioren egitura kronologikoari dagokionez, azken biak guztiz linealak dira, hau da, une batean hasi, eta kronologikoki jarraituz, bukaera dute. Lehen istorioan, aldiz, hainbat flash-back dugu, non protagonistaren haurtzaroan gertatutakoa kontatzen zaigun.

Guztietan narratzailea hirugarren pertsona dago, eta orojakilea da. Narratzaileak pertsonalen pentsamendu eta sentimenduak azaltzen dizkigu era garden batez, irakurleak biktimak sentitzen duen ikara eta bortxatzaileak sortzen duen izua.

Hasieran esan dudana moduan, irakurlearengan zenbaitetan hotzikara sortzen da, eta zapora mingotsa uzten du. Gaita, berez, gogorra da, baina eguneroko bizitzan honelakoak edo ikaragarriagoak diren istorioak entzun eta ikus ditzakegu komunikabideetan.

Liburua oso erraz irakurtzen da, ez du inolako zailtasunik, eta giza natura eta adimenaren zirrikitu ilunetaz gogoeta bat egitera eramango gaitzake.

miramon

HOW HEAVY ZINTZA
LIFE IS YOUR FORMULA

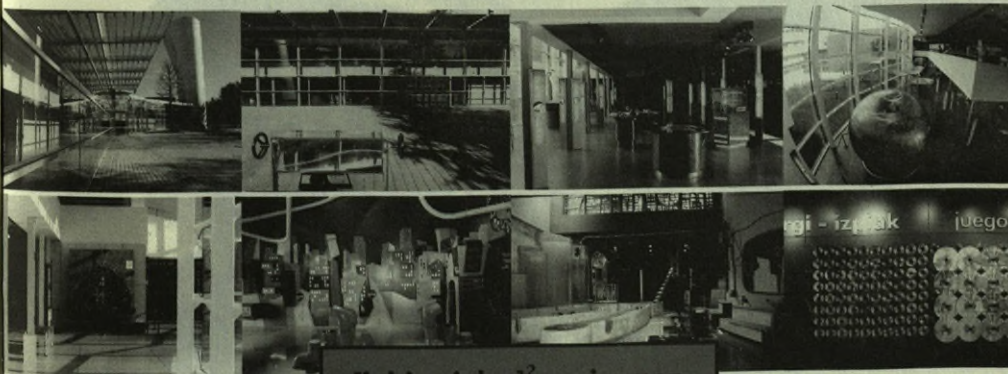
miramon

miramon

ZIENTZIAREN KUTXAGUNEA
KUTXAESPACIO DE LA CIENCIA

HONA HEMEN ZIENTZIA
AURKITZEKO FORMULA:

[jakin + jolas]² = miramon

Kutxak, bere Gizarte-Ekintzaren bidez, zientzia jolasgarriago bihurtzeko formula zehatza aurkitu du, Miramon.Zientziaren KutxaGunea.

Ingurunean duguna hainbat sistema elkarreragileren bitartez uler dezagun asmatutako gune bat. Hemen ukitu, behatu, ulertu, gozatu egin baitezakezu. Zatoz eta begira egiozu munduari beste begirada batez.

- 156 esperimentu elkarreragile.
- 10 gaikako erakusketa iraunkor.
- Planetarioa.
- Behatoki astronomikoa.
- Aldi baterako erakusketak.
- Aparkalekua eta bertaratzeko bide erosoak.

Mikeletegi Pasealekua 45. DONOSTIA

Urriaren 1etik maiatzaren 31 arte: Asteartetik larunbatera 10 - 19 h.
Igande eta jaiegunetan 11 - 19 h.

Ekainaren 1etik irailaren 30a arte: Asteartetik larunbatera 10 - 20 h.
Igande eta jaiegunetan 11 - 20 h.

Itxita: Astelehenetan, Urtarrilaren 1an, Urtarrilaren 20an eta Abenduaren 25ean

Egunkaria

azala
eta mamia.

Egunkaria Harpidetza Txartela

Izen/deiturak

Helbidea

Posta kodea Herria

Telefonoa

Euskaldunon Egunkaria,
Gudarien Etorbidea z/g. 20140 Andoain

EGAN BILDUMA

ANTZERKIA:

Landart, Daniel: *Ama*

Ugalde, Mikel: *Añarberen bila* (agortua)

Albisu, Anastasio: *Santa Kruz apaiza gerlari*

Arozena, Eugenio: *Hiru antzerkigileen baratza jorratzen*

SAIAKERA

Etxeberria, Gillermo: *Orixeren metrikaz*

Kortazar, Jon: *Pastoralak*

Urkiza, Ana: *Afrikako ahozko literatura*

Etxaniz N.: *Lan hautatuak*

Etxeberria P.: *Lan hautatuak*

Etxaniz N.: *Lur berri billa* (aspaldiko edizioa)

Askoren artean: *Nemesio Etxaniz* (biografia)

Askoren artean: *Atxaga Baionan*

MUSIKA

Lekuona, Andoni: *Euskal kantagintzan urrats berri* (agortua)

Lekuona, Julen: *Hautsi ez dadin katea*

POESIA

Urkiza, Ana: *Gela Ilunetik*

Bildumaren arduraduna: GILLERMO ETXEBERRIA

Egin zaitez HARPIDE

Egin ezazu
HARPIDE
berri bat
eta eska itzazu:

- Liburuak doan
- Liburuak %eko 40 merkeago
- Orixeren Lan guztiak 38 Eurotan
(berez 205 Euro balio dute).
- Bibliotekak:

DOAko harpidetza 2002an.

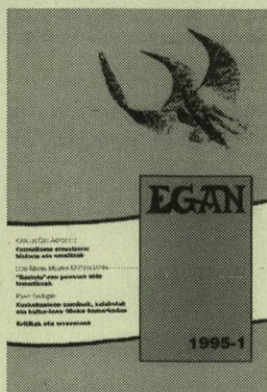
EGAN Bilduma DOAN

(agortuak ezik)

Oharra: Ez da salmenta, EGAN-en eskaintza da.

Informa zaitez: EGAN

**Peña y Goñi, 5-2°
DONOSTIA - 20002**

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. Autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak.
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuak

Harpidetu zaitez:	Urteko harpidetza:	18 Euro
	Atzerrian:	21 Euro
	Dendan ale bakoitza:	12 Euro
	Ale atzeratuak:	15 Euro

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea

Peña y Goñi, 5. 2gn. ezk.

Postakutxatilla 3.263 - 20080 - DONOSTIA

HARPIDE TXARTELA

Izen deiturak _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____

Banku edo Kutxa _____

Kontu zkia.: _____

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Nerea MUJICA ARANDA, <i>Alarguntsa beltza.</i> (PEILLEN, Txomin).....	285
Karlos DEL OLMO, <i>Historia lazgarria.</i> (ARANA, Aitor).....	290
Karlos DEL OLMO, <i>Itzalaren baitan.</i> (LADRON ARANA, Alberto).....	298
Pello OTXOTeko VAQUERO, <i>Fisica.</i> (MADARIAGA, Juan Ramon).....	306
Nerea MUJICA ARANDA, <i>Hiru istorio bortxazko.</i> (ARANA, Aitor).....	310

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

Urteko harpidetza	18 Euro
Atzerrian	21 Euro
Dendan ale bakoitza.....	12 Euro

BOLETIN

De la Real Sociedad Bascongada
de los Amigos del País

Suscripción anual	18 Euro
Número suelto	12 Euro

**EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA**

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA